

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

*Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису*

ОСТАПЕНКО ЮЛІЯ ІГОРІВНА

УДК 346.13.(094)

ДИСЕРТАЦІЯ
РОЗВИТОК ГОСПОДАРСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ:
СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА ВИМОГА ЗМІСТОВНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ

12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право»

Юридичні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Ю. І. Остапенко

Науковий консультант:
Задихайло Дмитро Вітольдович,
доктор юридичних наук, професор

Харків – 2021

АНОТАЦІЯ

Остапенко Ю. І. «Розвиток господарського законодавства України: систематизація та вимога змістовної модернізації». – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України. – Харків, 2021.

Дисертація присвячена дослідженню процесів систематизації та необхідності змістовної модернізації господарського законодавства України. Розглянуто питання історії розвитку сучасного господарського законодавства України та досліджено його порівняльно-правові аспекти. Об'єктом дисертації стали предмет господарського законодавства України, окремі його конструкції та законодавча техніка, процеси адаптації та кодифікації господарського законодавства, напрями необхідної його модернізації тощо.

У роботі встановлено, що формування цивілізованого національного правового господарського порядку, а відтак і національного господарського законодавства має визначатися змістом узгодженої та суспільно-прийнятної наукової концепції саме національної моделі ринкової економіки в сучасних умовах. Відсутність такої затвердженої державою програмної концепції є одним з головних чинників існуючого хаотично-реактивного характеру формування господарського законодавства, наслідком чого, в свою чергу є втрата системності та ефективності законодавчого закріплення господарських відносин як у нормах Основного Закону, так і у нормах господарського та суміжних галузей законодавства України. Таким чином, розбудова проблематики господарсько-правового забезпечення ринкових економічних відносин, а, відтак, і господарського законодавства позбавлена національного варіанта економіко-гносеологічного підґрунтя і є однією з найважливіших доктринальних проблем розвитку господарського права і законодавства України.

Авторкою обґрунтовано, що в системі господарського законодавства відбуваються системно-структурні процеси його розвитку, логічно обумовлені сучасним станом сфери розвитку господарських відносин, що можуть бути комплексно репрезентовані наступними тенденціями:

а) розширенням сфери господарсько-правового регулювання шляхом комерціалізації сфер діяльності, що раніше існували по-за полем господарсько-правового нормативного регулювання, зокрема, діяльності в сфері космічних запусків вантажів, приватних медичних та приватних освітніх послуг, аутсорсингових послуг тощо;

б) спеціалізацією змісту господарсько-правового регулювання, наприклад, щодо відносин корпоративних, інноваційних, зовнішньоекономічних, електронної комерції тощо, що створюють окремі сегменти в законодавчому забезпеченні господарської діяльності;

в) процесом подальшого поглиблення змісту господарсько-правової врегульованості господарських відносин, що призводять до створення та виділення нових інститутів в господарському законодавстві, зокрема, корпоративного права, права забезпечення функціонування ринків фінансових послуг, відносин неплатоспроможності та банкрутства тощо;

г) процесами внутрішньої та зовнішньої реструктуризації та інтеграції нормативного матеріалу зі створенням та формуванням нових змістовних інститутів та підгалузей законодавства, зокрема в сферах екологічного господарювання, інноваційного інвестування тощо;

д) процесами подальшої кодифікації господарського законодавства, що відбувається як в номінально-визначених формах (Кодекс процедур банкрутства), так і в номінально не кодифікованому форматі, зокрема в формі предметно виокремлених та змістовно-узагальнених Законах країни, наприклад як: «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про телекомунікації», «Про банки і банківську діяльність», «Про інноваційну діяльність», «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», «Про ринок електричної енергії». На сучасному етапі розвитку господарського законодавства процес його кодифікації

органічно включає в себе також і проблему рекодифікації чинного Господарського кодексу України.

У дисертації встановлено, що характер сучасного господарського законодавства України, його аутентичність та місце в системі права та законодавства може бути репрезентовано, враховуючи наступні його сутнісні властивості, а саме:

а) комбінування приватних і публічних інтересів в напрямі функціонування цілісних господарсько-правових механізмів як процес інтеграції різнорідного за правовою природою нормативного матеріалу, об'єданого метою створення комплексного і цілісного та ефективного правового режиму здійснення господарської діяльності. Синергія об'єднання організаційно-господарських та господарсько-виробничих засобів правового регулювання щодо діяльності суб'єкта господарювання є ключовим чинником феномену господарсько-правового регулювання, основним завданням якого є створення єдиного синтетичного правового механізму гармонізації публічних та приватних економічних суспільних інтересів в сфері господарювання;

б) ключовим об'єктом господарсько-правового регулювання є власне господарська діяльність суб'єкта, але узята в системі координат функціонування ринку як визначеної форми економічної координації як системи відносин, в якій сфокусовано увагу на діяльності суб'єкта господарювання, узятої в контексті цілої низки типів господарсько-правових відносин, що виникають водночас, зокрема, із контрагентами, інвесторами, споживачами, суб'єктами організаційно-господарських повноважень в режимі свободи підприємництва, свободи конкуренції, свободи ціноутворення та економічного плюралізму;

в) наявність прямого зв'язку з економічною політикою держави, де господарсько-правові засоби впливу на сферу господарювання виступають основним інструментальним арсеналом досягнення цілей економічної політики в умовах правової держави. Господарсько-правовий інструментар в цьому контексті має забезпечити високу трансформаційну властивість перетворення економічних завдань у правові форми реалізації господарських відносин;

г) об'єктом правового впливу з боку держави можуть виступати як безпосередня господарська діяльність суб'єкта господарювання, так і макроекономічні умови функціонування ринків товарів та послуг в загальнонаціональному, секторально-галузевому та територіальному вимірах;

д) суттєвий розрив між змістом сучасних господарських відносин та динамікою їх реального правового забезпечення як в плані удосконалення чинних законодавчих актів, так і в плані подолання численних та інших дефектів в законодавчому регулюванні, що не отримали предметного забезпечення.

Доведено, що економічна система – це складний комплекс суспільних виробничих відносин, що забезпечують економічну діяльність на визначених засадах координації між її суб'єктами та учасниками з метою забезпечення публічних та приватних інтересів. Економічна система як цілісний комплекс економічних відносин має виступати, відповідно, як цілісний об'єкт правового регулювання, що притаманний будь-якій системі, що логічно передбачає її функціонування як результату взаємодії усіх її елементів. В той же час в умовах існуючого розподілу на окремі галузі права та законодавства проблемою є забезпечення системного функціонування права по відношенню до сфери економічних відносин як таких. Серед них є як гомогенні (за приватно-правовою або публічно-правовою природою), а саме: цивільне, фінансове право, так і комплексні (господарське, аграрне, екологічне (природоресурсне) право). Однак, як показує проведене дослідження, економічне право як самостійна синтетична категорія практично не сформоване, що особливо актуально на тлі зростаючої ваги економічної сфери як цілісного об'єкта соціального управління, зокрема для: 1) проведення єдиної економічної політики держави; 2) здійснення макроекономічного державного регулювання; 3) з'ясування зовнішніх впливів на національну економіку в процесі реалізації економічної політики іншими державами, міжнародними економічними організаціями, впливу кон'юнктури зовнішніх ринків; 4) розробки а також запровадження універсальних критеріїв визнання успішності економічного розвитку, зокрема, щодо забезпечення інноваційного його характеру, запровадження альтернативної енергетики як домінуючого джерела енергії, здійснення структурної перебудови національної економіки, подолання депресивності та економічної деградації регіонів тощо.

На користь виокремлення економічного права – говорить і:

– наявність хоча і фрагментарного, але загального за характером конституційно-правового регулювання економічних відносин;

– фіксація загально-правових економічних цінностей – об'єктів конституційно-правового регулювання (економічна безпека, економічна багатоманітність тощо);

– існування в тексті Конституції України чіткого загальноекономічного підходу, що зокрема застосований до викладення змісту компетенції Вищих органів державної влади.

Дисертанткою встановлено, що розширення предмету господарського права відбувається по п'яти основних напрямках щодо: 1) комерціалізації сфер, що раніше не були комерціалізовані, як процес експансії господарського права в інші галузі; 2) новостворених галузей економіки внаслідок розвитку науково-технічної діяльності, а з ними і створення нових видів послуг, товарів, тобто формування нових ринків в цілому; 3) ускладнення системи організаційно-господарського супроводження господарської діяльності; 4) за рахунок нових правових форм реалізації господарської діяльності (ігорний бізнес, зелений туризм тощо); 5) широкого кола відносин, що регулюються на підставі принципу свободи договору та свободи підприємництва, регулювання яких можливе із застосуванням принципів аналогії права та аналогії закону (аутсорсингові відносини у господарській діяльності, внутрішньогосподарські відносини тощо). Це визначає зміст процесів структурування та оптимізації законодавчої діяльності держави в сфері господарювання, а також, структурування напрямів господарсько-правових наукових досліджень.

У роботі виявлено, що ключовою проблемою розвитку господарського законодавства залишається процес подальшого формування та систематизації норм в сфері правового забезпечення процесів та засобів державного впливу на зміст та спрямованість економічної активності, зокрема, в напрямі її предметного стимулювання. В контексті процесів глобалізації, інноватизації та екологізації сфери господарювання, слід констатувати гостру необхідність створення спеціальних господарсько-правових доктрин та моделей спеціальних режимів господарювання, а також окремих засобів та механізмів організаційно-господарського впливу на економічну діяльність в зазначених умовах з посиленням

публічним інтересом. Такі спеціальні правові режими господарювання особливо затребувані у контексті реалізації публічно значимих проектів економічного, екологічного, регіонального, безпекового, інноваційного характеру тощо.

Встановлено, що системологія господарського законодавства вбачається на засадах, по-перше, чинного Господарського кодексу України як першооснови чи вищої ланки законодавчого забезпечення господарювання; по-друге, другу ланку кодифікації процесів повинні скласти функціональні кодекси – інвестиційний, інноваційний, з процедур банкрутства, тощо (яскравою ілюстрацією доцільності відповідної моделі є вже діючий Кодекс України з процедур банкрутства; а також розробка проекту Інноваційного кодексу України); по-третє, це секторальні кодифікації – електроенергетична, телекомунікаційна, банківська тощо. Звісно, наукові напрацювання у цьому напрямі вже розпочаті, адже існують концептуальні пропозиції щодо створення Інвестиційного кодексу України, Інноваційного кодексу України тощо.

Теоретичні положення, пропозиції, висновки й практичні рекомендації, сформульовані в дисертації, можуть бути використані в: науково-дослідній роботі – для подальших досліджень проблематики розвитку господарського законодавства України; у правотворчій діяльності – при спрямуванні відповідних законодавчих ініціатив і вдосконаленні чинного законодавства України, у тому числі і розгортання кодифікаційних та рекодифікаційних робіт; під час проведення правової експертизи нормативно-правових актів і їх проектів, а також розробці національних стратегій розвитку господарських відносин у національній економіці України; у правозастосовній діяльності – для вдосконалення національної судової практики; у навчальному процесі – при підготовці підручників і навчальних посібників із дисциплін «Господарське право».

Ключові слова: господарське законодавство; систематизація господарського законодавства; кодифікація господарського законодавства; економічне та макроекономічне законодавство; законодавча техніка; напрями розвитку господарського законодавства; структура та динаміка розвитку господарського законодавства.

ABSTRACT

Ostapenko Iuliia. Development of economic legislation of Ukraine: systematization and requirement of meaningful modernization. - Qualifying scientific work on the rights of the manuscript

Dissertation with a view to obtaining the academic Degree of Doctor of Law on speciality 12.00.04 "Economic law; economic procedure law". - Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine. - Kharkiv, 2021.

The dissertation is devoted to research of processes of systematization and necessity of substantial modernization of the economic legislation of Ukraine. The issues of the history of development of modern economic legislation of Ukraine are considered and its comparative legal aspects are investigated. The object of the dissertation was the subject of economic legislation of Ukraine, some of its constructions and legislative techniques, processes of adaptation and codification of economic legislation, directions of its necessary modernization, etc.

It is established that the formation of a civilized national legal economic order, and hence the national economic legislation should be determined by the content of a coherent and socially acceptable scientific concept of the national model of market economy in modern conditions. The absence of such a state-approved program concept is one of the main factors of the existing chaotic-reactive nature of economic legislation, which, in turn, is a loss of systemic and effective legislative consolidation of economic relations in the Basic Law and in economic and related industries. legislation of Ukraine. Thus, the development of economic and legal support of market economic relations, and, consequently, economic legislation is deprived of the national version of the economic and epistemological basis and is one of the most important doctrinal problems of economic law and legislation of Ukraine.

The author substantiates that in the system of economic legislation there are system-structural processes of its development, logically conditioned by the current state

of the sphere of development of economic relations, which can be comprehensively represented by the following trends:

a) expanding the scope of economic and legal regulation through the commercialization of areas of activity that previously existed outside the field of economic and legal regulation, in particular, activities in the field of space launch, private medical and private educational services, outsourcing services, etc.;

b) specialization of the content of economic and legal regulation, for example, in relation to corporate, innovation, foreign economic, e-commerce, etc., which create separate segments in the legislative support of economic activity;

c) the process of further deepening the content of economic and legal regulation of economic relations, leading to the creation and allocation of new institutions in economic law, in particular, corporate law, the right to ensure the functioning of financial services markets, insolvency and bankruptcy, etc.;

d) the processes of internal and external restructuring and integration of regulatory material with the creation and formation of new meaningful institutions and subsectors of legislation, in particular in the fields of environmental management, innovative investment, etc.;

e) processes of further codification of economic legislation, which takes place both in nominally defined forms (Code of Bankruptcy Procedures) and in nominally non-codified format, in particular in the form of substantively separated and substantively generalized Laws of the country, such as: "On foreign economic activity", "On Telecommunications", "On Banks and Banking", "On Innovation", "On Financial Services and State Regulation of Financial Services Markets", "On the Electricity Market". At the present stage of development of economic legislation, the process of its codification organically includes the problem of recodification of the current Commercial Code of Ukraine.

The dissertation states that the nature of modern economic legislation of Ukraine, its authenticity and place in the system of law and legislation can be represented, taking into account the following essential properties, namely:

a) combining private and public interests in the direction of functioning of integral economic and legal mechanisms as a process of integration of heterogeneous normative

material, united for the purpose of creating a comprehensive and integral and effective legal regime of economic activity. The synergy of combining organizational and economic and economic and production means of legal regulation in relation to the activities of the business entity is a key factor in the phenomenon of economic and legal regulation, the main task of which is to create a single synthetic legal mechanism for harmonization of public and private economic public interests;

b) the key object of economic regulation is the actual economic activity of the entity, but taken in the coordinate system of the market as a certain form of economic coordination as a system of relations, which focuses on the activities of the entity, taken in the context of a number types of economic and legal relations that arise simultaneously, in particular, with counterparties, investors, consumers, subjects of organizational and economic powers in the regime of freedom of enterprise, freedom of competition, freedom of pricing and economic pluralism;

c) the presence of a direct connection with the economic policy of the state, where economic and legal means of influencing the sphere of management are the main instrumental arsenal of achieving the goals of economic policy in a state governed by the rule of law. Economic and legal tools in this context should provide a high transformational property of transforming economic tasks into legal forms of economic relations;

d) the object of legal influence by the state may be both the direct economic activity of the business entity and macroeconomic conditions for the functioning of markets for goods and services in the national, sectoral and territorial dimensions;

e) a significant gap between the content of modern economic relations and the dynamics of their real legal support both in terms of improving existing legislation and in terms of overcoming numerous and other defects in legislation that have not received substantive support.

It is proved that the economic system is a complex set of social production relations that provide economic activity on certain principles of coordination between its subjects and participants in order to ensure public and private interests. The economic system as an integral complex of economic relations should act, respectively, as an integral object of legal regulation inherent in any system, which logically provides for its

functioning as a result of the interaction of all its elements. At the same time, in the current division into separate branches of law and legislation, the problem is to ensure the systematic functioning of law in relation to the sphere of economic relations as such. Among them are both homogeneous (by private law or public law nature), namely: civil, financial law, and complex (economic, agricultural, environmental (natural) law). However, as the study shows, economic law as an independent synthetic category is practically not formed, which is especially relevant against the background of the growing importance of the economic sphere as an integral object of social governance, in particular for: 1) conducting a single economic policy; 2) implementation of macroeconomic state regulation; 3) clarification of external influences on the national economy in the process of implementation of economic policy by other states, international economic organizations, the impact of foreign markets; 4) development and introduction of universal criteria for recognizing the success of economic development, in particular, to ensure its innovative nature, the introduction of alternative energy as the dominant energy source, the restructuring of the national economy, overcoming depression and economic degradation, etc.

In favor of the separation of economic law - says:

- the presence, albeit fragmentary, but general in nature of the constitutional and legal regulation of economic relations;

- fixation of general legal economic values - objects of constitutional and legal regulation (economic security, economic diversity, etc.);

- the existence in the text of the Constitution of Ukraine of a clear general economic approach, which in particular is applied to the presentation of the content of the competence of the highest bodies of state power.

The dissertation established that the expansion of the subject of commercial law occurs in five main areas: 1) commercialization of areas that were not previously commercialized, as a process of expansion of commercial law in other areas; 2) newly created sectors of the economy due to the development of scientific and technical activities, and with them the creation of new types of services, goods, ie the formation of new markets in general; 3) complication of the system of organizational and economic support of economic activity; 4) due to new legal forms of economic activity (gambling,

green tourism, etc.); 5) a wide range of relations governed by the principle of freedom of contract and freedom of enterprise, the regulation of which is possible using the principles of analogy of law and analogy of law (outsourcing relations in economic activities, internal economic relations, etc.). This determines the content of the processes of structuring and optimizing the legislative activity of the state in the field of management, as well as structuring the areas of economic and legal research.

The paper reveals that the key problem of economic legislation development is the process of further formation and systematization of norms in the field of legal support of processes and means of state influence on the content and direction of economic activity, in particular, in the direction of its substantive stimulation. In the context of globalization, innovation and greening of the economy, it should be noted the urgent need to create special economic and legal doctrines and models of special economic regimes, as well as certain means and mechanisms of organizational and economic influence on economic activity in these conditions with increased public interest. Such special legal regimes are especially in demand in the context of the implementation of publicly significant projects of economic, environmental, regional, security, innovation, etc.

It is established that the systemology of economic legislation is seen on the basis of, first, the current Commercial Code of Ukraine as the primary basis or the highest level of legislative support of management; secondly, the second link of codification of processes should be functional codes - investment, innovation, bankruptcy procedures, etc. (a vivid illustration of the feasibility of the model is the existing Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures; as well as the development of the draft Innovation Code of Ukraine); thirdly, these are sectoral codifications - electricity, telecommunications, banking, etc. Of course, scientific work in this direction has already begun, because there are conceptual proposals for the creation of the Investment Code of Ukraine, the Innovation Code of Ukraine and so on.

Theoretical provisions, proposals, conclusions and practical recommendations formulated in the dissertation can be used in: research work - for further research on the development of economic legislation of Ukraine; in law-making activity - in the direction of relevant legislative initiatives and improvement of the current legislation of Ukraine,

including the deployment of codification and recodification works; during the legal examination of regulations and their drafts, as well as the development of national strategies for the development of economic relations in the national economy of Ukraine; in law enforcement - to improve national judicial practice; in the educational process - in the preparation of textbooks and manuals in the disciplines of "Commercial Law".

Key words: economic legislation; systematization of economic legislation; codification of economic legislation; economic and macroeconomic legislation; legislative technique; directions of development of economic legislation; structure and dynamics of economic legislation development.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Остапенко Ю. І. Господарське законодавство України в системі координат суспільних трансформацій: монографія. Харків: Юрайт, 2018. 172 с.
2. Остапенко Ю. І. Основні законодавчі етапи становлення радянського господарського права. *Економічна теорія та право*. Харків, 2015. № 2 (21). С. 142-153.
3. Остапенко Ю. І. Структурування сфери економічних відносин як передумова систематизації господарського законодавства. *Проблеми законності*. Харків, 2015. Вип. 130. С. 71–78.
4. Остапенко Ю. І. Становлення господарського права та законодавства України на початковому етапі її незалежності. *Економічна теорія та право*. Харків, 2015. №3 (22). С. 172-183.
5. Остапенко Ю. І. Сфера економічних відносин у системі правового та законодавчого регулювання. *Проблеми законності*. Харків, 2015. Вип. 131. С. 71-78.
6. Остапенко Ю. І. Розвиток господарського законодавства України на другому етапі вітчизняних економічних реформ. *Економічна теорія та право*. Харків, 2015. № 4 (23). С. 122-135.
7. Остапенко Ю. І. Третій етап розвитку господарського законодавства України: його систематизація. *Економічна теорія та право*. Харків, 2016. №1 (24) С. 100-113.
8. Остапенко Ю. І. Предмет господарського права та законодавства України в умовах соціодинаміки. *Проблеми законності*. Харків, 2016. Вип. 132. С.

91-101.

9. Остапенко Ю. І. Законодавче регулювання відносин в сфері господарювання: порівняльно-правовий аспект. *Економічна теорія та право*. Право, 2016. №2 (25). С. 133-149.

10. Остапенко Ю. І. «Економічне право» як результат макросистематизаційних процесів у системі законодавства: постановка проблеми. *Проблеми законності*. Харків, 2016. Вип. 132. С. 52-68.

11. Yu. I. Ostapenko. Modelling Organizational Forms of Enterprises as a Tendency of Economic Legislation Development. *Економічна теорія та право*. Харків, 2016. №3 (26). С. 160-176.

12. Остапенко Ю. І. «М'яке право» у регулюванні господарських відносин. *Економічна теорія та право*. Харків. 2017. № 1 (28). С. 98-107.

13. Yulia Ostapenko. Reformation of mechanisms for economic and legal regulation of different branches and sectors of the national economy. *Економічна теорія та право*. Харків. 2017. №4 (31). С. 143-155.

14. Tatyana V. Shtal, Anastasiya Uvarova, Iuliia I. Ostapenko (2018). Evaluation of the Influence of External Environmental Factors on Logistics Activities: Case Study of Ukrainian Retail Trade Enterprises. *Journal of Environmental Management and Tourism*. Volume IX (Winter), 7 (31). P. 1592-1604 doi: [http://xx.dx.doi.org/10.14505/.jemt.v9.7\(31\)22](http://xx.dx.doi.org/10.14505/.jemt.v9.7(31)22) (Scopus); 21. (наукометрична база Scopus). Особистий внесок Остапенко Ю. І., 0,2 друк. арк., University of Craiova, Romania.

15. Yulia Ostapenko. A problem of modernization of the current investment legislation and legislation on innovations of Ukraine under contemporary conditions. *Економічна теорія та право*. Харків. 2018. № 1 (32). С. 149–16.

16. Остапенко Ю. І. Процес адаптації економічного законодавства України: направлення та перспективи. *Проблеми законності*. Харків. 2018. № 142. С. 99–108.

17. Остапенко Ю. І. Кодифікаційний процес в господарському законодавстві: характер, обсяг особливості. *Економічна теорія та право*. Харків. 2018. № 4(35). С. 154-172.

18. Остапенко Ю. І. Саморегулівна діяльність в сфері господарювання: завдання господарсько-правового забезпечення. *Теорія і практика правознавства*. 2018 рік. С. 1-18. doi: 10.21564/2225-6555.2018.14.149728. URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Uy7Fvbp877IJ:tlaw.nlu.edu.ua/article/view/149728/148943+&cd=2&hl=ru&ct=clnk&gl=ua>
19. Остапенко Ю. И. Украинское хозяйственное законодательство: правила времени. *Leges si viata*. № 1/2 (325). 2019. Р. 92 - 97.
20. Остапенко Ю. И. Субъект хозяйствования как базовый элемент хозяйственных правоотношений: проблемы законодательной техники. *Leges si viata*. № 3/2 (327). 2019. Р. 78 - 83.
21. Остапенко Ю. И. Саморегулирование как объект правового хозяйственного порядка. *Leges si viata*. № 3/2 (327). 2019. Р. 140 - 145.
22. Остапенко Ю. І. Економічна безпека як головна детермінанта господарсько-правової політики держави. *Право і суспільство*. № 5. 2019. С. 131-137.
23. Остапенко Ю. І. Концепція сталого розвитку: концептуальні підвалини сучасного законодавства. *Вісник публічного і приватного права*. № 3. 2019. С. 24-29.
24. Остапенко Ю. І. Розширення предмету господарського права (на прикладі сфери комерціалізації фізкультурної або фізкультурно оздоровчої діяльності). *Slovak international scientific journal*. № 47. 2020. С. 137- 155.
25. Остапенко Ю. І. Отдельные правовые и медико-социальные аспекты посмертной трансплантации в Украине. *Geordian Medilal New*. Тбилиси, New York. № 10 (307). 2020. С. 180-185
26. Остапенко Ю. І. Модель еволюції господарського законодавства України. *Slovak international scientific journal*. (Slovakia). № 49 (VOL. 3). 2021. С. 53- 59.
27. Остапенко Ю. І. Процес законодавчого забезпечення відносин інвестиційного характеру сучасної ринкової економіки. *Slovak international scientific journal*. (Slovakia). № 50 (VOL. 1). 2021. С. 44 – 48.
28. Остапенко Ю. І. Сфера освіти: господарсько-правовий аспект. *Slovak international scientific journal*. (Slovakia). № 51 (VOL.1). 2021. С. 37 – 41.

29. Остапенко Ю. І. Модернізація ринку фінансових послуг як ключовий аспект еволюції господарського законодавства.. *Slovak international scientific journal*. (Slovakia). № 52 (VOL.1). 2021. С. 74 – 77.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Остапенко Ю. І. Щодо тенденцій розвитку господарського законодавства України. *Актуальні питання цивільного та господарського права: матеріали науково-практичної конференції*: зб. наук. пр. (м. Полтава, 24 грудня 2015 року). Полтава, 2015. С. 61-62.

2. Yu. I. Ostapenko. An economic system and economic law: ways of improvement of the national legislation. *Economic theory and law* : зб. наук. пр. (м. Харків, січень 2017). № 1 (28). Харків, 2017. С.162-164.

3. Остапенко Ю. І. «Економічне право» як сучасна тенденція у національному законодавстві. *Міжгалузеві зв'язки цивільного, господарського та трудового права*: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. (м. Кривий ріг, 28 вересня 2017 року). Кривий ріг, 2017. С. 156-159.

4. Остапенко Ю. І. Питання методології законодавчого забезпечення функціонування секторів національної економіки. *Основні тенденції розвитку цивілістики, конституційного, господарського та міжнародного права*: матеріали круглого столу. (м. Кривий Ріг, 27 жовт. 2017 р.) Кривий Ріг, 2017. С. 211-215.

5. Остапенко Ю. І. До питання предмету господарського права: вимоги часу. *Юридична осінь 2017 року* : зб. тез доп. та наук. повідомл. учасн. Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених. Харків. 15 листоп. 2017 р.. С. 97–100.

6. Остапенко Ю. І. Модернізація законодавчої моделі системи юридичної освіти. *Scientific and pedagogic internship. Challenges of modernithation of legal education in Ukraine and EU countris: Internship proceedings*. (Sandomierz, 3-4 December 2018). Sandomierz, 2018. P. 92-96

7. Остапенко Ю. І. Щодо кодифікації господарського законодавства. *Актуальні проблеми господарського права і процесу: матеріали круглого столу*. (м. Київ. 9 листопада 2018 р.) Київ, 2018. С.130-134.

8. Остапенко Ю. І. Саморегулювання діяльності суб'єктів господарювання:

модернізація законодавства. *Модернізація законодавства та правозастосування: вимоги часу*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. (м. Київ, 12-16 грудня 2018 р.) Київ, 2018. URL: <http://www.legalactivity.com.ua/index.php>.

9. Остапенко Ю. І. Новели структурування у системі національного господарського законодавства. *Підсумки розвитку наукової думки*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. м. Івано-Франківськ. 5 грудня 2018 р.) Івано-Франківськ, 2018. С. 169-175.

10. Остапенко Ю. І. Щодо законодавчих основ поняття «Економічної безпеки». *Завдання господарсько-правової політики держави в умовах четвертої промислової революції*: Матеріали круглого столу. (м. Харків. 20 березня 2019 р.). Харків, 2019. С. 169-175.

11. Остапенко Ю. І. Окремі питання модернізації господарського законодавства України. *Перші наукові читання пам'яті академіка В. К. Мамутова*: матеріали круглого столу. (м. Київ. 8 лютого 2019 р.). Київ, 2019. С. 77-81.

12. Остапенко Ю. І. Публічні та приватно-правові аспекти в правовому регулюванні спортивних відносин. *Юридична осінь 2019 року*: зб. тез доп. та наук. повідомл. учасн. Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених. (м. Харків, 29 листоп. 2019 р.) Харків, 2019. С. 112–114.

13. Остапенко Ю. І. Кодифікація інноваційного законодавства як пріоритетний напрям модернізації господарського законодавства України. *Другі наукові читання пам'яті академіка В. К. Мамутова*: матеріали круглого столу. (м. Київ. 3 липня 2020 року). Київ, 2020. С. 269-272.

14. Остапенко Ю. І. Сучасні тенденції розширення предмету господарського права: комерціалізація сфери послуг. *Проблеми та стан дотримання і захисту прав людини в Україні*. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів. 14-15 серпня 2020 р.) Львів, 2020. С. 66-70.

15. Остапенко Ю. І. Щодо розширення предмету господарського права за рахунок нових господарських концепцій суб'єктів господарювання. *П'ятдесяті економіко-правові дискусії*: матер. міжн. наук.-практ. конф. (м. Львів. 25 вересня 2020 р.). Львів, 2020. С. 84-86.

16. Остапенко Ю. І. Щодо питання розширення предмету господарського права за рахунок комерціалізації сфери освіти. *Проблеми та перспективи сучасної науки та освіти*: матер. міжн. наук.-практ. конф. (м. Львів. 15-16 серпня 2020 р.) Львів, 2020. С. 53-55.

2. 5. «М'яке право» у регулюванні господарських відносин.....	166
2. 6. Кодифікаційний процес як форма еволюції господарського законодавства.....	176
2. 7. Модернізація чинного господарського законодавства України у сучасних умовах на прикладі інвестиційного та інноваційного законодавства.....	199
Висновки до розділу 2.....	244

РОЗДІЛ 3. ОКРЕМІ СУЧАСНІ ТРЕНДИ В ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ ГОСПОДАРСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА.....249

3. 1. Роль економічної політики у сфері господарсько-правового регулювання.....	249
3. 2. Концепція сталого розвитку: концептуальні підвалини сучасного законодавства.....	271
3. 3. Економічна безпека як головна детермінанта господарсько-правової політики держави.....	301
3. 4. Саморегулівна діяльність як актуальний об'єкт господарсько-правової політики та інституційного забезпечення функціонування ринків	321
Висновки до розділу 3.....	346

РОЗДІЛ 4. ГОСПОДАРСЬКЕ ЗАКОНОДАВСТВО В МАСШТАБІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ.....349

4. 1. Сфера економічних відносин у системі законодавчого регулювання	349
4. 2. Структурування сфери економічних відносин як передумова систематизації господарського законодавства.....	358
4. 3. «Економічне право» як результат макросистематизаційних процесів у системі законодавства: постановка проблеми.....	366

4. 4. Економічна система та економічне право: нові детермінанти сучасного структурування законодавства.....	національного	375
---	---------------	-----

Висновки	до	розділу
4.....		390

ВИСНОВКИ.....	393
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	400
ДОДАТОК.....	429

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Господарське законодавство України, що формується й розвивається з 1991 року на засадах ринкової організації економічного життя країни, пройшло майже тридцятирічний шлях свого становлення. Варто вказати, що він був детермінований як усвідомленими програмними, так і реактивними за своїм характером зигзагами національної економічної політики, що зумовлювалося впливом різного роду внутрішніх і зовнішніх чинників. Однак можна констатувати, що з прийняттям у 2003 році Господарського кодексу України серед цих чинників найвпливовішою називають господарсько-правову доктрину, власне завдяки якій і стала можливою така кодифікація, а господарське законодавство отримало системно-спрямований характер свого розвитку й направи подальшої модернізації. Разом із тим очевидним є факт низької ефективності функціонування національної економіки, однією з причин чого виступає, зокрема, і низька ефективність господарського законодавства як такого, адже його функція – забезпечення реалізації господарської діяльності у форматі економічної координації ринкового типу. Наведене дозволяє стверджувати, що об'єктами постійного наукового аналізу має стати ціла низка внутрішньо- і зовнішньосистемних впливових факторів, що, у свою чергу, визначають сучасний стан чинного господарського законодавства, а їх дія і інтенсивність залежать не тільки від волі кваліфікованого законодавця, а й від стану господарсько-правової доктрини, конституційно-правових імперативів, змісту економічної політики держави, процесів глобалізації, соціологізації, екологізації господарських відносин, актуалізації в їх складі

безпекових компонентів і трансформацій, викликаних революційними технологічними досягненнями, тощо. Усе це актуалізує необхідність проведення ґрунтовного і всебічного аналізу господарського законодавства, його змісту, структури, ієрархії норм, систематизаційних процесів як щодо окремих типів господарських правовідносин, так і цілісного, системного феномену, що перебуває у постійній динаміці і під тиском суспільно-економічних і суспільно-політичних вимог.

Як уявляється, господарське законодавство як окремий цілісний об'єкт наукового дослідження, програмування і прогнозування не отримало необхідної уваги з боку представників господарсько-правової науки. Слід визнати, що масштаб, багатоаспектність і динаміка розвитку цього об'єкта ставлять під питання можливість його вичерпання в межах одного комплексного дослідження. Він має постійно перебувати в полі зору науковців, особливо на кожному новому етапі формування національного господарського законодавства. Представлене дослідження уособлює таку спробу, а його проведення можливе завдяки використанню наукових досягнень усіх вітчизняних шкіл господарського права, що долучалися до створення національної господарсько-правової доктрини.

Теоретичну основу дослідження становлять переважно наукові праці й висновки провідних зарубіжних і вітчизняних фахівців, присвячені вивченню й аналізу проблем господарського законодавства. Так, для розвитку господарсько-правової доктрини важливе значення мають роботи таких учених-правників, як О. А. Беяневич, О. М. Вінник, Д. В. Задихайло, Г. Л. Знаменський, І. Ф. Коваль, В. К. Мамутов, В. С. Мілаш, О. П. Подцерковний, В. В. Резнікова, А. В. Устименко, В. С. Щербина, О. В. Шаповалова. З огляду на це саме їх доробок становить загальнотеоретичну базу дисертації. Як уявляється, на сучасному етапі розвитку господарсько-правової науки актуальності набуває питання інтеграції праць згаданих науковців, що сприятиме оновленню національної господарсько-правової доктрини.

Нормативну й емпіричну базу складають міжнародно-правові договори, акти й угоди Світової організації торгівлі та інших міжнародних міжурядових організацій.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі господарського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Проблема, яка вирішується в дослідженні, відповідає

науковому напрямку, що розробляє кафедра господарського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в межах цільової комплексної програми «Правове забезпечення реалізації політики держави на пріоритетних напрямках економічного розвитку та у сфері екологічної безпеки» (державний реєстраційний номер 0111U999962). Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого від 25.12.2015 р. (протокол № 5).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є встановлення основних функціональних властивостей сучасного господарського законодавства України, тенденцій розвитку і підвищення його ефективності як цілісного суспільно-правового феномену.

Визначена мета зумовила постановку й вирішення таких завдань:

- дослідити історію розвитку законодавства України, розглянути основні етапи реформ у господарському законодавстві;
- охарактеризувати сучасний стан і тенденції розвитку господарського законодавства;
- з'ясувати характер впливу процесів економічної глобалізації й концентрації на зміст предмета господарського права України;
- окреслити коло господарсько-правових конструкцій як універсального засобу розвитку господарського права, а також процес удосконалення законодавчої техніки господарсько-правового нормування;
- виявити адаптаційні процеси розвитку господарського законодавства України;
- описати стан кодифікаційних процесів у господарському законодавстві в контексті його модернізації;
- виокремити напрями господарсько-правової політики держави в сучасних економічних умовах і завдання удосконалення чинного господарського законодавства;
- встановити ступінь відповідності змісту господарського законодавства України принципам Концепції сталого розвитку;

- встановити проблематику економічної безпеки держави як об'єкта господарсько-правової політики, довести, що проблему економічної безпеки держави слід розглядати як об'єкт;
- визначити саморегульовану діяльність у сфері господарювання як важливий невід'ємний об'єкт законодавчої політики держави;
- виокремити макрооб'єкт – економічну систему у сфері правового й законодавчого регулювання;
- обґрунтувати існування взаємозв'язку між структуруванням сфери економічних відносин і систематизацією джерел господарського законодавства України;
- окреслити поняття «економічна система» і «економічне право» як інтеграційні об'єднання в сучасному структуруванні національного законодавства.

Об'єктом дослідження є архітектоніка, динаміка і напрями розвитку господарських відносин, правових форм їх реалізації і власне економічна й господарсько-правова політика держави у сфері господарювання.

Предметом дослідження є система господарського законодавства України як нормативно-правовий феномен і напрями його подальшого розвитку.

Методи дослідження. В основу методології покладено комплексний підхід до аналізу об'єкта й предмета дослідження, за якого використано широке коло загальнофілософських, загальнонаукових, спеціально-наукових і правових методів. Загальнофілософські засади дослідження представлені діалектичним методом, а також сучасними методологічними підходами – системно-структурним, історичним, діалектичним, синергетичним, формально-логічним, порівняльно-правовим.

Так, системно-структурний метод дозволив визначити особливості сучасної структури господарського законодавства, визначитися з системологічним *de lege ferenda* моделюванням системи господарського законодавства. Історичний метод був застосований для встановлення етапів розвитку сучасного господарського законодавства і з'ясування чинників його стану. Діалектичний метод застосований при аналізі процесів у системі господарських відносин, їх взаємозв'язку із суміжними сферами правового регулювання і доведенні необхідності їх законодавчого забезпечення.

Визначені завдяки вказаним методам особливості правової природи господарських відносин зумовили необхідність застосування синергетичного підходу, адже він дав змогу сформуванню послідовності кодифікаційних робіт у господарському законодавстві. Формально-логічний метод дозволив проаналізувати зміст чинного господарського законодавства України, з'ясуванні проблематики його законодавчої техніки у відповідних нормативно-правових актів.

Завдяки порівняльно-правовому методу проведено компаративний аналіз і вивчено особливості законодавчого регулювання господарських відносин у передових країнах світу.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першою комплексною кваліфікаційною науковою працею, в якій господарське законодавство України аналізується як комплексний господарсько-правовий об'єкт з позицій характеристики його сучасного стану, внутрішніх та зовнішніх тенденцій, що визначають напрямки його розвитку та завдань держави та суспільства щодо суттєвого підвищення його ефективності як інструмента впливу держави на сферу економічних відносин.

Основні результати дисертаційної роботи, які мають наукову новизну і виносяться на захист, конкретизуються в таких головних положеннях.

Уперше:

1) встановлено, що формування цивілізованого національного правового господарського порядку, а відтак і національного господарського законодавства має визначатися змістом узгодженої та суспільно-прийнятої наукової концепції саме національної моделі ринкової економіки в сучасних умовах. Відсутність такої затвердженої державою програмної концепції є одним з головних чинників існуючого хаотично-реактивного характеру формування господарського законодавства, наслідком чого, в свою чергу є втрата системності та ефективності законодавчого закріплення господарських відносин як у нормах Основного Закону, так і у нормах господарського та суміжних галузей законодавства України. Таким чином, розбудова проблематики господарсько-правового забезпечення ринкових економічних відносин, а, відтак, і господарського законодавства позбавлена національного варіанта економіко-гносеологічного підґрунтя і є однією з

найважливіших доктринальних проблем розвитку господарського права і законодавства України;

2) обґрунтовано, що в системі господарського законодавства відбуваються системно-структурні процеси його розвитку, логічно обумовлені сучасним станом сфери розвитку господарських відносин, що можуть бути комплексно репрезентовані наступними тенденціями:

а) розширенням сфери господарсько-правового регулювання шляхом комерціалізації сфер діяльності, що раніше існували по-за полем господарсько-правового нормативного регулювання, зокрема, діяльності в сфері космічних запусків вантажів, приватних медичних та приватних освітніх послуг, аутсорсингових послуг тощо;

б) спеціалізацією змісту господарсько-правового регулювання, наприклад, щодо відносин корпоративних, інноваційних, зовнішньоекономічних, електронної комерції тощо, що створюють окремі сегменти в законодавчому забезпеченні господарської діяльності;

в) процесом подальшого поглиблення змісту господарсько-правової врегульованості господарських відносин, що призводять до створення та виділення нових інститутів в господарському законодавстві, зокрема, корпоративного права, права забезпечення функціонування ринків фінансових послуг, відносин неплатоспроможності та банкрутства тощо;

г) процесами внутрішньої та зовнішньої реструктуризації та інтеграції нормативного матеріалу зі створенням та формуванням нових змістовних інститутів та підгалузей законодавства, зокрема в сферах екологічного господарювання, інноваційного інвестування тощо;

д) процесами подальшої кодифікації господарського законодавства, що відбувається як в номінально-визначених формах (Кодекс процедур банкрутства), так і в номінально не кодифікованому форматі, зокрема в формі предметно виокремлених та змістовно-узагальнених Законах країни, наприклад як: «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про телекомунікації», «Про банки і банківську діяльність», «Про інноваційну діяльність», «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», «Про ринок електричної енергії». На сучасному етапі розвитку господарського законодавства процес його кодифікації

органічно включає в себе також і проблему рекодифікації чинного Господарського кодексу України;

3) встановлено, що характер сучасного господарського законодавства України, його аутентичність та місце в системі права та законодавства може бути репрезентовано, враховуючи наступні його сутнісні властивості, а саме:

а) комбінування приватних і публічних інтересів в напрямі функціонування цілісних господарсько-правових механізмів як процес інтеграції різнорідного за правовою природою нормативного матеріалу, об'єднаного метою створення комплексного і цілісного та ефективного правового режиму здійснення господарської діяльності. Синергія об'єднання організаційно-господарських та господарсько-виробничих засобів правового регулювання щодо діяльності суб'єкта господарювання є ключовим чинником феномену господарсько-правового регулювання, основним завданням якого є створення єдиного синтетичного правового механізму гармонізації публічних та приватних економічних суспільних інтересів в сфері господарювання;

б) ключовим об'єктом господарсько-правового регулювання є власне господарська діяльність суб'єкта, але узята в системі координат функціонування ринку як визначеної форми економічної координації як системи відносин, в якій сфокусовано увагу на діяльності суб'єкта господарювання, узятої в контексті цілої низки типів господарсько-правових відносин, що виникають водночас, зокрема, із контрагентами, інвесторами, споживачами, суб'єктами організаційно-господарських повноважень в режимі свободи підприємництва, свободи конкуренції, свободи ціноутворення та економічного плюралізму;

в) наявність прямого зв'язку з економічною політикою держави, де господарсько-правові засоби впливу на сферу господарювання виступають основним інструментальним арсеналом досягнення цілей економічної політики в умовах правової держави. Господарсько-правовий інструментар в цьому контексті має забезпечити високу трансформаційну властивість перетворення економічних завдань у правові форми реалізації господарських відносин;

г) об'єктом правового впливу з боку держави можуть виступати як безпосередня господарська діяльність суб'єкта господарювання, так і

макроекономічні умови функціонування ринків товарів та послуг в загальнонаціональному, секторально-галузевому та територіальному вимірах;

д) суттєвий розрив між змістом сучасних господарських відносин та динамікою їх реального правового забезпечення як в плані удосконалення чинних законодавчих актів, так і в плані подолання численних та інших дефектів в законодавчому регулюванні, що не отримали предметного забезпечення;

4) доведено, що економічна система – це складний комплекс суспільних виробничих відносин, що забезпечують економічну діяльність на визначених засадах координації між її суб'єктами та учасниками з метою забезпечення публічних та приватних інтересів. Економічна система як цілісний комплекс економічних відносин має виступати, відповідно, як цілісний об'єкт правового регулювання, що притаманний будь-якій системі, що логічно передбачає її функціонування як результату взаємодії усіх її елементів. В той же час в умовах існуючого розподілу на окремі галузі права та законодавства проблемою є забезпечення системного функціонування права по відношенню до сфери економічних відносин як таких. Серед них є як гомогенні (за приватно-правовою або публічно-правовою природою), а саме: цивільне, фінансове право, так і комплексні (господарське, аграрне, екологічне (природоресурсне) право). Однак, як показує проведене дослідження, економічне право як самостійна синтетична категорія практично не сформоване, що особливо актуально на тлі зростаючої ваги економічної сфери як цілісного об'єкта соціального управління, зокрема для: 1) проведення єдиної економічної політики держави; 2) здійснення макроекономічного державного регулювання; 3) з'ясування зовнішніх впливів на національну економіку в процесі реалізації економічної політики іншими державами, міжнародними економічними організаціями, впливу кон'юнктури зовнішніх ринків; 4) розробки, а також запровадження універсальних критеріїв визнання успішності економічного розвитку, зокрема, щодо забезпечення інноваційного його характеру, запровадження альтернативної енергетики як домінуючого джерела енергії, здійснення структурної перебудови національної економіки, подолання депресивності та економічної деградації регіонів тощо.

На користь виокремлення економічного права – говорить і:

– наявність хоча і фрагментарного, але загального за характером конституційно-правового регулювання економічних відносин;

– фіксація загально-правових економічних цінностей – об'єктів конституційно-правового регулювання (економічна безпека, економічна багатоманітність тощо);

– існування в тексті Конституції України чіткого загальноекономічного підходу, що зокрема застосований до викладення змісту компетенції Вищих органів державної влади, зокрема:

а) Верховна Рада України щодо об'єктів законодавчого регулювання, названих у ст. 92 Конституції України, а саме: використання природних ресурсів, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу, освоєння космічного простору, організації та експлуатації енергосистем, транспорту і зв'язку, правовий режим власності, правові засади і гарантії підприємництва, правила конкуренції та норми антимонопольного регулювання, засади зовнішніх зносин, зовнішньоекономічної діяльності, митної справи тощо;

б) Кабінет Міністрів України – повноваження Уряду щодо забезпечення функціонування економічної системи, перелічені у ст. 116 Конституції України, наприклад, щодо, розроблення і здійснення загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України, забезпечення рівних умов розвитку всіх форм власності; здійснення управління об'єктами державної власності відповідно до закону;

в) загальноекономічна за змістом та характером компетенція окремих органів державної влади таких, як НБУ, АМКУ тощо;

5) доведено необхідність здійснення в процесі законодавчої діяльності міжгалузевої інтеграції нормативного матеріалу в межах комплексу «Економічне право», як механізму узгодження державою господарсько-правового, податково-правового, ресурсно-правового, міжнародно-правового аспектів функціонування економіки з метою забезпечення збалансованого, системно-узгодженого та ефективного законодавчого регулювання економічних відносин як таких, що має відповідати завданням розбудови та функціонування ефективної, конкурентоспроможної та соціально орієнтованої національної економіки, що є комплексним, але цілісним об'єктом законодавчого регулювання. Для цього має бути усунута галузева «автономія» цілей та завдань правового регулювання економічних відносин, змістовно узгоджені між собою основні напрями економічної політики держави та сформована єдина класифікація та система правових засобів

впливу на економічні відносини, в першу чергу – господарсько-правові. Зазначені підходи передбачають створення інтегрованої ланки в системі законодавства України – економічного права та відповідного структурування законодавчої діяльності в межах Верховної Ради України;

б) встановлено, що принциповим недоліком сучасного господарського законодавства в частині його структурування та ефективності слід визначити низький рівень – конституційно-правового забезпечення змісту нормативно-правового регулювання господарських відносин в Україні. Слід констатувати неприпустимо слабкий системно-структурний зв'язок між нормами конституційно-правового та нормами суто господарсько-правового регулювання, численні прогалини конституційно-правового закріплення, зокрема таких важливих для сфери господарської діяльності типів правовідносин, як програмна діяльність держави, підстави та засоби державного регулювання, антикризові господарські повноваження держави, конституційна суб'єктність учасників господарських відносин, публічно-приватне партнерство, спеціальні режими господарювання, свобода підприємництва суб'єктів господарювання – юридичних осіб, корпоративні та інвестиційні права в сфері господарювання, особливості функціонування державного сектору економіки, питання забезпечення економічної безпеки, феномен економічної влади та механізм її розподілу в національній економічній системі, економічне народовладдя тощо;

7) встановлено, що розширення предмета господарського права відбувається по п'яти основних напрямках щодо: 1) комерціалізації сфер, що раніше не були комерціалізовані, як процес експансії господарського права в інші галузі; 2) новостворених галузей економіки внаслідок розвитку науково-технічної діяльності, а з ними і створення нових видів послуг, товарів, тобто формування нових ринків в цілому; 3) ускладнення системи організаційно-господарського супроводження господарської діяльності; 4) за рахунок нових правових форм реалізації господарської діяльності (ігорний бізнес, зелений туризм тощо); 5) широкого кола відносин, що регулюються на підставі принципу свободи договору та свободи підприємництва, регулювання яких можливе із застосуванням принципів аналогії права та аналогії закону (аутсорсингові відносини у господарській діяльності, внутрішньогосподарські відносини тощо). Це визначає зміст процесів структурування та оптимізації законодавчої діяльності держави

в сфері господарювання, а також, структурування напрямів господарсько-правових наукових досліджень;

8) аргументовано, що необхідність посиленого забезпечення базових принципів ринкової економіки шляхом надання принципам як окремому правовому засобу, особливого юридичного значення через законодавчу фіксацію кола принципів господарювання, принципів господарського права й законодавства та забезпечення їх ролі підвищеною юридичною силою. Забезпечення та розвиток системних властивостей господарського законодавства України можливе, зокрема, за рахунок максимального використання ролі принципів у господарсько-правовому регулюванні.

Відтак, проблемою залишається питання змісту, співвідношення та конкуренції принципів в господарсько-правовому регулюванні, їх суспільно-економічна та юридико-технічна обґрунтованість, інструментальні властивості по відношенню до господарсько-правового регулювання як такого. Важливим є розмежування принципів господарювання та принципів господарського права в господарському законодавстві України;

9) виявлено, що ключовою проблемою розвитку господарського законодавства залишається процес подальшого формування та систематизації норм в сфері правового забезпечення процесів та засобів державного впливу на зміст та спрямованість економічної активності, зокрема, в напрямі її предметного стимулювання. В контексті процесів глобалізації, інноватизації та екологізації сфери господарювання, слід констатувати гостру необхідність створення спеціальних господарсько-правових доктрин та моделей спеціальних режимів господарювання, а також окремих засобів та механізмів організаційно-господарського впливу на економічну діяльність в зазначених умовах з посиленням публічним інтересом. Такі спеціальні правові режими господарювання особливо затребувані у контексті реалізації публічно значимих проектів економічного, екологічного, регіонального, безпекового, інноваційного характеру тощо;

10) обґрунтовано, що поступове фрагментарне формування господарсько-правових засобів подолання олігархізації в національній економіці господарсько-правовими засобами є позитивним, проте поки що малоефективним процесом, який має бути інтенсифікованим шляхом формування ефективного правового господарського порядку, формування кола неконсолідованих джерел економічної влади з метою

створення системи її балансування в масштабі національної економічної системи, деталізації правових форм економічної концентрації та критеріїв визначення монопольного становища на ринку, визначення особливого правового порядку створення та припинення відповідних господарських організацій, встановленням вимог прозорості інвестиційних відносин та відносин між асоційованими підприємствами тощо. Важливим напрямом законодавчого забезпечення законності в сфері господарювання залишається необхідність створення сутнісних перешкод процесам трансформацій економічної влади у політичну та інформаційну влади відповідних суспільних систем;

11) доведено, що основним завданням державної законодавчої політики має стати перманентна підтримка законодавства у ефективному стані, як за змістом та спрямованістю, так і, включаючи рівень законодавчої техніки, шляхом оперативного внесення необхідних змін та доповнень, розробку нових редакцій нормативно-правових актів, та на кінець – їх кодифікацій. Така мета потребує створення інституційної постійно діючої системи підтримання ефективності господарського законодавства України, що має включати в себе прогнозування та програмування в законодавчій сфері, організацію законотворчої роботи, включаючи інституалізацію нормотворчої діяльності на товарно-грошових засадах, як виду творчої діяльності, інституалізацію експертного компоненту супроводження законотворчої діяльності тощо. Даний механізм має включати в себе як державний компонент забезпечення нормотворчого процесу законодавчої та виконавчої гілок державної влади, так і компоненти науково-освітньої та громадсько-політичних сегментів суспільної активності.

За методологією цей механізм має включати в себе фази прогнозування динаміки та якісних змін в змісті економічних процесів; встановлення основних національних економічних інтересів та їх балансів, а також умов ефективності «нової економічної моделі»; формування господарсько-правової та законодавчої політики держави; практичне удосконалення господарського законодавства України; оцінка практичної його ефективності; подальша модернізація змісту законодавства;

12) доведено, що завданнями сучасної господарсько-правової та законодавчої політики держави є забезпечення методології саме секторального законотворчого

забезпечення, що має включати в себе нормативно-правову врегульованість наступних структурних ланок: 1) в обов'язковому порядку сформовану галузеву політику держави з відповідним юридичним закріпленням; 2) відповідну Державну програму галузевого розвитку з обов'язковим компонентом – законодавчими пропозиціями; 3) гармонізований з Господарським кодексом України та вичерпний базовий Закон України, в тому числі у вигляді кодифікованого акта, що вносить правові засади господарювання, а також запроваджує правовий механізм організаційно-господарського впливу на відповідного типу сегментну господарську діяльність; 4) створення спеціального суб'єкта організаційно-господарських повноважень держави в даному секторі; 5) законодавче закріплення, реалізація та імплементація в інструментальну складову правового механізму кола найбільш відповідних та адресних засобів організаційно-господарського впливу на галузеву, секторальну сферу господарювання; 6) інтеграція названих елементів до цілісного галузевого правового механізму організаційно-господарського впливу з метою отримання синергетичного управлінського ефекту адекватного суспільно-політично узгодженій моделі ефективного господарювання в галузі чи сегменті національної економіки. Разом з тим, будь-яка модель ефективного господарювання на рівні суспільно-економічної аксіології має включати в себе обов'язкове урахування вимог забезпечення економічної безпеки, охорони довкілля, енерго та ресурсозбереження, стимулювання інноваційного розвитку виробничої бази галузі, зростання ролі людського капіталу, впровадження засад саморегульованої діяльності учасників ринку, запровадження у сферу господарювання підстав та форм корпоративної соціальної відповідальності тощо.

13) встановлено, що системологія господарського законодавства вбачається на засадах, по-перше, чинного Господарського кодексу України як першооснови чи вищої ланки законодавчого забезпечення господарювання; по-друге, другу ланку кодифікації процесів повинні скласти функціональні кодекси – інвестиційний, інноваційний, з процедур банкрутства тощо (яскравою ілюстрацією доцільності відповідної моделі є вже діючий Кодекс України з процедур банкрутства; а також розробка проекту Інноваційного кодексу України); по-третє, це секторальні кодифікації – електроенергетична, телекомунікаційна, банківська тощо. Звісно, наукові напрацювання у цьому напрямі вже розпочаті, адже існують концептуальні пропозиції щодо створення Інвестиційного кодексу України, Інноваційного кодексу

України тощо.

Подальша суспільно-правова актуалізація законодавчого врегулювання все більшої кількості сфер господарювання не може бути реалізованою в межах одного Господарського кодексу України. Галузеві і сегментарні господарсько-правові кодифікації законодавства України є магістральними напрямками подальшого розвитку господарського законодавства, що мають забезпечити системність господарсько-правового впливу на суспільно-економічні відносини; уніфікацію господарсько-правових засобів та принципів правового впливу; спеціалізацію правового регулювання господарської діяльності на секторальному рівні; ефективність правового впливу та правозастосовчої практики. За своїм змістом галузеві та сегментарні кодифікаційні розробки мають знайти адекватні сучасному стану зазначених секторів унікальні конфігурації поєднання приватних і публічних, коротко- й довгострокових, тактичних і стратегічних, комерційних і некомерційних інтересів, що виникають із приводу функціонування такого ринку і якими мотивуються учасники відповідних відносин. Зазначені кодифікації сукупно мають забезпечити досягнення цілей національної економічної політики держави та сформулювати засади цілісного та ефективного правового господарського порядку;

14) доведено, що необхідною є організаційна інституалізація адаптаційного механізму в системі національної законотворчої діяльності, що має стати її постійною складовою. Це передусім потрібно і для кваліфікованого методологічно забезпеченого процесу розвитку економіки в цілому і окремих її секторів через формування відповідних сегментів «адаптаційного» господарського законодавства України. Процеси адаптації вітчизняного господарського законодавства до більш досконалих стандартів господарсько-правового регулювання розвинутих країн, зокрема Заходу, мають співвідноситися з реальним станом розвитку господарських відносин в Україні, а також сприяти реалізації регулятивно-динамічної функції господарського права, шляхом створення перспективних, «на виріст» правових форм реалізації господарських відносин, що активно розвиваються, або розвиток яких активно стимулюється державою. Разом з тим, не можуть запроваджуватися конструкції, які зависають у цілковитому вакуумі суспільно-економічних відносин. Здійснення вибору еталону адаптації, передбачає встановлення спорідненості моделей розвитку відповідного сегмента ринкової економіки та типу державного

регулювання економічних (господарських) відносин. Відповідно необхідною є концептуальна (стратегічна) визначеність держави щодо змісту і напрямів розвитку відповідного власного сектора національної економіки. Враховуючи все це, методологією розробки концептуальних документів держави має відбуватись із обов'язковою вказівкою на ту модель економічних відносин, що є для нас референтною. Адаптація повинна стати не тільки елементом законотворчого процесу, а й складовою господарсько-правової політики. Отож, усі дослідження у сфері господарського права повинні як один з елементів мети включати встановлення доцільності запозичення тих чи інших зарубіжних конструкцій чи механізмів, рівня їх життєздатності й перспективності інтеграції до національної правової системи координат;

15) встановлено, що саме для вирішення завдань формування нормативно-правового забезпечення, сучасної економіки необхідно створення спеціальної інфраструктури науково-експертного та нормопроектного забезпечення, включаючи ланки моніторингу та вдосконалення шляхом створення Спеціальної організації з моніторингу стану і перспектив розвитку суспільних відносин (у тому числі господарських), аналізу реальної ефективності чинного законодавчого регулювання та розробки законотворчих інновацій. Алгоритм діяльності такої організації мав би бути сфокусованим на:

- 1) виявленні повноти законотворчого регулювання по усіх сферах господарювання;
- 2) встановленні ступеня відповідності норм та відносин, що регулюються;
- 3) встановленні закономірностей та тенденцій законодавчого регулювання у відповідності з вимогою ефективного правового господарського порядку;
- 4) визначенні наявності та обґрунтованості законодавчої політики у даній сфері;
- 5) визначенні стану законодавчої техніки, що застосовується;
- 6) моделюванні розвитку законотворчого процесу та здійсненні систематизації та кодифікації законодавчого регулювання.

Таким чином, відповідний орган повинен бути структурований не тільки за галузевою ознакою, але й за об'єктним принципом (наприклад, проблема штучного інтелекту, економічна безпека, екологічне господарювання тощо).

Удосконалено:

1) положення про те, що проблеми структурування сучасної національної економіки, узяті в динаміці економічного розвитку та процесів подальшого формування та удосконалення ринкових механізмів в напрямку відповідності до вимог четвертої промислової революції, ставлять питання розробки стратегії економічного розвитку, що мають базуватися на послідовному та поетапному науковому прогнозуванні розвитку найбільш значимих сфер господарсько-правового забезпечення. Динаміка структурних змін у реальній економіці водночас є чинником структурних змін в системі відносин предмета господарського права та господарського законодавства України і, зокрема в системі суб'єктів організаційно-господарських повноважень та в господарсько-правовій інструментальній базі засобів впливу на господарську діяльність, що логічно та мають бути орієнтовані на забезпечення функціонування ефективної моделі національної ринкової економіки, на кожному з зазначених етапів економічного розвитку. Відтак, процес формування сучасного господарського законодавства України має отримати потужний прогностичний компонент своєї методології, актуальність якого є беззаперечною. Відповідно і завдання господарсько-правової політики держави мають формувати не тільки навколо забезпечення базових принципів господарювання та господарського права, але й у прагматичному контексті – навколо забезпечення умов ефективного функціонування національної економіки, що відповідають характеру сучасного етапу економічного розвитку. В цьому контексті господарсько-правова політика держави має ґрунтуватися на потужних власних прогностичних дослідженнях, та прогностичних дослідженнях економічної науки, а також на розробленій методології перспективного моделювання функціонування ефективних ринків та їх законодавчого забезпечення;

2) підхід до розуміння про те, що усвідомлення існуючого стану екологічної ситуації призводить до висновку, що Концепція сталого розвитку – це безальтернативний шлях для національного та міжнародного законодавства. Її реалізація в межах спеціально створених економіко-правових умов має стати механізмом одночасної реалізації екологічних і економічних інтересів, зокрема, в сфері виробництва продукції, виконання робіт і надання послуг природоохоронного призначення, а також шляхом створення та запровадження екологічних інновацій.

Впровадження останніх не тільки на законодавчому рівні, а й на рівні комплексних цільових завдань, стратегій, урядових та місцевих нормативних актів, які стануть основою цільових трансформацій не тільки змісту законодавства, як такого, але також і діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування та функціонування економічної системи в цілому. Фактично, основні засади Концепції сталого розвитку, що пов'язані з господарською діяльністю, відповідно формують новий шлях реформування економіко-правового механізму господарювання в напрямі широкого запровадження екологічного господарювання, екологізації та відповідно спрямованої технологізації економічної діяльності як такої;

3) обґрунтування того, що незмінним пріоритетом для господарсько-правового регулювання має залишитись – свобода підприємства, сфера автономії суб'єкта господарювання від системи організаційно-господарського впливу тощо. Це особливо важливо з огляду на комплексний характер господарсько-правового регулювання, його кінцеву мету оптимізувати співвідношення публічних та приватних інтересів щодо господарської діяльності. Відтак, констатуючи комплексний характер господарського права, необхідно залишити в полі зору вихідні правові цінності, навколо яких власне і відбувається, як практична господарська діяльність, так і формуються механізми та засоби її правового регулювання. В даному контексті – ринкова економіка не функціонує без автономії суб'єкта господарювання, без свободи господарської діяльності, конкуренції та свободи договору.

Таким чином, виникає системна потреба у моніторингу та забезпеченні суспільно-необхідного діапазону можливостей в економічній поведінці суб'єктів господарювання по-при різноманітні конфігурації публічних інтересів щодо такої поведінки. Такий моніторинг та механізм потребує постійної змістовної корекції нормотворчого процесу, а відтак має набути інституціалізованої форми. В цьому контексті, як уявляється, доцільно ставити питання про піднесення на новий політико-правовий рівень функцій регуляторної політики держави та механізмів її забезпечення. В цьому сенсі, потенційно великого значення набула регуляторна політика держави, що має механізм власної реалізації за допомогою відповідного органу державної виконавчої влади та методології забезпечення регуляторного

впливу з метою збереження «дружнього» правового середовища для суб'єктів господарювання.

Виникає принципова необхідність розширення сфери регуляторної політики держави в системі господарського законодавства, а саме – в частині змісту Законів України, зокрема, на стадії законотворчої діяльності Верховної Ради України, а не тільки створення та змісту підзаконних нормативних актів як це має місце зараз. Свобода підприємництва та захист законних інтересів підприємців мають бути забезпечені вже на стадіях законотворчого процесу шляхом поширення механізму реалізації регуляторної політики держави на зміст правової урегульованості об'єктів законодавчого регулювання сфери господарювання у відповідності до ст. 92 Конституції України;

4) обґрунтування того, що в якості першочергового завдання розвитку господарського законодавства України, слід визначити необхідність посиленого ефективного та системного забезпечення цілей та чіткого визначення об'єктів економічної безпеки держави господарсько-правовими засобами. Необхідність розробки спеціальних засобів забезпечення економічної безпеки актуалізовано питаннями зовнішньої агресії та ситуацією жорсткого економічного протистояння у глобальному вимірі. Проблема економічної безпеки має бути визначена самостійною підставою створення кола спеціальних господарсько-правових засобів її забезпечення, в тому числі в інвестиційному, інноваційному, оборонно-промисловому, інфраструктурному, енергетичному та інших аспектах. Фактично мова йде про окремий міждисциплінарний інститут господарського законодавства, що має бути комплексно сформованим, а відповідно безпекова політика держави має визначати особливості правових режимів функціонування широкого кола видів господарських відносин;

5) встановлення того, що реорганізація державних та комунальних установ у організаційну форму підприємства, зокрема, державного або комунального некомерційного підприємства, також вибір лікаря пацієнтом та укладання з ним договору, оплата за відповідним договором, яка вже прямо прив'язана до медичної послуги, свідчить про утворення системи відносин некомерційного господарювання у медичній сфері;

б) положення щодо того, що негативні суспільно-економічні та суспільно-політичні особливості національного суспільного середовища функціонування господарського законодавства України на стадіях як законотворчості, так і правозастосування, здійснюють власний самостійний деформуючий вплив на спроможність цього законодавства досягати цілей регулювання, а також на рівень його ефективності. Відтак, організація законодавчої діяльності потребує обов'язкового врахування корупційних, владно-економічних та кримінально-економічних суспільних деформацій. Процес нормотворення в сфері господарювання має обов'язково враховувати соціологічний та кримінологічний аспект правозастосування, необхідність здійснення девіаційного прогнозу поведінки учасників господарських правовідносин, в процесі нормативного моделювання;

7) обґрунтування того, що особливого значення в процесі розвитку господарського законодавства України набуває проблема саморегулювання діяльності суб'єктів господарювання як альтернатива державному регулюванню, як один з трендів розвитку господарського законодавства, і як інструмент розбудови сучасних, конкурентних, економічних відносин. Подальший розвиток законодавства про саморегульовану діяльність вимагає визначення: соціоекономічних умов її запровадження в різних сегментах сфери господарювання та для різних за типом суб'єктів господарської діяльності; необхідність детального нормативно-правового забезпечення організаційно-господарських механізмів функціонування саморегульованих організацій – як господарської організації та водночас як суб'єкта організаційно-господарських повноважень; стимулювання їх активності до рівня, що є передумовою делегування їм окремих організаційно-господарських повноважень з боку відповідних органів держави. Розвиток саморегульованої діяльності в національній економіці та її сучасне господарсько-правове забезпечення створює новий тип організаційно-господарських відносин, що репрезентують зміст процесів економічної діяльності;

8) обґрунтування того, що розвиток та поглиблення функціонального навантаження на інститут саморегульованих організацій як елемента правового господарського порядку є безперечним трендом розвитку організаційно-господарських відносин в національно-економічній системі, а відтак зусилля

законодавця мають буди свідомо акцентовані на розвитку відповідної законодавчої бази, зважаючи на те, що суспільно-економічна потреба в цьому назріла.

Механізм саморегулювання господарської діяльності мають отримати детальне законодавче врегулювання, в тому числі і з мотивів ефективної регуляторної політики держави. Відтак, перед законодавцем стоїть невідкладне завдання створення правових основ заснування та функціонування саморегулювних організацій, що мають бути визначені у Господарському кодексі України у окремому, присвяченому саме цьому питанню, розділі, в якому мають міститися, зокрема, правові умови створення та організаційно-правова форма саморегулювних організацій, підстав та процедур делегування державою власних повноважень цим організаціям, скасування цього делегування, створення спеціальних фондів, нормотворча діяльність тощо. На базі норм Господарського кодексу України має бути створено спеціальне законодавство України про функціонування саморегулювних організацій у різноманітних сферах господарювання.

Набули подальшого розвитку:

1) положення про те, що саме термінологія – найважливіший компонент законодавчого регулювання, що уніфікує і систематизує його регулятивний вплив. Господарсько-правова термінологія може бути визначена як система господарсько-правових термінів, кожен з яких слугує одиницею юридичного тексту нормативно-правового наповнення, є словом або словосполученням, яке виступає узагальненим найменуванням певного правового поняття у сфері господарювання чи у будь-якій іншій сфері або поняття, яке є не правовим, але у результаті функціонування у сфері правового регулювання набуває специфічних змістовних відтінків, вводиться в обіг юридичною наукою або законодавцем, характеризується емоційною нейтральністю та функціональною стійкістю. Сучасною особливістю термінології господарсько-правової науки та господарського законодавства України є необхідність одночасного приведення її у відповідність до чинних ринкових економічних відносин, адаптації до відповідної термінології в розвинутих зарубіжних країнах та врахування наростаючої динаміки в подальшому розвитку законодавчого регулювання господарських відносин.

До підвищення рівня якості термінології вітчизняного господарського законодавства можна віднести наступні завдання: формування термінологічного

апарату господарського законодавства та сприяння його подальшому розвитку та удосконаленню в напрямі уніфікації та спеціалізації господарсько-правових термінів та правил; формування системно-структурної організації господарсько-правових термінів з визначенням їх співвідношення; визначення міжгалузевого рівня кодифікації змісту та сфери застосування термінів; визначення внутрішньогалузевого рівня; приведення у відповідність до конституційно-господарського рівня співвідношення понятійних апаратів; запровадження термінологічно-мовної експертизи господарських нормативно-правових актів;

2) положення про те, що у сучасних умовах ринкової економіки структура економічного простору суттєво ускладнилась внаслідок суперечливої дії сукупності багатьох чинників. У зв'язку із чим, класифікацію сегментів національної економічної системи можна репрезентувати у наступному вигляді:

- на внутрішні (регіональний розподіл, рівень інституційної впорядкованості економічної системи, рівень її відкритості), та зовнішні (глобалізація, діяльність транснаціональних корпорацій та міжнародних економічних інститутів), а також проміжні фактори (структура національної економіки, рівень розвитку інформаційних та телекомунікаційних мереж), враховуючи їх співвідношення та взаємний вплив на різних етапах розвитку економічного простору;

- макрорівень (рівень агрегативних показників стану економічної системи в масштабах світового господарства, національного господарства країни, секторів економіки) та мікрорівень (рівень розгляду економічних відносин в масштабах її окремих правовідносин між суб'єктами);

- предметного чи інституційного (галузі, сектори, кластери) та функціонального (що забезпечують умови функціонування ринку, наприклад, інвестиційного, інноваційного тощо);

- організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини;

- національного капіталу (національний товаровиробник, казенне підприємство, державне комерційне підприємство тощо) та іноземного капіталу (іноземний інвестор, транснаціональні корпорації тощо);

- стійкі (машинобудування, електроенергетичний комплекс тощо) та комплексні чи стикові (екологічне підприємництво, інноваційне інвестування тощо) тощо.

Зазначена класифікація сегментів національної економіки свідчить про те, що у сучасних умовах значно підвищилась роль неекономічних, у тому числі інституційних, чинників економічного розвитку. Тому постає нагальна потреба у розширенні категоріального ряду у систематизації економічних відносин та встановлення ключового критерію систематизації економічних елементів, щодо якого можливе упорядковане систематизування національного господарського законодавства для регулювання останніх.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що теоретичні положення, пропозиції, висновки й практичні рекомендації, сформульовані в дисертації, можуть бути використані: у науково-дослідній роботі – для подальших досліджень проблематики розвитку господарського законодавства України; у правотворчій діяльності – при спрямуванні відповідних законодавчих ініціатив і вдосконаленні чинного законодавства України, у тому числі і розгортання кодифікаційних та рекодифікаційних робіт; під час проведення правової експертизи нормативно-правових актів і їх проектів, а також розробці національних стратегій розвитку господарських відносин у національній економіці України; у правозастосовній діяльності – для вдосконалення національної судової практики; у навчальному процесі – при підготовці підручників і навчальних посібників із дисциплін «Господарське право».

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення і висновки дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри господарського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, міжнародних і всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях, семінарах, круглих столах, зокрема: Науково-практичній конференції «Актуальні питання цивільного та господарського права» (м. Полтава, 24 груд. 2015 року), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Міжгалузеві зв'язки цивільного, господарського та трудового права» (м. Кривий Ріг, 28 верес. 2017 р.); Круглому столі «Основні тенденції розвитку цивілістики, конституційного, господарського та міжнародного права» (м. Кривий Ріг, 27 жовт. 2017 р.); Challenges of modernization if legal education in Ukraine and EU countries: Scientific and pedagogic internship: Internship proceedings, December 3–14, 2018., Круглий стіл «Актуальні проблеми господарського права і процесу» (м. Київ, 9 лист. 2018 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Модернізація законодавства та правозастосування: вимоги часу» (м. Київ, 12-6 грудня 2018 року),

Міжнародній науково-практичній конференції «Підсумки розвитку наукової думки: 2018» (м. Івано-Франківськ, 5 груд. 2018 р.), Круглому столі «Завдання господарсько-правової політики держави в умовах четвертої промислової революції», (м. Харків, 20 бер. 2019 року), Круглому столі «Перші наукові читання пам'яті академіка В. К. Мамутова» (8 лют. 2019 р., м.Київ), Круглому столі «Завдання господарсько-правової політики держави в умовах четвертої промислової революції» (м.Харків, 20 берез. 2019 р.), Круглому столі «Другі наукові читання пам'яті академіка В. К. Мамутова» (3 лип. 2020 р., м.Київ), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Теорія та практика сучасної юриспруденції (м.Харків, 1 листоп. 2019 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми та стан дотримання і захисту прав людини в Україні» (м. Львів, 14–15 серп. 2020 р.), Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «П'ятдесяті економіко-правові дискусії» (м. Львів, 25 вер. 2020 р.), Міжнародній науково-практичній конференції молодих учених «Проблеми та перспективи сучасної науки та освіти» (Львів, 15-16 серп. 2020 р.).

Структура та обсяг дисертації обумовлені предметом, метою й завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, які містять 18 підрозділ, висновків, списку використаних джерел і додатку. Загальний обсяг дисертації – 433 сторінки, з яких основного тексту – 399 сторінок, список використаних джерел (332 найменування) – на 28 сторінках, 1 додаток – на 5 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ЕТАПИ РОЗВИТКУ ГОСПОДАРСЬКОГО

ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ: ЗАВДАННЯ, ОСОБЛИВОСТІ ТА

РЕЗУЛЬТАТИ

1.1. Основні історичні етапи становлення господарського законодавства.

Для з'ясування ролі такого феномену, як господарське права, чіткого й точного визначення його предмета, завдань і функцій, передусім необхідно

звернутися до історії його розвитку, тобто розглянути різні етапів його становлення, а також умови, за яких згаданий феномен не тільки не загубився у різнобарв'ї соціально-правових ідей і теорій бурхливого ХХ століття, а й зберіг і посилив у ХХІ власну значимість.

Насамперед відмітимо, що основа господарського права, законодавства й вихідних господарсько-правових категорій почала створюватися вченими-правниками ще на початку ХХ століття за часів радянського ладу. Отже, потреба в проведенні оцінки (коректніше кажучи, аналізу) й врахуванні досвіду, теоретичних надбань і напрацювань науковців і практиків вказаної доби не викликає жодних сумнівів. По-перше, це дозволить краще зрозуміти проблеми сучасного господарського законодавства, по-друге, переконатися у виправданості процесів кодифікації останнього, у тому числі й у нашій країні, де зміни законодавства у цій сфері відбувалися упродовж багатьох історичних етапів, що, звісно, не могло не позначитися на його змісті. Однак, незважаючи на складну історію й антагонізм з боку окремих цивілістів-теоретиків, господарське право не зникло з правової мапи і нині розвивається на всіх континентах, включаючи й Україну, що підтверджується, зокрема, і створення у 1982 р. у Тунісі Міжнародної асоціації господарського права (L'Association internationale de droit économique (AIDE)), яка зараз об'єднує понад 30 держав.

Вагомий внесок в аналіз історичного минулого й шляху розвитку господарського права зробили представники донецької школи права, а саме: В. К. Мамутов, Г. Л. Знаменський, А. Г. Бобкова, В. Д. Волков, В. А. Устименко. Щоправда, впливу радянського господарського права на сучасні господарсько-правові відносини й на господарське законодавство в цілому було приділено недостатньо уваги.

Однак заради справедливості зауважимо, що ідея самостійності господарського права не є новою, адже, як відомо, у 2015 році відзначалося 105-річчя науки господарського права. Нагадаємо, що відокремлення (точніше обґрунтування теорії) господарського права і становлення як самостійної галузі пов'язується з публікацією у 1910 р. першої частини праці відомого німецького вченого-правника Ю. В. Гедемана «Die Fortschritte des Zivilrechts im XIX Jahrhundert» («Прогрес цивільного права у ХІХ столітті»), в якій йому вдалося

довести закономірність виникнення господарського права в нових умовах господарювання, коли буржуазія отримала політичну владу і межа між приватними і публічними інтересами зникла [97; 129]. Проте, незважаючи на поважний вік цього феномену, у XIX столітті питання формування господарського законодавства не втратили актуальності, бо його предмет, функції і завдання за ці часи (звісно, під тиском певних обставин) зазнали помітних трансформацій.

Спираючись на сказане, можемо сміливо стверджувати, що свої витoki господарське право нашої держави бере з 20-х рр. XX століття, тобто, і про це вже йшлося, його становлення почалося ще за радянської доби. Звісно, за цей період воно пережило багато змін і трансформацій, що дає підстави поділити цей проміжок часу етапи. Як правило, дослідники виокремлюють три: I – 20-ті – 30-ті роки, II – 30-ті роки – 1965 рік, III – після 1965 року [117]. Щоправда, упродовж 1938–1955 рр. наука господарського права як самостійна галузь була під забороною (це пояснюється специфікою ладу і політикою діючого на той час режиму). Беручи до уваги останню тезу, вважаємо, що можна вести мову про чотири етапи. Розглянемо кожен окремо.

Почнемо з I (1923–1928 рр.) так званого *початкового періоду розвитку*, який вирізняється тим, що саме протягом цього часу акцент робився на визначенні предмета господарського права, встановленні основних видів господарських відносин, які врегульовуються нормами господарського права. Примітно, що у країнах Європи в цей період, тобто на початку XX століття, чітко вимальовується тенденція до виокремлення цивільного й торгового (комерційного) законодавств і їх кодифікації. Більш того, вітчизняні науці-правники провадяться спеціальні дослідження у цій сфері. Не можна оминати увагою того факту, що розвиток українського господарського права у вказані вище роки характеризується подвійними процесами. З одного боку, низка учених (як-от А. Гольмстен, А. Камінка, О. Пергамент, П. Цитович) дотримується думки стосовно того, що слід відмежовувати торгове право від права цивільного в рамках спеціального приватного права; з другого – обґрунтовується необхідність виокремлення господарського права, що об'єднує приватні й державні аспекти господарювання, у самостійний науковий напрям (прихильниками такого бачення є В. Удінцев, К. Ушинський, А. Федоров, І. Янжул). Звісно, їх міркування, доводи з вказаних питань висвітлювалися на сторінках буржуазної юридичної літератури. Завдяки цьому й зароджуються ідеї, які згодом стали підґрунтям для теорій багатьох поколінь вчених-

господарників. Саме у вказані часи вчені у своїх роботах відмічали існування однієї істотної риси регулювання економіки – відокремлення самостійного, комплексного й такого, що динамічно розвивається, утворення (навіть системи) норм права, яке нині й отримало назву «господарське право». Автори наведених ідей, виходячи з посилення на стадії імперіалізму втручання буржуазної держави у власне особисті майнові відносини, стверджували, що завдяки цьому нібито й відбувається процес, так би мовити, стирання меж між приватним і публічним, натомість формується нове (ні публічне, ні приватне) явище, яке й іменується нині господарське право. Примітно, що концепція самостійності господарського права свого часу була сприйнята низкою радянських науковців, передусім А. Г. Гойхбаргом [98], який, до речі, як і французький вчений Леон Дюгі, суб'єктивні права ототожнював із соціальними функціями, що знайшло відображення у його праці «Хозяйственное право РСФСР» (1921). На переконання А. Г. Гойхбарга, різниця між публічним і приватним зникає не тільки в соціалістичному, а й буржуазному праві, а отже, необґрунтовано й надалі зберігати лише галузь цивільного права. Вчений наголошував, що цивільне право – це ніщо інше, як приватне право, яке існувало як протилежність публічному. Якщо ж межі між публічним і приватним правом зникають, то припиняє існування й цивільне право, а йому на зміну приходить господарське.

Перейдемо до II періоду (1929–1937), який ще називають *періодом боротьби двосекторного і єдиного господарського права*. Передусім відзначимо, що для нього характерним був впливом господарсько-адміністративного права й теорії, побудованої на двосекторному поділі господарського законодавства (данина епосі), а також взаємодія двох основних наукових напрямків – двосекторної теорії П. І. Стучки й теорії єдиного господарського права Л. Я. Гінцбурга й Є. Б. Пашуканіса.

Примітно, що прихильники поглядів П. І. Стучки, тобто двосекторної теорії у період непу, поставили питання про необхідність особливого правового стимулювання соціалістичного сектору економіки (господарсько-адміністративне право) на противагу регулюванню її приватного сектору (цивільне право). Пояснюється це тим, що згадані галузі розглядалися як антагоністичні, не здатні до взаємодії. Представники теорії єдиного господарського права, а саме Л. Я. Гінцбург і Є. Б. Пашуканіс, визнавали його особливою формою політики держави у сфері організації як управління господарством, так і господарських зв'язків. Спираючись

саме на таке бачення, вченим вдалося сформулювати концепцію єдиного підходу до унормування економічних відносин, а основою (базовим документом) мав стати Господарський кодекс, проект якого запропоновано у 1935 р. Оперуючи цим, науковці відстоювали тезу про недопустимість поділу єдиного господарського права на дві самостійні частини – господарсько-адміністративне й цивільне право. Цілком логічно, що один із авторів даної ідеї, а саме Л. Я. Гінцбург, у своїй праці «Курс советского хозяйственного права» (1935) критикував погляди П. І. Стучки, це, до речі, стало причиною того, що вищеописана теорія єдиного господарського права деякий час виступає як провідна, тобто посідає перше місце, а цивільне право (як наука, так і її предмет) було пригнічено. Крім того, із навчальних планів юридичних вишів також зникло й адміністративне право. Такий стан справ зберігався до 1938 р., тобто до того часу, коли нарада наукових співробітників у галузі права відмовилася від концепції господарського права (у ці часи (наприкінці 30-х років ХХ ст.), як відомо, більшість вчених-господарників стала жертвами сталінських репресій, а наука як окрема галузь була негласно заборонена), визнала наявність у системі радянського права адміністративного й цивільного прав і відновила їх викладання в закладах вищої юридичної освіти. Заради справедливості слід відзначити, що упродовж цього періоду науковцям вдалося виявити й усунути серйозні помилки авторів господарсько-правової теорії у вирішенні низки загальних і конкретних проблем радянської юридичної науки, серед яких і висунута вченими ідея «розщепленої» державної соціалістичної власності, яка, до речі, лягла в основу однойменної концепції, згідно з якою громадяни як суб'єкти права були «відсунуті» на задній план і розташовані під заголовком «приватні особи» в розділі, який іменувався «Організаційна структура народного господарства СРСР». Із цієї точки зору відмова від концепції єдиного господарського права – це, безсумнівно, крок уперед у розвитку радянської юридичної теорії і практики.

Після цього розпочався III період (1938–1955), відомий як *період майже повного ігнорування теорії господарського права*. У ці часи визнавалася монополія цивільного права, представники якого і вивчали деякі проблеми господарських (із точки зору сучасності) відносин, формування господарського законодавства, як наслідок, окремим питанням господарювання на даному етапі вчені взагалі не приділяли достатньої уваги.

Насамкінець розглянемо IV (1956 – 80 рр. XX ст.) – *період фундаменталізації господарського права*. У ці часи відбулося не тільки відродження господарсько-правової науки, а й завершилося формування єдиної концепції господарського права. Саме в ці часи обґрунтовано основну мету господарсько-правової науки, яка згодом стала її головною ідеєю і призначенням – спрямувати господарське законодавство на забезпечення господарського правопорядку, а науку господарського права на вирішення проблем господарського комплексу. В юридичній літературі з'являється таке прізвище, як В. К. Мамутов – перший український вчений, який заснував одну із сучасних господарських шкіл права (Донецька школа господарського права).

До наведеного варто додати, що юридичні дослідження процесів становлення і формування радянського господарського законодавства проводилися окремо від цивільного, тобто воно розглядалися як особлива гілка радянського законодавства.

Серед основних питань, які ставили і намагалися вирішити тогочасні вчені-господарники, слід вказати наступні: запровадження і дотримання законності на всіх рівнях економіки, закріплення господарського розрахунку на базі розширення прав підприємств, встановлення відповідальності державних органів за неправомірні дії щодо підприємств, розвиток внутрішньогосподарських відносин тощо.

Зрозуміло, що все це знаходило відображення в приписах господарського законодавства СРСР, дія якого поширювалася на території всього Союзу, а його органічними частинами виступало і господарське законодавство республік, які входили до складу СРСР, у тому числі і Української РСР, правонаступницею котрої стала незалежна Україна. Республіканське господарське законодавство унормовувало господарську компетенцію підприємств і установ, які знаходилися в підпорядкуванні республік (наприклад, автомобільного транспорту, комунального господарства), порядок вирішення деяких господарських питань.

Основним джерелом господарського права визнавалися постанови Ради Міністрів СРСР і спільні постанови Ради Міністрів СРСР і ЦК КПРС.

Справедливості ради зазначимо, що для науки і практики сучасної правотворчої діяльності накопичений у СРСР досвід правового регулювання господарської діяльності, з усіма його досягненнями і помилками, є цінним, адже деякі нормативні акти того часу діють і дотепер. Виходячи з цього, не можна не

враховувати і заперечувати вплив вказаного періоду на формування сучасної нормативної бази.

При цьому варто пам'ятати, що специфіка радянського господарського законодавства полягала в конституційному закріпленні соціалістичної власності як основи економічної системи. Як відомо, у ці часи існували такі форми соціалістичної власності, як державна (загальнонародна), колгоспно-кооперативна і власність громадських організацій. З огляду на це заперечувалася приватна власність на кошти виробництва, але визнавалася особиста власність громадян на майно, яке його не стосувалося, тобто господарських взаємовідносин щодо даної форми власності не виникало.

Як уже зазначалося, усе це знаходило відображення в господарському законодавстві. ключовим елементом якого були закони, як-от: про державні підприємства, про планування, про систему господарських зв'язків тощо. Нагадаємо, що після подолання короткого періоду «військового комунізму» державні підприємства провадили свою діяльність, спираючись на принцип господарського розрахунку, тобто порівняння витрат із доходами. Більш того, вони мали господарську самостійність, котра постійно розширювалася, особливо в повоєнний період. Підставами розширення прав підприємств стали прийняті упродовж 1953–1957 рр. постанова Ради Міністрів СРСР про розширення прав у вирішенні господарських питань рад Міністрів союзних республік, директорів підприємств, рад народних господарських економічних районів, Положення про соціалістичне державне господарське підприємство (1965), Закон «Про державні підприємства (об'єднання)» від 30 червня 1987 року [66, 95]. Як відмічали науковці, завдяки цьому: «Права і господарська самостійність державних підприємств були значно ширші прав сучасних, так званих казенних підприємств».

Починаючи з 60-х років ХХ століття юристи-господарники значну увагу приділяли систематизації господарського законодавства. У 1961 році під редакцією В. В. Лаптева і Г. Я. Торчинського – співробітників юридичної служби Держплану СРСР був підготовлений фундаментальним двотомником «Законодательные акты по вопросам народного хозяйства СССР». [79] Дана робота дає уявлення про структуру, зміст, об'єм господарського законодавства радянської доби. У ньому нормативні акти систематизовано за тринадцятьма основними розділами. Том перший включає

вісім розділів: 1-й має назву «Організація управління народним господарством»; 2-й – «Правовий режим соціалістичної власності»; 3-й – «Планування народного господарства»; 4-й – «Порядок матеріально-технічного постачання»; 5-й – державні стандарти, технічні умови, виробничі марки і товарні знаки; 6-й – «Розвиток нової техніки, винахідництво і раціоналізація»; 7-й – «Облік і звітність»; 8-й – «Арбітраж».

У другому томі нормативні акти систематизовані по галузях народного господарства в п'яти розділах: I – «Промисловість»; II – «Капітальне будівництво»; III – «Транспорт і зв'язок»; IV – «Торгівля»; V – «Житлове господарство».

Звід законів СРСР і у зводи союзних республік, які склали більше половини першого, також є прикладом систематизації господарського права.

Крім того, московське видавництво «Юридическая литература» представило і випустило довідковий посібник українських авторів «Права промислових підприємств, об'єдинень і міністерств в рішенні господарських питань», а також збірники «Основные акты о правовой работе в народном хозяйстве» [43] і «Правовая работа в народном хозяйстве».[77]

Перераховані роботи певною мірою репрезентують рівень тогочасного розвитку господарського законодавства, йдеться про період до і після «перебудови».

Не можна оминути й того, що відносини підприємств з органами управління ними (трести, комбінати, головні управління, наркомати, міністерства) і механізми їх регулювання постійно удосконалювалися. Це відбувалося, зокрема, завдяки забезпеченню дотримання принципів господарського розрахунку [10], про що вже згадувалося. Із цією метою була встановлена матеріальна відповідальність керуючих щодо підприємств органів господарського управління перед підвідомчими їм підприємствами за збиток, завданий певними управлінськими рішеннями.

Додамо, що господарська діяльність згідно з Конституцією СРСР і конституціями союзних республік провадилася на підставі планів економічного й соціального розвитку, а загальне керівництво їх виконання здійснювалося державою. Крім того, до планів виробництва, матеріально-технічного забезпечення, збуту продукції, перевезень була прив'язана система господарсько-договірних зв'язків. Незважаючи на те, що підприємства брали участь у розробці планів, вели дискусії з планувальними організаціями, вирішальне слово все ж таки залишалося за Держпланом СРСР. Щоправда, розвивалися поза- і понадпланові господарські зв'язки,

децентралізовані господарські операції. Заслуговує на увагу той факт, що з 1962 року підприємствам було надано право відмовитися від підписання договорів на виготовлення передбаченої за плану, але непотрібної їм продукції.

Договірні зв'язки відбувалися на підставі і на виконання планових завдань, а регламентувалися нормативними актами, в яких визначалися основні права й обов'язки сторін, вимоги до якості продукції, ціни (йдеться про положення про поставки продукції виробничо-технічного призначення і товарів народного споживання, Правила про підрядні договори на капітальне будівництво, Правила перевезення вантажів, державні стандарти якості тощо). У той же час низка питань, особливо щодо поставки продукції машинобудування, зокрема, обладнання індивідуального виконання, вирішувалася безпосередньо договорами між постачальниками і замовниками. Примітно, що виконанню договірних зобов'язань по поставках продукції особливу вагу приділяли наприкінці 70-х – 80-х років.

Крім того, перед замовниками підприємства завжди несли матеріальну відповідальність за виконання договірних зобов'язань (по строках, асортименту, комплектності, якості продукції, що надходить); а з кінця 70-х років виконання договірних зобов'язань по поставках стало показником, за яким оцінювалася діяльність підприємств щодо виконання державного плану. Таким чином, для підприємств важливо було не тільки виконати господарські зобов'язання, що носили планово-договірний характер, а ще мала значення й суспільна оцінка їх діяльності при цьому/у цьому напрямі.

В цілому економіка функціонувала як єдина керована планово-централізована господарська система. Щоправда, у другій половині 80-х років при проведенні у СРСР економічної реформи ця система була порушена, а після того, як припинив своє існування СРСР, зруйнована. Нові держави, що з'явилися на базі колишніх союзних республік, тривалий час не могли подолати негативних соціально-економічних наслідків науково необґрунтованого реформування СРСР у другій половині 80-х років і розпаду єдиного народно-господарського комплексу СРСР.

Підсумовуючи, наголосимо, що господарське законодавство було визнано самостійною галуззю ще у тексті першої Конституції СРСР (1924), що, звісно, дало поштовх до розвитку і стало основною причиною становлення господарського права

як науки й господарського законодавства як галузі. Пояснити сказане можна таким чином: наука вивчала й намагалася вирішити проблеми господарського законодавства, яке постійно змінювалося і вдосконалювалося. Яскравим прикладом цьому є, зокрема, нормативна база з питань діяльності підприємств. Як відомо, під час підготовки актів, якими передбачалося розширення прав директорів підприємств, першого положення про державне промислове підприємство, цивілістика, по суті, нічого не могла запропонувати, бо підприємству як суб'єкту, на відміну від науки господарського права, не надавалося особливого значення.

До речі, схожі на вказані процеси становлення й розвитку господарського законодавства в ХХ ст. мали місце і в інших державах. Найбільш подібними до радянських вони, безсумнівно, були в соціалістичних країнах, особливо з найбільш розвиненою економікою – Чехословацькій Соціалістичній Республіці, Германській Демократичній Республіці. Наприклад, кодифікація чехословацького господарського законодавства відбулася у 1964 році, тобто з прийняттям Господарського кодексу ЧРСР. У той же час у ГДР як кодифікаційний акт слід розглядати Закон про господарські договори. Господарське законодавство формувалося також і в Китайській Народній Республіці, інших соціалістичних країнах.

Звісно, господарське право розвивалося і у країнах поза межами радянського блоку, але у даному випадку доцільніше вести мову не про схожість господарського законодавства, а про зближення (конвергенцію) систем правового регулювання господарської діяльності.

Як уже раніше відмічалось, радянське господарське законодавство мало багато недоліків, неузгодженостей, протиріч. Одним із них визнається укорінення у дисфункціях самого економічного механізму адміністративно-командитної системи, інші ж стосувалися законодавчої техніки викладення норм господарського законодавства. До останніх слід віднести також і відсутність кодифікації, хоча починаючи з 1919 року це питання піднімалося неодноразово. Зокрема, було розроблено декілька проєктів Господарського кодексу і Основ господарського законодавства СРСР. Зауважимо, що в червні 1985 року на спільному засіданні бюро Відділення економіки АН СРСР і Відділення філософії і права, на якому, до речі, була прийнята постанова про погодження проєкту Господарського кодексу СРСР

[96], саме навколо цього документа і відбулися останні дискусії. Проте до його обговорення Верховною Радою СРСР справа так не дійшла. Як це не парадоксально, але проти підготовки й прийняття кодифікованого акта виступали перш за все окремі представники юридичних наук, бо кодифікація господарського законодавства підірвала моністичну концепцію цивільного права, а також і корпоративні інтереси відповідної науково-педагогічної спільноти. Їх позиція влаштувала ту частину представників державного апарату, яка боялася, що поява Господарського кодексу обмежить сферу адміністративного впливу на економічні процеси і на діапазон прийняття бюрократичних рішень. Урешті-решт, усе це завадило розробці і прийняттю господарського кодексу, інституалізації господарського права як самостійної галузі.

Убачається за доцільне зауважити, що у радянський час деякі цивілісти власну «уживчивість» з адміністративними методами управління, що зумовлювалася радикальними змінами в економічній системі, намагалися видати за властивість своїх опонентів – юристів-господарників. Як ми пам'ятаємо, тогочасною реальністю було планове і централізоване господарське управління, щоправда, її називали і називають по-різному. Однак усі сходяться в тому, що саме ця реальність, дійсні господарські відносини планової системи господарювання в масштабах всієї держави були предметом права. Згодом з'явилася нова реальність, особливості й сутність якої повинна враховувати система правового регулювання господарської діяльності.

Звісно, шлях, який пододала наука господарського права, важко назвати легким, адже протягом ХХ століття навколо даної науки точилося багато дискусій, була велика кількість спірних питань та історичних протистоянь. Проте були і позитивні моменти, як, наприклад, розвиток законодавства й розширення прав підприємств 50-х років. У далекому 1961 році під редакцією В. В. Лаптева і Г. Я. Торчинського юридичною службою Держплану СРСР був підготовлений фундаментальний, у двох томах, збірник «Законодательные акты по вопросам народного хозяйства СССР».

Крім того, за часів розвитку господарського права відносини, що входили до предмета його регулювання, були розпорошені між різними галузями, у тому числі й цивільним правом. Тим не менш принципи, основні концепти, предмет, метод

господарського права знайшли своє закріплення в Господарському кодексі України, який набрав чинності 1 січня 2004 року, а невідворотність кодифікаційних процесів була зумовлена історичним минулим правового забезпечення сфери господарювання.

1.2. Основні етапи реформування господарського законодавства в Україні ринкового періоду

1. 2. 1. Становлення господарського законодавства України на початковому етапі її незалежності

На початку 90-х років, коли Україна набула незалежності, у новоствореній державі відбулися ринкові перетворення, а саме здійснювався перехід від планового господарювання до налагодження ринкових відносин. Цей процес предметно позначився як на змісті відносин господарювання, так і на самих соціально-економічних відносинах, а також на змісті їх нормативного регулювання. Вказане, звісно, впливало на стан і сутність господарського законодавства. Як із цього приводу слушно висловився видатний італійський політичний мислитель Нікколо Макіавеллі: «Будь-яка зміна прокладає шлях іншим змінам».

Пристаючи до висвітлення питання, передусім вкажемо, що за часів незалежності розвиток законодавчого забезпечення основних типів економічних відносин відбувався в декілька етапів, виокремлення і відмежування яких зумовлені внутрішніми і зовнішніми чинниками, серед яких впливовішими є інтеграційні й глобалізаційні процеси. З огляду на тему роботи існує нагальна потреба в аналізі даних етапів і з'ясуванні ролі кодифікаційного процесу в історії господарського права, що допоможе визначити як подальші основні завдання модернізації вітчизняної економіки, так і догматичний предмет сучасного господарського права, перспективні напрямів оновлення останнього.

Перш за все вкажемо, що виокремлення і становлення національного господарського права є одним із важливіших досягнень сучасної України, яка наприкінці ХХ століття здобула свою незалежність і суверенітет. Звісно, складна взаємодія суспільства, економіки, держави й права склали підґрунтя формування господарського законодавства. При цьому кожен із згаданих інститутів у сучасних ринкових умовах трактується вже по-новому: мова йде не просто про суспільство, а

про «громадянське суспільство»; не взагалі про державу, а про «правову державу».
[44]

Зауважимо, що як у нашій країні, так і за кордоном економіку часів Радянського Союзу зазвичай називали «командною», «адміністративно-командною», «бюрократичною», «одержавленою». Пояснюється це тим, що для неї властиві були такі риси, як плановість, низька продуктивність праці, пріоритет промисловості перед сільським господарством, екстенсивний характер розвитку перед інтенсивним, прихована інфляція, панування ідеологічних законів над економічними, наявність тіньового сектору тощо. Законодавство, яке регулювало соціалістичні економічні відносини, відображало перш за все інтереси держави, захищало державну соціалістичну власність, що видається цілком логічним, бо в ті часи, як відомо, функціонувала централізована директивна економічна система, де господарювання здійснювалось майже єдиним власником – державою, тобто воно було всесоюзним.

Перехід до ринкової економіки відбувся на початку 90-х років, що суттєво змінило економічну політику, а її інструментом виступило господарське законодавство, бо основний масив нормативних актів, нормами яких урегульовувалися господарські відносини, уже не відповідали економічному ладу, за якого було створено інститут приватної власності.

Взагалі-то, першим кроком на шляху до модернізації радянської економіки до економіки незалежної України слід визнати прийняття «Декларації про державний суверенітет України» 16 липня 1990 року. Практична реалізація цього наміру відбулася з ухваленням «Акта проголошення незалежності України» 24 серпня 1991 року. Додамо, що *відправною точкою періодизації розвитку сучасного господарського права України є остання дата.*

Проте спочатку був *перехідний період (1991–1993)*, одним із *головних завдань якого* стало створення правового механізму економічної координації між суб'єктами господарювання ринкового типу, а також розроблення науково обґрунтованої соціально-економічної політики, тобто програми стратегічних і тактичних дій держави, бо без неї був би неможливий успішний розвиток економіки будь-якої країни. З огляду на це необхідним стало розроблення перших вихідних законів, а з ними й запровадження інститутів ринкової економіки по різноманітних напрямках

господарювання і загальних ключових напрямках здійснення господарських відносин.

Як випливає з усього сказаного раніше, в умовах економічного плюралізму першим модернізованим інститутом є *інститут власності* (існування і взаємодія різних технологічних способів виробництва, організаційно-економічних відносин, типів і форм економічної власності й господарських механізмів у межах національної економічної системи), що знайшов закріплення в Законі Української РСР «Про власність» від 07.02.1991 р. № 697-ХІІ (втрата чинності від 20.06.2007), а також законах України «Про оборонення майна Компартії України та КПРС на державну власність» від 20.12.1991 р. № 2004-ХІІ, «Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР "Про підприємництво"» від 15.10.1992 р. № 2697-ХІІ. Зокрема, у п. 1 ст. 2 Закону Української РСР «Про власність» розкрито поняття «власність», а у п. 4 встановлено її організаційно-економічні форми – приватна, колективна, державна, а також те, що всі форми власності є рівноправними (п. 4). Однак саме така організаційно-економічна форма, як приватна власність дає суб'єкту господарювання автономію – самостійність і свободу прийняття економічних рішень, особисту відповідальність за останнє, інноваційну діяльність тощо, а це, у свою чергу, дозволяє створити ринок як суб'єкт господарювання, сприяє його функціонуванню й модернізації.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про оборонення майна Компартії України та КПРС на державну власність» майно партійних комітетів Компартії України, КПРС, у тому числі підприємства й організації, що належали Компартії України, її кошти, паї, акції, інші цінні папери й майнові права, де б вони не знаходились, оберталися на загальнодержавну (республіканську) власність і власність відповідних адміністративно-територіальних одиниць (комунальну власність) і передавалося на баланс Верховної Ради України, Верховної Ради Кримської АРСР і місцевих рад народних депутатів. Саме п. 2 ст. 1 цього Закону передбачалося, що все майно КПРС і Компартії України, а також партійних комітетів Компартії України у місті Києві належить до загальнодержавної (республіканської) власності. Майно, передане на баланс Верховної Ради Кримської АРСР, місцевих рад народних депутатів, крім міста Києва, є власністю адміністративно-територіальних одиниць (комунальною власністю).

Господарсько-правовим елементом згаданого інституту вважається *приватизація*, що знайшло відображення у низці законів України 1992 року, як-от: «Про приватизацію державного майна» від 04.03.1992 р. № 2163-ХІІ, «Про приватизаційні папери» від 06.03.1992 р. № 2173-ХІІ, «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)» від 06.03.1992 р. № 2171-ХІІ, «Про оренду державного та комунального майна» від 10.04.1992 р. № 2269-ХІІ, «Про приватизацію державного житлового фонду» від 19.06.1992 р. № 2482-ХІІ, «Про заставу» від 02.10.1992 р. № 2654-ХІІ. Додамо, що в контексті перехідних законів 1992 року даний елемент виступав інструментом зміни структури власності в національній економіці.

Третьою інноваційною трансформацією/, що опосередковує перехід від одержавленої економіки до плюралістичних організаційно-правових форм ринків, є інституціоналізація *підприємницької діяльності й підприємства* як ключового процесу ринкової економіки. Складовими законодавства перехідного періоду, спираючись на положення якого урегулювалися дані процеси, виступали такі закони України, як «Про підприємництво» від 10.09.1991 р. № 1540-ХІІ, «Про підприємства, установи та організації союзного підпорядкування, розташовані на території України» від 10.09.1991 р. № 1540-ХІІ, а розширення суб'єктного складу останнього відбулася на підставі наступних законів України: «Про колективне сільськогосподарське підприємство» від 14.02.1992 р. № 2114-ХІІ, «Про господарські товариства» від 19.09.1991 р. № 1576-ХІІ, «Про колективне сільськогосподарське підприємство» від 14.02.1992 р. № 2114-ХІІ. На наш погляд, прийняття Верховною Радою України за єдиний незначний проміжок часу цілої низки законодавчих актів, присвячених питанням підприємництва, по суті, можна назвати реформою у законодавстві, поштовхом до зростання активності суб'єктів господарювання, проте, виходячи зі змісту і форми нормативної бази, її формування сприяло не подальшому підвищенню економіки, а її олігархізації. Головною негативною рисою підприємницького законодавства можна визнати неузгодженість і суперечність положень, наявність великої кількості прогалин в унормуванні нових економічних відносин і водночас зайва зарегламентованість багатьох економічних процесів, що в цілому знижувало ефективність правового регулювання сфери господарювання [58].

Важливим інституційним утворенням періоду переходу від планового господарювання до ринкових відносин визнається розроблення правових основ інституту державного регулювання підприємницької діяльності – *правових заходів захисту економічної конкуренції* (остання виступає однією з головних ознак ринку), або *антимонопольного законодавства*. До перших правових актів із цих питань належать такі, як: Закон Української РСР «Про ціни і ціноутворення» від 03.12.1990 р. № 507-ХІІ (втрата чинності від 03.08.2012 р.), де встановлено вихідні засади політики ціноутворення, види цін і тарифів, наведено перелік методів державного регулювання цін тощо; Закон України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності» від 18.02.1992 р. № 2132-ХІІ (втрата чинності від 27.02.2002 р.) [16], який визначав правові основи обмеження і попередження монополізму, недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності і здійснення державного контролю за додержанням норм антимонопольного законодавства; Закон України «Про Антимонопольний комітет України» від 26.11.1993 р. № 3659-ХІІ, в якому закріплено правове становище Комітету, його органів і посадових осіб.

Враховуючи те, що з поняттям «ринкова конкуренція» логічно узгоджується поняття «*банкрутство*», то варто додати, що у спеціальному Законі України «Про банкрутство» 14.05.1992 р. № 2343-ХІІ були закладені й закріплені законодавчі основи як *інституту банкрутства*, так і законодавства щодо ринкової конкуренції. Зокрема, у згаданому акті визначалося поняття «банкрутство», його ознаки, керуючий державний орган із питань банкрутства, заходи щодо запобігання банкрутству боржника та інші основоположні норми даного інституту. Крім того, норми, спираючись на які регулюються порядок визнання юридичних осіб банкрутами, містяться також у Господарському процесуальному кодексі України від 06.11.1991 р. № 1798-ХІІ. Частково деякі приписи стосовно інституту банкрутства містяться у Законі Української РСР «Про власність» від 07.02.1991 р. № 697-ХІІ (втрата чинності від 20.06.2007), Законі України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 р. № 1576-ХІІ, Законі України «Про приватизацію державного майна» від 04.03.1992 р. № 2163-ХІІ тощо.

Продовжуючи розгляд питання, вкажемо, що в цей період також виник такий господарсько-правовий інститут, як *інститут інвестиційної діяльності*. У цілому

динаміка інвестиційного процесу визнається одним з важливих факторів просування до ринкових відносин, а отже, і до політично відкритого суспільства. З огляду на це ставлення до інвестування, особливо іноземного, відразу стало предметом гострої боротьби політичних сил. Саме за таких умов починає формуватися державна економічна політика щодо іноземних інвесторів. Крім того, необхідно було визначитися з політикою у сфері внутрішнього інвестування, а також із питань співвідношення внутрішнього й іноземного інвестування. При цьому варто було зважати на певне упередження в суспільстві щодо іноземців і іноземного інвестування, на складність формування системи інвестиційного ринку. Усе вказане мало було знайти відображення у законодавстві. Отже, правовою основою даного інституту на початку 90-х років виступили такі акти, як: Закон України «Про захист іноземних інвестицій на Україні» від 10.09.1991 р. № 1540а-ХІІ, Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 р. № 1560-ХІІ, Закон України «Про іноземні інвестиції» від 13.03.1992 р. № 2198-ХІІ (скасовано 25.02.2000 р.), Закон України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» від 13.10.1992 р. № 2673-ХІІ, Закон України «Про Державну програму заохочення іноземних інвестицій в Україні» від 17.12.1993 р. № 3744-ХІІ (втратив чинність 19.03.1996). Зокрема, Закон України «Про інвестиційну діяльність» був першим нормативним актом, приписами якого закріплювалися загальні правові, економічні й соціальні умови інвестиційної діяльності на території України, а Законом України «Про іноземні інвестиції» від 13 березня 1992 р. вперше регламентовано процес іноземного інвестування в Україні, проте Декрет Кабінету Міністрів України від 20 травня 1993 р. № 55–93 «Про режим іноземного інвестування» зупинив його дію. Останнє пояснюється тим, що даний Закон мав ряд недоліків, зокрема, у ньому не було вказано мінімального розміру й виду іноземних інвестицій, для яких встановлювалися податкові пільги. За деякими підрахунками, за час дії згаданого Закону до 42 відсотків усіх іноземних інвесторів вклали в економіку України менше 1000 доларів, а зустрічалися спільні підприємства з іноземними інвестиціями з розміром інвестиційного фонду 7 доларів США [82]. Крім того, Закон України «Про іноземні інвестиції» надавав можливість іноземним інвесторам отримувати податкові пільги на території України, а також обходити податкове законодавство у своїх країнах, з якими була підписана угода про

уникнення подвійного оподаткування між Україною та відповідною державою. Як наслідок, з'явився завуальований імпорт товарів під виглядом внесків до статутних фондів спільних підприємств із наступною реалізацією третім особам. З огляду на це виникла також потреба у диференціації пільгового режиму для інвестицій у конвертованій валюті, у формі майна, майнових прав, нових технологій тощо. У згаданому Декреті поняття «підприємства з іноземними інвестиціями» було змінено, до них почали відносити підприємства з кваліфікаційними інвестиціями, тобто інвестиціями певних мінімальних розмірів і видів.

Розглядаючи окреслене питання, не можна оминати увагою ще одного головного елементу переходу від ринку одержавленої економіки до міжнародного ринку, а саме *інститут правового забезпечення зовнішньоекономічної діяльності*, створення якого уособлювало ліквідацію державної монополії на зовнішньоекономічну торгівлю. Правовою основою функціонування даного інституту виступили такі закон України, як «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991 р. № 959-ХІІ [6]; «Про міжнародні договори України» від 22.12.1993 р. № 3767-ХІІ (втратив чинність 29.06.2004 р.), а також низка неспеціалізованих законодавчих актів, де містилися окремі норми, спираючись на які врегульовувалися деякі аспекти даного інституту, серед них Закон України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 р. № 1576-ХІІ, «Про заставу» від 02.10.1992 р. № 2654-ХІІ, «Про оренду державного та комунального майна» від 10.04.1992 р. № 2269-ХІІ, Закон України «Про єдиний митний тариф» від 05.02.1992 р. № 2097-ХІІ тощо. Ключовим же нормативно-правовим актом, виходячи з приписів якого унормовувалася зовнішньоекономічна діяльність, є Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність», де закріплювалися принципи зовнішньоекономічної діяльності, основи її регулювання, окреслювалося коло її суб'єктів, називалися види зовнішньоекономічної діяльності, передбачалося встановлення спеціальних правових режимів зовнішньоекономічної діяльності, містилися норми щодо відповідальності учасників зовнішньоекономічної діяльності й захисту їх прав і інтересів. Крім вищеназваних, варто згадати ще й Закон України «Про міжнародні договори України», згідно з яким передбачалося здійснення ратифікації міжнародних договорів.

Не менш важливим історичним фактом у зовнішньоекономічній діяльності, що мав місце наприкінці 1993 р., слід визнати те, що Україна розпочала процес вступу до СОТ, який завершився 5 лютого 2008 р. у Женеві, коли Президент України Віктор Ющенко і Генеральний директору Світової організації торгівлі (СОТ) Паскаль Ламі підписали Протокол про вступ України до СОТ. До речі, інтеграція до цієї економічної структури – тривалий процес, який відзначився впровадженням інноваційної моделі у зовнішньоекономічну політику України і зовнішньоекономічних реформ у останній, а також імплементацією важливих міжнародних угод і нормативів до національного законодавства, реформуванням національного права за єдиними міжнародними стандартами.

Для повноти висвітлення питання варто зауважити, що одним із важливих суб'єктів господарської діяльності в ринкових умовах як внутрішніх, так і зовнішніх, що визнається ключовим елементом відносин інфраструктури ринку, є *товарна біржа*. Правове регулювання діяльності даного суб'єкта відбувається згідно із Законом України «Про товарну біржу» від 10.12.1991 р. № 1956-ХІІ, в якому надано трактування поняття «*товарна біржа*», перераховані права й обов'язки, порядок створення і реєстрації цього суб'єкта тощо.

Крім згаданих вище, упродовж перехідного періоду також закладаються основи регулювання діяльності і формується законодавство щодо такого господарсько-правового інституту, як *ринок цінних паперів*. До актів, які містять норми щодо даного інституту, можна віднести: Закон УРСР «Про цінні папери і фондову біржу» від 18.06.1991 р. № 1201-ХІІ (втрата чинності 12.05.2006 р.), Директиву 93/6/ЄЕС Ради Європейського Співтовариства «Про адекватність капіталу інвестиційних фірм і кредитних установ», Договір про створення Міжнародної фінансової корпорації (статті Угоди про створення Міжнародної фінансової корпорації) і Закон України «Про заставу» від 02.10.1992 № 2654-ХІІ.

Не менш важливим суб'єктом господарського права виступає *банк* як кредитна установа. До речі, він також визнається *ключовим суб'єктом банківського права*. Як відомо, основи української банківської системи були закладені Законом Української РСР «Про банки і банківську діяльність» від 20.03.1991 р. № 872-ХІІ (втрата чинності 17.01.2001 р.). Згідно з цим законодавчим актом передбачалося, що в нашій державі діє класична дворівнева банківська система, яка складалася з

Національного банку України й комерційних банків, у тому числі Зовнішньоекономічного банку Української РСР, Ощадного банку Української РСР, республіканських та інших комерційних банків різних форм власності. Закон закріплював не лише загальні принципи організації і діяльності банків, а й містив сукупність норм, спираючись на які регулюють порядок надання фінансових і пов'язаних із ними послуг. До речі, Порядок надання ліцензій Національного банку України на право здійснення операцій з валютними цінностями затверджено постановою Правління Національного банку від 26 червня 1992 р. Фактично майже відразу після створення Валютної біржі Національного банку, яку згодом, у липні 1993 р., реформовано у Українську міжбанківську валютну біржу, у серпні 1992 р. почав працювати валютний ринок. З огляду на це 19 лютого 1993 р. Кабінетом Міністрів України прийнято Декрет «Про систему валютного регулювання та валютного контролю». Вказаний документ закріпив основи формування й функціонування валютного ринку України. У листопаді в безготівковий обіг випущено український карбованець, а отже, Україна офіційно вийшла з групи країн, які використовували рубль як законний платіжний засіб. У вересні 1993 р. наша країна стала другою, після Росії, країною СНД, яка приєдналася до міжнародної електронної системи банківських платежів СВІФТ [82].

Останнім важливим інститутом господарського права у цей період слід назвати *інститут страхування*. На початку 90-х років усунення монополії держави і поява недержавних страхових компаній створили необхідну базу для організації ринкових відносин у страховій діяльності й передумови для формування страхового ринку України. Перші спеціальні нормативні акти, що регламентували страхування, були Постанова Ради Міністрів УРСР «Про управління соціальним страхуванням в Українській РСР» від 11.02.1991 р. № 25 (втрата чинності 27.06.1998 р.) і Декрет Кабінету Міністрів України «Про страхування» від 10.05.1993 р. № 47-93 (втрата чинності 11.04.1996 р.). У 1993 році створено Укрстрахнагляд – державну структуру у сфері регулювання страхового ринку [82].

На початку 90-х років було надано старт ринковим перетворенням у державі, а з ними і у господарському праві. У перехідний період від планової економіки до ринкових відносин були позитивні моменти – абсолютно нова соціально-економічна політика держави дозволила провести ряд господарсько-правових реформ, у ході

яких створені нові чи модернізовані старі господарсько-правові інститути й норми, вони підлаштовувалися під архітектуру новоствореної економічної моделі держави. Саме в цей час розпочалася реконструкція господарського законодавства у ринковому напрямі і підготовка до систематизації господарського законодавства, тобто до прийняття Господарського кодексу, який набрав чинності 1 січня 2004 року. Невідворотність кодифікаційних процесів була зумовлена історичним минулим правового забезпечення сфери господарювання.

1. 2. 2. Розвиток господарського законодавства на другому етапі вітчизняних економічних реформ

Одним з основних чинників правового забезпечення трансформаційних процесів в Україні, у тому числі у сфері унормування економічних відносин, стало формування сучасного господарського законодавства, що відповідає вимогам розбудови конкурентоздатної національної економіки. Відтак, при загальній характеристиці правової регламентації економічних відносин у Незалежній Україні на другому етапі їх реформування мають ураховуватися вплив феномену державної економічної політики й потреба в адаптації до подальших ринкових трансформації економіки, за умови законодавчого забезпечення макроекономічного державного регулювання. Самостійним потужним трендом розвитку законодавства в цей період слід визнати розширення сфери господарювання як результат динамічної та послідовної комерціалізації суспільних відносин.

Крім того, при проведенні реформ 1993–1994 рр. вдосконалення господарського законодавства слід розглядати як більш системний процес правового забезпечення господарської діяльності, в основу якого було покладено гармонізацію й поєднання господарсько-виробничого й організаційно-господарського компонентів регулювання. Це вважається однією з невід’ємних умов ефективного функціонування національної економіки, комерційного та некомерційного господарського обороту. До сказаного варто додати, що серед головних причин удосконалення національного законодавства є початок процедури інтеграції України до світового співтовариства, а саме до Світової організації торгівлі у 1995 році, саме у зв’язку з цим особливої актуальності набуває необхідність гармонізації української нормативної бази з правовими актами інших країн, а також уніфікації підходів до регулювання саме господарських відносин.

Наведене дозволяє констатувати, що початок даного етапу в розвитку господарського законодавства зумовлений як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками, серед яких впливовішими є інтеграційні й глобалізаційні процеси. Таким чином, існує нагальна потреба в аналізі подій, що відбувалися в ці часи, і визначенні ролі інтегративного аспекту задля встановлення в подальшому передумов кодифікації господарського законодавства й основних завдань модернізації вітчизняної нормативної бази у сфері економіки.

Пристаючи до висвітлення питання, нагадаємо, що упродовж так званого «перехідного періоду» від планової до ринкової економіки, який закінчився у 1993 році, було створено основні інститути ринкової економіки і закладено основи правового забезпечення господарської діяльності. Отже, перед законодавцем постало завдання належним чином визначити і внормувати досить складну систему господарських відносин, щоб утвердити суспільний господарський порядок у економічній системі України та забезпечити задоволення інтересів як безпосередніх учасників господарських відносин, так і публічних, заснованих на загальносуспільних потребах.

Більш того, в Україні для формування продуктивної економіки, що базується на плюралізмі форм власності, були необхідні більш сучасні ринкові правові засоби, прогресивні методи і форми регулювання й здійснення господарської діяльності. Для цього законодавець упродовж другого періоду розвитку господарського законодавства (1993–1998) мав провести роботу із систематизації та подальшого реформування господарського законодавства щодо конкретних галузей економіки, а також розпочати процес інтеграції до світового ринку торгівлі, що, у свою чергу, забезпечило запуск ринкового механізму функціонування економічних відносин. Вказане знайшло своє відображення в законах України, як-от: «Про ратифікацію Угоди про створення міждержавного Євразійського об'єднання вугілля та металу» від 24.11.1995 р. № 462/95-ВР; «Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Канади про торговельні та комерційні відносини» від 20.06.1995 р. № 232/95-ВР [8]; «Про ратифікацію Угоди між Україною та Швейцарською Конфедерацією про торговельне та економічне співробітництво» від 01.11.1996 р. № 465/96-ВР; «Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції» від 17.07.1997 р. № 468/97-ВР [10] та ін.

Однак не варто забувати, що більшість підприємств (заводів, фабрик, шахт тощо), дослідницьких інститутів, лабораторій були не тільки національними суб'єктами господарської діяльності, а й інтегрованими структурними підрозділами системи виробництва, яка була утворена ще за часів радянської планової економіки, що змушувало вирішувати питання «продлонгації» єдиного економічного простору для більшості пострадянських країн. В Україні це знайшло прояв у таких законах, як: «Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Туркменістану про вільну торгівлю» від 04.11.1995 р. № 426/95-ВР; «Про ратифікацію Угоди про загальні умови і механізм підтримки розвитку виробничої кооперації підприємств і галузей держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав» від 14.03.1995 р. № 100/95-ВР; «Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Киргизької Республіки про вільну торгівлю» від 09.12.1997 р. № 705/97-ВР, «Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Російської Федерації про науково-технічне співробітництво» від 16.01.1998 р. № 41/98-ВР тощо.

Відзначимо, що першим кроком на шляху до реформування господарського законодавчого забезпечення в Україні другої хвилі слід визнати модернізацію встановленого правового господарського порядку, що має відбуватися з огляду на подальше удосконалення ринкових засад господарювання, прийняття КМУ ще у 1992 році «Програми економічних реформ та політики України», в одному з головних положень якої закріплювалося, що стратегічним напрямом реформ є формування змішаної економіки, що спирається на різноманіття конкуруючих між собою суб'єктів господарювання різних форм власності. [262] Таким чином, згідно з цим документом підвищення рівня законодавчого забезпечення ринкових відносин ставилося за мету, але при цьому, як це не прикро, залишалось представництво різних галузевих монополістів чи приватних впливових груп у вищих органах держаної влади, як наслідок, залишалась можливість лобіювання їх інтересів. Нині в Україні через вказане і так виникає багато проблем. Як відомо, на той час існувало кілька чітко сформованих лобіюючих галузевих угруповань (які, до речі, збереглися й на даний момент, щоправда, до них додалися ще й інші): металургійне, вугільне, нафтогазове, декілька комерційно-виробничих в аграрному секторі тощо. Яскравим прикладом лобіювання певних інтересів є Закон України «Про промислово-фінансові групи», прийнятий 16.12.1993 р.

Іншими словами, даний період законотворчості можна сміливо визнати, або назвати, *приватизаційно-олігархічний*, оскільки упродовж нього спостерігалася тенденція до розгляду проєктів законодавчих актів не як систему – фундамент, чи базис, на якому згодом сформується новий тип економіки і завдяки якому стануть можливими її ефективне функціонування, розвиток у різних напрямках. Примітно, що як інструмент реалізації нової ідеологічної парадигми, за якої не можна було б уникнути злому господарського порядку й зміни його на так назване вільне підприємництво, відповідно до якого і починають превалювати інтереси окремих чітко сформованих олігархічних угруповань над приватними й публічними інтересами народу України. Центральне місце в законодавчих актах того періоду відводилося нормам, спрямованим на приватизацію державної власності і досягнення ідеї зменшення ролі держави в управлінні економікою, зведення її до стягування податків і виконання функцій «нічного сторожа» [34].

Унаслідок усього вищевказаного поглибилася соціально-економічна криза, спостерігалися безпрецедентна тінізація й криміналізація економіки, отже, перед законодавцем постало питання підвищення ефективності державного регулювання економікою, забезпечення дотримання гарантованих суспільного господарського порядку й економічних прав громадянина, що зайшло відображення в положеннях Конституції України, прийнятої 28 червня 1996 року [34]. Зокрема, у ст. 13 цього документа закріплено, що держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки, а також те, що усі суб'єкти права власності рівні перед законом. Завдяки фіксації даної норми в Конституції України закладено основу спрямування економічної національної системи, яка, виходячи з приписів головного акта нашої країни, є соціально спрямованою. Звісно, наведене, у свою чергу, зобов'язує вищі керівні органи законодавчої (ВРУ), виконавчої влади (КМУ) і регіональні органи влади й управління забезпечувати відповідне її програмування, тобто розробляти загальнодержавні й регіональні програми соціально-економічного розвитку (ст. 85 (п. 6), ст. 116 (п. 3), ст. 116 (п. 4), ст. 116 (п. 5), ст. 119 (п. 3) Конституції України).

Отже, не можна стверджувати, що держава взагалі не протидіяла процесу олігархізації. Намагаючись запобігти повному руйнуванню економічної системи, український законодавець, зокрема, створює й розширює структуру й обсяги

наглядового апарату. Таким чином, упродовж історичного періоду (1993–1998), що розглядається, відбувається формування системи державного регулювання і створення контролюючих органів за господарською діяльністю. Наприклад, Закон України «Про державну службу» від 16.12.1993 р. № 3723-ХІІ заклав основу й визначив статус органів державного регулювання. Не можна оминати увагою прийняття Закону України «Про Антимонопольний комітет України» від 16.12.1993 р. № 3712-ХІІ, відповідно до якого законодавці створили орган із спеціальним статусом і закріпив мету його діяльності – забезпечення державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності й у сфері державних закупівель. Також 22.04.1993 року ухвалено Закон України «Про аудиторську діяльність», у положеннях якого визначено правові засади проведення аудиторської діяльності в Україні. Крім того, варто акцентувати на тому, що мета його прийняття – створення системи незалежного фінансового контролю задля захисту інтересів користувачів фінансової та іншої економічної інформації. У цьому ж таки році набули чинності закони України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» (від 26.01.1993 р. № 2939-ХІІ), яким покладено початок діяльності державної ревізійної служби, нині головний орган державного фінансового контролю; «Про міжнародний комерційний арбітраж» (від 24.02.1994 р. № 4002-ХІІ), який став підґрунтям функціонування системи міжнародних третейських судів. Серед важливих законодавчих актів варто згадати і Закон України «Про боротьбу із корупцією» від 05.10.1995 р. № 356/95-ВР. До речі, законодавець, ухваливши ці та інші нормативні акти, зробив спробу сформувати публічну владу, яка регулювала б економічну систему на основі забезпечення нагляду за останньою. Однак зусилля, яких докладали державні служби в протидії корупції, діючи в правовому полі, виявилися недостатніми. Більш того, замість суб'єктів організаційно-господарських повноважень виникли, як нам видається, так звані органи адміністративно-наглядової поліцейської системи. З огляду на це існувала необхідність у створенні органу, який стимулював би і допомагав би підприємствам, які опинилися в невідомому раніше світовому ринковому просторі, шляхом захисту інтересів національних господарюючих суб'єктів на світовому ринку (до речі, його немає й на цей час). Як справедливо наголошують окремі економісти, держава може забезпечити соціальну орієнтацію багатуокладної економіки тільки в тому випадку,

якщо змагальний ринковий механізм функціонуватиме під її суворим контролем, а всілякі громадські й соціальні служби зможуть поглинати більшу частину загального національного доходу [78].

У цілому центральне місце в реформаційних «пакетах» 1993–1998 рр. посіли акти, прийняті з метою створення й забезпечення діяльності як галузевих комплексів (енергетичного, металургійного, медійного, охорони здоров'я тощо), так і функціональних (інвестиційний ринок, ринок банківських послуг, страхових послуг тощо) [83]. Прикладом виокремлення й глобального реформування галузевого законодавства відповідно до ринкової системи як окремого інституційного комплексу можуть слугувати такі закони України, як: «Про енергозбереження» від 01.07.1994 р. № 74/94-ВР[5], «Про електроенергетику» від 16.10.1997 р. № 575/97-ВР (що стали законодавчою базою функціонування енергетичної галузі); «Про транспорт» від 10.11.1994 р. № 232/94-ВР, який визначив і регламентував правовідносини, що виникають в одній з головних галузей суспільного виробництва; «Про телебачення і радіомовлення» від 21.12.1993 р. № 3759-ХІІ (законодавчо забезпечив медіабізнес), та інші галузеві нормативні акти. Що ж до функціональних комплексів, то в цей період суттєвих змін зазнав, зокрема, господарсько-правовий інститут інвестування, що стало можливим завдяки прийняттю таких законів, як: «Про внесення змін до Декрету Кабінету Міністрів України «Про режим іноземного інвестування»» від 02.02.1994 р. № 3915-ХІІ, відповідно до приписів якого іноземними інвесторами дозволялося придбання майнових прав, що регулювалося законодавством України; «Про режим іноземного інвестування» від 19.03.1996 р. № 93/96-ВР, в якому чітко визначалися гарантії й особливості режиму іноземного інвестування на території України, примітно, що він актуальний і дотепер, тощо. Також яскравим прикладом функціонального комплексу у той період був інститут страхування, створений відповідно до ринкової моделі, що знайшло законодавче обґрунтування в Законі України «Про страхування» від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР, який діє і дотепер і узгоджується з сучасними умовами.

Таким чином, саме упродовж другої хвилі проведення реформ господарське законодавство чітко вибудувалося на системі норм, які регулюють три сектори економіки: держаний, колективний і приватний.

На початку процесу реформування (1993) домінуючим все ж таки був державний сектор, до якого належали різноманітні суб'єкти господарювання, діяльність яких була пов'язана з використанням державної власності (близький до нього сектор базувався на використанні комунальної власності). Законодавець у цей час був переконаний, що саме за державним сектором повинні залишитися ключові галузі економіки. Так, у Законі України «Про внесення змін і доповнень до статті 4 Закону України "Про підприємництво"» від 16.12.1993 р. № 3712-ХІІ зазначалося, що діяльність, пов'язана з виготовленням і реалізацією наркотичних засобів, військової зброї та боєприпасів до неї, вибухових речовин, охороною об'єктів державної власності, може здійснюватися тільки державними підприємствами і організаціями, а проведення ломбардних операцій – також і повними товариствами. Тим самим законодавець чітко окреслив стійке коло виробництв, що перебували б у власності держави.

Другий сектор становили підприємства, засновані на колективній власності (згідно з західними економічними теоріями він визнається приватним), але, враховуючи тогочасне законодавство, були правові підстави вважати його колективним. Це – колективні й орендні підприємства, виробничі кооперативи, господарські товариства. Прикладом роботи законодавця можуть слугувати Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17.07.1997 р. № 469/97-ВР, а також серія змін, внесених до Закону України «Про господарські товариства».

Третім, найбільш важливим і новим у той час сектором, що, крім іншого, ще й швидко розвивався під час другої хвилі законодавчих економічних реформ, був приватний. Більш того, із прискоренням процесу приватизації майна державних підприємств питома вага цього сектору зростатиме і в наступні роки. Законодавчим поштовхом до розквіту даного економічного явища на цьому етапі став Закон України «Про Державну програму приватизації» 03.06.1997 р. № 294/97-ВР (втратив чинність 12.02.1998 р.).

Незважаючи на прогрес, варто наголосити, що саме в цей період з'явилося таке соціальне явище, як рейдерське захоплення підприємств – вилучення підприємства на нібито законних підставах, що відбувалося й нині має місце здебільшого з огляду на наявність прогалин у законодавстві, корумпованість

посадових осіб або системні недоліки функціонування державних інститутів (судової й правоохоронної систем, системи реєстрації юридичних осіб тощо).

Норми господарського права України в цей період були спрямовані на врегулювання суспільно-економічних відносин, тобто їх наповнили новим змістом, що є свідченням його умовної трансформації на комерційне право. У цьому контексті варто зауважити, що правові системи більшості країн із ринковою економікою традиційно містять комерційне право – систему норм права, що регулює комерційну діяльність у широкому розумінні, тобто виробництво і купівлю-продаж товарів, робіт, послуг. У таких країнах, як Німеччина, Франція, Іспанія, Сполучені Штати Америки комерційне право кодифіковане, тобто існують комерційні кодекси, що діють паралельно з цивільними. Додамо, що реформоване господарське законодавство забезпечило розширення прав підприємств, різноманіття суб'єктів господарювання різних форм власності, розквіт конкуренції у сфері виробництва й реалізації товарів народного споживання, розширення сфери комерційного розрахунку, адже у країні почався період вступу держави до СОТ (Світової організації торгівлі).

Однак незначний виплиск ділової активності упродовж даного періоду не привів до економічного росту чи технічного прогресу, а під тиском зовнішніх партнерів і радників був обраний курс на «поглиблення та прискорення» радикально-ліберальних реформ [34]. Хоча новітні «пакети» законодавчих актів вільно функціонували як на мікро-, так і на макрорівні, центральні місця серед них, усе ж таки відводилися пролобійованим актам, спираючись на приписи яких передбачалися проведення компанії з приватизації державної власності олігархічними угрупованнями й втілення ідей зменшення ролі держави в управлінні економікою, зведення її переважно до стягнення податків. При цьому фінансове законодавство, а точніше податкове, набуло чітко вираженого фіскального характеру. Більш того, воно не виконувало функції економічного регулятора, а ставало засобом перерозподілу доходів і підставою для «поборів». Це ставало особливо відчутним в окремих «прибуткових» галузях, де вимоги оподаткування почали змінюватися швидше, ніж відбувався економічний розвиток, а вимоги органів держави до підприємців полягали в необхідності забезпечити сплату податків, безвідносно до результатів господарської діяльності.

Під час економічних реформ другої хвилі у правотворчому процесі намітилася тенденція до розгляду проєктів законодавчих актів не як блоків, завдяки прийняттю яких закладався фундамент системи і які покликані забезпечити ефективне функціонування економіки, її розвиток, спрямованість на вирішення соціальних проблем, а просто як інструменту реалізації нової ідеологічної парадигми, штучної заміни так званого «вільного підприємництва». Проте не спостерігалось чіткого зведення усієї сукупності економічного законодавства до логічної системи. Як наслідок, завдяки цьому з'явився цілий прошарок підприємців, які діяли в тіні, поза системою організаційно-господарської регуляції. Все це відкрило шлях до анархії і дезорганізації господарювання, катастрофічного падіння економіки на тлі фінансово-економічної кризи 1998 року.

Спираючись на наведене, можемо констатувати, що саме в межах господарського законодавства «олігархічного періоду» починає формуватися структурована галузево-комплексна система правових норм (тобто норм фінансового, комерційного, екологічного, трудового, банківського, земельного, аграрного, трудового, адміністративного права тощо), які регулюють різні сегменти суспільних відносин у національній економіці.

Виходячи з цього, історія розвитку господарського права саме у період з 1993 р. по 1998 р. підтверджує цінність господарсько-правової концепції, яка полягає якраз у тому, що поєднує два необхідні начала для забезпечення успішного, стабільного і збалансованого економічного розвитку суспільства – приватну ініціативу і державне централізоване регулювання, що, як підтверджується досвідом більшості розвинених країн, і є умовою соціальної стабільності й дозволяє комплексно вивчати ці дві, безперечно, не тотожні складові єдиного економічного і правового механізму.

Таким чином, починаючи з даного періоду виникла необхідність у прийнятті Господарського кодексу України і пакета законів задля комплексного унормування економічних процесів за ринкової економіки, бо власне ні комерційні, ні торгові кодекси, рівно як і цивільно-правова концепція, не можуть повноцінно моністично забезпечити необхідний і невід'ємний організаційно-господарський компонент.

1. 2. 3. Сучасний етап розвитку господарського законодавства України: його систематизація

Кінець XX – перше десятиліття XXI ст. ознаменувалися кардинальними реформами в економічній сфері України, адже у цей час актуалізувалася потреба виходу країни із кризи, завдяки визначенню відповідного курсу економічної політики, забезпеченню більш досконалого законодавчого врегулювання господарських відносин [63]. Крім того, у даний період гостро постало питання щодо необхідності поєднання державного регулювання і ринкової саморегуляції економіки, що, у свою чергу, й зумовило потребу в посиленні уваги з боку держави до розвитку й систематизації нормативної бази в цій сфері. Передумовою і підґрунтям, так би мовити, законодавчим супроводом, реалізації цих процесів стало прийняття 28 червня 1996 року Конституції України, що зафіксувала потребу в гарантуванні соціальної орієнтації економіки, розробці програм соціально-економічного розвитку як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях [117].

Звісно, на той час вказані завдання можна було вирішити тільки шляхом систематизації господарського законодавства. При цьому базовий документ мав стати не лише правовою основою еволюціонування всіх інститутів господарського законодавства, а й закласти фундамент нормативного забезпечення функціонування економіки ринкового типу. Відтак, головним, навіть визначальним, кроком у цей період слід визнати прийняття 16 січня 2003 року єдиного кодифікованого акта господарського законодавства – Господарського кодексу України, що набув чинності 1 січня 2004 року.

У свою чергу, сутність господарського законодавства у період кардинального реформування 1998–2014 рр. можна визначити як створення правового забезпечення господарської діяльності шляхом систематизації й кодифікації. Існування такої законодавчої основи вважається однією з невід’ємних умов ефективного функціонування національної економіки. Однак на даному етапі проведення реформ у господарському законодавстві потрібно було вдосконалити саме підходи до систематизації галузевого законодавства. На думку В. К. Мамутова: «За сучасних (на той час – прим. Ю. О.) умов розвитку господарських відносин доцільно вести мову про розробку і прийняття системи кодифікованих актів у цій сфері. Виходячи із багатоманітності господарських відносин, кодифікація має бути спеціальною» [64]. Таким чином, задля визначення цілей подальшого проведення економічних

реформ в Україні й основних завдань модернізації вітчизняного економічного законодавства існує нагальна потреба в ґрунтовному аналізі даного етапу в історії господарського законодавства.

Третій етап розвитку господарського законодавства не можна назвати простим періодом «процесу систематизації», оскільки початок формування новітньої законодавчої системи правового регулювання економічних відносин у 1998 році був зумовлений, як уже наголошувалося раніше, економічною кризою 1998 р., що розпочалася в Південно-Східній Азії і поширилася по всьому світу, а також призвела до структурного дисбалансу ринків лівової частки національних економік. Вона торкнулася і України, чим актуалізувала використання доктринальних підходів задля створення потужного механізму державного регулювання економічних відносин. Тому економічні реформи третього періоду, йдеться саме про систематизацію господарського законодавства, були націлені на обрання правових заходів виходу з кризи й урегулювання на законодавчому рівні усього комплексу і мікро-, і макроекономічних відносин як таких.

Дані процеси відбувалися за новітньої форми – більш системного утворення економіко-правових новел, які були здатні підтвердити чи спростувати багато концепцій і висновків науковців як у господарському, так і в цивільному праві, адже правотворчість об'єктивно тяжіє до реальних потреб суспільних відносин, та, врешті-решт, має певні об'єктивні закономірності, що вказують напрями подальшого економіко-правового розвитку [93]. Однак з огляду на те, що національне господарське законодавство другого покоління не завадило поглибленню соціально-економічної кризи, стало зрозуміло, що концепції стосовно вільного, не забезпеченого державним впливом ринку виявилися доволі хибними й не дали очікуваного позитивного ефекту.

Таким чином, законодавець зробив висновок, що посилення публічних засад у правовому забезпеченні економіки, публіцизація правового регулювання господарської діяльності є одним з найважливіших елементів, або аспектів, посилення суспільного характеру виробництва, збільшення масштабів національних, транснаціональних, наднаціональних господарських організацій, удосконалення національних і наднаціональних правил, що регламентують економічну діяльність. Ця тенденція підвищує вимоги як до змісту правового регулювання господарської

діяльності, так і до його форми, яка також повинна була стати більш публічною – доступнішою для розуміння широкого кола агентів господарювання, як нині прийнято говорити, більш прозорою, такою, що точніше виражає правила господарювання. Для цього, звісно, необхідний високий рівень упорядкованості, сформованості законодавства, тобто такий, що відповідає значенню публічного економічного порядку [63], адже українське суспільство мало входити, так би мовити, у смугу глибоких економічних змін. Виходячи зі сказаного, стає зрозуміло, що потрібні кардинальні реформи. Більш того, законодавчі зміни мали бути досить масштабними, оскільки необхідно було впровадити структурований підхід до великої кількості правових актів, які унормовували б ведення господарської діяльності. Таким чином, важливою подією стає рішення Верхової Ради України щодо підготовки проєкту кодифікованого акта, спираючись на приписи якого врегульовувалася б як підприємницька, так і власне господарська діяльність. У той же час законодавець розуміє, що підготувати в нових умовах (та й ще у стислі строки!) проєкт такого кодексу вельми складно, а отже, вирішено було розпочати роботу над ретельною підготовкою його концепції [84]. Зупинимось на цьому детальніше.

Передусім з'ясуємо, які головні риси були притаманні цій концепції? Беручи до уваги все вказане вище, стає зрозуміло, що в ній був відображений попередній досвід вирішення питань кодифікації господарського (комерційного) законодавства. Поза увагою, звісно, не залишався й досвід інших країн. Ряд важливих питань підготовки проєкту кодексу обговорювався безпосередньо з фахівцями Німеччини, Франції та Росії.

Ключова ідея нового кодексу — свобода підприємницької діяльності у межах суспільного господарського порядку. Однак варто пам'ятати, що сутність цього порядку, що мав знайти відображення в нормах кодексу, як уже було вказано раніше, є двоякою: приватні інтереси бізнесу державою визнаються, підтримуються й захищаються, водночас бізнес повинен враховувати інтересів суспільства. Таким чином, головним інструментом правового впливу на економіку стає гармонійне поєднання приватноправових і публічно-правових засобів регулювання. Важливим було й те, що всі суб'єкти господарювання у всіх своїх зв'язках рівні перед законом і мають однаково дотримуватися вимог порядку, тобто у них рівне становище.

Таким чином була закладена основа партнерства бізнесу і влади в широкому сенсі цього слова.

При підготовці проєкту кодексу вважалося, що кодифікація господарського законодавства повинна стати фактором стабілізації «правил гри» в економіці, тобто важливою умовою її сталого розвитку. Водночас цей кодекс мав стати стрижнем, системоутворюючим елементом модернізації всього масиву господарського законодавства, бо на той час єдиним фундаментальним актом була лише Конституція України, мова йде про її положення щодо власності (ст. 13, 14, 41), забезпечення захисту конкуренції у підприємницькій діяльності (ст. 42), правові основи й гарантії підприємництва, правил конкуренції й норм антимонопольного регулювання (ст. 92), а також основи регулювання зовнішньоекономічної діяльності (п. 9 ст. 92, п. 8 ст.116). Для правового унормування й стабілізації відносин необхідно було розробити виважені (доцільні з точки зору потреб часу) проєкти саме концепцій Цивільного та Господарського Кодексу, спираючись на історичне минуле країни й результати аналізу досвіду різних країн.

Виходячи з цього, в Указі Президента України (Л. Д. Кучми) від 17 вересня 1996 року акцентовано на необхідності прийняття Господарського кодексу України. Проєкт Цивільного кодексу був прийнятий у 1997 році у першому читанні із зауваженням щодо узгодження останнього з проєктом Господарського кодексу. Проте ця умова так і не була виконана. Тільки 4 грудня 1998 року Верховна Рада України (далі – ВРУ), вже у новому складі, сформувала тимчасову депутатську комісію для спільного розгляду проєктів нового Цивільного й Господарського кодексів на чолі з першим заступником Голови Верховної Ради, яка повинна була, так би мовити, зістикувати ці два акти. І хоча 8 червня 2000 року ВРУ прийняла у першому читанні проєкт Господарського кодексу, їй так і не вдалося цього зробити, як наслідок, ці два проєкти у значній своїй частині залишилися неузгодженими. Із того часу ми маємо проєкт Господарського кодексу України (далі – ГК України), прийнятий в першому читанні, і проєкт Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) з восьми книг, п'ять з яких прийняті в третьому читанні [117]. Отже, історичним фактом є те, що остаточний варіант ГК України ВРУ ухвалено 16 січня 2003 р., а введено в дію 1 січня 2004 р. [84], який поєднав в єдиному правовому механізмі врегулювання господарсько-виробничих й організаційно-господарських

відносин. Саме за природою відносин, які регламентуються, суттєво відрізняються Господарський і Торговий кодекси, бо у першому випадку законодавчою матрицею є комплексні відносини, у другому ми маємо справу з гомогенними – приватноправовими – відносинами, точніше частиною приватноправових, якщо виходити з їх дуалізму. Таким чином, під час прийняття ГК України законодавцю довелося акумулюватися накопичений вітчизняний і зарубіжний досвід правового регулювання економічних відносин, втілення в нормативні приписи як обґрунтованих наукою прогресивних положень, так і результатів конкретних економіко-правових досліджень з актуальних проблем правового регулювання. Завдяки наполегливій праці практиків, вчених створений великий потенціал господарського права як галузі законодавства і галузі правової науки, що здатен вирішувати складні й надскладні завдання [45].

Зокрема, після ухвалення нових ЦК і ГК України було прийнято більше десяти законів, що передбачили право господарського відання та/або оперативного управління як складові правового режиму майна юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців: Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 01.07.2004 р. № 1952-IV, яким встановлювалися правові, економічні, організаційні засади проведення державної реєстрації речових та інших прав, що підлягають реєстрації за цим Законом, та їх обтяжень і спрямований на забезпечення визнання й захисту державою цих прав, створення умов для функціонування ринку нерухомого майна; Закон України «Про захист конституційних прав громадян на землю» від 20.01.2005 р., № 2375-IV, приписами якого визначаються фінансові засади реалізації громадянами України відповідно до статті 14 Конституції України прав власності на землю; Закон України «Про холдингові компанії в Україні» від 15.03.2006 р. № 3528-IV, де закріплюються загальні засади функціонування холдингових компаній в Україні, а також особливості їх утворення, діяльності й ліквідації; Закон України «Про управління об'єктами державної власності» від 21.09.2006 р. № 185-V, в якому містяться положення стосовно правових основ управління об'єктами державної власності; Закон України «Про внесення змін до Господарського кодексу України щодо порядку відчуження державного майна» від 09.01.2007 р. № 549-V; Закон України «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008р. № 514-VI, де чітко виписано порядок створення, діяльності,

припинення, виділу акціонерних товариств, їх правовий статус, права й обов'язки акціонерів тощо.

Разом із тим у сучасних реаліях постають і нові питання: щодо нормативного забезпечення усіх ринків й усіх видів діяльності; глибини й деталізації регулювання, йдеться про концепцію організаційно-господарського законодавства в умовах базової кодифікації.

Звісно, вказані кодифікаційні процеси вплинули на регулювання окремих, точніше найбільш затребуваних, комплексних інститутів господарського законодавства (інвестиційного, фінансового, банківського, інноваційного, ринку цінних паперів, зовнішньоекономічної діяльності тощо), а в деяких випадках і на законодавчу політику стосовно галузевих комплексів (телекомунікаційного, сільського господарства, транспортного електроенергетичного тощо). Підтвердженням цьому є поява кодифікованих актів у інвестиційному секторі, підґрунтям для розробки якого стали такі нормативні акти, як: Податковий кодекс України від 02.12.2010 року № 2755-VI, згідно з приписами якого регулюються відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів, а також наводяться вичерпний перелік не лише податків і зборів, що справляються в Україні, і порядок їх адміністрування, а й платників податків і зборів, їх права й обов'язки, компетенція контролюючих органів, повноваження і обов'язки їх посадових осіб під час здійснення податкового контролю, а також відповідальність за порушення податкового законодавства; Закон України «Про державно-приватне партнерство» від 01.07.2010 р. № 2404-VI, положеннями якого визначаються організаційно-правові засади взаємодії державних і приватних партнерів, спираючись на принцип державно-приватного партнерства на договірній основі; Закон України «Про підготовку та реалізацію інвестиційних проєктів за принципом «єдиного вікна»» від 21.10.2010 р. № 2623-VI, відповідно до якого встановлюються правові й організаційні засади відносин, пов'язані з підготовкою й реалізацією інвестиційних проєктів за принципом «єдиного вікна», тощо.

Для повноти розгляду питання вкажемо, що законодавча політика з питань фінансового комплексу в цей період знайшла відображення в наступних нормативних актах: Законі України «Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва» від 25.12.2008 р. №

800-VI, прийнятому з метою стабілізації будівництва, підвищення платоспроможності населення, забезпечення реалізації житлових прав громадян, які потребують державної підтримки, стимулювання розвитку будівельної та суміжних галузей в умовах світової фінансової кризи; Законі України «Про здійснення державних закупівель» від 01.06.2010 р. № 2289-VI, згідно з яким встановлювалися правові й економічні засади здійснення закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти; Бюджетний кодекс України 08.07.2010 р. № 2456-VI, приписами якого регулюються відносини, що виникають у процесі складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання й контролю за дотриманням бюджетного законодавства, і питання відповідальності за порушення бюджетного законодавства, а також визначаються правові засади утворення й погашення державного і місцевого боргу тощо.

Не можна оминати й того, що зміни в зовнішньоекономічній діяльності, звісно, законодавчо підкріплені, відбувалися завдяки прийняттю таких актів: Закон України «Про ратифікацію Рамкової угоди між Урядом України і Комісією Європейських Співтовариств» від 03.09.2008 р. № 360-VI; Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010 р. № 2411-VI тощо. Дані нормативні акти мали на меті унормувати процес інтеграції України до Світової організації торгівлі, до якої наша країна вступила у 2008 році.

Крім того, й законодавча політика у сфері інституту банкрутства також отримала новий імпульс. Так, закони України «Про відновлення платоспроможності боржника та визнання його банкрутом» від 30.06.1999 року № 784-XIV і «Про внесення змін до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» № 4212-VI, який набрав чинності 19.01.2013 року, мають продебіторську спрямованість, проте в них також не враховано сучасного стану національної економіки, як наслідок, їх прийняття не мало належного економічного ефекту, однак їх ухвалення було перехідним етапом, так би мовити, ланкою ланцюга, від Закону України «Про банкрутство», введеного в дію Постановою Верховної Ради України від 14.05.1992 р. № 2344-XII, до першого в національній історії господарського права інституційного (спеціалізованого) кодифікованого акта – Кодексу України з процедур банкрутства від 21.04.2019 року.

Законодавець, прийнявши цей Кодекс, чітко окреслив, що господарське право потребує подальших кодифікаційних проектів на інституційній основі.

У сфері банківського законодавства за цей час відбулися наступні важливі події: законами України «Про ратифікацію Договору між Україною та Європейським інвестиційним банком про співробітництво та діяльність Постійного представництва ЄІБ в Україні» від 04.11.2010 р. № 2673-VI та Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» від 23.02.2012 р., № 4452-VI встановлюються правові, фінансові й організаційні засади функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб, повноваження Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, порядок виплати ним відшкодування за вкладами, а також врегульовуються відносини між цим Фондом, банками, Національним банком України, чітко закріплюються повноваження й функції Фонду щодо виведення неплатоспроможних банків з ринку і ліквідації банків тощо. Таким чином, і триває процес наближення нормативної бази, що стосується банківської сфери, зокрема, й регулювання відносин, що виникають у ній, до майбутньої кодифікації, тобто до формування банківського законодавства.

Варте уваги й правове регулювання ринку цінних паперів, бо саме упродовж цього періоду закладено його сучасні основи. Йдеться про наступні закони України: «Про іпотечні облігації» від 22.12.2005 р. № 3273-IV, відповідно до якого визначаються правові засади емісії та обігу іпотечних облігацій, вимоги до їх іпотечного покриття, а також особливості державного регулювання і нагляду у цій сфері; «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23.02.2006р. № 3480-IV, згідно з яким унормовуються відносини, що виникають під час розміщення, обігу цінних паперів і провадження професійної діяльності на фондовому ринку, з метою забезпечення відкритості й ефективності функціонування фондового ринку тощо.

Не можна не згадати й про інноваційний комплекс, формування якого відбувалося під впливом прискорення процесів кодифікації. Саме в цей час прийняті наступні нормативні акти: Закон України «Про наукові парки» від 25.06.2009 р. № 1563-VI, який урегулював правові, економічні, організаційні відносини, що виникають при створенні і функціонуванні наукових парків, а його ухвалення сприяло інтенсифікації процесів розроблення, впровадження й виробництва інноваційних продуктів й інноваційної продукції на внутрішньому й зовнішньому

ринках; Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р. № 40-IV, у положеннях якого закріплюється, що державну підтримку отримують суб'єкти господарювання всіх форм власності, які реалізують в Україні інноваційні проекти, і підприємства всіх форм власності, що мають статус інноваційних; Закон України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» від 14.09.2006 р. № 143-V, приписами якого встановлюються правові, економічні, організаційні й фінансові засади державного регулювання діяльності у сфері трансферу технологій, а також напрями забезпечення ефективного використання науково-технічного й інтелектуального потенціалу України, підвищення технологічності виробництва продукції, охорони майнових прав на вітчизняні технології та/або їх складові на території держав, де планується або здійснюється їх використання, розширення міжнародного науково-технічного співробітництва у цій сфері, тощо.

Не оминув законодавець й інституту страхування. Як відомо, після кодифікаційних процесів прийнято Закон України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 01.07.2004 р. № 1961-IV; а також внесено велику кількість змін до Закону України «Про страхування» від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР і до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 р. № 1058-IV, що відчутно позначилося на змісті цих фундаментальних нормативних актів у сфері страхування.

Не став винятком й енергетичний сектор. Так, після 1 січня 2004 року було прийнято такі нормативні акти, як: Закон України «Про функціонування паливно-енергетичного комплексу в особливий період» від 02.11.2006 р. № 307-V, нормами якого врегульовувалися відносини, що виникають у зв'язку з виробництвом, передачею, постачанням і використанням підприємствами, установами й організаціями паливно-енергетичного комплексу (незалежно від форми власності) енергоносіїв в особливий період та їх взаємодію з органами державної влади, Збройними Силами України та іншими утвореними згідно із законами України військовими формуваннями, органами місцевого самоврядування, органами управління єдиної системи цивільного захисту, а також підприємствами, установами та організаціями галузей національної економіки в умовах, які настають із

запровадженням особливого періоду; Закон України «Про засади функціонування ринку електричної енергії України» від 24.10.2013 р. № 663-VII, відповідно до якого визначаються правові, економічні й організаційні засади діяльності ринку електричної енергії України і регулює відносини, що виникають у процесі його функціонування; тощо.

Кодифікація вплинула й на унормування відносин, що виникають у транспортній сфері. Так, задля їх регламентації прийнято багато нормативних актів, наприклад, Закон України «Про міський електричний транспорт» від 29.06.2004 р. № 1914-IV, яким встановлювалися правові, організаційні й соціально-економічні засади функціонування міського електричного транспорту загального користування на ринку транспортних послуг.

Вказані процеси (кодифікація) дали поштовх формуванню нових законодавчих підходів до суміжних галузевих предметів, зокрема, й сільськогосподарського комплексу. У ці часи набули чинності: Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24.06.2004 р. № 1877-IV, в якому визначаються основи державної політики в бюджетній, кредитній, ціновій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, а також забезпечення продовольчої безпеки населення; Закон України «Про молоко та молочні продукти» від 24.06.2004 р. № 1870-IV, де встановлювалися правові й організаційні основи забезпечення безпечності й якості молока і молочних продуктів для життя й здоров'я населення і довкілля під час їх виробництва, транспортування, переробки, зберігання і реалізації, ввезення на митну територію та вивезення з митної території України; Закон України «Про систему інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу України» від 05.10.2006 р. № 229-V, положеннями якого закріплювалися правові, економічні й організаційні засади формування і функціонування системи інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу, регулювалися відносини у сфері технічного і технологічного обслуговування агропромислового комплексу, що сприяло створенню економічних умов для віднайдення, випробування, виробництва, реалізації, використання й обслуговування технічних засобів для галузей агропромислового виробництва; Закон України «Про оптові ринки

сільськогосподарської продукції» від 25.06.2009 р. № 1561-VI, згідно з яким визначаються правові засади організації діяльності оптових ринків сільськогосподарської продукції в Україні, регламентуються відносини в цій сфері і забезпечується захист прав і законних інтересів сільськогосподарських товаровиробників, які здійснюють оптовий продаж сільськогосподарської продукції власного виробництва тощо.

Стосовно того, як вплинули процеси кодифікації на телекомунікаційний комплекс, зауважимо, що у цей час розроблено і ухвалено такі закони України, як «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» від 09.01.2007 р. № 537-V, положеннями якого встановлювалися основні засади, прагнення й розкривався зміст поняття «формування інформаційного суспільства» (щоправда, з урахуванням тогочасних реалій); «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сфери телекомунікацій та користування радіочастотним ресурсом України» від 19.01.2006 р. № 3380-IV; «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 р. № 2297-VI, згідно з приписами якого врегульовувалися правові відносини, пов'язані із захистом і обробкою персональних даних у контексті захисту основоположних прав і свобод людини і громадянина, зокрема, права на невтручання в особисте життя у зв'язку з обробкою персональних даних; тощо.

Таким чином, через нагальну потребу в організаційно-господарському забезпеченні економічної діяльності актуалізувалося питання кодифікації господарського законодавства України, адже влада зрозуміла, що існує необхідність у забезпеченні правового господарського порядку та його конституційної основи, виробленні чіткої економічної політики держави, віднайденні оптимальних її форм і ключових напрямів і засобів державного регулювання господарської діяльності тощо.

Виходячи з цього, можемо стверджувати, що кодифікація господарсько-правового законодавства означає суспільно-політичне усвідомлення потреби в комплексному врегулюванні господарських відносин, враховуючи надзвичайно складну конфігурацію суспільних інтересів з приводу господарської діяльності, що виникають одночасно. Вона відбувається не на противагу формуванню цивільного

права та законодавства, а паралельно з цим, оскільки має на меті забезпечення спеціального законодавчого регулювання саме господарської діяльності.

Як уявляється, у процесі кодифікації виробляється методологія комплексного законодавчого регулювання господарських відносин, що може використовуватися й при галузевих і інституційних кодифікаціях господарського законодавства. Необхідність цього зумовлена тим, що вже на сьогодні господарське законодавство розвивається дуже динамічно. Більш того, існує надзвичайно великий обсяг положень, згідно з якими унормовується діяльність суб'єктів господарювання, як наслідок, спостерігається колізійність. З огляду на це наявний особливий запит на надання господарсько-правовому регулюванню системного характеру, враховуючи комплексну природу його об'єктів, зокрема, таких, як ринки окремих товарів і послуг, а також напрями державної економічної політики, тощо.

Звісно, завдяки кодифікації створюються механізми дотримання положень і виконання завдань економічної політики держави в контексті формування правового господарського порядку на засадах контролю, розподілу, збалансування й гармонізації приватних і економічно-владних відносин у сфері господарювання з метою забезпечення економічного народовладдя як його сутності.

Кодифіковані акти містять правові інструменти захисту національного товаровиробника й особливі механізми захисту іноземного інвестора, зокрема, через фіксацію і тлумачення поняття «іноземні підприємства» і «підприємства з іноземною інвестицією».

У цілому шляхом кодифікації мають підвищуватися ефективність правового регулювання, прибиратися колізійність і дефектність його застосування, оскільки завдяки цьому виникають синергетичні ефекти за рахунок комплексного характеру врегульованих суспільних відносин за рахунок використання засобів фіксації, врегулювання, стимулювання, охорони, гарантування тощо відповідно до суспільних завдань правової регламентації.

Разом з тим незмінним пріоритетом для господарсько-правового регулювання має залишитись – свобода підприємства, сфера автономії суб'єкта господарювання від системи організаційно-господарського впливу тощо. Це особливо важливо з огляду на комплексний характер господарсько-правового регулювання його кінцевої мету оптимізувати співвідношення публічних та приватних інтересів щодо

господарської діяльності. Відтак, констатуючи комплексний характер господарського права, необхідно залишити в полі зору вихідні правові цінності навколо яких власне і відбувається, як практична господарська діяльність, так і формуються механізми та засоби її правового регулювання. В даному контексті – ринкова економіка не функціонує без автономії суб'єкта господарювання, без свободи господарської діяльності, конкуренції та свободи договору.

Таким чином, виникає системна потреба у моніторингу та забезпеченні суспільно-необхідного діапазону можливостей в економічній поведінці суб'єктів господарювання по-при різноманітні конфігурації публічних інтересів щодо такої поведінки. Такий моніторинг та механізм потребує постійної змістовної корекції нормотворчого процесу, а відтак має набути інституціалізованої форми. В цьому контексті, як уявляється, доцільно ставити питання про піднесення на новий політико-правовий рівень функцій регуляторної політики держави та механізмів її забезпечення. В цьому сенсі, потенційно великого значення набула регуляторна політика держави що має механізм власної реалізації за допомогою відповідного органу державної виконавчої влади та методології забезпечення регуляторного впливу з метою збереження “дружнього” правового середовища для суб'єктів господарювання.

Відтак, можна зробити висновок, що принципова необхідність розширення сфери регуляторної політики держави в системі господарського законодавства, а саме – в частині Законів України, зокрема, на стадії законотворчої діяльності ВРУ, а не тільки створення та змісту підзаконних нормативних актів як це має зараз. Свобода підприємництва та захист законних інтересів підприємців мають бути забезпечені вже на стадіях законотворчого процесу шляхом поширення механізму реалізації регуляторної політики держави на зміст правової урегульованості об'єктів законодавчого регулювання сфери господарювання у відповідності до ст. 92 Конституції України.

1. 3. Порівняльно-правові аспекти законодавчого регулювання господарських відносин в розвинутих країнах

Як уже наголошувалося, наявність потреби у проведенні економіко-правових реформ й осучасненні правових механізмів господарювання в Україні і негайність

цього вимагають не лише запозичення окремих правових інститутів чи норм із законодавства провідних європейських країн і правил ЄС, а й осмислення насамперед загальних тенденцій розвитку права, що регулює економічні відносини в Європі, формування сучасної моделі правової системи, якнайкраще пристосованої до вимоги зростання економіки й євроінтеграції [263]. Нині економічні відносини носять системний характер, а тому їх можна охарактеризувати як цілісний, органічний об'єкт правового і законодавчого регулювання. У той же час традиційно право і законодавство структурно «розбивають» цей об'єкт за цілою низкою критеріїв на окремі галузі й підгалузі права, і тим більш – законодавства. Як відомо, ключовим структуроутворюючим критерієм права є симбіоз предмета і методів (фінансових, аграрних, природоресурсних, приватних, публічних методів) регулювання. Проте, попри наявні особливості, слід враховувати, що в різних правових системах таке структурування носить абсолютно специфічний характер.

З огляду на сказане вбачається за доречне зауважити, що економічне законодавство включає систематизовані й несистематизовані джерела права, спираючись на приписи яких регулюються економічні відносини між суб'єктами як приватного, так і публічного права, а особливістю економічного права як самостійної галузі є його комплексний характер, що зумовлюється тісною взаємозалежністю в цій сфері публічно-правових і приватноправових механізмів регулювання, а також наявністю галузевих і секторальних компонент єдиного механізму регулювання економічних відносин.

Хоча економічне законодавство базується на нормах і принципах публічного і приватного права, у сучасних умовах спостерігається тенденція до зближення норм, спираючись на які регламентується господарська діяльність у різних країнах [34]. Інтеграційні процеси, що спостерігаються в економіці, неминуче зачіпають процес пошуку «єдиного уніфікованого погляду» на регулювання господарських відносин у праві різних країн. У той же час правові інтеграційні процеси відбуваються через необхідність розширення зв'язків між суб'єктами господарювання різних країн, ліквідації перешкод для цього в національному законодавстві, що гальмують розвиток таких зв'язків, але це, однак, не включає застережень і заборон безпекового характеру.

У цьому контексті важливим також є питання узгодженості норм українського й закордонного господарського права, а для цього, як вбачається, необхідно встановити загальні закономірності правового регулювання господарської діяльності. Зазначені питання мають не тільки теоретичне, а й велике практичне значення, адже одним із головних завдань права залишається забезпечення синтезу юридичних знань і правових засобів, тобто аналіз останніх є актуальним й обґрунтовано необхідним для якнайкращого прогнозування тенденцій розвитку господарського законодавства.

Вагомий внесок в аналіз історії систематизації джерел економічного права зробили російські вчені, як-от В. В. Безбах, М. Н. Кузнецов, М. Г. Масевич, М. П. Мозольний, В. Г. Ульяновцев та ін., а на території України вивченням даної проблеми займалися такі науковці, як В. К. Мамутов, Г. Л. Знаменський, О. М. Вінник, О. П. Подцерковний, В. А. Устименко та ін. Однак, незважаючи на значні здобутки, це питання для науки залишається вельми актуальним і дотепер.

Завдяки дослідженню різних аспектів формування й використання на практиці господарського законодавства, а також сутності його приписів у ХХ столітті була визнана необхідність віднайдення теоретичної конструкції, яка охоплювала б усі правові явища, а також цілісно і системно охарактеризувала їх внутрішні й зовнішні відносини. Основою методології вирішення даного питання є практична необхідність застосування системного підходу до аналізу правових явищ, за якого певний об'єкт розглядається як складне, багатоаспектне явище, що складається з різноманітних елементів, зв'язки між якими утворюють відносно стійку структуру й забезпечують його цілісність [33]. Звісно, законодавча система як така характеризується не тільки цілісністю, а й наявністю структурних елементів, адже складається з різноманітних правових системних предметних блоків – галузей права, які є головними за своєю роллю й найбільшими за обсягом структурними підрозділами (центральними ланками) системи загального законодавства [102]. Унікальність відокремлення галузей права полягає в тому, що вони не створені штучно законодавцем, а їх відмежування викликане до життя реально існуючими практичними соціальними потребами, які суспільство усвідомлює, а законодавець реагує офіційною формою письмового документа (нормативно-правового акта). У цілому законодавче регулювання безпосередньо відображає особливий механізм суспільних відносин і об'єктивний

характер утворення однорідних суспільних відносин стосовно певного предмета регулювання, накладаючи необхідність застосування особливих методів, прийомів регламентації і режимів правового тлумачення норм відповідно до визначеної галузі права [54].

Необхідно зауважити, що з позицій галузевого підходу до множинності, неоднорідного характеру різнорідних складових господарсько-правових актів як єдиної системи додається ще й те, що внутрішню будову галузі господарського права складають юридично цілісні комплексні взаємопов'язані в загальній частині законодавчі інститути, які регулюють певну сукупність (комплекс) однорідних за своїм предметом суспільних відносин, об'єднаних єдиним об'єктом суспільних інтересів (корпоративних, торговельних, зовнішньоекономічних, інноваційних тощо).

У контексті наведеного варто вказати, що господарське законодавство України, як, звісно, й інших країн, має цілу низку характерних ознак. Йдеться про значну розгалуженість, велику кількість джерел – нормативно-правових актів (як на мікро-, так і на макрорівні), що зумовлено об'єктивними (динамізм і складність господарського життя і, відповідно, правового регулювання) й суб'єктивними (недостатня увага до упорядкування господарського законодавства й численні експерименти у сфері економіки, кожен з яких потребує спеціального правового забезпечення) причини [37]. На наш погляд, яскравим прикладом є телекомунікаційна галузь, яка вважається найбільш інноваційною з точки зору технологій і занадто відсталою з точки зору правового регулювання. Доказом надання переваги в господарському законодавстві комплексним нормативно-правовим актам, що містять норми різних галузей права (господарського, цивільного, фінансового тощо), які стосуються одного предмета правового регулювання, як-от страхування (Закон України «Про страхування»), інвестування (Закон України «Про інвестиційну діяльність»), господарські товариства (Закон України «Про господарські товариства») тощо, слід визнати кодифікацію господарського законодавства, тобто прийняття 16.01.2003 р. базового документа – ГК України, розробленого відповідно до Концепції судово-правової реформи в Україні, схваленої Постановою Верховної Ради України від 28.04.1992 р. Виходячи з цього, наявні нормативні акти обмеженої сфери дії (йдеться про відомчі, які, зокрема, враховують специфіку правового регулювання

господарських відносин в окремих галузях і сферах економіки, регіональні, локальні), їх, до речі, велика кількість, мають відповідати нормативно-правовим актам вищої юридичної сили (кодексу і Конституції) і, як правило, набувають чинності з дня їх державної реєстрації в Міністерстві юстиції України.

Зауважимо, що на сьогодні законодавець створив можливість поєднати норми, інститути господарського законодавства в єдине ціле відповідно до Господарського кодексу України, в якому встановлені саме підходи до організації й регулювання господарського життя [264].

Інтенсивне розширення економічних, наукових та інших зв'язків між державами, тобто прискорення інтеграційних процесів, викликає необхідність вивченні суспільних потреб, вжитті певних заходів і вдосконаленні на цій основі господарського права як такого задля переходу України до багатоукладної економіки, а також дослідженні досвіду правового регулювання господарської діяльності у більш розвинених зарубіжних країнах і використання стійко сформованих чи принципово нових інноваційно законодавчих конструкцій. Виходячи з цього, міжгалузеву інтеграцію законодавчих конструкцій можна розглядати як систематизацію нормативно-правового масиву щодо відповідного предметного критерію. Так, правове становище суб'єктів господарювання закріплюють компетенційні нормативні акти, до яких належать нормативно-правові акти різної сили (розділ II «Суб'єкти господарювання» ГК України, закони України «Про товарну біржу», «Про інститут спільного інвестування», «Про кооперацію» та ін.). Ще одним прикладом є договірне право як інститут господарського і цивільного законодавства, що згідно з приписами першого унормовує зобов'язальні відносини у сфері господарювання (гл. 20 «Господарські договори» ГК України). У той же час до окремих інститутів господарського законодавства належать нормативні акти, що регламентують ринок капіталів, інвестиційну діяльність, зовнішньоекономічну діяльність тощо.

Проте, виходячи з існуючого в праві та законодавстві розподілу, тобто відокремленню аграрного, екологічного, фінансового, адміністративного, а також цивільного й трудового, ціла низка економічних за своєю природою відносин залишається за межами предмета господарсько-правового регулювання. Разом із тим економічна система як цілісний об'єкт правового регулювання часто потребує від законодавця саме комплексного підходу, інтеграції різногалузевого нормативного

матеріалу, використання практичних макроекономічних правових моделей. Дані процеси мають сприяти внутрішньоправовій уніфікації самих правових засобів, а згодом створенню нових механізмів їх взаємодії згідно із завданнями економічної політики держави і реальних комплексних міжгалузевих правових інститутів, які згодом набудуть нормативної форми відповідних міжгалузевих джерел законодавства.

Разом із тим за сучасних умов, йдеться, зокрема, про процес інтеграції України в світове господарство, відкриваються більш широкі можливості для ділової співпраці українських і зарубіжних суб'єктів господарювання. У той же час через прагнення держави здійснити макроекономічне регулювання національної економічної системи суттєво зачіпаються як суспільні, так і інтереси підприємців, споживачів, працівників, інвесторів, імпортерів, експортерів, громадян, адже може мати місце й корупційна, тобто порушення вимоги однакового використання макроекономічного регулювання стосовно окремих груп суб'єктів. З огляду на це виникає необхідність знання учасниками таких відносин не лише вітчизняного господарського (комерційного) права, а й зарубіжних країн. Варто додати, що вказане, звісно, є невід'ємним елементом професійної підготовки юристів, бо належний аналіз і вивчення господарського права зарубіжних країн дозволяє представникам цього фаху: по-перше, ознайомитися з господарським (комерційним) правом іноземних держав; по-друге, швидше виявити у іноземних економіко-правових конструкціях «раціональні зерна», що, до речі, можуть бути застосовані в законодавчій економічній політиці; по-третє, відповідно до аналізу розвитку іноземних економічних конструкцій у тому чи іншому господарюючому інституті зробити подальший прогноз розвитку даної сфери національного права в тому чи іншому напрямі. Також для підвищення якості макрорівневого законодавчого забезпечення законодавець повинен виявити у праві іноземних держав різні конструктивні техніко-юридичні прийоми, які з огляду на політичні реалії у світі були чи будуть використані для координації й узгодження регулювання економіки в Україні щодо господарсько-правового забезпечення.

До сказаного слід додати, що в юридичній літературі термін «господарське законодавство» вживається в різних значеннях. Найчастіше він застосовується на позначення нормативної бази з питань правового регулювання господарській діяльності або правового забезпечення економіки, а також однієї з юридичних навчальних дисциплін, що викладаються у закладах вищої освіти, зокрема, в

Україні, в Німеччині й ряді інших країн. Однак, як відомо, у вищих згаданого фаху викладаються також дисципліни, що охоплюють частину господарського права чи вважаються його інституційними частинами – підприємницьке право, комерційне право, торгове право, банківське право тощо. У свою чергу, терміном «господарське право» часто позначається одна з галузей законодавства – господарське. За сучасного розуміння «господарське право (законодавство)» можна визначити як сукупність норм, спираючись на які врегульовується господарська діяльність та її організація, тобто ним охоплюється все те, що включають згадані вище поняття, і все те, що в зарубіжних країнах складає правове забезпечення державного регулювання економіки. І, нарешті, про господарське право й законодавство сьогодні також говорять як про систему норм, що регулюють господарювання, організацію й здійснення господарської діяльності.

Вбачається за доцільне зупинитися на тому, що ті норми у праві, що у нас називаються господарським законодавством (правом), у зарубіжній літературі позначаються по-різному: в одних країнах вони також іменуються «господарське право» – *Wirtschaftsrecht* (Німеччина), у Росії – «хозяйственное право»; у деяких економічне право – *Economic law*; публічне господарське право – *Droitpublic Economique*; комерційне право – *Commercial law*; торгове право – *Trade law*; ділове право – *Business law*; право управління економікою [117; 91]. Наведені поняття перетинаються в окремих своїх частинах, але все ж не є цілком тотожними. У той же час, якщо спиратися на думку проф. О. П. Підцерковного, то складність полягає в тому, що при визначенні межі зарубіжного господарського законодавства слід керуватися щонайменше одним вагомим чинником – лінгвістичним, адже слово «господарський» перекладається, зокрема, англійською, як «economic» (економічне, господарське), і як «business» (бізнесовий), чи як «commercial» («комерційний»). Проте жодне з цих понять за своєю суттю не може точно відобразити певну сукупність «підприємницького права», «торговельного права». Виходячи з цього, поняття «господарське законодавство» у буквальному розумінні («*Economic law*», «*Wirtschaftsrecht*») на значній частині світового правового простору зустрічається як окреме поняття, більш широке, ніж комерційне чи бізнесове право. Наприклад, ним послуговуються не лише в правових системах Японії, Китаю, Німеччини, Сербії, Японії, США, України, Естонії. Крім того, воно за значенням помітно наближене до

того, що застосовується країнами СНД при позначенні міжнародного співробітництва [92;117].

До сказаного додамо, що в багатьох країнах Європи правила ведення бізнесу закріплено в кодифікованих актах, які традиційно іменуються комерційними, про що свідчать як оновлені кодекси-«старожили» Бразилії (1850), Мексики, Іспанії (1885), Португалії (1888), Нідерландів (1838) тощо, так і новітні кодифікації Словаччини (1991), Франції (2000), Латвії (2000), Туреччини (2012) тощо [263].

Наприклад, у Німеччині, незважаючи на початкову назву кодифікаційного документа Торгове укладення (нім. *Handelsgesetzbuch*, скор. *HGB*, 1897 р.), під егідою Федерального міністерства іноземних справ англійською мовою назву цього акта офіційно перекладено як «Commercial code» (Комерційний кодекс), а не «Trade code» (Торговельний кодекс) [265]. Це демонструє прагнення німецьких юристів осучаснити розуміння права і пристосувати його до потреб реальних економічних відносин, а не використовувати підходи, які панували понад століття тому, коли приймалися перші кодифіковані акти у цій сфері. І дійсно, зміст сучасного комерційного законодавства не дає можливості зводити його до «торгового», враховуючи те, що згідно з його приписами законодавець намагається врегулювати діяльність комерсантів, промисловців, банкірів, аудиторів, а також публічну звітність тощо, а не лише торгівлю [263].

Більш того, поступово застаріває і сама назва «комерційний» стосовно правового регулювання економічних відносин. В європейських країнах у розвитку правил ведення бізнесу все чіткіше простежується тенденція до становлення нового інтегративного напрямку – економічне право (*economic law*), що у вітчизняному правовому просторі іменується господарським [263]. На наш погляд, найяскравішим прикладом такого правового феномену є Господарський кодекс Королівства Бельгія, що набрав чинності у 2014 р. Значення такої кодифікації стає відчутнішим і зрозумілішим, якщо згадати, що офіси Ради Європи, НАТО, Європейської асоціації венчурного капіталу та інших європейських організацій знаходяться у Брюсселі, і це ми ще не згадали про стабільну й міцну економіку країни, що просто об'єктивно впливає на формування провідної правової політики в Європі [263]. Вказане пояснюється тим, що в доповіді Міністерства економіки Королівства Бельгія серед основних причин прийняття Господарського кодексу були зазначені потреба завадити «нормативній інфляції» (*inflation*

normative), необхідність «сприяти інтеграції бельгійського господарського права в концепт європейського права», а також «дати чітке уявлення про роль державної влади в регуляції економічної активності та визначити, які інструменти вона має» [265].

Якщо ж звернутися до українського (господарського) законодавства, то більшість перелічених сфер закордонної нормативної бази являють собою окремі структурні підрозділи її системи чи законодавчі (нормативні) інститути в господарському праві, що, у свою чергу, є певними групами (підсистемами) правових актів (джерел права), предметом яких виступає комплекс однорідних відносин чи видів діяльності. Звідси, первинною складовою як горизонтальної системи господарського законодавства (предметом регулювання у широкому розумінні, тобто видами господарської діяльності (продукція, роботи, послуги), так і вертикальної (згідно з юридичною силою актів) є джерело право, а основою системи господарського законодавства – матеріальний критерій, зміст предмета регулювання.

Відтак, господарське право закордонних країн – це система господарсько-правових норм, спираючись на які регулюються відносини між суб'єктів господарювання, споживачами й державою при виробництві товарів, наданні послуг і виконанні інших суспільно необхідних функцій. Втім, у закордонному праві на сьогодні відсутні поняття «чистота суб'єктів господарської діяльності» і системний погляд на критерії їх класифікації. Як уявляється, для усунення даної наукової (а отже, і законодавчої) прогалини у господарському праві необхідно: по-перше, звернутися до положень комерційних і торгових кодексів (які є більш поширеними у романо-германському праві) й проаналізувати їх (до речі, суб'єкти господарської діяльності в них нормативних актах класифікуються як «комерсанти», а в більшості інших нормативних актах як «підприємці» (до останніх належить і українське господарське законодавство); по-друге, зосередитися на тому, які ознаки учасників господарської діяльності включені до поняття «комерсант», а які «підприємець», адже, якщо звернутися до методологічного аналізу, то законодавцями різних країн використовуються різноманітні критерії. Наприклад, за законодавством ФРН до «комерсантів» відносять суб'єктів, які ведуть торговельний промисел, під яким розуміється усіяка виробнича діяльність, що охоплює обертання капіталу у сфері виробництва й обігу товарів; у Франції «комерсанти» – це особи, котрі укладають

торгові угоди у процесі здійснення своєї професії; в Іспанії «комерсанти» – це, по-перше, особи, які володіють дієздатністю для ведення торговельної діяльності, яку здійснюють постійно, по-друге, торгові, а також промислові компанії; у Португалії під даним суб'єктом господарювання розуміють особу, яка, володіючи здатністю здійснення торгових операцій, займається цим через свою професію, до них також зараховують торговельні товариства. Що ж до поняття «підприємець», то його використовують у більшості випадків колишні країни СНГ: в Україні під цим поняттям розуміють фізичну особу, що провадить підприємницьку діяльність, тобто ініціативну, систематичну, на власний ризик, із метою одержання прибутку, без створення юридичної особи і зареєстрована як підприємець у встановленому законом порядку [45; 37]. Якщо звернутися до законодавства Білорусі чи Російської Федерації, то законодавці цих країн ввели таке поняття, як «індивідуальний підприємець» – фізична особа, зареєстрована у встановленому законом порядку і яка здійснює підприємницьку діяльність без утворення юридичної особи.

Виходячи з наведених визначень, можна виокремити такі юридичні ознаки господарської діяльності: 1) спеціальні суб'єкти (комерсанти, підприємці, індивідуальні підприємці); 2) виробництво товарів для обміну і надання послуг економічного характеру; 3) наявність власного (позикового) капіталу; 4) наявність робочої сили; 5) професійний, постійний і систематичний характер господарської діяльності.

Згідно із закордонним законодавством господарською правосуб'єктністю наділені громадяни й об'єднання громадян (товариства), які на підставі будь-яких, законно закріплених в законодавстві тієї чи іншої держави, форм власності систематично виготовляють товари для обміну або надають послуги економічного характеру і діють при цьому від свого імені на свій ризик. Втім, необхідно звернути увагу на таку обставину: для ведення господарської діяльності необхідний капітал, мінімальні межі якого можуть бути встановлені будь-яким національним законодавством. Наприклад, у Франції товариство з обмеженою відповідальністю утворюється двома і більше особами, але не більше 50, а його установчий капітал повинен бути не менше 20 тис. франків; у ФРН акціонерне товариство створюється не менше ніж п'ятьма засновниками зі встановленим капіталом 50 і більше тис. євро.

Необхідно зазначити, що обов'язковою ознакою господарської діяльності в зарубіжних країнах є: 1) її *професійний характер*, адже суб'єкти господарювання не зможуть надати споживачам (населенню) високоякісні товари й послуги, якщо вони не мають достатнього рівня професійної діяльності; 2) її *постійний характер*, тобто діяльність не повинна носити одноразовий характер, а мати елемент виробничого характеру господарської діяльності; а також 3) *елемент систематичності*, бо її завдання визначається у довготривалому й регулярному забезпеченні потреб споживачів у якихось товарах і послугах.

Господарська діяльність у викладеному контексті і є предметом господарського права (законодавства) й господарсько-правового регулювання.

Система господарського права (законодавства) зарубіжних країн – його внутрішня структура, що складається з правових норм, правових інститутів і підгалузей. У більшості зарубіжних країн можна виокремити такі правові інститути, як: суб'єкти господарювання, господарські договори, господарсько-правове регулювання майна різних суб'єктів господарювання, планування господарської діяльності, сприяння конкуренції, обмеження монополізму, державний вплив на економіку, фінансування, цінні папери, кредитування, бухгалтерській облік, банкрутство, банківська та інші види господарської діяльності.

У сучасному економічному просторі об'єктивно існує проблема з комплексним законодавчим регулюванням економічної системи як цілісного механізму. На сьогодні це можна сказати й про господарське законодавство, адже воно містить у собі загальний механізм унормування організаційно-господарських і господарсько-виробничих відносин. Однак очевидним є те, що економічна система як об'єкт правової регламентації в цілому ряді випадків макрозаконодавчого порядку вимагає розроблення комплексних механізмів, що, у свою чергу, складатимуться з господарсько-правових, аграрно-правових, фінансово-правових, природно-ресурсних та інших компонентів. Спираючись на наведене, можна припустити, що головною ідеєю, яка переслідується при встановленні комплексного цілісного, а головне, дієвого режиму правового регулювання, виступає те, що основою при цьому повинні стати окремі макрооб'єкти правового регулювання як носії комплексного міжгалузевого характеру, йдеться, наприклад, про інформацію, господарську діяльність, охорону здоров'я тощо.

До сказаного варто додати, що розвиток права, його галузей нагадує, а точніше, повторює шлях еволюціонування інших сферах життєдіяльності. На зміну одним моделям законодавчого забезпечення економіки приходять інші – вдосконалені чи принципово нові системи, збагачені й модернізовані завдяки аналізу й урахуванню історичного досвіду як власного, так і більш розвинених країн, де використовується право романо-германської групи.

Відтак, у порівняльно-правовому вимірі, а саме при дослідженні співвідношення предметів господарського, економічного, комерційного, бізнесового й їм подібних галузей права і законодавства, обґрунтовано невідворотність створення в системі законодавства і права міжгалузевих комплексів, які, у свою чергу, покликані забезпечити всебічне правове регулювання особливо актуальних макрооб'єктів. Отже, можна констатувати, що господарське право і законодавство є закономірністю, результатом розвитку нормативної бази у сфері економічних відносин.

Висновки до розділу 1

1. На початку 90-х років був покладений початок ринковим перетворенням у державі, а з ними і у господарському праві. У перехідний період від планової економіки до ринкової економіки були позитивні моменти – абсолютно нова соціально-економічна політика держави перетворена в ряд господарсько-правових реформ у ході яких створені різноманітні господарсько-правові інститути, норми чи модернізовані старі інститути, норми під архітектуру новоствореної економічної моделі держави. Даний процес започаткував подальшу реконструкцію господарського законодавства у ринковому напрямі і в той же час став нормативною базою для підготовчого процесу систематизації господарського законодавства, яка знайшла своє відображення у Господарському кодексі, який набрав чинності 1 січня 2004 року. А невідворотність кодифікаційних процесів була обумовлена та закріплена історичним минулим правового забезпечення сфери господарювання.

2. Історія розвитку господарського права саме у період з 1993-1998 рр. показує саме цінність господарсько-правової концепції, яка полягає якраз у тому, що поєднує два необхідних начала для забезпечення успішного, стабільного і збалансованого економічного розвитку суспільства – приватну

ініціативу і державне централізоване регулювання, що, як підтверджується досвідом більшості розвинених країн, і є умовою соціальної стабільності й дозволяє комплексно вивчати ці дві, безперечно, не тотожні, складові єдиного економічного і правового механізму.

Відтак, починаючи з даного періоду в господарському законодавстві виникла необхідність у прийнятті Господарського кодексу України та пакету законів, які комплексно внаормовують економічні процеси функціонування ринкової економіки, бо ні комерційні, ні торгові кодекси, рівно як і цивільно-правова концепція, необхідний та невід'ємний організаційно-господарський компонент у складі підприємницьких правовідносин повноцінно забезпечити не можуть.

3. Необхідно розширити сфери регуляторної політики держави в системі господарського законодавства, а саме – на рівень Законів України, зокрема, на стадії законотворчої діяльності ВРУ, а не тільки створення та змісту підзаконних нормативних актів як це має місце зараз. Свобода підприємництва та захист законних інтересів підприємців мають бути забезпечені вже на стадіях законотворчого процесу шляхом поширення механізму реалізації регуляторної політики держави на зміст правової урегульованості об'єктів законодавчого регулювання сфери господарювання у відповідності до ст. 92 Конституції України.

4. У сучасному економічному житті об'єктивно існує проблема комплексного законодавчого регулювання відносин функціонування економічної системи, як цілісного механізму. Подібний характер на сьогодні властивий і господарському законодавству. Адже воно містить у собі загальний механізм регулювання організаційно-господарських, господарсько-виробничих та внутрішньогосподарських відносин. Однак, очевидним є той факт, що економічна система як об'єкт правового регулювання в цілому ряді випадків «макрозаконодавчого» порядку вимагає створення комплексних механізмів, які в свою чергу будуть складатися з господарсько-правових, аграрно-правових, фінансово-правових, природно-ресурсних та інших складових компонентів регулювання. В цьому сенсі можна припустити, що головною ідеєю – формування комплексного цілісного режиму правового регулювання повинні стати окремі макрооб'єкти правового регулювання комплексного міжгалузевого характеру, наприклад: інформація, господарська діяльність, охорона здоров'я тощо.

5. У порівняльній правовій вимірі, а саме дослідженні співвідношення предметів господарського, економічного, комерційного, бізнесового та їм подібних галузей права та законодавства обґрунтовано невідворотність створення в системі законодавства і права міжгалузевих комплексів, які в свою чергу призначені створювати всебічне правове забезпечення для особливо актуальних макрооб'єктів. Тобто можна констатувати, що господарське право і законодавство є закономірним результатом розвитку законодавства в сфері економічних відносин.

РОЗДІЛ 2

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ В СУЧАСНІЙ СИСТЕМІ СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ КООРДИНАТ

2. 1. Визначення предмета господарського законодавства України в сучасних умовах економічного розвитку

У науковій юридичній літературі є низка питань, які тривалий час залишаються актуальними і дискусійними. Це, зокрема, стосується предмета господарського законодавства, яким об'єктивно і традиційно визнається будь-яка галузь права, яка

виокремлюється залежно від характеру суспільних відносин (точніше її сукупності), що підлягають регулюванню, тобто тих, що лежать в її основі і об'єктивно визначають необхідність її існування. Разом із тим слід додати, що потреба в цьому виникає в тих сферах, де розвиток суспільних відносин зумовлюється суспільним попитом на комплексний характер суспільного правового регулювання, а отже, діє суб'єктивно-об'єктивний критерій. Наприклад, дана теза стосується як охорони навколишнього середовища, сфери інформаційних відносин, аграрного виробництва, так і системи відносин у сфері господарювання як такої [34, с. 194].

Звісно, регулювання економічних відносин як цілісної системи є доволі складним завданням, бо в основу повинна бути покладена концептуальна схема – об'єктивно існуюча система суспільних відносин, що відображає реальні факти, дійсні співвідношення норм, які їх регулюють і відповідають наявній диференціації суспільних відносин на певні інституції. Як уже відзначалося, в нашій країні відносини, які мають подібний характер правового економічного регулювання як такого, виступають об'єктом господарського законодавства, адже в ньому, і про це також уже йшлося, міститься схема-механізм, за допомогою якого унормовуються господарсько-виробничі, організаційно-господарські відносини [72, с. 5–24]. Як нами було зауважено вище, на сьогодні очевидним є й те, що сучасна економічна система вимагає від правового регулювання в економічній сфері, по-перше, цілісного механізму й правового характеру встановлення меж впливу публічного регулювання господарської діяльності на приватне задля дотримання принципу саморегулювання економічної системи; по-друге, виникає необхідність чіткого встановлення правової природи предмета господарського законодавства, меж його компетенції та ідентичності саме у внутрішньопредметних характерних рисах і складових у відповідних інститутах господарського законодавства: інвестиційному, фінансовому, підприємницькому, інноваційному, банківському та ін. [266, с. 91–103].

Ця проблема має ключове значення, а її вирішенню відведено одне з центральних місць у галузі господарського права, що пояснюється: 1) вагомістю для функціонального оформлення і набуття господарським законодавством легітимності, а також для обрання вектора подальшого розвитку господарсько-правової концепції й вдосконалення його самого; 2) важливістю для юридичної

практики визначення предмета господарського законодавства, адже саме він дозволяє встановити межі застосування норм того чи іншого права на практиці [266, с. 91–103].

У контексті сказаного, нагадаємо, що науці господарського права у 2020 р. виповнилося 110 років. Вбачається, що такий поважний вік змушує більш прискіпливо подивитися на це явище у правовому просторі, щоб зрозуміти той феномен, який дозволив йому не загубитися у коловороті соціально-правових ідей і теорій бурхливого ХХ століття і зберегти актуальність у ХХІ [44, с. 53]. У цілому локація господарського права як самостійної галузі на правовій карті отримала обґрунтування ще у середині ХІХ століття. Так, вихованець юридичного факультету Московського університету К. Д. Ушинський ще до того, як стати «видатним російським педагогом», зробив вагомий внесок у юридичну науку. Він був першим, хто довів необхідність відокремлення від цивільного права самостійної правової галузі – господарського права. На його думку, останнє є «юридичним викладом господарської діяльності». Крім того, К. Д. Ушинський сформулював головне завдання господарського права: «Юридичні закони мають ціллю розділити економічні інтереси членів держави таким чином, щоб вони, задовольняючи свій особистий інтерес, задовольнили разом із тим інтерес всього народу, а з іншого боку поєднати ці економічні інтереси так, щоб кожен член суспільства, задовольняючи загальний господарський інтерес, найбільш повним чином задовольнив свій власний. Як бачимо, наведена тут ув'язка приватних і публічних інтересів має цілком діалектичний характер і тому вона є актуальною й для нашого сьогодення» [267, с. 207-208]. «Раціоналізація господарства» – головний напрям наукових пошуків українського вченого, винахідника, громадського діяча, засновника Харківського університету В. Н. Каразіна [268]. Не можна не згадати професора фінансового права Московського університету І. І. Янжулу, який отримав освіту в галузях права, економіки, фінансів, статистиці у Дрездені, Лейпцигу та Лондоні. Як відомо, до кола його наукових інтересів входило перш за все вивчення проблем правових відносин у виробництві та підприємстві [269, с. 91–103]. Щодо «прагнення до нового «господарського й громадського порядку» висловлювався й М. П. Драгоманов. Як бачимо, національний український характер завжди був тісно пов'язаний з поняттям господарювання [270, с. 91–103].

Як вже нами раніше зазначалося, поява теорії господарського права пов'язується з публікацією першої частини визначної праці відомого німецького вченого правника Ю. В. Гедемана «Die Fortschritte des Zivilrechts im XIX Jahrhundert» («Прогрес цивільного права у XIX столітті»), в якій автор обґрунтував закономірність виникнення в нових умовах господарювання, коли буржуазія отримала політичну владу і межа між приватними і публічними інтересами зникла, господарського права [192]. У подальшому ця ідея була розвинена такими вченими, як: М. Румпф (M. Rumpf), А. Нусбаум (A. Nusbaum), Х. Гольдшмідт (H. Goldschmidt), В. Каскель (W. Kaskel), Е. Вестхофф (E. Westhoff), Б. Хармс (B. Harms), А. Ленц (A. Lenz) та ін. [97].

У радянські часи теорія господарського права була сприйнята і розширена низкою вчених, особливо після прийняття Цивільного кодексу РРФСР 1922 р. Так, у 1924 р. у Харкові опублікована робота Ю. В. Гедемана «Основные черты хозяйственного права. Трансформация понятия собственности» [271]. Незважаючи на значний поштовх і еволюціонування поглядів, із часів СРСР і дотепер у юридичній науковій літературі зустрічаються публікації щодо вилучення господарського права з правової мапи (що, на наш погляд, є пережитком радянської доби). Так, В. Жуков вважав, що господарські відносини можуть існувати лише стосовно одного господаря – у часи СРСР ним (так званим «моносуб'єктом») була соціалістична держава. Виходячи з цього, у СРСР відносини між підприємствами називалися господарськими, що й слугувало тоді підставою для існування Господарського кодексу. В умовах сьогодення такі відносини не можна визначати як «господарські» [272]. Звісно, з огляду на те, що нині, коли домінує ринкова економіка й народжуються нові господарі, з'являються нові види їх діяльності, набагато ширші за обсягом, погляди науковців на господарювання досить повно обґрунтовані й доказані.

У контексті сказаного додамо, що питання стосовно предмета господарського права в Україні вивчали представники донецької школи права, а саме: В. К. Мамутов, Г. Л. Знаменський, П. Г. Скрипник, В. А. Устименко. Зупинимося на цьому більш детально. Так, В. К. Мамутов наголошував: «Сфера діяльності господарського права чи, як вважають юристи, його предмет – це одна з важливіших і у той же час одна з самих складних сфер життєдіяльності людини –

сфера матеріального виробництва». [117, с. 9]. У свою чергу, Г. Л. Знаменський стверджував: «Саме в межах фундаментальних суспільних відносин концепція господарського права (як раніше, так і тепер) знаходить свій предмет регулювання, виокремлюючи господарські відносини та їх основу – господарську діяльність. Нарешті ці погляди на предмет господарсько-правового регулювання знайшли свій відбиток в положеннях Господарського кодексу України... На відміну від мозаїчного предмета цивільного права, який традиційно охоплює велику кількість дуже не схожих між собою відносин, предмет господарського права має моністичний вигляд. І це саме тому, що його матеріальна основа – господарювання» [44, с.52].

Також частково це питання входило до кола інтересів О. М. Вінник, Д. В. Задихайла, В. С. Мілаш, В. С. Щербини та ін. На думку членів авторського колективу підручника «Господарське право» (Д. В. Задихайла, В. М. Пашкова, Р. П. Бойчука): «Господарські відносини у сфері економіки України становлять предмет господарського права». [273] Аналогічне трактування предмета міститься й у підручнику «Господарське право» В. С. Щербини [276], а в підручнику В. С. Мілаш наведене визначення уточнене: «..., та на які спрямовано регулювальний вплив господарського права» [276]. Також, як зауважує Д. В. Задихайло, предметом правового регулювання (зокрема, господарсько-правового), який значною мірою відтворює цю системність, мають бути адекватно охоплені всі ієрархічно структуровані елементи такої суспільної системи відповідно до їх ролі в її функціонуванні й виконанні свого призначення. Інакше буде важко забезпечити ту саму гармонійність соціальних інтересів, до якої так прагне правове регулювання [276]. Думку Д. В. Задихайла продовжив Г. Л. Знаменський: «Саме питання про необхідність узгодження приватних та публічних інтересів є магістральним сучасним питанням світового значення (а не наскрізним, що має значення тільки для сьогоденного стану українського права) [44].

Вагомий внесок у розвиток й обґрунтування сучасних поглядів на предмет господарського права й їх аналіз зробили такі зарубіжні вчені, як: В. В. Безбах, М. Н. Кузнецов, М. Г. Масевич, М. П. Мозольний та ін.

Погляди на предмет також корегувалися, і про це вже йшлося, й у зв'язку з розвитком господарського законодавства України. Якщо погляди вчених-теоретиків (Д. В. Задихайла, Г. Л. Знаменського, В. С. Мілаш, В. К. Мамутова, В. С. Щербини

та ін.) брати за основу, зокрема, стосовно того, що господарська діяльність є предметом регулювання господарського права, то це вплинуло на те, що саме визначення господарської діяльності як такої з'являється ще у перших реформаторських законах Незалежної України. Так, у Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991 року господарська діяльність трактується як «будь-яка діяльність, в тому числі підприємницька, пов'язана з виробництвом і обміном матеріальних та нематеріальних благ, що виступають у формі товару». У Законі України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 16.04. 1994 року міститься більш розширене тлумачення поняття «господарська діяльність» – «будь-яка діяльність особи, спрямована на отримання доходу в грошовій, матеріальній або нематеріальній формах у разі, коли безпосередня участь такої особи в організації такої діяльності є регулярною, постійною та суттєвою. Під безпосередньою участю слід розуміти зазначену діяльність особи через свої постійні представництва, філіали, відділення, інші відокремлені підрозділи, а також через довірену особу, агента або будь-яку іншу особу, яка діє від імені та на користь першої особи». У Законі України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 01.06.2000 року № 1775-III міститься така дефініція цього поняття: «будь-яка діяльність, у тому числі підприємницька, юридичних осіб, а також фізичних осіб-підприємців, пов'язана з виробництвом (виготовленням) продукції, торгівлею, наданням послуг, виконанням робіт». У Господарському кодексі України господарська діяльність визначається як: «діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність». У Податковому кодексі України наведено більш розширене трактування господарської діяльності: «діяльність особи, що пов'язана з виробництвом (виготовленням) та/або реалізацією товарів, виконанням робіт, наданням послуг, спрямована на отримання доходу і проводиться такою особою самостійно та/або через свої відокремлені підрозділи, а також через будь-яку іншу особу, що діє на користь першої особи, зокрема, за договорами комісії, доручення та агентськими договорами». Звісно, вказані визначення не є вичерпними, вони схематичні і вичерпно не дають уявлення про увесь предмет господарського права, оскільки не враховують деяких важливих характеристик.

На підтвердження цього наведемо думку авторів колективного підручника «Господарське право» (а саме Д. В. Задихайла, В. М. Пашкова, Р. П. Бойчука), які переконані, що до предмета, крім поняття «господарська діяльність», як характеристика входить також і «народне господарство». У той же час згідно із Законом України «Про економічну самостійність України» від 03.08.1990 року № 142-ХІІ до народного господарств України належать усі розташовані на її території підприємства, установи, що у сукупності утворюють народно-господарський комплекс України (ст. 1). Зауважимо, що у цьому Законі закріплено основне коло суб'єктів, які здійснюють господарську діяльність.

Однак, і про це вже йшлося, через активізацію демократичних процесів, розширення економічних відносин, перехід від адміністративно-командної моделі економічного розвитку до моделі ринкової типу, тобто через модернізацію, результатом чого є оновлення механізму регулювання й саморегулювання економічних відносин, а також у зв'язку з прискоренням науково-технічного прогресу сучасне визначення предмета господарського права потребує значного корегування. Отже, усе наведене дає підстави стверджувати, що він (предмет) знаходиться у дуже активному стані, у динаміці, а його розширення відбувається з різних причин та за різними напрямками. Якщо узагальнити, то можна виокремити п'ять чинників його розвитку: по-перше, комерціалізація тих сфер, що раніше не були комерціалізовані, тобто відбувся процес експансії господарського права в інші галузі; по-друге, науково-технічний прогрес, а з ним створення нових видів послуг, товарів і формування нових ринків у цілому; по-третє, ускладнення системи організаційно-господарського супроводження господарської діяльності; по-четверте, поява нових правових форм реалізації господарської діяльності (ігорний бізнес, зелений туризм тощо); по-п'яте, широке коло відносин, що мають вибудовуватися з дотриманням принципу свободи договору та свободи підприємництва, а їх регулювання можливе із застосуванням принципів аналогії права й аналогії закону (аутсорсингові відносини у господарській діяльності, внутрішньогосподарські відносини тощо). Крім того, на господарське право відчутно впливають процеси розширення й гібридизації з іншими галузями права, як-от: екологічне права (з'явилося таке поняття, як екологічне господарювання); міжнародне приватне та міжнародне публічне право (зовнішньоекономічне право);

адміністративне право, оскільки в їх нормах закріплюються механізми регулювання суб'єктами організаційно-господарських повноважень (Кабінетом Міністрів України; міністерствами; Антимонопольним комітетом України та ін.) господарської діяльності, тощо.

Яскравими прикладами гібридизації, на наш погляд, можна визнати комерціалізацію спорту, оборонної промисловості й освіти, реформування системи охорони здоров'я (йдеться, зокрема, про те, що до неї вводиться «господарський компонент»), переоцінку ролі сучасної державної регуляторної політики в системі забезпечення свободи підприємництва. Звісно, вказані процеси впливають на обсяг предмета господарського права. Не можна не згадати й появу завдяки надбанням науково-технічного прогресу нових сфер економіки в: космічній сфері (йдеться про комерціалізація космічних послуг), таких, як космічний туризм, космічні запуски вантажів тощо, телекомунікаційній сфері (мобільний зв'язок, інтернет-послуги тощо). Вкажемо, що це відбувається завдяки таким властивостям господарських відносин, як відкритість до постійних «інновацій», трансформацій в напрямі створення ринків нових товарів і послуг, здатність до знаходження оптимальних форм узгодження приватних і публічних інтересів. Зрозуміло, що для протікання всіх цих економіко-соціальних процесів потрібен юридичний супровід (тобто для того, щоб все відбувалося в правовому полі).

Проілюструємо наведене твердження на прикладах комерціалізації фізкультурної або фізкультурно-оздоровчої діяльності. За адміністративно-командної моделі економічного розвитку спортивні відносини не носили товарно-грошового характеру, адже фінансувалася за рахунок бюджету, проте з розвитком ринкових відносин обсяги державних соціальних трансфертів значно зменшилися, що, звісно, зумовило розширення сфери їх комерціалізації, оскільки сьогодні фізична активність стає головною ознакою майже усіх сфер життя людей і невід'ємною частиною життєдіяльності світової цивілізації: мільйони людей ведуть здоровий спосіб життя, займаються фізичними вправами і оздоровчою гімнастикою, беруть участь у спортивних змаганнях (велопробігах, змаганнях з бігу тощо) як на національному, так і на світовому рівні. [286] Спорт перетворився на цілу індустрію спортивних і видовищно-масових заходів, таким чином, інтенсивно впливаючи на економічну сферу життя держави і суспільства через розширення ринку робочої

сили, структури споживання і попиту, а також на поведінку споживачів, зовнішньоекономічні зв'язки, туризм тощо. [287] Нині створено безліч спортивних, фізкультурних і туристичних організацій усіх форм власності, які провадять свою діяльність на комерційній основі, йдеться про фізкультурні й оздоровчі клуби й асоціації (фітнес-шейпінг-клуби, масажні салони, дієтологічні школи тощо); набуває популярності професійний спорт (з'являються нові професійні клуби, ліги і федерації тощо); швидкими темпами розвивається інформаційно-спортивний бізнес (відкриваються спеціалізовані спортивні радіо- і телеканали; спортивні видавництва; спортивна реклама тощо); бізнес на спортивних спорудах (стадіони, басейни, тренажерні зали тощо); спортивний бізнес, пов'язаний з екіпуванням; спортивний туризм. Як зазначає у своїй роботі Л. І. Заїченко: «У спорті відбуваються істотні зміни у системі соціально-економічних відносин в галузі, утворюються нові форми власності та форми господарювання, що активно впливає на поведінку всіх учасників фізкультурно-спортивної діяльності... Спорт варто розглядати як вид господарської, а іноді комерційної діяльності». [288] Крім того, науковець виокремлює наступні форми господарсько-правової діяльності у сфері саме спорту:

- 1) оренда спортивних споруд і прокат спортивного інвентарю, у тому числі спортивного одягу і взуття;
- 2) виготовлення спортивного й допоміжного обладнання й інвентарю, його ремонт;
- 3) організація і проведення оплатних спортивно-видовищних заходів;
- 4) організація й проведення тренувального процесу;
- 5) інформаційно-консультативні послуги спортивного характеру, а саме: а) консультації фахівців у сфері харчування (лікаря-дієтолога) з питань раціонального режиму харчування й вживання харчових добавок, вітамінів для споживачів послуги; б) консультації фахівців із проведення медико-відновлювальних заходів, а також тестування спортсменів; підготовка рекомендацій для споживачів програм занять, а також загальних правил з їх ефективного використання; професійна підготовка (перепідготовка) і підвищення кваліфікації в галузі спорту; в) послуги зі спортивної та медичної реабілітації;
- 6) розміщення реклами при проведенні спортивних заходів або щодо спортивних заходів;
- 7) передача прав на телерадіотрансляцію спортивних заходів.

Ключовим суб'єктом, який реалізує саме комерційну, господарсько-правову, частину спортивних відносин, виступає спортивний клуб як суб'єкт господарської діяльності, організаційно-правову форму

якого необхідно чітко визначити у законодавстві. Як бачимо, сучасні спортивні відносини, вірніше їх стан і ступінь розвитку, спортивна діяльність в Україні є тим підґрунтям, на якому формується спортивне право і його господарсько-правова складова, що, на переконання Л. І. Заїченко, і є прикладом розширення предмета господарського права [288].

У контексті наведеного вбачається за доцільне підтримати думку Л. І. Заїченко щодо необхідності (з огляду на сучасну ситуацію) виключити зі ст. 21 Закону України «Про громадські об'єднання» норму, за якою громадській організації надано право провадити підприємницьку (господарську) діяльність безпосередньо, оскільки це фактично розмиває поділ юридичних осіб на суб'єктів господарювання й негосподарюючих суб'єктів і вносить у правозастосовчу діяльність плутанину і створює умови для тіньового господарювання, що само по собі становить суспільну небезпеку. Завдяки цьому громадські організації змушені будуть створювати передбачені цим Законом унітарні підприємства, на які і має бути покладено реалізацію господарської правосуб'єктності у сфері спортивної діяльності [289].

Додамо, що розширення предмета господарського права відбувається також і за рахунок вступу у відносини сфери освіти. Якщо звернутися до сучасного національного законодавства з питань регулювання надання освітніх послуг, то ключовою слід визнати ст. 53 Конституції України, в якій закріплена основна, на наше переконання, гарантія – отримання освіти, однак йдеться про обов'язкове отримання середньої, а не вищої освіти. Зауважимо, що усі види освітніх послуг, як до речі, і у спортивній сфері, за радянських часів не мали товарно-грошового характеру, а діяльність, як уже згадувалося вище, фінансувалася за рахунок бюджету, тобто вона, хоча і носила оплатний характер, але провадилася у позадоговірній формі, де отримувач послуги був бенефіціаром. Більш того, для держави фінансування соціальних сфер – це «благодійництво», адже, наприклад, освіта має соціальний ефект – просвітництво нації, однак це не заперечує товарно-грошового характеру зазначених відносин через бюджетні трансферти. Зауважимо, що з розвитком ринкових відносин у сфері освіти розпочався процес трансформації й урізноманітнення відносин від адміністративно-правових до господарсько-

правових, а також становлення правових засад надання й отримання освітніх послуг [290].

По-перше, суб'єктний склад – заклад вищої освіти (яким відповідно до п. 7 ст. 1 Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 року № 1556-VII визнається окремий вид установи, що є юридичною особою приватного або публічного права, діє згідно з виданою ліцензією на провадження освітньої діяльності на певних рівнях вищої освіти, проводить наукову, науково-технічну, інноваційну та/або методичну діяльність, забезпечує організацію освітнього процесу і здобуття особами вищої освіти, післядипломної освіти з урахуванням їх покликань, інтересів і здібностей).

У контексті сказаного також слід брати до уваги, що в п. 3, 6 ст. 22 Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 року зафіксовані наступні положення: «Заклад освіти залежно від засновника може діяти як державний, комунальний, приватний чи корпоративний». Крім того, засновником визначаються статус, організаційно-правова форма й тип закладу освіти, що фіксується в його установчих документах. Так, у ст. 10 Закону України «Про вищу освіту» закріплено, що заклад загальної середньої освіти є юридичною особою (йдеться про статус), а його форма власності визначається відповідно до законодавства. Також заклади загальної середньої освіти можуть бути засновані на засадах державно-приватного партнерства (корпоративний заклад загальної середньої освіти). Виходячи з цього, можна стверджувати, що статус «державний» має заклад загальної середньої освіти, заснований на державній формі власності, а «комунальний» – на комунальній формі власності, приватним визнається той, що заснований на приватній формі власності, корпоративним, у свою чергу, вважатиметься заклад загальної середньої освіти, заснований кількома суб'єктами різних форм власності на засадах державно-приватного партнерства, особливості управління яким передбачаються засновницьким договором і статутом, де, зокрема, можуть знаходити відображення питання управління рухомим і нерухомим майном.

Не можна оминати увагою й того, що відповідно до ст. 27 Закону України «Про вищу освіту»: «Заклад вищої освіти як суб'єкт господарювання може діяти в одному із таких статусів: бюджетна установа; неприбутковий заклад вищої освіти; прибутковий заклад вищої освіти» [290]. Далі у згаданому акті йдеться про те, що

структура, склад, порядок роботи і повноваження органів управління, робочих і дорадчих органів, органів громадського і студентського самоврядування, наукових товариств, процедури обрання чи призначення керівників *приватного* закладу і його підрозділів можуть визначатися статутом без дотримання вимог вказаного Закону. Крім того, статус закладу вищої освіти (далі – ЗВО) у змозі набути юридична особа (крім наукової установи), однак лише з моменту і за умови отримання ліцензії на провадження освітньої діяльності. Примітно, що ЗВО може бути засновником (співзасновником) інших юридичних осіб, які провадять свою діяльність відповідно до напрямів навчально-науково-виробничої, інноваційної діяльності закладу вищої освіти та/або забезпечують виконання його статутних завдань. Крокком уперед можна визнати те, згідно із Законом ЗВО державної, комунальної та приватної форми власності мають рівні права у провадженні освітньої, наукової та інших видів діяльності. Крім того, вони можуть: спільно з українськими й іноземними закладами освіти провадити освітню діяльність за узгодженими освітніми програмами; утворювати навчальні, навчально-наукові й навчально-науково-виробничі комплекси, наукові парки і входити до складу консорціуму. Причому «усі учасники комплексу, консорціуму зберігають статус юридичної особи і фінансову самостійність». Уважно вивчивши п. 1 ст. 27 Закону України «Про вищу освіту», вважаємо за доцільне зупинитися ще на одному моменті, а саме на таких категоріях, як «бюджетна установа», «неприбутковий заклад вищої освіти», «прибутковий заклад вищої освіт». Із цього приводу вкажемо, що «бюджетній установі» кореспондує поняття «державний заклад вищої освіти» (далі – ДЗВО), тобто бюджети якого складаються з державного замовлення й комерційних послуг (комерційних контрактів). Разом із тим за Законом для ЗВО передбачається право господарського відання, що зазвичай притаманне державним комерційним підприємствам [290].

Принагідно додати, що на сьогодні в чинному законодавстві існує прогалина, зокрема, правовий статус ДЗВО чітко не виписаний, адже його організаційно-правова форма як установи – юридичної особи публічного права залишається нормативно невизначеною. Це зумовлено тим, що в ч. 3 ст. 81 Цивільного кодексу України згідно закріплено статус юридичних осіб лише приватного права, що не дає можливості скористатися нормами ЦК України. При цьому за ГК України

підприємства залежно від організаційно-правової форми ведення господарської діяльності поділяються на ті, що провадять комерційну й некомерційну господарську діяльність (отже, головним критерієм поділу виступає те, займається воно чи ні підприємницькою діяльністю). У свою чергу, розмежування таких суб'єктів, як підприємства відбувається залежно від їх організаційно-правової форми, виходячи з цього, розрізняють державні некомерційні підприємства, казенні підприємства тощо.

Для повноти розгляду питання детально розглянемо ЗВО. Як відомо, серед їх функцій передбачено й надання освітніх послуг. У той же час ДЗВО виконують згадану функцію на некомерційній основі. Крім того, вони є унітарними юридичними особами, а не суб'єктами підприємницької діяльності, майно за ними закріплюється на праві оперативного управління. Вивчивши детально зміст ГК України, можемо констатувати, що в ньому, на жаль, така організаційно-правова форма юридичної особи (унітарна) не вказана. До того ж зміст приписів ГК України, в яких, зокрема, розкриті особливості державних комерційних і казенних підприємств, дає підстави стверджувати, що ДЗВО не можна віднести ні до перших, ні до других. Відповідно, необхідно звернутися до ст. 83 ЦК України, згідно з якою юридичні особи можуть бути створені у формі товариств, установ та в інших формах, встановлених законом. Так, у ч. 3 цієї статті передбачено, що установи як суб'єкти права – це організації, створені однією або кількома особами (засновниками), які не беруть участі в управлінні ними, шляхом об'єднання (виділення) їх майна для досягнення мети, визначеної засновниками, за рахунок цього майна. Зауважимо, що Л. В. Гурак у своїй роботі надала більш влучне, на наш погляд, визначення поняття «установа» як юридичної особи публічного права – суб'єкта господарювання державного сектору економіки. Так, вчена пропонує під ним розуміти некомерційну організацію, що є унітарною юридичною особою і створена рішенням компетентного органу державної влади або органу місцевого самоврядування для виконання управлінських, соціально-культурних або інших функцій некомерційного характеру [290].

Ведучи мову про сферу освіти і освітні послуги, треба звернути увагу на п. 17 ст. 1 Закону України «Про вищу освіту», де наведене трактування поняття «освітня діяльність» – це діяльність вищих навчальних закладів, спрямована на організацію,

забезпечення та реалізацію освітнього процесу у формальній та/або неформальній освіті; і п. 16 ст. 1 цього Закону, в якому визначається «освітній процес» – система науково-методичних і педагогічних заходів, завдяки використанню якої організовується, забезпечується і відбувається освітній процес. Із наведених дефініцій можна зробити висновок, що діяльність із надання ЗВО освітніх послуг є систематичною, на власний ризик. Звісно, відносини, які виникатимуть між суб'єктом, який поступає до ЗВО (абітурієнтом), і ЗВО носять товарно-грошовий характер (або за рахунок бюджету, або на приватній основі), тобто ці відносини ми можемо вважати господарськими (прирівнювати до них), а суб'єкта, який їх надає, – суб'єктом господарювання. Однак зазначимо, що через соціальний ефект (тобто освіта нації) який отримують носії цієї плати, суб'єкти (державні) мають статус неприбуткової організації, адже надання освітніх послуг не має на меті отримання прибутку, що характерно для комерційних організацій і виступає основоположною відмінністю некомерційних суб'єктів господарювання, хоча й виконує соціальні функції в суспільстві – підготовка фахівців для національних потреб. Крім того, відсутність вказаної мети у ДЗВО не виключає можливості отримання ними доходів. Щоправда, і в на сьогодні в законодавстві немає єдиного окреслених питаннях багато прогалин і недоліків. Так, на сьогодні не склалося єдиного погляду на тлумачення категорії «прибуток» [290]. Згідно з ч. 1 ст. 142 ГК України прибуток (дохід) суб'єктів господарювання є показником фінансових результатів його господарської діяльності, що визначається шляхом зменшення суми його валового доходу за певний період на суму валових витрат і суму амортизаційних відрахувань. Разом із тим здійснення некомерційної діяльності законодавець пов'язує не з негативним фінансовим результатом за звітний період, а з закріпленням цього в установчих документах при утворенні суб'єкта господарювання.

Таким чином, некомерційна господарська діяльність не виключає можливості отримання доходу як «публічного результату», однак такий суб'єкт, як правило, не може вільно ним розпоряджатися, а повинен спрямовувати його на досягнення статутних цілей і дотримання порядку, визначеного законодавством. У разі, якщо господарська діяльність юридичної особи, зареєстрованої як суб'єкт некомерційного господарювання, набуває характеру підприємницької, до неї застосовуються

положення ГК України (ч. 3 ст. 53) та інших законів, якими регулюється підприємництво [291].

По-друге, у пп.1, 2 п.1 ст. 70 Закону України «Про вищу освіту» зафіксовано, що: 1) матеріально технічна база ЗВО включає будівлі, споруди, землю, комунікації, обладнання, транспортні засоби, службове житло та інші матеріальні цінності; 2) із метою забезпечення проведення засновником (засновниками) статутної діяльності будівлі, споруди, майнові комплекси, комунікації, обладнання, транспортні засоби та інше майно відповідно до законодавства й з урахуванням організаційно-правової форми ЗВО закріплюються на основі права господарського відання або передаються у власність. Відповідно до п. 1, 3 ст. 73 ГК України: «Державне унітарне підприємство утворюється компетентним органом державної влади в розпорядчому порядку на базі відокремленої частини державної власності, як правило, без поділу її на частки, і входить до сфери його управління». Важливо, що: «майно державного унітарного підприємства перебуває у державній власності і закріплюється за таким підприємством на праві господарського відання чи оперативного управління» [291].

Відтак, майно ЗВО утримується на праві господарського відання, що, до речі, зафіксовано у ст. 136 ГК України і розглядається як речове право суб'єкта підприємництва, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом), з обмеженням правомочності розпоряджатися щодо окремих видів майна за згодою власника у випадках, передбачених цим Кодексом та іншими законами. Наведена норма роз'яснюється у листі Міністерства юстиції України «Щодо застосування статті 136 Господарського кодексу України» від 24.10.2011 року № 624-0-2-11/8.1, де вказано, що при проведенні господарської діяльності основу правового режиму майна суб'єктів господарювання становлять право власності та інші речові права – право господарського відання чи оперативного управління. Останнє дозволяє зробити висновок, що виходячи з майнового статусу ЗВО слід визнати суб'єктом господарювання [291].

По-третє, комерціалізації послуг освіти. Щоправда, у сферах вищої і середньої освіти її рівень різний, зокрема, ЗВО і приватні дошкільні заклади більшою мірою комерціалізовані порівняно із закладами середньої освіти. У той же час не лише спостерігається підвищення попиту на освітні послуги, а й збільшуються пропозиції

навчальних закладів, завдяки чому їх організаційна структура повніше відповідає підприємницькому типу. Як наслідок, надходження з приватних джерел фінансування їх діяльності уже перевищили урядові кошти. Яскравим прикладом виступають відомості Міністерства фінансів України, опубліковані ще у 2018 році, де зазначено, що у цілому витрачено 101,6 млрд грн на середню освіту, серед них на кожного окремого школяра у середньому 29,2 тис. грн на рік, у той же час приватний середній заклад у Харкові у 2018 році отримував на кожного окремого школяра від 40000 до 80000 тис грн на рік). Як зазначалося вище, освітні послуги – це комплекс визначених законодавством, освітньою програмою та/або договором дій суб'єкта освітньої діяльності, що мають встановлену вартість і спрямовані на досягнення здобувачем освіти очікуваних результатів навчання (п.18 ст.1 Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 року № 2145-VIII).

Виходячи з вищевказаних приписів Закону України «Про освіту», можемо констатувати, що договір на навчання – це юридичний факт виникнення правовідносин на підставі надання послуги, а це набуває вже окреслених рис не адміністративних відносин, а саме відносин господарського характеру [292].

Необхідно також додати, що комерціалізація сфери освіти також зумовлюється й наявністю суспільного запиту на освітню послугу як освітній продукт (товар). Це викликає інтерес, насамперед, з позицій взаємодії продавця і покупця на ринку освітніх послуг, а також прагнення отримати й намагання надати якісний освітній товар. Зауважимо, що проникнення ринкових механізмів в освітню сферу стало можливим завдяки введенню в дію у межах СОТ Генеральної угоди про торгівлю послугами (GATS – ГАТС). До речі, її (угоду) слід визнати інструментом, а головним принципом, виходячи з її тексту, є створення й підтримка у країнах – членах СОТ однаково сприятливих умов для експорту й імпорту послуг, що, звісно, відкрило нові можливості для інтернаціоналізації освіти. Зауважимо, що світова торгівля послугами, у тому числі й освітніми, згідно з ГАТС здійснюється у такі способи:

1) транскордонна поставка (cross-border supply of service), тобто освітня послуга надається через різні канали зв'язку (телефоном, мережею Інтернет тощо). У даному разі йдеться, зокрема, і про дистанційну освіту. Наприклад, у США нерезидентом (Розширена школа каліфорнійського університету в Лос-Анджелесі (UCLA)) спільно з Домашньою освітньою мережею (the Home Education Network)

запропоновано близько 50 курсів у мережі Інтернет, які доступні студентам у 44 штатах і восьми країнах світу;

2) споживання за кордоном (consumption abroad), що означає надання освітньої послуги студенту безпосередньо у ЗВО – продуцентні освітні послуги за кордоном, так звана безпосередня студентська мобільність (процес здобуття студентом знань і навичок у ЗВО країни, де він не має статусу громадянина). Отримання цієї послуги передбачає перетин кордону фізичною особою з урахуванням попереднього здобуття освіти та з присвоєнням кваліфікації чи наукового ступеня по закінченню строку навчання (за даними ЮНЕСКО у 2016 році за кордоном навчалось 77219 тисяч українців (4,6 % загальної кількості студентства), причому майже 30 тис. – у Польщі);

3) комерційна присутність постачальника у країні споживача (commercial presence of the provider) – продуцент освітньої послуги – іноземний інвестор виходить на іноземний ринок, відкриваючи представництво, філію, відділення ЗВО, а студент отримує освітню послугу у країні проживання (найпоширенішими у світі вважаються представництва університетів Великої Британії та США);

4) присутність фізичних осіб з країни-постачальника (the presence of persons in another country to provide the service) – фахівець у сфері вищої освіти переїжджає до іншої країни задля надання її громадянам освітніх послуг.

На ринку освітніх послуг у світі переважають віднось перші два способи здійснення торгівлі освітніми послугами, оскільки їх відмінністю є масовий характер [292].

Урешті-решт, і це по-четверте, різноманітність і якість освітніх послуг, що фактично можна розглядати як право вільного ціноутворення, породжує таке явище, як конкуренція. Звісно, останнє має виключно ринковий контекст. У той же час в нашій державі ситуація трохи інша. Незважаючи на те, що в нас існує велика кількість ЗВО, принципи і підходи майже ідентичні, тобто можна вести мову про одноманітність освітніх послуг, що ними надаються, а також однаковість методичного викладення дисциплін, дублювання напрямів підготовки, неякісність реклами та промоакцій. Однак навіть за таких умов вітчизняні ЗВО – конкуруючі структури, адже ведеться боротьба за кожного студента, який навчатиметься за

бюджетні кошти чи за приватно-контрактні, тобто комерційний ефект фактично бере гору.

Таким чином, у сфері освіти ми перебуваємо на перехідному етапі розвитку, так званому етапі реформувань, адже за визначенням «прибутковим» є суб'єкт, який надає послуги на ринкових умовах і отримує прибуток. У той же час така діяльність за характеристикою є господарською, бо провадиться на засадах оплатності. З огляду на сказане вищезгаданий Закон можна розглядати як перехідний, адже він є гібридом. За аналогією відбувається й реформування медичної сфери, яке, щоправда, носить більш радикальний характер, нині «лікарні» і «поліклініки» здебільшого отримали статус комунальних некомерційних підприємств.

Проте варто відмітити, що, беручи до уваги ринкові реалії у медичній сфері, предмет господарського права також розширюється. Зокрема, сфера медичних послуг, як і двох розглянутих вище сфер (спортивної та освітньої), бере початок із планової економіки суспільних фондів, тобто часів, коли упродовж багатьох років товарно-грошовий характер приховувався, так би мовити, зафарбовувався, а операції здійснювалися начебто за рахунок бюджетних трансфертів. Із січня 2018 року Міністерство охорони здоров'я почало проводити медичну реформу. Так, на першому етапі було прийнято і введено в дію Закон України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» від 19.10.2017 року № 2168-VIII, в якому закріплювалися новий механізм фінансування медичних закладів, що надають первинну медичну допомогу, статус відповідних закладів, а головне, визначалася реально оплачувана вартість наданих медичних послуг за принципом «гроші йдуть за пацієнтом, що мала поступово витіснити неефективну радянську модель оплати ліжка-місце». [293]

Розширення предмета господарського права за рахунок модернізації і переведення на ринкові рейки медичної сфери має важливе значення, бо охорона здоров'я – це одна з провідних галузей сфери послуг [294]. Усе це набуває неабиякого значення з огляду на те, що у ст. 49 Конституції України встановлено право кожного на охорону здоров'я та медичну допомогу, суть яких полягає у тому, що кожному належить право на отримання якісних медичних послуг. Отже, з'ясування суті медичних послуг має першочергове значення, адже від того,

наскільки вони якісні і ефективні, залежить задоволення населення своїм рівнем життя.

Продовжуючи розгляд питання, відзначимо, що поняття «медична послуга» з'явилося у законодавстві України ще на початку 90-х років минулого століття, однак до цього часу в більшості чинних законодавчих актів використовувалося архаїчне поняття «медична допомога». На підтвердження наведемо рішення Конституційного Суду України у справі про платні медичні послуги від 25 листопада 1998 року № 15 -рп/98, де вказано, що зміст поняття «медична допомога» у Конституції України не розкривається. Відсутнє його визначення і у такому нормативному акті, як Основи законодавства про охорону здоров'я. У медичній науковій літературі зауважується, що поняття «медична допомога» включає у себе лікування, профілактичні заходи, які проводяться під час захворювань, травм, пологів, а також медичний огляд та деякі інші види медичних послуг. Однак і в ній, як, до речі, і в законодавстві, не розкривалася суть поняття «медична послуга», тобто не наведена чітка дефініція. Саме це і констатував у відповідному рішенні Конституційний Суд України. У квітні 2017 року (точніше 06.04.2017 р.) був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства з питань діяльності закладів охорони здоров'я», яким змінено основи медичного регламенту державного рівня – Закону України «Основи законодавства про охорону здоров'я» від 19.11.1992 року № 2801-ХІІ, однак не врегульовано найважливіших питань. Вказаний недолік вправлено Законом України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» від 19.10.2017 року № 2168-VIII, в якому надано визначення даного поняття. Так, згідно із Законом «медична» – це послуга, що надається пацієнту закладом охорони здоров'я або фізичною особою підприємцем, яка зареєстрована й отримала в установленому законом порядку ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики, та оплачується її замовником. При цьому замовником (платником за послугу) є не лише пацієнт, а й держава через Національну службу охорони здоров'я, відповідні органи місцевого самоврядування, інші юридичні й фізичні особи. Саме у цьому випадку на тлі надання медичної послуги (що можливо, виходячи зі ст. 8 Закону України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» від 19.10.2017 року № 2168-VIII, тільки на підставі договору) виникають господарські правовідносини, оскільки факт виникнення медичної діяльності пов'язується з укладанням договору про

медичне обслуговування населення за програмою медичних гарантій, а отже, медична діяльність набуває господарсько-правового характеру. Зазвичай, вона має і чітко виражений соціальний ефект, тому що базується на «об'єктивній потребі у збереженні й відтворенні свого тілесного існування», а відтак, медична послуга не може мати свого матеріального результату, а щодо створення матеріального компоненту, то він не має матеріальної цінності, а є лише складовою способу лікування [295].

Зауважимо, що медичну діяльність (сукупність дій) можуть провадити не будь-які особи, а лише зазначені у п. 4 ст. 2 Закону України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» від 19.10.2017 року № 2168-VIII, а саме надавачі медичних послуг – заклади охорони здоров'я усіх форми власності й фізичні особи-підприємці, які одержали ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики й уклали договір про медичне обслуговування населення з головним розпорядником бюджетними коштами. Таким чином, медична послуга – це професійна діяльність чи сукупність професійних дій, яку можуть надавати лише суб'єкти господарювання, що підтверджує приналежність останньої до предмета господарсько-правового регулювання.

Варто вказати, що з моменту набуття нашою державою незалежності в ній розпочалися процеси комерціалізації, у тому числі й медичної сфери. Останнє стало можливим передусім завдяки відкриттю приватних стоматологічних, психологічних, косметологічних кабінетів, тобто розвиваються різні види медичної приватної практики. У 1992 році був підписаний головний акт у медичній сфері – Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 року № 2801-XII, в у ст. 16 якого фіксувалося, що безпосередню охорону здоров'я населення забезпечують санітарно-профілактичні, лікувально-профілактичні, фізкультурно-оздоровчі, санаторно-курортні, аптечні, науково-медичні та інші заклади охорони здоров'я. Крім того, останні за Законом створюються підприємствами, установами й організаціями різних форм власності, а також приватними особами за наявності необхідної матеріально-технічної бази і кваліфікованих фахівців. Не менш важливим є й те, що актами законодавства України визначаються порядок і умови створення закладів охорони здоров'я, їх державної реєстрації та акредитації, а також порядок ліцензування медичної практики, виробництва лікарських засобів, оптової, роздрібною торгівлі ними.

Розглядаючи окреслене питання, варто згадати й те, що трактування поняття «заклади охорони здоров'я» значно розширилося положеннями Закону України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» від 19.10.2017 року № 2168-VIII. До того ж до ст. 16 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 року № 2801-XII Законом України від 20.12.2019 року № 421-IX були внесені зміни і викладено наступним чином: «Органи державної влади та органи місцевого самоврядування сприяють розвитку закладів охорони здоров'я усіх форм власності». Виходячи з вищенаведеного, можемо зробити висновок, що медичну послугу можуть надавати заклади охорони здоров'я, засновані на: державній, комунальній, приватній чи змішаній формі власності. За організаційно-правовою формою дані заклади можуть функціонувати як: по-перше, державні, тобто казенні підприємства або державні установи; по-друге, комунальні, зокрема, комунальні некомерційні підприємства або комунальні установи. За законодавством заклади приватної власності не обмежуються у виборі організаційно-правової форми. Завдяки медичній реформі багато комунальних установ розпочало процедуру автоматизації, яка полягає в перетворенні (реорганізації) їх на комунальні некомерційні підприємства [295].

Не менш важливо й те, що згідно з Планом заходів медичної реформи відповідні заклади зможуть перейти на нову систему фінансування й отримувати більше коштів і вільно ними розпоряджатися. У той же час у ст. 16 Закону України «Про охорону здоров'я» зафіксовано, що медичні заклади, утворені в результаті реорганізації державних і комунальних закладів охорони здоров'я (державних і комунальних установ), можуть мати виокремлене майно (у тому числі кошти), закріплені за ними на праві оперативного управління, свій баланс, а також можуть самостійно затверджувати штатний розпис, мати рахунки в установах банків, печатки. Як записано в п. 1, 3 ст. 76 ГК України: «Казенні підприємства створюються у галузях економіки, в яких: законом дозволено здійснення господарської діяльності лише державним підприємствам; основним (понад п'ятдесят відсотків) споживачем продукції (робіт, послуг) виступає держава; за умовами господарювання неможлива вільна конкуренція товаровиробників чи споживачів; переважаючим (понад п'ятдесят відсотків) є виробництво суспільно необхідної продукції (робіт, послуг), яке за своїми умовами й характером потреб, що

ним задовольняються, як правило, не може бути рентабельним; приватизацію майнових комплексів державних підприємств заборонено законом»; а далі: «Майно казенного підприємства закріплюється за ним на праві оперативного управління». Далі (точніше у ст. 137 ГК України) законодавець пояснює: «Правом оперативного управління у цьому Кодексі визнається речове право суб'єкта господарювання, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом) для здійснення некомерційної господарської діяльності, у межах, встановлених цим Кодексом та іншими законами, а також власником майна (уповноваженим ним органом)». Виходячи зі сказаного, можемо зробити висновок, що медична сфера повсякчасно використовує інструменти господарського права, а отже, входить до кола відносин, які виступають предметом господарського права [296].

При цьому в Законі України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» записано, що заклади охорони здоров'я, які до 31.12.2018 року встигнуть провести автоматизацію, можуть скористатися пільговими умовами, встановленими його Прикінцевими положеннями: кредитори державних і комунальних закладів охорони здоров'я, що реорганізуються, не зможуть вимагати від них виконання незабезпечених зобов'язань, припинення або дострокового виконання зобов'язань; майно, яке передається від державних до комунальних закладів охорони здоров'я (а саме від бюджетних установ до казенних підприємств і комунальних некомерційних підприємств, утворених у результаті реорганізації), закріплюються за ними на праві оперативного управління; а нерухоме майно у цьому випадку передається на підставі даних бухгалтерського обліку відповідних бюджетних установ щодо такого майна й результатів обов'язкової його інвентаризації. Проте оцінювати майно під час його передання не обов'язково; а у разі реорганізації закладів звільняти працівників можна лише у випадку, якщо немає можливості їх перевести (тільки за згодою) на іншу роботу [296].

Зауважимо, що завдяки проведенню медичної реформи змінився порядок оплати медичних послуг, що свідчить про те, що фактично відбувся процес комерціалізації останніх. Щоправда, у с. 18 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» закріплено, що медична допомога в межах програми медичних гарантій надається безоплатно (для пацієнтів). Згідно зі ст. 4 Закону

України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» від 19.10.2017 року № 2168-VIII у межах програми медичних гарантій громадянам, іноземцям, особам без громадянства, які постійно проживають на території України, й особам, яких визнано біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, держава гарантує повну оплату необхідних їм медичних послуг і лікарських засобів за рахунок коштів Державного бюджету України у разі, якщо це пов'язано з наданням медичної допомоги: 1) екстреної; 2) первинної; 3) вторинної (спеціалізованої); 4) третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги; 5) паліативної; 6) дітям до 16 років; 7) у зв'язку з вагітністю та пологами; а також 8) медичної реабілітації [297].

Зауважимо, оплата передбачених програмою медичних гарантій послуг (звісно, йдеться лише про ті, що покриваються за рахунок бюджетних коштів) здійснюється за договором про медичне обслуговування населення, укладеним між головним розпорядником бюджетних коштів і надавачами медичних послуг, на підставі вартості й обсягу послуг із медичного обслуговування, замовником яких виступають держава чи органи місцевого самоврядування [298]. Зрозуміло, що виконання (так би мовити, покриття) цього договору можливе в межах бюджетних коштів, передбачених на охорону здоров'я на відповідний бюджетний період.

Відтак, реорганізація державних і комунальних установ, тобто утворення підприємства (державного або комунального некомерційного, а також вибір лікаря пацієнтом і укладання з ним договору, оплата за відповідним договором, яка вже прямо прив'язана до медичної послуги, свідчить про формування у медичній сфері системи відносин некомерційного господарювання.

Із прийняттям таких актів, як Закон України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення», Постанова КМУ «Деякі питання реалізації державних фінансових гарантій медичного обслуговування населення за програмою медичних гарантій на 2020 рік», Національна стратегія реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015–2020 роки, виданням наказу Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Примірного табеля матеріально-технічного оснащення закладів охорони здоров'я та фізичних осіб-підприємців, які надають первинну медичну допомогу», майже всі медичні заклади перетворені з комунальних і державних установ на комунальні некомерційні

підприємства (КНП). Крім того, комерціалізація медичної сфери відбулася і за рахунок перегляду послуг первинної медичної допомоги. Незважаючи на те, що більшість із них сьогодні медзаклади зобов'язані надавати безплатно, однак вони можуть офіційно встановити плату на ті додаткові послуги, за які раніше населення сплачувало «добровільно-примусові» благодійні внески. Виходячи з наведеного, можемо стверджувати, що завдяки медичній реформі фактично відбулося перенесення медичних відносин у площину предмета господарського права.

У той же час предмет господарського права розширився не тільки завдяки комерціалізації освіти, спорту й медицини, а також за рахунок виникнення під впливом науково-технічного прогресу «новітніх» сфер економіки – телекомунікаційних, космічних, біотехнологічних тощо.

Підсумовуючи, можемо вказати, що нині світова цивілізація перебуває на перехідному, від індустріального до інформаційного суспільства, етапі. Це насамперед пов'язано з інформаційною революцією й бурхливим розвитком інформаційно-індикативних технологій. З огляду на головною метою такої трансформації обрано створення і функціонування «інформаційного суспільства», де економіка залежатиме від інформації, а саме від її створення, збереження й доступності. Підтвердженням цьому є той факт, що з 1994 році в ЄС завдання побудови «інформаційного суспільства» визнається найпріоритетнішим [299], а телекомунікаційна сфера завдяки бурхливому розвитку не тільки в міжнародному, а й національному масштабі майже за півтора століття стає флагманом, а також являє собою економічний показник розвитку національної економіки й інновацій в будь-якій країні, адже відрізняється від інших галузей економіки. За такої ситуації держава як організатор суспільних відносин повинна забезпечити використання телекомунікаційних послуг її громадянами виключно у правовому полі, бо рівень забезпечення функціонування телекомунікаційної системи як окремого комплексного ринку телекомунікаційних послуг впливає на розвиток не тільки регіональної й національної економіки, а й на міжнародних економічних відносин [300].

До вищенаведеного додамо, що телекомунікаційна сфера як структурний комплекс економіки являє собою сукупність окремих ринків базових телекомунікаційних послуг (мобільного зв'язку, радіоринку, інтернет-послуг тощо),

надання яких пов'язане з господарською діяльністю, проведення якої супроводжується експлуатацією інфраструктури і яка, у свою чергу, є різноплановою через різноплановість технічних характеристик, способів передачі інформаційних продуктів і застосування засобів державного регулювання. У контексті наведеного варто пам'ятати, що телекомунікаційна послуга вважається новітнім видом послуг, що з'явився за часів науково-технічної революції ХХ ст. і технологічного прориву ХХІ ст., а нині розвивається [301]. Зрозуміло, що досить незначний з точки зору генези період її існування як продукту телекомунікаційної послуги пояснює те, що вона недостатньо вивчена як юридичною, так і економічною наукою. Цілком логічно, що дротовий зв'язок, телеграф і пошта, які функціонують ще з радянських часів, точніше надання за їх допомогою інформаційних послуг, урегульовувалися нормами господарського права і здійснювалися з використанням його інструментів, але на засадах державної монополії та некомерційного господарювання. Однак сьогодні через поширення Інтернету, мобільного зв'язку і появу на відповідних ринках конкуренції серед суб'єктів господарювання телекомунікаційної сфери відносини, які у ній виникають, повністю трансформувалися у господарські і потрапляють до відносин, які становлять предмет господарського права [302].

Для повноти розгляду питання вкажемо, що надання комплексу телекомунікаційних послуг здійснюється відповідно до положень Конституції, міжнародних договорів, у тому числі двох окремих Додатків ГАТС (Додаток щодо телекомунікацій, Додаток щодо переговорів стосовно основних телекомунікацій), законів України «Про телекомунікації» від 18.11.2003 року № 1280-IV, «Про зв'язок», «Про радіочастотний ресурс України» від 01.06.2000 року № 1770-III, «Про телебачення та радіомовлення» від 21.12.1993 року № 3759-XII, «Про інформацію» від 02.10.1992 року № 2657-XII, «Про Національну програму інформатизації» від 04.02.1998 року № 74/98-ВР, «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 року № 2297-VI тощо [303]. Нещодавно (точніше 13.05.2020 року) в нашій країні було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту телекомунікаційних мереж» № 600-IX, згідно з приписами якого пріоритетами є безпека держави, стабільне функціонування й забезпечення телекомунікаційними послугами органів державної влади, захист власності операторів, провайдерів телекомунікацій,

реалізація програми «Держава у смартфоні» та інших державних програм щодо цифровізації послуг, а також ефективність проведення розслідувань і розкриття злочинів правоохоронними органами. Як видно, згаданому акту більше властивий адміністративний характер, що цілком узгоджується з положеннями/не суперечить положенням ст. 5 ГК України, в якій закріплено, що правовий господарський порядок в Україні формується на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання і державного регулювання макроекономічних процесів, виходячи з конституційної вимоги відповідальності держави перед людиною за свою діяльність і позиціонування України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави. У свою чергу, державне регулювання телекомунікаційної сфери викликано необхідністю забезпечити публічні інтереси, і головне – національну інформаційну безпеку. Проте слід пам'ятати, що в телекомунікаційній сфері певні інтереси мають як держава (щодо власних каналів чи прерогатив у використанні недержавних каналів зв'язку, а також щодо випереджаючого розвитку всієї технологічної бази в телекомунікаційній сфері), так і суспільства (йдеться передусім про інтерес у зрозумілості і прозорості телекомунікаційного ринку (де, як відомо, існує природна монополія, яка притаманна даній сфері, особливо в нашій державі, що потрібно усунути, зменшивши, наприклад, до 20% по кожному окремому сегменту послуг на ринку зв'язку і 20% по всій сфері зв'язку), підвищенні якості й доступності різноманітних телекомунікаційних послуг, ефективності функціонування телекомунікаційних мереж і забезпечення надання послуг [304].

На окрему увагу (особливо в контексті наведеного) заслуговує Преамбула вищевказаного Закону, де закріплено: «Закон визначає повноваження держави щодо управління та регулювання зазначеної (телекомунікаційної – прим. Ю. О.) діяльності, а також права, обов'язки та засади відповідальності фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у даній діяльності або користуються телекомунікаційними послугами». Виходячи з того, що в п. 1 ст. 1 ГК України міститься теза такого змісту: «Цей Кодекс визначає основні засади господарювання в Україні і регулює господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання», стає

цілком очевидно те, що телекомунікаційна сфера входить до предмета регулювання господарської діяльності (що нами вже було раніше підтверджено).

У зв'язку зі сказаним вбачається за доцільне зупинитися на Законі України «Про телекомунікації», у ст. 1 якого міститься визначення поняття «телекомунікаційна послуга» – продукт діяльності оператора та/або провайдера телекомунікацій, спрямованої на задоволення потреб споживачів у сфері телекомунікацій. Однак, на наш погляд, обґрунтованіше вказану послугу розглядати, з одного боку, як складову послуг зв'язку, із другого – як таку, надання якої супроводжується виникненням комплексу правовідносин, що реалізуються на підставі договору, укладеного постачальником інформаційного продукту і суб'єктом телекомунікаційної діяльності, щодо передачі інформаційного продукту кінцевому споживачеві за допомогою технічних пристроїв – засобів телекомунікацій, які мають відповідні технічні можливості, крім того, включають, прийом, обробку, зберігання, надання (передачу й доставку) інформації [305].

Якщо звернутися до міжнародної практики, то у Класифікаційному переліку секторів послуг, який використовується в рамках СОТ, послуги зв'язку потрапили до другого сектору, що, у свою чергу, ділиться на п'ять підсекторів: поштові (А); кур'єрські (В); телекомунікаційні (С); аудіовізуальні (D) та інші (Е) послуги.

Принагідно додати, що телекомунікаційні послуги, що входять до підсектору (С), поділяють на 15 видів. Назвемо їх: (1) передача голосом по телефону; (2) послуги пакетної комутації; (3) послуги автоматичної комутації; (4) телексіні послуги; (5) телеграфні послуги; (6) послуги факсимільного зв'язку; (7) послуги приватними виділеними лініями; (8) послуги електронної і (9) звукової пошти; (10) інформаційні послуги і послуги з надання інформації з баз даних; (11) послуги з електронного внутрішнього обміну даних; (12) послуги з розширеного обсягу факсимільних послуг, у тому числі зберігання й пересилання, зберігання і використання; (13) послуги з кодування протокольної конверсії; (14) інформаційні послуги та/або обробка даних, в тому числі обробка угод; (15) інші послуги (наприклад, послуги рухомого голосового зв'язку і передачі даних: аналогові/цифрові/стільникові телефонні послуги, персональні комунікаційні послуги, пейджингові послуги, послуги з передачі даних за допомогою рухомого радіозв'язку).

Крім того, у рамках СОТ послуги, що розглядаються, поділяться на: (а) основні й (б) послуги з доданою вартістю. Так, основні телекомунікаційні послуги можна визначити як пропозицію пропускну здатності для передачі інформації (до речі, до них відповідно до міжнародної практики належать перші сім вищеназваних видів), а телекомунікаційними послугами з доданою вартістю визнаються будь-які пропозиції в телекомунікаційній мережі, які є чимось більшим, ніж просто базова послуга з передачі.

Як уявляється, сучасні вітчизняні телекомунікаційні послуги як об'єкт законодавчого регулювання можна поділити на п'ять видів, як-от послуги з: 1) поштового зв'язку, 2) телефонного зв'язку, 3) передачі та прийому телевізійних і радіопрограм, 4) доступу до мережі Інтернет, 5) інші додаткові. Зрозуміло, що кожен із вказаних видів має свої особливості як з функціонально-технічної, так і в правовій точки зору, а відтак, утворює власні підсистемні ринкові механізми реалізації і спеціалізовані договірні правовідносини, що, у свою чергу, зумовлює надання певного статусу окремим об'єктам політики держави у сфері телекомунікацій [303], а також зумовлює утворення окремих сегментів у господарсько-правовому механізмі, ще більш розширюючи погляди на предмет господарського права, що знаходить відображення в програмі діяльності держави у сфері телекомунікацій.

У той же час сьогодні в реальному житті використовуються більш синтезоутворені технічні прилади телекомунікації, як наслідок, виникають комплексні спеціальні продукти, а вже відповідно до цього з'являються нові інфраструктури або ж послуговуються пристосованими до умов сьогодення (налаштовані «на сучасний лад») старі. Звідси перед спеціальним законодавством постає головне завдання – виокремити типові, стійкі, сформовані ринком комплекси, що органічно поєднують технічну інфраструктуру передачі сигналів і типові інформаційні продукти, які споживаються на ринку. З огляду на це нагальним є їх законодавче забезпечення, у тому числі і шляхом укладання й виконання відповідних договорів із надання телекомунікаційних послуг. До речі, саме такі комплекси суспільних відносин у телекомунікаційній сфері й утворюють окремі об'єкти законодавчого регулювання. Не менш важливо й те, що невинний розвиток техніки й інформаційних технологій, зростання попиту на нові інформаційні продукти, а відтак, з огляду на що постійно створюються нові комплекси

телекомунікаційних відносин, про які мова йшла вище, є головним чинником динаміки телекомунікаційного законодавства в Україні і за кордоном. Слід зауважити, що такі комплекси мають господарсько-правову природу, адже об'єднують риси не тільки господарсько-виробничих, а й організаційно-господарських відносин. У даному разі прикладами можуть слугувати мобільний зв'язок як комплекс різноманітних видів телекомунікаційних послуг і Інтернет як внутрішній цілісний телекомунікаційний комплекс, завдяки якому споживач отримує послуги із використання великої кількості зазвичай роз'єднаних функціональних телекомунікаційних систем [303].

Наступною «новітньою» галуззю економіки, яка під впливом науково-технічного прогресу стрімко розвивається й набула господарських рис, є космічна. Звісно, її, так би мовити, «зліт» відбувається під впливом політичних, економічних, соціальних і технологічних чинників. Усе вказане підтверджується тим. Що сьогодні у ній спостерігаються інтенсивні зрушення у світовому масштабі. Йдеться, по-перше, про космічний туризм (як відомо, дві провідні компанії, що спеціалізуються на пілотованих суборбітальних польотах, можуть нарешті почати комерційну діяльність у цьому напрямі: компанія «Вірджін галактик» (Virgin Galactic) запланувала перевезти на початку поточного року свій VSS Unity (суборбітальний ракетний пілотований космоплан класу SpaceShipTwo) в космопорт «Америка»; а компанія «Блю оріджін» (Blue Origin) наприкінці 2020 року почала випробувальні польоти з екіпажем на борту свого суборбітального корабля «Нью Шепард» (New Shepard)); а також про те, що, і це по-друге, у 2020 році планувалося відновлення польотів російської ракети «Ангара 5»; по-третє, у листопаді 2020 року Федеральна комісія із зв'язку США (FCC) вирішила провести власний аукціон із продажу спектра супутникових частот С-діапазону, щоб збільшити швидкість стільникових мереж 5G; по-четверте, велика четвірка американської індустрії космічних запусків («Юнайтед ланч альянс» (United Launch Alliance), «СпейсЕкс» (SpaceX), «Блю оріджін» і «Нортроп Грумман» (Northrop Grumman)) сподівається, що стане одним із двох провайдерів, які наприкінці 2020 року отримають п'ятирічні контракти на транспортування (починаючи з 2022 року) вантажів, призначених для гарантування національної американської безпеки, у космос; по-п'яте, у 2020 році планувалося удосконалити програми з обслуговування супутників і прибирання космічного сміття (супутник Mission Extension Vehicle-1 (належить компанії

«Нортроп Грумман») мав зістикуватися із супутником Intelsat-901, щоб продовжити строк його служби; швейцарський стартап «Кліарспейс» (ClearSpace) планує очолити європейський консорціум, головне завдання якого – захопити адаптер корисного навантаження супутника Vespa і надати йому прискорення у напрямку до земної атмосфери, що повинно бути здійснено у 2025 році); по-шосте, «Ванвеб» і «СпейсЕкс» планують, розпочавши розгортати у 2020 році велике супутникове угруповання, збільшити кількість ракетних запусків для виведення нових супутників на орбіту до часткового обслуговування послуг інтернет-доступу за допомогою супутників, розміщених на низьких орбітах, а 16 грудня 2019 року компанія «СпейсЕкс» запустила супутник зв'язку JCSAT-18/Kacific-1 в рамках формування системи; та ін. [306].

Вбачається цілком логічним, що за таких умов до технологічних, управлінських, і фінансових можливостей компаній висуваються високі вимоги, адже, і це зрозуміло, реалізовувати самодостатню космічну програму здатні не більше 5–6 держав і їх об'єднань. При цьому зростає роль країн, стимулюють зростання попиту і сприяють підвищенню платоспроможності для оплати космічних послуг.

З огляду на наведене зупинимося на вітчизняній космічній галузі. Передусім вкажемо, що космічні підприємства щороку виконували численні міжнародні контракти на загальну суму від 250 до 400 млн дол. Наприклад, КБ «Південне» упродовж останніх п'яти років (завдяки підписанню і виконанню угод із іноземними партнерами) забезпечувало роботою 98 підприємств України і профінансувало своїх суміжників на суму близько 4 млрд грн. Не викликає жодних сумнівів висока ефективність роботи колективу вищезгаданого КБ, що у той же час зайвий раз підтверджує світову практику стосовно того, що 1 долар, вкладений в космічну сферу, приносить прибуток до 15 дол. Крім того, підприємствами галузі до бюджетів і державних цільових фондів за останні 13 років сплачено більш ніж 7,1 млрд грн. Водночас на виконання заходів космічних програм отримано 1,06 млрд грн [307, с. 7]. Сьогодні Україна є однією з небагатьох країн світу, які мають замкнутий технологічний цикл ракетобудування, тобто починаючи з виробництва ракетного палива і закінчуючи ракетноносіями і космічними апаратами. Варто додати, що найбільша частка виробництва космічного устаткування припадає на

державні підприємства, які підпорядковуються уповноваженому органу – Державному космічному агентству України. Нині основними вітчизняними ракетноносіями вважаються «Зеніт», «Дніпро» і «Циклон». Значним досягненням визнається розроблення космічних апаратів «Січ» і «АУОС». Крім того, для реалізації державної політики у космічній сфері у лютому 1992 року створено Національне космічне агентство України (НКАУ), а також наша країна активно бере участь у міжнародних проєктах, серед яких, зокрема, зі створення ракет-носіїв "Antares" і "Vega". Примітно, що за часів незалежності здійснено 149 пусків українських ракет. Вони стартували з космодромів Плесецьк, Байконур, Воллопе, платформи «Морський старт». Крім того, на орбіти виведено 370 космічних апаратів на замовлення 25 країн [308, с. 7]. Усе це свідчить про те, що Україна, попри те, що майже упродовж всіх років незалежності перебувала у скрутному економічному становищі, володіє потужним потенціалом у космічній галузі.

Відносини, що виникають при цьому, законодавчо врегульовуються законами України «Про космічну діяльність» від 15.11.1996 року № 502/96-ВР, «Про державну підтримку космічної діяльності» від 16.03.2000 року № 1559-III тощо.

У 2019 році у космічній галузі проведено реформу, що слід визнати цілком виправданим кроком в епоху #newspace, а у парадигмі Індустрії 4.0 був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо державного регулювання космічної діяльності» (02.10.2019 року), яким підтверджено її комерціалізацію [309]. До речі, завдяки ухваленню останнього досягнуто компромісу між повною відсутністю регулювання і зарегульованістю космічної галузі. Згідно з приписами цього Закону відтепер знімається закріплена Законом «Про підприємництво» заборона на розробку, випробування, виробництво й експлуатацію ракет-носіїв, зокрема їх запуск, для приватних компаній (звісно, інші види відповідної діяльності (наукові дослідження і розробка апаратів, що не є ракетами-носіями), були дозволені і раніше, однак до 2015 року на ведення космічної діяльності необхідно було отримувати ліцензію); скасовується ліцензування (проте з прийняттям у 2018 році Постанови Кабміну «Про скасування відповідних наказів Державного космічного агентства (ДКА)» норма про ліцензування лишалася тільки в Законі України «Про космічну діяльність», а із Законом «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 02.03.2015 року №

222-VIII вона була вилучена ще в 2015 році); скасовується обов'язкове отримання дозволів у ДКА на ведення переговорів з іноземними компаніями, натомість замість обов'язкової реєстрації запроваджується облік укладених договорів, тобто законодавець пропонує компаніям починати космічну діяльність за декларативним принципом, коли «вхідним квитком» на ринок є декларація – повідомчий документ; запроваджує ліцензії на випробування й запуски ракет-носіїв і космічних апаратів, управління космічними апаратами на навколоземній орбіті або в космічному просторі та їх повернення на Землю.

Однак, незважаючи на проведення реформ, досі відкритим залишається питання обліку зовнішніх контактів у космічній галузі, адже існує велика відповідальність (так, Режимом контролю за ракетними технологіями (РКРТ), учасницею якого є Україна, обмежується передання ракетної техніки й технологій її створення державам, які не є членами вказаного договору, Вассенаарськими домовленостями встановлено контроль за експортом товарів і технологій «подвійного застосування», а у разі їх порушення (наприклад, якщо приватна компанія укладе договір з суб'єктом, з яким не можна цього робити) Державний департамент США може запровадити санкції проти України). Невирішеними також є питання щодо розробки технічного регламенту, відповідно до якого має відбуватися сертифікація об'єктів космічної діяльності, враховуючи міжнародні стандарти й екологічні вимоги, і дозволів, які стосуються безпеки космічного польоту – дозвіл на використання повітряного простору, який видає Державна авіаційна служба, стосується передусім державної (зокрема військової) й цивільної авіації [310].

Таким чином, незважаючи на певні законодавчі прогалини, у космічній галузі у 2019 році розпочався реформаторський процес. Звісно, про його результати мову можна буде вести через 10–20 років, однак сфера космічного права перейшла від сегмента бюрократично-адміністративних відносин часів Радянського Союзу до сфери комерційного господарювання, відтак, цілком підпадає під предмет господарського права.

Заслуговує на увагу й той факт, що розширення предмета господарського права відбулося також завдяки розвитку біотехнологій в Україні. Звісно, переваги, які завдяки цьому отримали медицина, сільське господарство й харчування, давно і

жваво обговорюються в інформаційному просторі. Ще в середині XIX ст. довели зв'язок процесів шумування з діяльністю мікроорганізмів, традиційна біотехнологія отримала наукову основу [40], а нині світове суспільство починає знайомитися із особливостями «третьої хвилі» біотехнологій – індустріальними й природоохоронними біотехнологіями. До речі, третя хвиля біотехнології вже успішно конкурує з традиційними виробничими процесами і окреслює перспективи для досягнення сталого промислового розвитку [39]. Принагідно додати, що у Конвенції «Про охорону біологічного різноманіття», прийнятій у Ріо-де-Жанейро і ратифікованій Законом України № 257/94-ВР від 29.11.94 року, біотехнологія визначається як «будь-який вид технології, пов'язаний з використанням біологічних систем, живих організмів або їх похідних для виготовлення або зміцнення продуктів, або процесів з метою їх конкретного вживання».

Правову охорону біотехнологій на макрорівні забезпечують: Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності СОТ (ТРИПС), Конвенція про Союз захисту нових видів рослин (UPOV), Директива 1998/44/ЄС «Про правовий захист біологічних винаходів», Конвенція про біологічне різноманіття тощо. На національному рівні у 2003 році Кабмін України видає Постанову «Державна програма розвитку промисловості на 2003–2011 рр.» від 28 липня 2003 року № 1174, згідно з якою біотехнології визнавалися пріоритетним інноваційним видом промислової діяльності. Крім того, відносини у сфері біотехнологій урегульовуються й вітчизняними нормативно-правовими актами, серед них закони України «Про охорону прав на винаходи та корисні моделі» від 15.12.1993 року № 3687-ХІІ, «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні й використанні генетично модифікованих організмів» від 31.05.2007 року № 1103-V, «Про охорону прав на сорти рослин» від 21.04.1993 № 3116-ХІІ, «Про племінну справу у тваринництві» від 15.12.1993 року № 3691-ХІІ, Постанова КМУ «Питання утворення Державного центру біотехнологій» від 5.10.2011 року № 1023, наказ Міністерства освіти та науки України «Про затвердження Правил складання і подання заявки на винахід та заявки на корисну модель» від 20.01.2001 року № 22, наказ Міністерства охорони здоров'я «Про затвердження медичних вказівок «Медико-біологічні дослідження виробничих штамів мікроорганізмів і токсиколого-гігієнічна оцінка мікробних препаратів,

визначення їх безпеки та обґрунтування гігієнічних нормативів і регламентів» від 26.10.2004 року № 521 тощо.

Виходячи з того, що з правової точки зору відносини, які складаються у процесі відповідної діяльності, є відносинами у сфері господарювання, біотехнології (мається на увазі увесь цикл їх створення і використання) також слід віднести до господарської діяльності. Отже, необхідно передусім встановити, чи існує зв'язок між ними (тобто між видами господарських відносин, зазначених у ГК України, і тими, що виникають у біотехнологічній сфері) і співставити коло учасників цих відносин з суб'єктами господарювання [312].

Приступаючи до висвітлення окреслених вище питань, вкажемо, що, по-перше, відповідно ст. 2 ГК України учасниками відносин у сфері господарювання є суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади й органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності. Як показує ретельний аналіз статей ГК України, суб'єктами господарювання також виступають: по-перше, господарські організації – юридичні особи, засновані відповідно до ЦК України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до цього Кодексу, а також інші юридичні особи, які провадять господарську діяльність і зареєстровані в установленому законом порядку; по-друге, громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які ведуть господарську діяльність і зареєстровані відповідно до закону як підприємці. Таким чином, особа набуває статусу суб'єкта господарювання лише за умови визнання її такою державою, у спосіб наділення її господарською правосуб'єктністю [38].

Як зауважує І. І. Бочкова: «...конкретного правового закріплення інституту діяльності з використання біотехнологій немає, чинне законодавство містить розрізнені згадки про його елементи» [37]. У своєму дослідженні науковець робить спробу на прикладі окремих видів діяльності з використанням біологічних агентів проаналізувати можливі передумови виникнення спеціальної господарської правосуб'єктності. Так, центральний орган виконавчої влади розробляє ліцензійні умови (які визнаються правовим актом) провадження певних видів господарської

діяльності. На погляд І. І. Бочкової, вказаний документ (за деякими відмінностями) закріплює загальну структуру для кожного виду діяльності, що підлягають ліцензуванню, а саме, «містить групи вимог, дотримання яких дозволить суб'єкту господарювання здійснити діяльність, що підлягає ліцензуванню. До них (як вважає науковець – прим. Ю. О.) належать: організаційні, спеціальні, технологічні та кваліфікаційні вимоги...» [37].

Зупинимося на них детальніше. Так, спеціальні вимоги у сфері біотехнологій – це сертифікат племінних (генетичних) ресурсів стосовно племінної справи, видача якого здійснюється за наказом Міністерства аграрної політики України, Української академії аграрних наук «Положення про присвоєння відповідних статусів суб'єктам племінної справи у тваринництві» від 17.07.2001 року № 215/66, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 20.08.2001 року №721/5912, Положення про сертифікат племінних (генетичних) ресурсів, затвердженого наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України 17.11.2011 року № 629 і в якому наведено перелік якостей конкретного племінного ресурсу, тощо.

У свою чергу, технологічні вимоги у сфері біотехнологій – це вимоги до приміщення, в якому, наприклад, провадиться діяльність із переробки донорської крові, затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України («Про затвердження Положення для установи переливання крові (щодо організації управління системою якості і безпеки донорської крові та її компонентів)» від 14.12.2010 року № 1112).

Кваліфікаційними вважаються вимоги до професійної підготовки і обсягу знань у сфері біотехнологій. Так, суб'єкти господарської діяльності зобов'язані, зокрема, забезпечити допуск до поводження з небезпечними відходами тільки тих осіб, які мають певну професійну підготовку щодо поводження з небезпечними речовинами і не мають медичних протипоказань (усе вказане закріплено в «Типових положеннях про навчання з питань охорони праці», затвердженого наказом Комітету по нагляду за охороною праці України 17.02.1999 року).

У контексті наведеного варто нагадати, що відповідно п. 4 ст. 3 ГК України сферу господарських відносин становлять господарсько-виробничі, організаційно-господарські й внутрішньогосподарські відносини. Виходячи з цього, І. І. Бочкова

переконана, що правовідносини, що складаються на ринку біотехнологій, можна класифікувати за класичним прикладом [37].

Так, господарсько-виробничі правовідносини поділяються:

1) залежно від етапу обігу біотехнологій на ті, що виникають під час розробки, створення, використання, зберігання трансферу біотехнологій, і пов'язані з припиненням;

2) залежно від об'єкта – на правовідносини з приводу: об'єктів інтелектуальної власності на біотехнологію, послуги щодо біотехнологій, особистих немайнових благ, пов'язаних із біотехнологією; предметів матеріального світу, які зазнають впливу від біотехнології; речей, що є втіленням біотехнології, цінностей, які є об'єктом інвестування в біотехнологію, а також ті, що виникають під час біотехнологічного циклу;

3) за галузями економіки – на правовідносини, які виникають задля набуття, зміни чи припинення прав на біотехнології у матеріальній сфері економіки (промисловість, сільське й лісове господарства, утилізація вторинної сировини тощо) чи нематеріальній (освіта, оборона, медицина та ін.);

4) залежно від матеріального результату діяльності учасників правовідносин – на ті, що виникають у зв'язку з виробництвом товарів: а) продуктів біотехнології, б) у виробничому циклі яких використовується біотехнологія для досягнення цілей певного етапу, в) похідних продуктів біотехнології; виконання робіт, пов'язаних із оборотом біотехнологій; і ті, що виникають з огляду на надання послуг, (а) безпосередньо пов'язаних з поширенням біотехнологій (тобто з її розробкою, створенням нової біотехнології, з інформаційним, інженерним та іншим супроводом трансферу біотехнологій тощо), б) спрямованих на будь-який об'єкт, яким може бути біотехнологія (зберігання, перевезення тощо);

5) за видами економічної діяльності учасників – на ті, що спрямовані на реалізацію власної біотехнологічної продукції, «проміжне» споживання біотехнологічної продукції (отримання біотехнологічної сировини для виготовлення товарів кінцевого вжитку), «кінцеве» споживання чужої біотехнологічної продукції;

б) залежно від мети діяльності учасників правовідносин на ринку біотехнологій – на основні правовідносини, що виникають задля досягнення цілей конкретного етапу (створення, придбання, зберігання біотехнологій, відчуження

прав на біотехнологію тощо), допоміжні, тобто спрямовані на вирішення організаційно-технічних питань (правовідносини з оренди приміщення, найму працівників, купівлі-продажу обладнання та ін.) [36].

Класифікація організаційно-господарських відносин на ринку біотехнологій може відбуватися за такими характеристиками:

1) за функціональними видами діяльності їх учасників, а саме відносини з приводу: утворення і легалізації суб'єктів господарювання, що провадять діяльність із використанням біотехнологій; здійснення державного контролю за господарською діяльністю і застосування адміністративно-господарських санкцій; господарського планування; оренди; концесії державного і комунального майна; обмеження монополізму і захисту конкуренції;

2) на основі власності: між власником і суб'єктом господарювання; між об'єднаннями підприємств і його учасниками; між холдингом і корпоративним підприємством;

3) залежно від суб'єкта організаційно-господарських повноважень: між суб'єктом господарювання і: (а) органом державної влади, наділеним організаційно-господарськими повноваженнями, що характеризуються видовою компетенцією щодо суб'єкта господарювання, який використовує біотехнологію у своїй діяльності; б) органом державної влади, наділеним організаційно-господарськими повноваженнями, що характеризуються загальною компетенцією; в) органом місцевого самоврядування, наділеним організаційно-господарськими повноваженнями [36].

При поділі внутрішньогосподарських відносин береться до уваги наступне:

1) особливість правового режиму об'єкта біотехнологічних відносин: право інтелектуальної власності на біотехнологію; додержання режиму (а) таємниці інформації стосовно біотехнології чи її складових; (б) оборотоздатності складових біотехнологій, (в) об'єктів подвійного призначення зі складу біотехнології; (г) інших режимів, що детермінуються фізичними, хімічними, біологічними та іншими властивостями конкретного об'єкта (сировини, похідних продуктів біотехнології, обладнання тощо);

2) вид діяльності учасників, яка може (а) відповідати функціям, які виконують певні підрозділи один щодо іншого, що, зокрема, має місце, коли

виникають відносини (1) звітності (під час звітування «виробничого» підрозділу, наприклад, того, що безпосередньо задіяний у процесі виробництва, перед «контролюючим», тобто тим, що покликаний контролювати обіг товарно-матеріальних цінностей, здійснювати бухгалтерський облік, внутрішній аудит)); (2) інформаційні (під час надання виробничим підрозділам інформації про свою діяльність іншим підрозділам); координаційні (під час узгодження планів діяльності різних підрозділів); (3) інші залежно від внутрішньої структури суб'єкта господарювання; (б) між учасниками структурних підрозділів, зумовлені технологією виробництва (дотримання правил, стандартів, інструкцій та інших внутрішніх актів щодо забезпечення безпеки під час проведення з певними об'єктами біотехнологічної діяльності, виконання робіт, що її забезпечують [36].

Як зазначає І. І. Бочкова: «Специфіка біотехнологій як виду результатів господарської науково-технічної діяльності проявляється через промисловий характер призначення її використання, високий науково-дослідницький рівень результатів такої діяльності, участь біологічного агента в такій діяльності, її спрямованість на досягнення відносно стійких і безповоротних змін у біологічному агенті або живому організмі, неприродність досягнутих результатів. Визначено складові біотехнології як об'єкта господарсько-правового регулювання, до яких віднесено сировину, наукову інформацію (знання), похідні продукти, обладнання, технологічні зв'язки» [36].

Виходячи з наведеного, можемо зробити висновок, що біотехнологія – це новітні досягнення науки і техніки, що сприяють створенню завдяки відповідному процесу нових товарів, наданню певних послуг, а з ними і біотехнологічні відносини, які потребують урегульованості з точки зору господарського права.

Розглядаючи окреслене питання, не можна не згадати про те. Що розширення предмета господарського права відбувається також і за рахунок нових чи циклічних правових форм ведення господарської діяльності. Прикладом у даному разі може слугувати перш за все гральний бізнес. Як відомо, нещодавно (а саме 14 липня 2020 року) прийнято Закон України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор», що дозволило знову вивести діяльність ігорного бізнесу з тіньової економіки, тим самим впевнено впровадив останню у

межі правового поля господарської діяльності, чим законодавець і розширив предмет господарського права.

Крім того, предмет господарського права розширюється й у процесі пошуку підприємствами нових способів підвищення конкурентоспроможності, зменшення витрат, а також установа нових відносин зі стратегічно важливими партнерами, коли з'являються новітні форми задоволення комерційних інтересів і невідомі раніше типи послуг. Указане є підтвердженням того, що при проведенні господарської діяльності постійно постають питання віднайдення правових форм її забезпечення, підвищення інтенсивності економічного обігу, а тому видається цілком закономірною поява нових видів договорів, за допомогою яких відносини між підприємствами набувають юридичного значення. Прикладом є виробничий аутсорсинг [158]. Щоправда, господарським законодавством України ці надзвичайно важливі господарські відносини предметно не врегульовані.

З огляду на це наведемо думки і погляди науковців. Так, К. С. Косінова у своїх працях «аутсорсинг» розглядає як форму економічної кооперації, яка полягає у переданні основних функцій чи з обслуговування компанією-замовником іншому суб'єкту (аутсорсеру), як правило, на договірній основі, і використовується компанією-замовником із метою оптимізації витрат і підвищення якості кінцевого результату [158]. Крім того, К. С. Косінова надає визначення поняття «аутсорсинг» як складової системи господарсько-правових договірних відносин – комплекс договірних господарсько-виробничих відносин між суб'єктами господарювання довгострокового характеру, предметом яких слугує постачання товарів або виконання та/або надання послуг однією стороною (аутсорсером) на користь іншої (замовника), що є або виконанням окремої виробничої функції в процесі створення кінцевої продукції замовника, або забезпеченням функціонування суб'єкта господарювання (замовника) як такого безвідносно до його виробничої спеціалізації, у процесі реалізації яких відбувається координація й узгодження стратегій розвитку сторін із метою оптимізації виробничих витрат і підвищення конкурентоспроможності кінцевої продукції [157].

Звісно, актуальність розвитку аутсорсингових відносин в Україні пояснюється тим, що аутсорсинг за умови проведення державою правильної господарсько-правової й економічної політики може стати ефективним засобом

залучення інвестицій у країну, сприятиме розвитку вітчизняного виробництва й підвищенню його рівня, налагодженню партнерських відносин з іноземними потужними виробниками і виходу на світовий ринок. До того ж усередині країни він дозволить вирішувати й соціально-економічні проблеми, такі як зниження рівня безробіття, зменшення кількості і навіть виключення наявності депресивних регіонів, а також активізація діяльності підприємства, що передусім дасть змогу збільшити податкові надходження до бюджету країни. Нестабільність і непослідовність економічної й господарсько-правової політики держави не сприяють поширенню аутсорсингових відносин, а також реалізації перспективних аутсорсингових проєктів. Що неприпустимо, бо аутсорсингові відносини дозволяють узгодити не тільки поточні економічні інтереси суб'єктів господарювання, а й довготривалі стратегічні інтереси їх розвитку на перспективу з можливістю трансформуватися від простих форм функціонального постачання або обслуговування до більш складних, що враховують необхідність зростання якості продукції, її технологічного рівня, інноваційності й зміцнення партнерських відносин із ймовірним набуттям ними ознак контролю-підпорядкування корпоративного характеру. Відтак, варто погодитися з тим, що аутсорсингові відносини можуть бути визначені як одна із форм приватного партнерства у сфері господарювання [160].

З огляду на сказане слід додати, що за сучасної економічної ситуації в Україні найрозвиненішим видом аутсорсингу є ІТ- аутсорсинг, адже 40,5 % усіх функцій і бізнес-процесів, що передаються на аутсорсинг, припадає саме на ІТ-сектор. До того ж, як відмічає К. С. Косінова [159], за рейтингом Global Services Location Index Україна входить до ТОП-25 країн, що використовують аутсорсинг. Незважаючи на те, що аутсорсинг у сфері ІТ досліджується в науковій літературі, питання виробничого аутсорсингу майже не набуло наукового підтвердження. Проте, враховуючи реальний стан економіки України, цього не можна допустити, тобто виробничий аутсорсинг ніяк не може залишатися поза увагою, оскільки він є дієвим засобом зміцнення національної економіки.

Необхідно зауважити також, що аутсорсингові відносини між суб'єктами господарювання є варіативним типом господарсько-виробничих договірних відносин, оскільки останні уособлюють сталу, водночас особливу конфігурацію

взаємних приватних інтересів взаємодіючих контрагентів-партнерів саме з питань постачання продукції або надання послуг, що має системоутворююче значення в контексті функціонування господарських організацій і виробництва кінцевої продукції і логічно передбачає можливість постійних модифікацій змісту зобов'язальних відносин у процесі розвитку господарської діяльності контрагентів, у тому числі під впливом ринкової економічної кон'юнктури.

Усе наведене дає підстави стверджувати, що нові типи відносин потребують предметного, спеціального, комплексного правового регулювання з урахуванням пріоритетів економічної політики держави. Виходячи з положень законодавчих актів, аутсорсингові відносини як об'єкт правового регулювання мають зобов'язально-послугову або зобов'язально-постачальну основу з варіативно-факультативним наповненням її елементами корпоративних відносин, інвестиційних (надання партнерської допомоги, яка може бути оформлена через придбання корпоративної частки прав аутсорсера або віднесена до холдингової групи), а також інноваційних (передача інноваційного продукту, який може охоплювати укладання ліцензійної угоди або укладання договору, за яким аутсорсер повинен розробити вищий за якістю продукт для нової продукції компанії-замовника) [159].

Виходячи із суті, аутсорсингові відносини, по-перше, передбачають узгодження між замовником і аутсорсером не тільки поточних майнових інтересів, а й довгострокових інтересів стратегічного розвитку господарської діяльності сторін на майбутнє, досягнення конкурентоспроможності кінцевої продукції й зростання технологічного рівня, по-друге, визначають багатоетапність реалізації, враховуючи мінливість ринкової ситуації і зміст стратегії тривалого розвитку партнерів. Однак останні можуть бути ускладнені інноваційними, інвестиційними й корпоративними компонентами. Крім того, договірні відносини між сторонами мають системну, комплексну й послідовну структуру, а отже, врегулювати їх в одному договорі фактично неможливо [159]. Відповідна структура повинна мати комплексний ієрархічний характер генеральний договір, який містить найбільш важливі аспекти партнерства, а після цього поточні, якими й врегульовуються окремі аспекти такого співробітництва, наприклад, пов'язані з регламентацією відносин поставки та/або надання відповідних послуг; договори інноваційного й інвестиційного характеру, що забезпечують стратегічні інтереси партнерства. З огляду на важливість і задля

полегшення процедур (йдеться про розробку тексту договору), на думку К. С. Косінової, основу аутсорсингових відносин, які претендують на отримання засобів організаційно-господарського впливу з боку держави (спеціальних режимів господарювання, надання окремих видів державної допомоги або державно-приватного партнерства) повинна становити саме Генеральна угода про приватне партнерство аутсорсингового типу, що, як уже було вказано, має характер попереднього договору як підстави виникнення у сторін аутсорсингових відносин предметних юридичних зобов'язань щодо укладання низки подальших договорів (поставки, про передачу ноу-хау та ін.). Таким чином, згадана Угода буде чинником для правової ідентифікації наявності стратегічних аутсорсингових відносин, які варті визнання і підтримки з боку держави. Отже, вважаємо за доцільне підтримати К. С. Косінову в тому, що необхідно розробити типовий договір про приватне партнерство аутсорсингового характеру [159].

Підсумовуючи, наголосимо, що розглядуваний тип відносин, безумовно, належить до предмета господарського права, зокрема, до підсистеми господарських виробничих відносин. З огляду на це законодавець повинен звернути увагу на перспективи й можливості встановлення стабільних коопераційних партнерських відносин у системі господарювання, тобто врегулювати аутсорсингові відносини на законодавчому рівні. Проте цього можливо досягти за умови визначення державою власної позиції стосовно їх поширення і приділення їм уваги при розробленні економічної політики, зокрема, при окресленні завдань щодо інтеграції національної економіки у світову, також вирішенні питання стосовно об'єкта організаційно-господарського стимулюючого впливу з боку держави та органів місцевого самоврядування, бо остання є важливою правовою формою такої інтеграції, зокрема, у виробничі ланцюги світових транснаціональних компаній. Також необхідно врахувати і наявність публічних інтересів, які вимагають розроблення відповідного організаційно-правового забезпечення стосовно них [159].

Звісно, аутсорсингові відносини – це не єдиний приклад розширення предмета господарського права за рахунок виникнення нових типів господарських відносин. Можна наводити цілу низку інших прикладів, ілюструючи нові правові форми проведення господарської діяльності, але необхідно усвідомлювати, що їх буде з'являтися ще більше, а отже, завдання господарсько-правової науки полягає у

формуванні концептуальної позиції щодо підстав їх господарсько-правового забезпечення.

Як бачимо, на цей час існує багато приводів розширення предмета господарського права. Для повноти розгляду питання не можна не звернути уваги й на появу (як наслідок виникнення певних відносин) у відповідних суб'єктів нових господарських компетенцій. Нагадаємо, що у п. 6. ст. 3 ГК України зафіксовано: «Під організаційно-господарськими відносинами у цьому Кодексі розуміються відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю». Таким чином, відносини між самими суб'єктами організаційно-господарських повноважень в даному випадку слід віднести до категорії адміністративно-правових. Разом із тим відповідний суб'єктний підхід вбачається доволі обмеженим, неефективним. Прикладом є Державна регуляторна служба України. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання Державної регуляторної служби України» від 24 грудня 2014 року № 724, а саме її п. 1: «Державна регуляторна служба України (ДРС) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України і який реалізує державну регуляторну політику, політику з питань нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, ліцензування та дозвільної системи у сфері господарської діяльності та дерегуляції господарської діяльності. ДРС є спеціально уповноваженим органом з питань ліцензування та дозвільної системи у сфері господарської діяльності». Із наведеного випливає, що ДРС наділена компетенціями з проведення регуляторної політики й політики у сфері нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності й ліцензування, а також у дозвільній системі, оскільки визнається спеціально уповноваженим органом, який координує дії з питань спрощення регуляторної бази й дерегуляції господарської діяльності. Крім того, згідно із приписами Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11.09.2003 року № 1160-IV ДРС спрямовує діяльність на реалізацію державної регуляторної політики. Обидва згаданих акта створюють єдиний організаційно-правовий механізм, функціональна природа якого прямо відповідає завданням забезпечення свободи комерційного господарювання у сфері підзаконного нормативно-правового регулювання

господарської діяльності органами державної виконавчої влади з господарською компетенцією [154].

Як справедливо зауважує О. А. Колесніков, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну регуляторну політику у сфері господарської діяльності, належить до кола суб'єктів організаційно-господарських повноважень особливого типу. Беручи це до уваги, науковець пропонує предмет відання цього органу влади розглядати «як здійснення державної регуляторної політики щодо нормативного забезпечення організаційно-господарських відносин між суб'єктами господарювання та органами публічної влади, що реалізує державну регуляторну політику й змістовне наповнення її складових через фіксацію основних функцій. Для кожної функції чітко визначені завдання, для реалізації яких, в свою чергу розроблені відповідні повноваження» [153].

Виходячи з цього, ДРС, співпрацюючи з іншими міністерствами, відомствами і реалізуючи власну компетенцію, спираючись на приписи підзаконних актів, регулює й організовує діяльність у сфері господарювання, а саме перевезення вантажів, порядок здійснення торговельної, рекламної діяльності тощо. Звісно, за формальною ознакою вказані відносини винесені за дужки предмета господарського права. Проте, якщо взяти до уваги саме змістовний аспект діяльності регуляторної служби, то очевидним стає, що остання з позицій підзаконного господарсько-правового регулювання спрямована саме на забезпечення свободи підприємництва. Таким чином, діяльність регуляторної служби сприяє розвитку якісних властивостей господарського законодавства, отже, за таких умов висловлюється судження щодо виокремлення додаткового типу господарських відносин або розширення змісту існуючих організаційно-господарських відносин, що тягне за собою постановку питання щодо того, які правовідносини виникають між холдинговими та субхолдинговими компаніями. Як відомо, обидва суб'єкти можуть бути суб'єктами організаційно-господарських повноважень, а кінцевим предметом їх управлінської діяльності є сфера господарювання, укладання й виконання господарських зобов'язань [154]. Спробуємо дати на нього відповідь.

Передусім звернемося до законодавчих приписів. Якщо порівняти положення Преамбули ГК України і Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11.09.2003 року № 1160-IV, де закріплено компетенцію регуляторної служби, то легко помітити, що в Преамбулі ГК України

зазначено, що цей Кодекс має на меті забезпечити зростання ділової активності суб'єктів господарювання, розвиток підприємництва і на цій основі підвищення ефективності суспільного виробництва, його соціальну спрямованість відповідно до вимог Конституції України, утвердити суспільний господарський порядок в економічній системі України, сприяти гармонізації її з іншими економічними системами, що, на наше переконання, дорівнює компетенції регуляторної служби. Такий висновок нами зроблено, виходячи з ретельного аналізу згаданого Закону, саме його ст. 1.

Як наголошує у своїх роботах К. В. Харківська: «Динаміка розвитку господарських відносин, розширення сфери господарювання і, відповідно, предмета господарського права та законодавства вимагають організації перманентного аналізу його змісту, з метою швидкого коригуючого законодавчого регулювання та відтворення потрібного балансу між диспозитивністю та імперативністю правових впливів на економічну поведінку суб'єктів господарювання» [50].

Відтак, проаналізовано розширення предмету господарського права по п'яти основних напрямках: 1) комерціалізація сфер, що раніше не були комерціалізовані, тобто відбувся процес експансії господарського права в інші галузі; 2) новостворені галузі економіки у наслідок розвитку науково-технічного прогресу, а з ними і створення нових видів послуг, товарів, тобто формування нових ринків в цілому; 3) ускладнення системи організаційно-господарського супроводження господарської діяльності; 4) за рахунок нових правових форм реалізації господарської діяльності (ігорний бізнес, зелений туризм тощо); 5) широке коло відносин регулюються на підставі принципу свободи договору та свободи підприємництва, регулювання яких можливе із застосуванням принципів аналогії права та аналогії закону (аутсорсингові відносини у господарській діяльності, внутрішньогосподарські відносини тощо). Таким чином, за допомогою наведених прикладів-ілюстрацій, можливо дещо і обширних зроблена спроба їх структурування та моделювання напрямів за якими відбувається розширення предмету сучасного господарського права України. Розуміння відповідних напрямів, як уявляється, має слугувати структуруванню та оптимізації законодавчої діяльності держави в сфері господарювання, а також, структуруванню господарсько-правових наукових досліджень.

2. 2. Удосконалення господарсько-правових конструкцій як універсальний засіб розвитку господарського законодавства

Господарське право на сьогодні перебуває під впливом процесів, які сприяють, з одного боку, розширенню його сфери регулювання, а з другого – гібридизації розвитку у взаємодії з іншими галузями права, яскравими прикладами якої можна вважати, зокрема, поєднання об'єктів і засобів господарського права із засобами екологічного права, наприклад, під час створення нового комплексного інституту – екологічного господарювання.

Вказане нині набуває особливої актуальності, оскільки досить тривалий час національні товаровиробники (заради отримання більшого прибутку, динамічнішого економічного розвитку, підвищення економічної ефективності виробництва) нехтували необхідністю витратитися на збереження екологічного балансу й чистоти довкілля, більш того, вони продовжують це робити, ставлячи тим самим під великий сумнів якісні умови існування людства. І це тоді, коли багато країн Заходу своєчасно й успішно вирішили подібні екологічні проблеми ще на минулих етапах розвитку (щоправда, сьогодні, враховуючи стрімкий розвиток виробництва, глобальне потепління, вони знову набули неабиякої гостроти). Звісно, вітчизняний законодавець також робив спроби врегулювати це. Так, у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 року № 1264-ХІІ наведено загальну конструкцію економіко-правового механізму збереження екологічного балансу й чистоти довкілля; а в Законі України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 року» від 28.02.2019 року № 2697-VIII окремим завданням закріплено стимулювання розвитку екологічного підприємництва, зокрема, виробництво продукції, виконання робіт і надання послуг природоохоронного призначення. Зауважимо, що Д. Д. Задихайло висловив певне застереження щодо використання терміна «екологічне підприємництво», який, на його думку, залишає поза дужками цілу низку еколого-господарських відносин, що реалізуються в режимі некомерційного господарювання. Проте для вирішення екологічних проблем господарсько-правовими засобами це – важливий і необхідний сегмент господарських відносин, але в разі використання терміна «екологічне підприємництво» цей сегмент, на переконання С. С. Алексєєва, автоматично «випадає», тому доцільніше використовувати термін «екологічне господарювання» [1]. Науковець відмічає, що екологічне господарювання – багатоаспектний феномен, який

може реалізуватися як на комерційних, так і на некомерційних засадах задля досягнення екологічного ефекту (нехай навіть факультативного, але юридично кваліфікованого) як мети діяльності, або прибутку у процесі виробництва. Як зазначає Д. Д. Задихайло, саме ці та інші різновиди екологічного господарювання мають стати окремими видами господарської діяльності зі спеціальним еколого-правовим режимом господарювання [1]. Сподіваємося, що саме стан екологічних проблем суспільства й необхідність їх вирішення, а також висловлювання вчених спонукали вітчизняного законодавця як до передбачення в ГК України можливість запровадження спеціальних режимів господарювання на підставі суспільної актуалізації публічних екологічних інтересів, щоправда, лише в умовах надзвичайної екологічної ситуації (ст. 416 ГК України), а також у сфері функціонування санітарно-захисних зон, що особливо охороняються (ст. 413 ГК України), так і до розширення арсеналу спеціальних режимів господарювання екологічного спрямування.

Виходячи з наведеного й беручи до уваги сучасну ситуацію, вбачається, що нинішній правовий тренд – надзвичайно динамічна тенденція до юридичної конвергенції екологічного й господарського права і законодавства. Як слушно наголошує О. В. Шаповалова: «найбільшою мірою триєдина проблематика сталого розвитку стосується господарсько-правових засобів. Саме вони мають своїм завданням утримання цілісної правової регламентації найважливіших економічних діянь, пов'язаних із господарським використанням природних ресурсів та забезпечення соціальної спрямованості природокористування» [300]. Як наголошує Д. Д. Задихайло, процес невідвортної конвергенції екологічних та економічних суспільних інтересів та діяльності мають отримати комплексне системне спеціально спрямоване законодавче забезпечення. Додамо, що екологізації сфери господарювання можна досягти лише за рахунок інноваційного характеру економічного розвитку суспільства [1].

Відтак, завдяки процесу гібридизації двох галузей (екологічного й господарського права) створилося новітнє правове поле – «екологічне господарювання», що, у свою чергу, сприяло розширенню предмета господарського права.

Крім того, за сучасного стану справ не слід забувати, що в умовах глобалізації світової економіки зростає рівень вичерпності природних ресурсів. Так, потреби в них

значно перевищують обсяги і швидкість їх природного поповнення. Унаслідок цього неминуче настає виснаження природних запасів, що призводить до дефіциту ресурсів, забруднення води і повітря, нестачі прісної води та ін. Враховуючи все вказане, останнім часом у світових суспільно-політичних і наукових колах активно просувається концепція «зеленої» або «екологічної» економіки. Не є винятком і юридична спільнота, в якій стають трендом розмови про відповідний процес «екологізації економіки». Зазначимо, що в самому спрощеному розумінні зеленою визнається економіка з низькими викидами вуглецевих сполук, в якій ефективно використовуються природні ресурси й яка максимально задовольняє інтереси всього суспільства, тобто вона сприймається суспільством як засіб сприяння науково-технічному прогресу при забезпеченні показників екологічної стійкості, а також соціальної рівності, адже ці складові розглядаються як перспективний шлях до досягнення сталого розвитку. Із цієї причини ООН і її держави-члени працюють над тим, щоб охопити всі окреслені питання, беручи до уваги існуючі підходи до «зеленої» економіки, у своїх документах, зокрема, у Порядку денному сталого розвитку на період до 2030 року і в Цілях сталого розвитку (ЦСР) [42].

Наприклад, на VII Конференції «Довкілля для Європи», яка відбулася в 2011 році в м. Астана (Казахстан), міністри довкілля ухвалили рішення сприяти переходу до «зеленої» економіки. Члени Конференції наголосили на необхідності активізації дій й докладанні максимуму зусиль до зменшення залежності економічного зростання від деградації навколишнього середовища шляхом стимулювання «зелених» інвестицій та інновацій, сприяння сталому виробництву, підвищенню енерго- та ресурсоефективності. Міністри довкілля також підкреслили важливість використання людського, інституційного й економічного потенціалу для підтримки процесу екологізації економіки, зокрема, шляхом проведення наукових досліджень, освітньої діяльності і підготовки кадрів.

Більш того, на VIII Конференції міністрів «Довкілля для Європи» як відповідь на прийняті в Астані зобов'язання в регіоні, тобто в європейських країнах, планується розпочати процес переходу до «зеленої» економіки, а основна увага буде приділена питанню, як цього домогтися. Зокрема, є намір надати міністерствам навколишнього середовища підтримку в розгортанні і поживавленні дискусій на тему «зеленої» економіки в урядах своїх країн та на інших відповідних форумах і

внесенні до порядку денного питань щодо «зеленої» економіки. На VIII Конференції міністрам також буде запропоновано схвалити Пан'європейські стратегічні рамки екологізації економіки і взяти на себе зобов'язання щодо їх впровадження.

Слід додати, що Стратегічні рамки передбачають, що країни Пан'європейського регіону застосовуватимуть таку модель розвитку, яка з урахуванням задоволення потреб забезпечить економічний прогрес, соціальну справедливість і стале використання екосистем і природних ресурсів в інтересах не лише нинішнього, а й майбутніх поколінь. Як підкреслює В. О. Бударна, «зелена» економіка як один з підходів до переорієнтування споживчих звичок, інвестицій і торгівлі в підтримку інклюзивної «зеленої» економіки, спрямованої на загальне процвітання, є одним з перспективних шляхів до досягнення цілей сталого розвитку в регіоні і за його межами [43].

Принагідно додати, що у світовій практиці поряд із «зеленою економікою» існують концепції «зеленого зростання» і «сталого розвитку». Їх основною метою є забезпечення раціонального використання можливостей навколишнього середовища під час організації господарської діяльності, кожна з яких містить у тому числі й забезпечення соціальної справедливості. Однак, якщо згрупувати концепції «зеленого зростання» і «зеленої економіки», то вони узгоджуються між собою і передбачають сталий розвиток як кінцеву мету, а ключовою відмінністю «зеленої економіки» від «зеленого зростання» є рівень їх досягнення: перша містить стратегічну реалізацію, оскільки спрямована на реагування на системні виклики, тобто має найвищий рівень; друга розрахована на екологізацію продуктів, процесів, послуг, технологій – нижчий рівень. Кожна з проаналізованих концепцій передбачає гармонізацію трьох складових: економічної, екологічної та соціальної. Однак, як відомо, теоретичні концепції в реальному економічному житті в масштабах світової економіки реалізуються повільно.

З огляду на те, що вищезазначені питання у центрі уваги світової спільноти, тобто вивчаються й обговорюються науковцями й фахівцями, варто також підкреслити, що експерти виокремлюють чотири напрями, в яких відбувається формування «зеленої економіки» і провадяться пов'язані з нею структурні реформи, що може стати основою економічного розвитку [50, с. 38–40]. Пояснюється це тим, що, по-перше, перехід до «зеленої» економіки здатний забезпечити збільшення «вхідних» ресурсів економіки (input effects) внаслідок підвищення продуктивності й

ефективності використання ресурсів. Таким чином, виникає безперервний процес якісних та/(або) кількісних змін будь-якого потенціалу підприємства щодо результатів ведення фінансово-господарської діяльності, орієнтованих на вирішення науково-технічних, соціально-економічних й екологічних проблем на мікро- і макрорівнях. Завдяки активізації суб'єкта економіки (тобто використання його потенціалу) створюється конкурентоспроможна продукція та визначається здатність останнього розвиватися в майбутньому [50]. По-друге, становлення «зеленої» економіки супроводжується позитивними структурними змінами (efficiency effect) під впливом значних інвестицій у системоутворюючі сектори (такі, як енергетика, будівництво, житлово-комунальне господарство тощо), завдяки стрімкому розвитку яких відбувається оновлення виробничого апарату, підвищення енергоефективності, перехід до альтернативних джерел енергії й зниження викидів парникових газів. У сукупності, як переконує О. Васильєв, це має привести до підвищення ефективності названих галузей й економіки в цілому [50]. Щоправда, з точки зору рентабельності для енергетичної сфери «екологічний ефект» на даний проміжок часу знаходиться під питанням. Нині, коли склалися певні умови (йдеться про те, що світові ціни на нафту й газ істотно знизилися), зросло їх використання, а отже, ми спостерігаємо розвиток галузей, пов'язаних із використанням традиційних джерел енергії, натомість для прогресу альтернативної енергетики застосовується саме зелений тариф.

Наведене дає підстави стверджувати, що в нашій державі екологічне господарювання знаходиться на початковій стадії, тобто запроваджується. Проте певне нормативне підґрунтя існує. Отже, назвемо основні законодавчі акти «екологічного», або «зеленого», характеру: Закон України «Про альтернативні джерела енергії» від 20.02.2003 року № 555-IV, Закон України «Про альтернативні види палив» від 20.02.2003 року № 555-IV від 14.01.2000 року № 1391-XIV тощо. Тенденція до формування законодавчої бази продовжується. Зокрема, у 21.07.2020 року був підписаний Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення умов підтримки виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії» № 810-IX, відповідно до якого знижено «зелений» тариф на електроенергію.

По-третє, розвиток «зеленої» інфраструктури (а саме системи водопостачання й каналізації, громадського транспорту, орієнтованого на альтернативні джерела палива, тощо) забезпечить, як влучно підмітив О. Васильєв, активізацію економічного розвитку і з боку пропозиції, і з боку попиту, одночасно «розширюючи зайнятість і сприяючи зниженню безробіття» (stimulus effects) [50].

По-четверте, перехід до «зеленої» економіки об'єктивно стимулює і підвищує інноваційну активність (innovation effects), яка, на думку О. Васильєва, з якою варто погодитися, має підтримуватися сприятливим конкурентним середовищем і дієвими інструментами регулювання [50].

Наведене дозволяє стверджувати, що концепція «зеленої» економіки не підміняє концепції сталого розвитку, а розвиває її й виступає засобом її практичної реалізації. У той же час «зелений» розвиток можливий лише за умови інтеграції екологічної й економічної політик таким чином, щоб суспільний прогрес, економічне зростання і підвищення якості життя населення відбувалися одночасно із зменшенням загроз навколишньому природному середовищу [50].

Більш того, нині спостерігається тенденція до розмивання кордонів між екологічним і господарським правом. «Озеленення» економіки, точніше поступовий перехід з «коричневої» до «зеленої», як на національному, так і на світовому рівнях має глобальні масштаби. Звісно, зелена економіка може розглядатися як окремий індивідуальний об'єкт правового регулювання і правового впливу на регулювання економіки. Крім того, і це для нас головне, увесь цей механізм формується завдяки комплексному застосуванню положень екологічного й господарського права, адже за задумом зелена економіка має бути комерційно ефективною і економічно безпечною. Виходячи з цього, переслідується мета – позитивний екологічний ефект як результат господарської діяльності має бути невід'ємним від господарського комерційного результату, тобто отримання прибутку.

Принагідно додати, що правова тріада (під якою в нашому випадку варто розглядати гібридизацію національного господарського права з міжнародним приватним і міжнародним публічним правом) створила такий правовий мегаполіс, як зовнішньоекономічне право, спираючись на норми якого відбувається «правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності».

Звісно, коли мова йде про вищевказаний термін, то тлумачити його можна в декількох контекстах: по-перше, з позицій прояву (особливостей ведення) господарської діяльності (господарсько-виробничі договірні відносини, при цьому, зрозуміло, саме в приписах зовнішньоекономічного права встановлюються і вимоги до господарського договору, правосуб'єктності учасників тощо); по-друге, з огляду на те, що у відповідних відносинах участь бере іноземний контрагент, тобто мова йде про юрисдикцію міжнародного приватного права; по-третє, з точки зору міжнародного публічного права як частини національного права, у даному випадку йдеться про те, що ним визначаються зміст і характер організаційно-господарського регулювання діяльності суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

Виходячи зі сказаного, під терміном «правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності» слід розуміти: комплекс норм правозабезпечувального й захисного характеру щодо будь-якого учасника приватних відносин (резидента чи нерезидента). Відзначимо, що в такому разі йдеться не тільки про міжнародно-правові, чи то транснаціонально-правові відносини, а про економічну діяльність, зовнішню з точки зору національної території, і, хоча і з тенденцією глобальної адаптації, «внутрішнє» право, спираючись на приписи якого регулюється така діяльність. Не можна оминати й того, що захищаються не тільки «статичні» приватні відносини (власності тощо), а й відносини «діяльні», «динамічні» (зобов'язальні). Крім того, треба пам'ятати, що такими правовідносинами, які обслуговують приватні договірні відносини учасників зовнішньоекономічної діяльності й опосередковано їх регулюють, є, як зауважує С. С. Алексєєв, «приватно-публічні» [1].

Продовжуючи висвітлення питання, вкажемо, що правове визначення поняття «зовнішньоекономічна діяльність» міститься у ст. 1 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991 р. № 959-ХІІ. Так, згідно із вказаним Законом зовнішньоекономічна – це «діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, а також діяльність державних замовників з оборонного замовлення у випадках, визначених законами України, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами». У ГК України цій діяльності присвячений окремий розділ VII (ст. 377-400). Щоправда, у ст. 377 Кодексу наведене дещо інше визначення даного поняття, нею законодавець визнає господарську діяльність, яка в

процесі її здійснення потребує перетинання митного кордону України майном, зазначеним у частині першій статті 139 цього Кодексу, та/або робочою силою. Виходячи з цього, стає зрозуміло, що законодавець зараховує зовнішньоекономічну діяльність до предмета господарського права, зафіксувавши це у відповідних нормах, а також вказавши її головну ознаку – «перетинання митного кордону України» майном та/або робочою силою.

Разом із тим, якщо проаналізувати дефініції терміна «товар», надану у ст. 1 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» («будь-які продукція, послуги, роботи, права інтелектуальної власності та інші немайнові права, призначені для продажу (оплатної передачі), і поняття «господарська діяльність» (діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення й реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. (ст. 3 ГК України)), можна зробити висновок, що зовнішньоекономічна діяльність, як правило, має за мету одержання прибутку.

Зауважимо, що наведене в Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність» визначення зовнішньоекономічної діяльності, згідно з яким діяльність суб'єктів господарської діяльності як вітчизняних, так і іноземних «побудована» саме на їх взаємовідносинах і на території України, і за її межами, на переконання Г. О. Андрощука (з чим ми погоджуємося), є не зовсім прозорим, але все одно дає підстави стверджувати, що відповідний Закон України саме «діяльність» відокремлює від «взаємовідносин», тобто зовнішньоекономічна діяльність лише є «побудованою» на «взаємовідносинах», вона провадиться задля дотримання правових вимог і виконання зобов'язань учасниками «взаємовідносин» [8]. Таким чином, згідно з легальним визначенням правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності не охоплює договірних відносин її учасників. Це якоюсь мірою підтверджується тим, що у зв'язку з прийняттям Закону України «Про міжнародне приватне право» від 23.06.2005 року № 2709-IV із ст. 6 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» виключено положення про регулювання колізійних питань щодо договорів (контрактів) суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності (до речі, це було єдине положення вказаного Закону України, спираючись на яке безпосередньо врегульовувалися «горизонтальні» відносини між приватними особами). Важливо також і те, що при прийнятті Закону України «Про міжнародне

приватне право» Законом від 04.02.2005 р. з поняття «суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності» (ст. 378 ГК України) вилучені підрозділи (структурні одиниці) іноземних суб'єктів господарювання (філії, відділення тощо), що знаходяться на території України [21]. У той самий час, виходячи зі ст. 3 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», ці структурні одиниці залишилися суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності. Як бачимо, існують два різних за змістом легальних визначення поняття «суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності». На наш погляд, у цьому випадку перевагу необхідно надати спеціальному акту, яким виступає Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність», що дає змогу констатувати, що ГК України не регулює відносини з іноземними суб'єктами господарювання, а застереження стосовно «особливості статусу іноземних суб'єктів господарювання», зроблене у ст. 129 ГК України, не має в останньому фактичного втілення. Примітно, що у Класифікаторі галузей законодавства України, як відмічає В. В. Бараненков, державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності (далі – ЗЕД) і господарське законодавство належать до різних класифікаційних груп [18].

Виходячи з цього, стає очевидним той факт, що зовнішньоекономічна діяльність підпадає і під юрисдикцію міжнародного приватного права.

У контексті сказаного варто окремо зупинитися на колізійності питання узгодження предмета регулювання ГК України і суб'єктного складу, на який ГК України поширюється. Як впливає із законодавчих приписів, через участь іноземних суб'єктів господарської діяльності відносини у сфері зовнішньоекономічної діяльності не підпадають під «господарські», оскільки ці суб'єкти, виходячи зі ст. 2 ГК України, не виступають «учасниками відносин у сфері господарювання», тобто вони належать до сфери, за межами якої господарське законодавство не застосовується. Отже, у даному випадку мова вже йде про юрисдикцію міжнародного права (публічного й приватного). Згідно із ст. 378 ГК України іноземні суб'єкти господарської діяльності не є суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності, а відтак, і не підпадають під поняття «суб'єкти господарювання» (ст. 55 ГК України). Таким чином, розділи й окремі норми ГК України, які стосуються іноземного елемента, фактично не належать до предмета регулювання господарського права.

У частині 1 ст. 50 ГК України вказується, що особливості здійснення підприємницької діяльності на території України, на її континентальному шельфі та у виключній (морській) економічній зоні іноземними юридичними особами, громадянами визначаються «цим Кодексом та іншими законами України»; у той же час у ст. 406 ГК України законодавець згадує таку діяльність лише в режимі концесії, який, як відомо, не передбачає особливостей (преференцій чи чогось іншого) для іноземних концесіонерів порівняно з вітчизняними. Зауважимо й те, що згідно з ч. 2 ст. 418 ГК України концесія належить до спеціальних режимів господарювання, але, коли йдеться про гарантії учасникам господарських відносин в умовах такого режиму, іноземні учасники не називаються, а згадуються лише «суб'єкти господарювання та інші учасники господарських відносин» (до них, як вже зазначалося вище, іноземні суб'єкти господарювання не входять згідно зі статтями 1, 2 ГК України). Тим не менше, у ч. 4 ст. 389 ГК України у контексті застосування санкцій у випадках недобросовісної конкуренції» використовується поняття «іноземні контрагенти» – «суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності»; але при цьому законодавець відсилає до уже згаданого Закону «Про зовнішньоекономічну діяльність» та інших законів. Зауважимо, що, у ст. 244 ГК України мова йде про вжиття до «учасників господарських відносин» антидемпінгових, компенсаційних і спеціальних заходів, але при цьому слід пам'ятати, що такі заходи вживаються до товарів, а не безпосередньо до іноземних суб'єктів-експортерів чи вітчизняних суб'єктів-імпортерів. Так само й у випадку з приписами ч. 1 ст. 245 ГК України, де йдеться про застосування до «учасників» зовнішньоекономічної діяльності санкцій у випадках недобросовісної конкуренції, треба брати до уваги те, що ця норма є бланкетною. До того ж ст. 244 і 245 ГК України – це норми, які конкретизують ст. 239 ГК України, де законодавець оперує більш вузькою категорією, а саме «суб'єкти господарювання», до якої іноземні суб'єкти господарювання, як вже нами зазначалося, не належать [21].

Розглядаючи окреслене питання, не можна забувати й про те, що ГК України унормовує здійснення іноземного інвестування. Так, згідно з приписами цієї статті інвестори-нерезиденти не є учасниками як «господарських відносин», так і «відносин у сфері господарювання». До того ж при згадуванні у ст. 117 ГК України категорії «іноземне підприємство» законодавець, закріпивши в п. 4 фразу «Умови і

порядок створення, вимоги до організації та діяльності іноземних підприємств визначаються цим Кодексом, законом про режим іноземного інвестування (підкреслено автором – прим. Ю. О.), іншими законами», відсилає до спеціального Закону України «Про режим іноземного інвестування» від 19.03.1996 р. № 93/96-ВР, згідно з яким підприємства з іноземними інвестиціями (у т. ч. і з стовідсотковими) розглядаються як резиденти України (п. 3 ч. 1 ст. 1 вказаного Закону).

З огляду на наведене зупинимося ще на одному моменті – галузевій приналежності приватно-публічних відносин з регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Варто передусім наголосити, що в системі права України (і на це існують підстави) ці відносини виникають у сфері і адміністративного, і фінансового права. Серед цих відносин є ті, що правовою наукою традиційно зараховуються до сфери адміністративно-правових чи фінансово-правових, а саме відносини митного, податкового, валютного і технічного регулювання, ціноутворення тощо.

Втім, наведена «комплексна» конструкція «зовнішньоекономічного права» складається з різних галузей національного законодавства. Виходячи з цього, виникає питання, у тому числі і в українському контексті: нормами якого права, національного, тобто приватного, цивільного, комерційного, контрактного права України, або інших держав відповідно до норм міжнародного приватного права, регулюються відносин між приватними особами, які належать до різних держав. Як підкреслює О. Ю. Битяк, навіть якщо застосовуваним правом виступатиме право України, воно може відсилати до права інших держав [26]. Слід зауважити, що коли йдеться про норми міжнародного приватного права (далі – МПП), то треба пам'ятати, що воно складається з норм не тільки колізійного права, а й з уніфікованих норм міжнародного приватного права, які є надбанням права не лише України, а й інших держав (маються на увазі Віденська конвенція, Нью-Йоркська конвенція, Конвенції про міжнародний лізинг та факторинг тощо). Крім того, у даному випадку застосовуються і норми транснаціонального права, включаючи як неформалізовані принципи «lex mercatoria», так і уніфіковані й систематизовані блоки міжнародних торговельних звичаїв (Інкотермс та ін.), «м'яке право» – типові контракти й проформи міжурядових і міжнародних неурядових структур: Європейської економічної комісії ООН (ЄЕК), Організації з координації європейської металообробної промисловості (ОРГАЛІМ) та ін. Останнім часом на

базі МПП стрімко розвивається міжнародне комерційне право, яке характеризується торговим характером відносин, що регулюються, коли міжнародний обмін здійснюється як промисел із метою одержання прибутку [32].

До сказаного додамо, що на регулювання правовідносин суттєво впливають норми і принципи міжнародного публічного права, зокрема, міжнародного економічного права як уніфікованого спільного надбання права України та інших держав (наприклад, право СОТ). Зважаючи на те, що останнім часом утверджується концепція приватної (фізичної або юридичної) особи як суб'єкта міжнародного права [42], дедалі чіткіше окреслюється міжнародне бізнесове право, яке *inter alia* регулює правовідносини між державою і приватною особою іншої державної належності, що виникають у зв'язку із веденням приватними особами економічної діяльності бізнесового характеру, тобто такої, що має на меті отримання прибутку.

Виходячи з наведеного, можемо зробити висновок, що взаємовідносини між суб'єктами господарської діяльності у сфері зовніш-ньоекономічної діяльності є особливим різновидом приватноправових відносин економічного характеру, бо включають іноземний елемент. Із цієї саме причини особливими визнаються і правовідносини між учасниками зовнішньоекономічної діяльності (як резидентами, так і нерезидентами) і державою, її структурами й органами місцевого самоврядування (приватно-публічні правовідносини). Правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності можна умовно розглядати в широкому сенсі, тобто як комплексний інститут, що належить до національного і міжнародного права, а з позицій національного права України – до сфери господарського й частково адміністративного, митного, фінансового права. Ця конструкція є виправданою з точки зору єдності приватноправових і публічно-правових відносин і їх неподільності у правовій дійсності, причому вони реалізуються одночасно як в національно-правовому, так і в міжнародно-правовому форматі. У той же час комплексний інститут правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності можна поділити на дві частини, одна з яких (1) регулює приватноправові відносини договірними засобами, вона, так би мовити, «розчиняється» в національному господарському й цивільному, а також міжнародному приватному й комерційному правах, тобто законодавство й міжнародні документи закріплюють загальні правила укладання договорів (контрактів), виступають лише як альтернативні зразки щодо

змісту договорів у разі недосягнення домовленості між сторонами або як база для тлумачення у випадку спору; а друга (2) відносини «приватно-публічні», тобто «розчиняється» в національному адміністративному, фінансовому, господарському праві, а також міжнародних економічному й бізнесовому правах. До речі, саме цю частину, як вважає О. В. Бринцев, і складають відносини з правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності [42].

Таким чином, на відміну від екологічного господарювання, що є відносно новим феноменом, щодо зовнішньоекономічного права можна ставити питання про гібридизацію, адже воно є традиційною частиною господарсько-правового регулювання, бо кваліфікаційно містить у собі міжнародно-правовий елемент і певні аспекти митного й валютного регулювання, які створюють такий комплекс і можуть слугувати прикладом такої гібридизації господарсько-правового інституту й утворення підгалузі.

Прикладів підгалузей можна навести чималу кількість. Зокрема, інноваційне право, яке нині активно формується. Галузева розпорошеність регулювання інноваційних відносин підпадає під сферу як господарського, так і цивільного права, а також містить значний правовий компонент міжнародно-публічного права.

Принагідно додати, що регулювання інноваційної діяльності на вітчизняному законодавчому рівні відбувається за допомогою ГК України, окрема глава якого (а саме 34 «Правове регулювання інноваційної діяльності») присвячена інноваційному праву. Варто зауважити, що термін «інноваційна діяльність» вперше був офіційно закріплений законодавчо у Законі України «Про інвестиційну діяльність», у якому ця діяльність визнавалася однією з форм інвестиційної діяльності, метою якої було впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво й соціальну сферу. Із 1999 року відбувся законодавчий «бум» у сфері інновацій, тобто розроблено й увалено багато актів, як-от: Концепція науково-технологічного та інноваційного розвитку України від 13.07.1999 року, Закон України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» від 16.07.1999 року, Закон України «Про пріоритетні напрями розвитку науки та техніки» від 11.07.2001 року, Закон України «Про інноваційну діяльність» від 4.07.2002 року, Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні»

16.01.2003 року, Закон України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» від 14.06.2006 року тощо.

У цілому поняття «інновація» й «інноваційний продукт» у законодавчому вимірі згадуються лише одним нормативно-правовим актом – Законом України «Про інноваційну діяльність». Так, відповідно до його приписів термін «інновації» трактується як новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція чи послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно інноватизують структуру й якість виробництва і(або) соціальної сфери, а «інноваційна діяльність» – це сукупність заходів, спрямованих на створення, впровадження, поширення й реалізацію інновацій відповідно до цього Закону з метою отримання комерційного та/або соціального ефекту, які вживаються шляхом реалізації інвестицій, вкладених в об'єкти інноваційної діяльності. Крім того, цим Законом «інноваційна діяльність» розглядається ще й як діяльність, спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень і розробок і яка зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг. Наведені визначення тісно пов'язані (або мають у своєму складі) з такими об'єктами, як винахід, корисна модель, «ноу-хау», топографія інтегральних мікросхем тощо, які, у свою чергу, представлені окремими об'єктними у законодавстві щодо охорони прав інтелектуальної власності. Більш того, інноваційне законодавство містить окремі розділи, присвячені тому чи іншому виду інновацій, їх внутрішнім властивостям, взаємозв'язку з іншими існуючими галузями та/або підгалузями права, тощо.

Варто додати, що, коли мова йде про інноваційний процес як послідовний перехід від ідеї винаходу до його безпосереднього створення і комерціалізації, то маються на увазі й відносини, що виникають між їх учасниками як при проведенні самих наукових і науково-технологічних досліджень різних видів, так і при отриманні на їх основі певних результатів. Звісно, для даного процесу характерне виникнення відносин у сфері не тільки економіки, обліку й управління інноваціями, тобто господарюючого, а й правового регулювання інноваційних відносин. Розглядаючи юридичну складову інноваційного процесу, зауважимо, що відносини, які виникають при його протіканні на початкових стадіях, перебувають у площині цивільно-правового регулювання. Особливо це стосується об'єктів інтелектуальної

власності, як-от винаходи і корисні моделі, промислові зразки, топографії інтегральних мікросхем, авторське право тощо. Загальновідомо, що вказані категорії, крім цивільного, репрезентує міжнародне публічне право (право СОТ) в Угоді про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (ТРИПС), яка, у свою чергу, вплинула на національне цивільне законодавство, зокрема, її дефініції.

У контексті сказаного на окрему увагу заслуговують точка зору Ю. Е. Атаманової стосовно співвідношення інновацій та об'єкта прав інтелектуальної власності. Авторка акцентує на тому, що об'єкти права інтелектуальної власності є обов'язковими й визначальними частинами інновацій. У той же час вчена підкреслює, що інноваційний продукт мусить відповідати наступним вимогам: (а) має бути результатом науково-дослідної і(або) дослідницько-конструкторської розробки; (б) має супроводжуватися виготовленням експериментального зразка чи дослідної партії; (в) його визначальний елемент – певний об'єкт інтелектуальної власності; (г) він є результатом впровадження, реалізації такого об'єкта; (д) на застосований об'єкт інтелектуальної власності повинен бути державний охоронний документ встановленого зразка або ліцензія його володільця; (е) такий об'єкт виробляється у країні вперше або, якщо не вперше, то порівняно з іншим аналогічним продуктом, представленим на ринку, він є конкурентоздатним і має суттєво вищі техніко-економічні показники. Крім того, Ю. Е. Атаманова запропонувала класифікацію співвідношення прав інтелектуальної власності й інновацій за відповідними інноваційними критеріями. Так, на її переконання, їх можна поділити на наступні види: (а) об'єкти права інтелектуальної власності, що повністю відповідають інноваційним критеріям (винаходи, корисні моделі, топографії інтегральних мікросхем, сорти рослин, породи тварин); (б) ті, що потенційно можуть входити до інновацій (комп'ютерні програми, бази даних, «ноу-хау»)[15]. Ця точка зору, на нашу думку, відображає сутнісні характеристики як об'єктів прав інтелектуальної власності, так і самої технології.

До вищенаведеної позиції О. М. Давидюк запропонував доповнення у вигляді власної класифікації об'єктів прав інтелектуальної власності залежно від ролі, яку вони відіграють при окресленні функціональної спрямованості технологій: визначальні (кваліфікуючі) – винаходи, корисні моделі, топографії інтегральних мікросхем, сорти рослин, породи тварин; другорядні – промислові зразки,

комп'ютерні програми, твори, «ноу-хау»; допоміжні – засоби індивідуальних творів в обороті [80].

Також цікавою є описана у монографії О. М. Давидюка «Технологія як об'єкт господарсько-правового регулювання» дискусія стосовно того, що саме передача технології не стала об'єктом інтелектуальної власності, однак необхідність прямого захисту цих об'єктів спонукає фахівців до формування нових юридичних концепцій і з'ясування внутрішнього складу [81].

Таким чином, інновації включають в себе об'єкти, які належать до цивільно-правового регулювання, а також міжнародно-приватного. Відтак, хоча в арсеналі інновацій об'єкта інтелектуальної власності і немає, однак залишається інструментарій його регулювання. Це свідчить про перманентний процес гібридизації.

Принагідно додати, що процес гібридизації предмета господарського, міжнародного публічного права з бюджетним і податковим правом можна продемонструвати за рахунок феномену «державна допомога».

Так, термін «державна допомога» був поширений завдяки Уругвайському раунду багатосторонніх перемовин, результатом чого стало заснування СОТ (членом якого є Україна) і, серед іншого, укладення Угоди про субсидії та компенсаційні заходи. Зауважимо, що за цей час в ЄС розроблений досконалий перелік принципів правового регулювання державного втручання на наднаціональному рівні, якому має відповідати національне законодавство держав-членів, а також країн, які входять до зони вільної торгівлі з ЄС. Він визначає способи, форми й методи державного втручання, моніторингу й контролю. На сьогодні міжнародно-правову основу системи державної допомоги складають: Договір про функціонування Європейського Союзу; Договір про Європейський Союз; регламенти, що сприяють правильному застосуванню положень Договорів; рішення Суду ЄС, якими закріплені основоположні принципи державної допомоги; тлумачення, надані Судом у цій сфері.

Звісно, враховуючи членство України в СОТ, останні тенденції євроінтеграції, наша держава взяла на себе зобов'язання адаптувати національне законодавство і створити інституційні, правові й організаційні засади функціонування прозорої системи державної допомоги, що мали забезпечити мінімізацію її негативного

впливу на конкуренцію, сприяти створенню рівних умов діяльності суб'єктів господарювання на товарних ринках України. Відтак, у 2013–2014 рр. на виконання цих зобов'язань наша країна як член СОТ прийняла Закон України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» від 01.07.2014 року № 1555-VII, що набув чинності у повному обсязі 02.08.2017 року. Необхідність законодавчих змін зумовлена прагненням України до євроінтеграції й наявністю обов'язкового пакета Угод СОТ, а саме Угоди СОТ «Про субсидії та компенсаційні заходи».

Однак варто звернути увагу на те, що ні Угода СОТ, ні Договір про функціонування ЄС не містять визначення поняття «державна допомога», але вказують чотири критерії, які кумулятивно повинні бути виконані, якщо мова йде про державну допомогу. До того ж наслідком відсутності чіткого визначення стали численні суперечки і між країнами ЄС і в середині них (тобто на національних рівнях). Однак присутність такого елемента, як коло інтересів міжнародного-публічного права (права СОТ), чітко обґрунтована.

Розглянемо національний рівень. Так, у вітчизняному законодавстві про окремі аспекти державної допомоги йдеться у ст. 12, 16, 26 ГК України. Так, передусім варто згадати ст. 16 ГК України, присвячену дотаціям, які ми певною мірою можемо віднести до державної допомоги, оскільки вони надаються на імпорتنі закупівлі окремих товарів, послуги транспорту, що забезпечують соціально важливі перевезення, а також суб'єктам господарювання, які опинилися у критичній соціально-економічній або екологічній ситуації, з метою фінансування капітальних вкладень на рівні, необхідному для підтримання їх діяльності, на цілі технічного розвитку, що дають значний економічний ефект. тощо [6]. Однак положеннями статті не охоплюються такі форми допомоги, як податкові пільги, субсидії, відшкодування збитків та ін. Отже, на наш погляд, ст. 16 ГК України необхідно перейменувати й викласти у такій редакції: «Дотації, субсидії та інші засоби державної допомоги суб'єктам господарювання». Крім того, до переліку засобів, наведеному в п. 1 цієї статті, також слід додати субсидії, а її п. 3 викласти наступним чином: «Підстави і порядок надання державної допомоги суб'єктам господарювання визначаються законом» (до речі, це пропонує і В. В. Бараненков, щоправда, ведучи мову про сучасне російське цивільне право) [18].

Окремо зупинимося на питанні наближення національного законодавства до загальноєвропейських стандартів. Перш за все нагадаємо, що Кабінет Міністрів України

ухвалив Концепцію реформування системи державної допомоги суб'єктам господарювання, в рамках якої 08.10.2013 року Верховною Радою України в першому читанні був прийнятий проект Закону «Про державну допомогу суб'єктам господарювання», що у 2014 році набув чинності. Для повноти розгляду питання вкажемо, що термін «державна допомога суб'єктам господарювання» в українському законодавстві є новелою. Так, він вперше вживається саме у вищеназваному Законі. Крім того, у п. 1 ст. 1 Закону надане визначення поняття «державна допомога суб'єктам господарювання» – підтримка у будь-якій формі суб'єктів господарювання за рахунок ресурсів держави чи місцевих ресурсів [7], що спотворює економічну конкуренцію або загрожує спотворенням, оскільки завдяки цьому надаються переваги виробництву окремих видів товарів чи провадженню певних видів господарської діяльності. Якщо проаналізувати дану дефініцію, можна зробити такі висновки: по-перше, державна допомога – це завжди виділення державних коштів (а відповідно, присутній елемент бюджетного права); по-друге, для визначення саме державної допомоги потрібно враховувати декілька факторів, як-от: ціль, заради якої держава надає цю допомогу, коло суб'єктів, якому вона адресована, та, і це найважливіше, наслідки, які настають через застосування допомоги; по-третє, економічна перевага повинна забезпечуватися окремим підприємствам чи певному виробництву товарів, що, у свою чергу, має впливати на конкуренцію і торгівлю, у тому числі в зовнішньоекономічних відносинах.

Крім того, варте уваги й те, що у ст. 4 Закону, що розглядається, називаються форми державної допомоги, що можна проілюструвати приписом наступного змісту: «Державна допомога полягає у передачі ресурсів держави чи місцевих ресурсів окремим суб'єктам господарювання, а також у втратах доходів відповідних бюджетів. Вона може реалізовуватися, зокрема, у таких формах: надання субсидій та грантів; надання дотацій; надання податкових пільг, відстрочення або розстрочення сплати податків, зборів чи інших обов'язкових платежів; списання боргів, включно із заборгованістю за надані державні послуги, списання штрафних санкцій, компенсація збитків суб'єктам господарювання; надання гарантій, кредитів на пільгових умовах, обслуговування кредитів за пільговими тарифами; зменшення фінансових зобов'язань суб'єктів господарювання перед фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування; надання, прямо чи опосередковано, суб'єктам господарювання товарів чи послуг за цінами нижче ринкових або придбання товарів чи

послуг суб'єктів господарювання за цінами, вище ринкових; продаж державного майна за цінами, нижче ринкових; збільшення державної частки в статутному капіталі суб'єктів господарювання або збільшення вартості державної частки на умовах, неприйнятних для приватних інвесторів». Вбачається на необхідне акцентувати, що початок наведеного припису прямо вказує на зв'язок і з бюджетним правом. Щодо самого переліку форм, наданого законодавцем у ст. 4 цього акта, то можна стверджувати, що присутній елемент податкового права.

У контексті сказаного зауважимо, що у випадках, коли незрозуміло, чи певний вид допомоги можна вважати державною в розумінні вищевказаного Закону, Антимонопольний комітет України як уповноважений орган має перевірити, чи дотримано всі критерії та вимоги щодо надання державних преференцій, і чи не порушують вони конкуренції на ринку. Цілком очевидно, що кожен випадок отримання державної підтримки потрібно оцінювати окремо, розширяючи таким чином межі компетенції господарювання.

Підсумовуючи, можемо констатувати, що поняття «державна допомога» стосується переважно впливу на конкуренцію й торгівлю через надання субсидій, податкових пільг та інших форм державної підтримки. На практиці, як випливає з положень акта, вона може мати багато форм: прямі бюджетні кредити, податкові відстрочки, надання державних гарантій за кредитами, списання боргів і штрафів тощо. Зазначимо, що «державну допомогу» за загальним правилом визнають забороненою й недопустимою для конкуренції, бо, як нами доведено, вона їй шкодить. У той же час вона може бути дозволена у випадках, передбачених законодавством, після відповідного дослідження й оцінки Антимонопольним комітетом України.

Таким чином, аналіз Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» підтверджує, що в цілому він певною мірою закріплює керівні принципи й рамкові положення, які діють в європейському праві державної допомоги. Підтвердженням цієї тези можуть слугувати принципи: допустимої й недопустимої допомоги, публічності й прозорості процедури її надання, повернення незаконної допомоги, чіткої визначеності її видів тощо.

Зауважимо, що в Преамбулі відповідного Закону наголошується, що він встановлює правові засади проведення моніторингу державної допомоги суб'єктам

господарювання, здійснення контролю за її допустимістю для конкуренції, бо спрямований на забезпечення захисту й розвитку останньої, підвищення прозорості функціонування системи державної допомоги й дотримання міжнародних зобов'язань України у вказаній сфері. Виходячи з цього, вона (державна допомога) виступає повноцінним засобом організаційно-господарського впливу з боку держави на організаційно-господарські відносини.

Як бачимо, державна допомога, що, як правило, надається у формі субсидій, податкових пільг та інших формах державних концесій на користь певних фірм, по суті, відчутно впливає на конкуренцію й торгівлю, а також може привести до настання негативних наслідків для інших фірм. У кожній країні (у тому числі в усіх державах – членах ЄС і СОТ) підтримка економічної діяльності (тобто промислових секторів, певних фірм, регіонального розвитку, інновацій, інвестицій, розвитку торгівлі, малого бізнесу, а також таких ключових галузей, як транспорт, сільське господарство та оборонна промисловість) забезпечується більшою чи меншою мірою, зокрема, шляхом використання різних інструментів, у тому числі субсидій, податкових пільг, чи вжиття інших заходів, які вважаються менш небезпечними, ніж прямий вплив [8].

Продовжуючи висвітлення питання, вкажемо, що розширення предмета господарського права відбувається також і за рахунок гібридизації господарського права з адміністративним, що, у свою чергу, позначилося на кон'юнктурі правового забезпечення регулювання господарської діяльності суб'єктами організаційно-господарських повноважень (йдеться про Кабінет Міністрів України; міністерства; Антимонопольний комітет України та ін.).

Звісно, управління господарською діяльністю, що опосередковується системою організаційно-господарських відносин, здійснюється стосовно конкретного суб'єкта господарювання та тієї діяльності, що безпосередньо ним провадиться. Аналізуючи положення ГК України і наукову літературу в контексті визначення організаційно-господарських відносин, що виникають у процесі управління господарською діяльністю, ми помітили, що управління господарською діяльністю також розуміється (зокрема, Г. О. Андрощуком) як цілеспрямована діяльність з організації і забезпечення господарювання відповідно до вимог суспільного господарського порядку, що провадиться на всіх рівнях національної економічної системи органами державної

виконавчої влади й органами місцевого самоврядування, наділеними господарською компетенцією, а також громадянами, громадськими та іншими організаціями, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності [8, с. 49]. Зрозуміло, що йдеться саме про відносини, що складаються при державному регулюванні господарської діяльності.

Крім того, що визначені у ст. 12 ГК України «заходи регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання» фактично є встановленими вимогами легітимації господарської діяльності, а також вимогами, дотримання яких забезпечує господарський порядок. Як ми вже наголошували, згідно з ч. 6 ст. 3 ГК України організаційно-господарські відносини складаються між суб'єктом господарювання й суб'єктом організаційно-господарських повноважень. Ідентичну правову природу, незважаючи на можливість існування вже суб'єкта господарювання, мають і відносини, що складаються при ліцензуванні, патентуванні, квотуванні господарської діяльності та вжитті інших заходів державного регулювання господарської діяльності.

Як зазначає, наприклад, В. О. Возна: комплексна компетенція органів місцевого самоврядування», тобто те, що вони, з одного боку, виступають органами публічної влади, а з іншого – «здійснюють господарське використання активів територіальної громади шляхом здійснення систематичних місцевих закупівель, застосування (інвестування) суб'єктів господарювання, передання в оренду чи концесію об'єктів комунальної власності, цілісних майнових комплексів на засадах некомерційного господарювання, ... дозволяє віднести їх до категорії квазісуб'єктів господарювання». Далі науковець наголошує, що господарська компетенція органів місцевого самоврядування – це «окрема складова їх правового статусу, що включає в себе систему функцій, завдань, гарантій та повноважень, а також процесуальних форм реалізації таких повноважень щодо суспільних відносин у сфері господарювання в межах відповідної територіальної громади».

Відтак, вищенаведені приклади, що ілюструють процес гібридизації господарського права з іншими галузями права, дають підстави стверджувати, що господарське право за рахунок розширення й гібридизації свого предмета неодмінно змінює кордони у правовій площині. Звісно, для забезпечення відповідного

правового регулювання важливе значення має встановлення приналежності тих чи інших відносин до предмета регулювання певної галузі права.

Відтак, вищевикладене можна узагальнити з точки зору логіки нормотворчого процесу наступним чином: по-перше, запущено створення нових самостійних комплексних підгалузей як господарського права, так і інших правничих кордонів (таких як екологічне господарювання, створення поняття-програми «зеленого тарифу» тощо); по-друге, відбувається інкорпорація до системи господарського права й законодавства елементів інших галузей права (наприклад, зовнішньоекономічного права); по-третє, прискорилося інкорпорація господарсько-правового матеріалу (юридичних фактів), засобів регулювання, навіть цілей правового регулювання, інших елементів правовідносин до складу суміжних галузей права (наприклад, інноваційного права).

2. 3. Удосконалення законодавчої техніки господарсько-правового нормування

Сучасні економічні відносини, які часто носять різногалузевий і багатофункціональний характер, їх динамічність, а також необхідність використання різноманітних засобів правового регулювання вимагають підвищеної уваги до досконалості законодавчої техніки, узгодженості її приписів, відмінних за сферою дії нормативних актів, особливо в контексті розподілу на універсальний і спеціальний сегменти.

Вказане набуває актуальності ще й з огляду на створення у межах господарського законодавства як міжінституційних, наприклад, інноваційного інвестування, так і міжгалузевих інститутів і підгалузей законодавства, зокрема, зовнішньоекономічний інститут, екологічне господарювання. Отже, знову постає питання сумісності понять, термінів, конструкцій, засобів тощо, тобто формування єдиної термінологічної бази. Цілком логічно, що за сучасних умов, а саме у зв'язку з імплементацією багатьох міжнародних документів і адаптацією вітчизняного законодавства до європейського, воно не може залишатися поза увагою правників та інших фахівців, які здатні його вирішити. Зрозуміло, що робота над досконалістю законодавчої техніки (у господарському праві в цілому і суміжних галузях законодавства зокрема) вимагає додаткових спільних зусиль і законодавця, і вчених.

Спираючись на викладене, очевидним стає те, що нині одним із нагальних і невідкладних завдань як юридичної практики, так і теорії господарського права й законодавства слід визнати теоретичне опрацювання й обґрунтування (зادля узгодження розбіжностей і віднайдення спільної точки зору) використання того чи іншого поняття, тобто досягнення єдності й однаковості мовностилістичного оформлення законів і підзаконних актів як прийомів законодавчої техніки.

Деяких аспектів юридичної конструкції й конструювання у своїх працях торкалися представники галузевих юридичних наук і фахівці з теорії права. До них належать: С. Алексєєв [2; 3; 4; 5], В. Бабаєв [282], О. Балинська [17], О. Беляєва [22], Г. Борисов [34], Н. Оніщенко [130], С. Муромцев [197; 198], І. Погрібний [283], Д. Пономарьов [238; 239], О. Скакун [265; 266] та ін. Дослідження у галузі юридичної техніки проводили: Ю. Арзамасов [11; 12], В. Баранов [19], Т. Васильєва [49], М. Давидова [83], В. Ковальський [151], В. Нерсесянц [244; 254], П. Рабінович [248], І. Шутак [306; 307; 308; 309] та ін. Вивченню власне юридичної конструкції та конструюванню приділяли чималу увагу: М. Болдирєв [33], М. Вартофський [47], С. Васильєв [48], Т. Доценко [92], А. Дутко [95], Д. Пономарьов [239], М. Тарасов [280], В. Чевичелов [297] та ін. Окремі аспекти юридикотехнічного обслуговування господарського законодавства, точніше його механізму, були розглянуті у працях О. А. Беяневич, А. Г. Бобкової, О. М. Вінник, Д. В. Задихайла, Г. Л. Знаменського, В. К. Мамутова, В. В. Кудрявцевої, В. С. Мілаш, О. П. Подцерковного, В. С. Щербини та ін.

Щоправда, жоден науковець власне з позицій господарського права (тобто галузевого підходу) законодавчу техніку комплексно не вивчав, у полі зору вчених були лише теоретичні аспекти. Таким чином, проблема достатнього й досконалого наповнення і систематизації нормативного матеріалу досі залишається невирішеною, а відтак неабиякого значення набуває розробка саме господарсько-правових конструкцій і самого механізму юридикотехнічного обслуговування господарського законодавства.

При цьому слід пам'ятати, що у господарському праві наразі істотно збільшилася кількість нормативно-правих актів, коло питань, яке вони покликані урегулювати, урізноманітнілося, що є результатом підвищення ролі й важливості права в економічному світі, особливо при вступі у відносини і їх налагодженні, обрання нового політичного курсу на інтеграцію, що тягне за собою імплементацію й уніфікацію норм, розвитку новітніх напрямів у такій сфері, як господарювання, а

як наслідок, потреби у швидкому реагуванні законодавця на всі ці процеси і на виклики, серед яких, зокрема, поява сучасних сегментів, як-от інноваційний, телекомунікаційний ринки, ринок біотехнологій тощо), динамічність новітніх технологій. У той же час рівень досконалості, їх надвеликий обсяг і стан юридикотехнічного забезпечення й змістовного навантаження змушують замислитися над механізмом законодавчого обслуговування структурної модернізації правового супроводу функціонування національної економічної системи, врегулювання інтеграційних процесів, а також розроблення правового господарського порядку, чого можливо досягти саме завдяки сутнісному і функціональному удосконаленню законодавчої техніки. Більш того, це набуває неабиякого значення, оскільки дозволить вирішити цілу низку конфліктів, що виникають через дефекти законодавства, неузгодженість і відмінність у трактуванні багатьох юридичних конструкцій.

Пристаючи до розгляду окресленого питання, точніше шляхів його вирішення, зауважимо, що Г. Л. Знаменський процес формування господарського законодавства пов'язує з використанням таких правових засобів, як правові принципи й механізми, юридичні конструкції тощо. Звісно, з урахуванням еволюціонування багатьох видів відносин господарське законодавство музло зазнати певних змін, що, і це цілком зрозуміло і логічно, мало знайти відображення в законодавстві (у тому числі й господарському), оскільки завдяки таким крокам можливе, зокрема, й удосконалення господарсько-правового регулювання. Спираючись на це, можемо сміливо стверджувати, що прогрес торкнеться і інструментарію, за допомогою якого відбувається правотворчість, правозастосування чи тлумачення норм права, тобто юридичної техніки в господарському законодавстві. Більш того, вдасться, урешті-решт, завдячуючи багатьом засобам законодавчої техніки, уточнити дефініції, узгодити і систематизувати базові господарсько-правові поняття і конструкції, зокрема, такі, як господарська діяльність; сфера господарювання; господарська організація; господарське зобов'язання; державне регулювання господарської діяльності; внутрішньогосподарські, організаційно-господарські й виробничо-господарські відносини, правовий господарський порядок; господарський договір; господарсько-правова відповідальність тощо, а також встановити їх ієрархію. Це набуває особливої актуальності з огляду на те, що вищенаведені поняття й

конструкції викладені в документах і актах як вітчизняних, так і європейських, хоч і послідовно, але не системно. Виходячи з цього, перед наукою постало завдання довести, визначивши співвідношення, підпорядкованість і беручи до уваги функціональне і змістовне наповнення, їх спроможність до майбутніх модифікацій, однаковість у їх сприйнятті і вживанні, а це, у свою чергу, означає, що вчені мають проводити, так би мовити, моніторинг понять й конструкцій, точніше стану законодавства, чого, до речі, на сьогодні майже ніхто не робить, крім державних інститутів, напрацювання яких на практиці, на жаль, не використовуються. Наприклад, на початковому (який виправдано вважається фундаментальним) етапі опрацювання норм і законів моніторингом законотворчого продукту опікується спеціальний Інститут законодавства при Верховній Раді України. Однак те, чи адаптовані вони до сучасних реалій і наскільки, або чи їх приписи (у цьому випадку більш доцільно казати моделі норм) відповідають положенням інших актів, чи існує взаємодоповнюваність і зв'язок між ними, чи принесе користь правозастосування того чи іншого положення (закону) дійсним процесам, що відбуваються в економіці або на окремому ринку, звісно, на рівні держави, на жаль, не вивчається. Саме вказане дає змогу нині більшості фахівців констатувати наявність прогалин і колізії, що упродовж багатьох років не долаються, зниження ефективності законодавства як такого, а отже, можна вести мову про те, що систематизація законодавства в цілому відсутня. Виходячи з наведеного, вбачається, що виходом із цієї ситуації на сьогодні було б створення при ВРУ спеціальної моніторингової організації (комісії, групи), яка постійно й на професійному рівні провадила б науково-експертну оцінку ефективності чинних законів України та визначення шляхів і форм їх оновлення. Такий крок, на нашу думку, дасть позитивні результати, бо зміни в самій законодавчій техніці сприятимуть створенню більш досконалої правової дійсності. У той же час досягти прогресу у відповідній правовій системі і домогтися довершеності законодавства (у нашому випадку це стосується передусім вирішення проблеми винайдення належного співвідношення (точніше балансу) приватного й публічного у сфері господарювання, адже найважливішим завданням – встановлення «суспільного господарського порядку за допомогою таких його елементів, як норми, принципи, юридичні конструкції, правозастосування й праворозуміння тощо») можна завдяки удосконаленню юридичної техніки. Остання теза підтверджує те, що питання змінення законодавчої техніки є одним з центральних,

оскільки саме наявність відповідного інструментарію дає змогу підвищити якість й ефективність законодавчої системи, забезпечити її безперебійне функціонування. Наприклад, якщо брати сферу господарювання, то від чіткості, зрозумілості й однозначності норм договору залежить якість виконаної угоди, а від однаковості правозастосування – ефективність реалізації господарсько-правових норм. Враховуючи вказане, зауважимо, що законодавець при прийнятті нормативних актів у сфері господарювання має виходити з того, що вони повинні бути достатньо чіткими і зрозумілими, а отже, мусить володіти певними прийомами і способами юридичної техніки. Однак відразу виникає питання, як цього домогтися з огляду на постійну появу нових господарсько-правових відносин і, відповідно, динаміку законотворчої діяльності держави. Відповідь однозначна, потрібно ретельно відслідковувати і швидко реагувати на будь-які зміни. У зв'язку з чим постає інше питання, як часто повинен проводитися моніторинг законодавчих дефектів та їх усунення? У контексті сказаного наголосимо, що задля модернізації механізму державного унормування економічних відносин варто постійно проводити науковий моніторинг саме сумарного впливу всіх засобів регулювання на обсяг і можливість реалізації принципів свободи договору і свободи підприємництва в кінцевому варіанті. Пояснимо, на практиці може виникнути ситуація, що в нормативному акті абсолютно досконало виписано застосування кожного окремого засобу, але їх практичне застосування призводить до повного гальмування відповідних господарських відносин.

Крім того, також слід врахувати і темпи розвитку різних секторів економіки, наприклад, телекомунікаційного ринку і ринку машинобудування, зокрема, останній має більш стабільний характер, а отже, може підпадати під загальні вимоги до моніторингу господарського законодавства. У той же час телекомунікаційний, враховуючи постійні так звані стрибки і прориви, об'єктивно потребує частого перегляду змісту норм, договорів і правил, наприклад, раз на два-три роки, що є принциповим і необхідним для ефективної нормотворчої діяльності. В свою чергу, це вимагає предметної професіоналізації відповідних фахівців.

Наразі значне збільшення обсягу нормативно-правового масиву, тобто юридичного забезпечення чи супроводу механізмів регулювання господарських відносин, об'єктивно підвищує значущість нормотворчої техніки, а отже, виникає нагальна потреба в розробленні уніфікуючих норм, процедур техніко-юридичного

плану, проведенні спеціального лінгво-юридичного аналізу й експертиз проектів нормативно-правових актів, бо юридико-технічний рівень актів, за загальним визнанням, є одним із найважливіших показників їх якості [134, с. 90].

Звісно, законодавець при розробці будь-якого нормативного акта, особливо в економічній сфері, має на меті досягнення ясності, простоти, стислості, певної стандартності, а також однаковості (уніфікованості) сприйняття і розуміння його положень, узгодженості з приписами інших документів і раціоналізації юридичної діяльності в цілому. Спираючись на рівень, масштаб економічного законодавства, можемо сміливо стверджувати, що його модернізацію необхідно починати з інкорпорації до чинного законодавства наступних понять: приватна і публічна економічна влада; критерії концентрації економічної влади; розподіл економічної влади; оптимізація розподілу економічної влади з боку суспільства; кваліфікаційні ознаки зрощування політичної, економічної та інформаційної влади; кваліфікуючі ознаки як вітчизняних, так і іноземних транснаціональних корпорацій; зміст, правові форми реалізації права власності на об'єкти, що належать до національного багатства, тощо [168, с. 148]. Завдяки систематизації понять, звісно, легше буде узгодити приписи і норми в межах господарського законодавства.

Однак при цьому не менш важливим є й юридичний зміст самих нормативно-правових актів, оскільки з позицій юридичного вдосконалення документів і підвищення рівня законотворчості галузі господарства його врахування обов'язкове. З огляду на це визначальну роль відіграє ефективне використання таких вироблених юридичних засобів, або складових юридичної техніки, як правові презумпції, диспозитивні норми, тлумачення права. До речі, і про це вже раніше йшлося, саме від ступеня розробки і рівня досконалості юридичної техніки залежить ефективність правозастосовної діяльності [169, с. 649]. Виходячи з цього методологічного значення набувають змістовний опис природи об'єкта економічної системи, процес його створення й реалізації, а також державне (самостійне) регулювання відповідних процесів будь-якого економічного об'єкта, правові режими функціонування й реалізації відповідного об'єкта.

У той же час варто пам'ятати, що, з одного боку, юридична техніка тісно пов'язана з судовим процесом, а з другого – однією з основних цілей створення норм права, їх реалізації є тенденція до мінімізації судових розглядів справи.

Можливо, саме завдяки цьому розвиток юридичної техніки був пов'язаний з правотворчістю, а поняття «юридична техніка» тривалий час прирівнювалася до правотворчої (законодавчої) техніки [135, с. 25]. Для ілюстрації сказаного згадаємо роботу Ш. Монтеск'є «Про дух законів» (1778), в якій науковець навів основні постулати створення законів, мова йшла про: стислість і простоту тексту закону, точність і якість викладу законів, однозначність тексту, ігнорування деталей, позбавлення винятків і обмежень [133, с. 25]. Як бачимо, у XIX ст. вимоги і правила були ідентичні сучасним.

Проте з роками поглиблюються знання юристів і фахівців у певній галузі, зокрема господарників, які у змозі швидко розібратися і оволодіти спеціальними прийомами (наприклад, вміють чітко формулювати чи висловити думку, надавши відповідної форми), що прискорює удосконалення юридичної техніки. Щоправда, це має стосуватися не тільки правотворчої юридичної техніки, а й таких її видів, як правозастосовна й право інтерпретаційна. Однак, як доводить практика, юридико-технічний рівень сучасного українського господарського законодавства, на жаль, ще дуже низький. Це пояснюється тим, що проблема правотворчої техніки тривалий час залишалася на другому плані, а що стосується прийомів юридичної техніки, яким останнім часом почало приділятися більше уваги [136, с. 645], вкажемо, що це питання не до кінця вирішене, нині залишилося ще багато «білих плям», йдеться, зокрема, про вчення про юридичні конструкції.

Справедливості заради додамо, що під час масштабних суспільно-політичних змін в Україні, тобто при проведенні правових реформ, законодавчий механізм, а з ним і більш загальнотеоретичне поняття «юридична конструкція» стають предметом пильної уваги, що безпосередньо пов'язано з необхідністю вирішення актуальних завдань правового регулювання. Так, вітчизняні правознавці все частіше й інтенсивніше виявляються зацікавлені у вивченні юридичної конструкції як окремої правової категорії. Особливо це помітно в галузевих дисциплінах.

Так, господарське (галузеве) законодавство «наповнене» найрізноманітнішими юридичними конструкціями. Серед найуживаніших є договір, який вважається найтипівішою правовою моделлю, еталоном закріплення певних правил поведінки сторін. Як відомо, ця конструкція застосовується і в цивільному, і в трудовому праві. Проте незалежно (безвідносно) від галузі його елементами виступають: 1)

узгоджене волевиявлення учасників; 2) правосуб'єктність сторін; 3) предмет, передбачений законом; 4) дотримання форми договору тощо. Спираючись на це, вчені і законодавець намагаються досягти узгодженості, однаковості у трактуванні і розумінні юридичних конструкцій, однак зусилля теоретиків досі залишаються незатребуваними. Більш того, замість терміну «юридична конструкція» зазвичай вживається, особливо це стосується прикладних наук, його синонім «поняття», а в чинних нормативних правових актах України він взагалі відсутній, про нього навіть згадки немає, що дає підстави вважати, термін «юридична конструкція» не має суто наукового сенсу, підтвердження цьому знаходимо в працях Г. Л. Знаменського.

З іншого боку, правотворчість, яка, хоча і тісно пов'язана з правовою наукою, за своєю суттю є різновидом проектно-дослідної, конструкторської роботи, тобто виступає інструментом впровадження теоретичних конструкцій у сферу практичної діяльності. Передусім зазначимо, що теоретичні положення, досягнення правової науки на практиці реалізуються за допомогою правотворчості, покликаної створювати нормативно-правові регулятори суспільних відносин, інакше кажучи, предметно-практичної діяльності. Завдяки цьому норма права стає не стільки знанням, скільки різновидом світу соціальних явищ: норми права, які є моделлю певної ситуації (безпосереднім компонентом практики), одночасно виступають критерієм визначення істинності теоретичних положень правової науки, її здатності адекватно відобразити реальний соціальний світ і його закономірності [137, с. 248]. Принагідно зауважити, що юридичні конструкції у вигляді типового прийому юридичної практики, але які при цьому не ставали предметом спеціального розгляду юристів, існували до тих пір, поки в ідеології європейської юриспруденції панувала суто практична складова, що визначала основні риси юридичної практики й юридичного мислення.

Проте поступово юридична конструкція стає засобом структурування нормативного матеріалу (йдеться про процес правотворчості). За таких умов її використання націлює законодавця на те, аби з достатньою повнотою регламентувати всі елементи. Щоправда, втілити це в життя, особливо в господарському законодавстві, шляхом прийняття якогось одного якісного закону, як вважалося раніше, хоча й можливо, але недостатньо.

Пояснимо. Передусім необхідно створити певну систему, так би мовити, законодавчий механізм, який має включати: 1) сформовану економічну політику держави, що отримала власне юридичне закріплення (галузеві політики держави окремо по ринках); 2) розроблену й прийняту у відповідному порядку Державну програму розвитку національної економіки (галузеві програми); 3) розроблений та прийнятий базовий Господарський кодекс України; 4) розроблені та прийняті галузеві кодекси, підпорядковані Господарському кодексу України, чи Закон України, що унормовує як правові засади господарювання в галузі, так і правовий механізм організаційно-господарського впливу держави на певну господарську діяльність; 5) створення на підставі законодавчого акта політично відповідального за реалізацію відповідних програмних положень органу державної виконавчої влади – суб'єкта організаційно-господарських повноважень зі спеціальним компетенційним навантаженням і забезпечення його функціонування.

Крім того, щодо комплексу змістовних вимог до формування спеціальних законів України чи кодифікаційних комплексних законодавчих актів як окремої правової категорії, щодо реалізації галузевої господарсько-правової політики держави у відповідній галузі та застосування якісної юридичної техніки, необхідно звернути увагу, зокрема, на: змістовну підпорядкованість секторального закону Основному Закону і Господарському кодексу України; встановлення (зادля акцентування) особливостей галузевого господарювання як предмета регулювання; визначення основних завдань галузевої економічної політики держави і, відштовхуючись від цього, спрямування зусиль правової регламентації на стимулювання, підтримку, моніторинг або обмеження господарської діяльності; здійснення чіткого розподілу змісту законодавчого регулювання на блоки господарсько-виробничих та організаційно-господарських відносин; повну фіксацію функцій, завдань і повноважень суб'єкта організаційно-господарських повноважень – органу державної виконавчої влади; з'ясування місця й функціонального навантаження присутності в галузі державного сектору природних монополій, іноземного капіталу; закріплення правових форм державної підтримки інвестиційної та інноваційної діяльності в галузі, експорту товарів і капіталу; фіксацію правового становища суб'єктів галузевої ринкової інфраструктури; особливості функціонування галузі в умовах введення екстраординарних правових режимів;

правові передумови створення, а також на організаційні форми й порядок функціонування галузевої саморегульованої організації.

Звернемо увагу ще на один момент, йтиметься про комерціалізацію правотворчої діяльності, що в сучасних умовах, з одного боку, якби вітається, а з іншого – викликає занепокоєння. Йдеться про винагороду чи оплату виконаного замовлення, тобто про отримання плати розробку чи експертизу проекту закону чи якогось іншого нормативно-правового акту. Звісно, будь-який законопроект, над створенням якого працюють певні науковці, фахівці, або розроблений ними за ініціативи чи на вимогу певних юридичних або фізичних осіб, не може бути позбавлений суб'єктивності, економічної багатоманітності, особливого погляду на відповідний ринок (оскільки потребує врахування специфіки функціонування останнього), а отже, у ньому можуть бути закріплені (і навіть завуальовані) чийсь інтереси. Наведене не тільки не виключає, а навпаки, дає підстави припускати те, що при підготовки може мати місце лобіювання свої або чийхось інтересів. Із цього приводу В. Лазарєв зробив висновок, що закон є мірою політики. Навіть словесне оформлення волі у законодавчому процесі завжди несе на собі відбиток політики. Яку формулу обрати, що на перше місце поставити, про що промовчати – все це враховується представниками різних політичних сил. Звідси розробник може самостійно визначити структуру, зміст законопроектів або допустити замовчування в ньому [171, с. 27], хоча не в змозі обійтися без дефініцій, які, звісно, мають бути чіткими, доступними, однозначними. Крім того, законодавець мислить не лише нормативно, а й юридичними конструкціями, точніше він у процесі нормотворчості повинен спочатку мислити юридичними конструкціями як більш абстрактними образами побудови нормативного матеріалу, а потім вже нормами права, що мають порівняно з конструкціями більш конкретний характер [158, с. 28]. Зрозуміло, що ці моменти замовником (правотворчим органом) з тих чи інших причин можуть бути і не виявлені. Проте в цьому вбачається й позитивне, щоправда, тільки в тому, що законопроект може бути цілком якісний за умови, якщо він розроблявся фахівцями у сфері правотворчості, які володіють достатніми знаннями і навичками юридичної техніки [170, с. 132-133]. Коли ж виконавцем виступають державні органи чи установи, то він також не може бути позбавлений суб'єктивності, через те, що в

будь-якому випадку суб'єкт розробки законопроекту буде виходити з державної політики, що на той час проводиться.

Не менш важливою і такою, що потребує негайного вирішення, проблемою є наявність у новітніх розробників такої вади, як зосередження на аналізі й оцінці вбудованих в українську дійсність юридичних конструкцій загальних європейських модельних секторальних законів (нормативів СОТ). У той же час сутність і змістовне наповнення цих конструкцій, їх місце і значення в національній (існуючій) системі права, чим і ознаменувався перехід від «старого» до «нового», залишаються за межами обговорення. Зокрема, не завжди чітко виписані умови «перенесення» тієї чи іншої конструкції з однієї правової системи (галузі) в іншу, а отже, не зрозумілими залишаються правила, принципи і механізми функціонування і взаємодії вітчизняних і запозичених задля співорганізації (інтегративний аспект) конструкцій, що не сприяє підвищенню ефективності і дійовості системи права.

Підсумовуючи наведене, можемо вказати наступне, що сьогодні правотворцям необхідно звернути увагу на апаратно-організаційне забезпечення, тобто суть і значення юридичних конструкцій, які використовуються в науці; на практиці; у кодифікаційних комплексах (секторальне законодавство) законодавчими (моніторинговими) і виконавчими органами.

За сучасних умов не менш важливо мати дійове законодавство, а для цього треба підтримувати його робочий стан, чому сприяє досконалість і високий рівень законодавчої техніки.

Також, звісно, науковці у своїх дослідженнях мають ставити за мету розробку саме критеріїв, принципів і алгоритмів законодавчої техніки, оскільки ситуація, що нині склалася, а саме те, що законотворець при опрацюванні того чи іншого акта закладає свої інтереси, не звертаючи при цьому увагу на функціонування і дієвість закону як такого, бо це нікого не цікавить, має бути змінена на протилежну, коли керівним принципом буде дієвість й ефективність акта.

Говорячи про законодавчу техніку як засаду ефективності господарсько-правового регулювання не можна оминати проблем у принципів в господарському законодавстві як надзвичайно важливу та функціонально наповнену метою захисту регулювання господарських відносин.

Слід зазначити, що принципи господарського права мають зберігати спрямованість господарсько-правового регулювання. Слід зазначити і те, що ст. 6 ГК України фіксує лише принципи господарювання, що не є синонімом принципам господарського права. Необхідно звернути увагу на роботи Лавренюк Т. А., що доволі детально аналізує проблематику співвідношення принципів ринкової економіки, принципів господарювання, господарсько-правової політики і накінець, принципів господарського права.

Враховуючи, визначені в даній роботі, тенденції та внутрішні чинники розвитку господарського законодавства, особливо в частині розгортання саме спеціалізації у господарсько-правовому регулюванні, виникає об'єктивна проблема забезпечення системного характеру господарського законодавства і права, як єдиного нормативно-правового утворення підпорядкованого загальним цілям, цінностям, завданням тощо. В цьому сенсі інтегративним та універсальним правовим засобом були і залишаються принципи права. Мова має йти не лише про їх роль у процесі регулювання відносин диспозитивного формату. Як уявляється, на перший план має виходити значення принципів господарського права щодо нормотворчої роботи особливо щодо робіт по розширенню змісту господарсько-правового регулювання в процесі його подальшої спеціалізації. Принципи мають виконувати функції системоутворюючої передачі засад регулювання від джерел універсальної господарсько-правової природи до актів спеціального законодавства. Очевидно, що більшою мірою зазначена функція може забезпечуватися в процесі різнорівневої кодифікації в господарському законодавстві, але в першу чергу таку функцію мають виконувати універсальні принципи господарського права.

Таким чином, виникає необхідність посиленого забезпечення базових принципів ринкової економіки шляхом надання принципам як окремому правовому засобу, особливого юридичного значення через законодавчу фіксацію кола принципів господарювання, принципів господарського права та законодавства та забезпечення їх підвищеною юридичною силою. Забезпечення та розвиток системних властивостей господарського законодавства України можливе зокрема за рахунок максимального використання ролі принципів у господарсько-правовому регулюванні та окремо – у законотворчій діяльності. Відтак, проблемою залишається питання змісту, співвідношення та конкуренції принципів в

господарсько-правовому регулюванні їх суспільно-економічна та юридико-технічна обґрунтованість, їх інструментальні властивості по відношенню до господарсько-правового регулювання в цілому. Важливим є розмежування принципів господарювання та принципів господарського права в господарському законодавстві України.

Відтак, можна зробити висновок, що термінологія – найважливіший компонент законодавчого регулювання, що уніфікує і систематизує його регулятивний вплив. Господарсько-правова термінологія може бути визначена як система господарсько-правових термінів, кожен з яких слугує одиницею юридичного тексту нормативного чи правового наповнення, є словом або словосполученням, яке виступає узагальненим найменуванням певного правового поняття у сфері господарювання чи у будь-якій іншій сфері або поняття, яке є не правовим, але у результаті функціонування у сфері правового регулювання набуває специфічних змістовних ознак, вводиться в обіг юридичною наукою або законодавцем, характеризується емоційною нейтральністю та функціональною виправданістю та стійкістю. Сучасною особливістю термінології господарсько-правової науки та господарського законодавства України є необхідність одночасного приведення її у відповідність до чинних ринкових економічних відносин, адаптації до відповідної термінології в розвинутих зарубіжних країнах та врахування наростаючої динаміки в подальшому розвитку законодавчого регулювання господарських відносин.

До підвищення рівня якості термінології вітчизняного господарського законодавства можна віднести наступні завдання: формування термінологічного апарату господарського законодавства та сприяння його подальшому розвитку та удосконаленню в напрямі уніфікації та спеціалізації господарсько-правових термінів та правил; формування системно-структурної організації господарсько-правових термінів з визначенням їх співвідношення; визначення міжгалузевого рівня кодифікації змісту та сфери застосування термінів; визначення внутрішньогалузевого рівня; приведення у відповідність до конституційно-господарського рівня співвідношення понятійних апаратів; запровадження термінологічно-мовної експертизи господарських нормативно-правових актів.

Проблема законодавчої техніки має розглядатися на різних рівнях (локально) на рівні першого нормативно-правового акту. З іншої сторони її можна розглядати на рівні цілої галузі, зокрема в контексті співвідношення термінології та інших засобів законотворчої техніки. У контексті Господарського Кодексу та інших нормативно-правових актів, адже існує саме поняття, конструкції, структурні елементи яким притаманна техніка кодексу; існують законодавчі поняття та конструкції, які повинні співвідноситися та зберігати уніфікацію та спеціалізацію у законодавстві. У контексті міжгалузевого (наприклад, господарсько-податкового), також у контексті міжнародного аспекту (наприклад, міжнародно-публічного). Звісно, що специфіка співвідношень кодексів не завжди можлива, адже понятійний інструментарій кодексів в будь-якому випадку співвідноситься з предметом його регулювання; у той же час економічні кодекси –господарський і податковий мають однакову мету – правове забезпечення регулювання економіки, а відтак, повинні єдиноаспектно тлумачити єдинорідні поняття та конструкції. Останній рівень це норми Конституції – терміни, категорії (конституційно-правові та галузеві). Таким чином, даний підхід є цілком очевидним.

У цілому слід зазначити, що формування сучасної нормативно-правової бази у законодавстві, а щодо господарського законодавства, то зокрема виникає постійний цілоспрямованої діяльності на з'ясування його стану, тенденцій розвитку, дефектів, урахування суспільних вимог тощо. Як уявляється, що напрацювання практичних рекомендацій має відбуватися в режимі певного відсторонення від поточних кон'юктурно-політичних завдань нормотворчих органів влади.

Звісно, якщо мову вести про Інститут законодавства, то його основними завданнями є підготовка пропозицій щодо формування стратегії державної правової політики Верховної Ради України; розробка наукових концепцій розвитку національного законодавства; проведення порівняльних досліджень законодавства України й законодавств іноземних держав. На Інститут також покладено завдання щодо підготовки проектів перспективних та поточних державних програм законопроектних робіт Верховної Ради України; організації моніторингу ефективності чинного законодавства України та прогнозування наслідків його застосування; підготовки проектів законів з найважливіших питань розвитку суспільства і держави та їх наукове обґрунтування; проведення наукової експертизи

проектів законодавчих актів України тощо. Дійсно для виконання цих завдань фахівці Інституту здійснюють фундаментальні та прикладні дослідження розвитку законодавства України, аналізують ефективність механізму застосування чинного законодавства, розробляють пропозиції щодо усунення неузгодженостей і суперечностей між окремими актами законодавства та заповнення у ньому правових прогалин. Інститут також вносить пропозиції щодо законодавчого забезпечення виконання Україною взятих на себе міжнародних зобов'язань, у тому числі сприяє адаптації законодавства України до законодавства ЄС.

Зазвичай, *de facto* Інститут законодавства у силу концентрації великої кількості завдань у своєму арсеналі не встигає у базовій розробці нормативно-правових актів у сфері господарювання. У силу цього відповідна недосконала діяльність не йде на користь, а ні науці, а ні законодавчому забезпеченню реальних функціональних завдань-викликів господарювання. Адже, Інститут законодавства має широкий предмет діяльності, але фактично він є переповненим поточною законотворчою роботою, яка часто виникає у режимі поза планового порядку і скоріше як реакція на поточні проблеми нормотворчої діяльності ВРУ. І тому саме для таких стратегічних напрямків формування бази нормативно-правового забезпечення, у тому числі, що стосується кодифікаційних та рекодифікаційних робіт, як доволі специфічних. То саме з цими з цими міркуваннями необхідно створення науково-експертного та нормопроектної організації у сфері законотворчого забезпечення. Відповідно необхідно створити орган-організацію, який би займався окремо, а саме моніторингом та вдосконаленням законодавчого забезпечення, саме тому, виникає необхідність у створенні Спеціальної організації з моніторингу стану і перспективи розвитку суспільних відносин (у тому числі господарських), ефективності чинності законотворчого регулювання та розробки законотворчих інновацій. Однією з профілюючих функцій був би моніторинг законодавства, який за функціональною основою відбувався у вигляді: 1) виявлення повноти законотворчого регулювання по всіх сферах господарювання; 2) встановлення ступеня відповідності змісту норм суті чинних відносин; 3) з'ясування закономірностей і тенденцій законодавчого регулювання згідно з традиціями, що склалися; 4) вироблення обґрунтованої законодавчої політики у даній сфері; 5)

досягнення певного стану законодавчої техніки, а також вирішення проблеми систематизації кодифікації; б) моделювання розвитку законотворчого процесу тощо.

Таким чином, відповідний орган повинен бути структурований не тільки за галузями, а й по об'єктах (наприклад, проблема штучного інтелекту – це проблема не тільки цивільного, інноваційного, а й податкового, екологічного, міжнародного та інших галузей права).

По суті, вся наукова спільнота повинна бути задіяна у розробці законодавчих проєктів. Ця діяльність, як уявляється, має відповідати саме Закону України «Про наукові парки», адже процес створення акта можна уявити собі в межах саме наукових парків, які могли б об'єднати юридичні ЗВО і факультети.

2. 4. Адаптаційні процеси розвитку господарського законодавства України

Сучасне життя суспільства та держави, функціонування її інститутів характеризуються суттєвим динамізмом. Тому будь-яка галузь права (законодавства), як системи загальнообов'язкових, формально визначених та обов'язкових правил поведінки найбільш ефективно виконує свою головну функцію універсального регулятора суспільних відносин лише за умови, якщо в процесі правотворчості, і особливо правореалізації, враховується специфіка змісту тих сфер суспільного життя, що становлять предмет її правового регулювання. Крім того, законодавство ще більш сприймається широким загалом як певна соціальна цінність завдяки тому, що відповідні суб'єкти правотворчості оперативно реагують на еволюційні, прогресивні зміни, що відбуваються у суспільних відносинах, і провадять правові норми у відповідність до них. [1, с. 47]

Слід зазначити, що розвиток національних економік чим далі, тим більше стає пов'язаним з процесами глобальної економіки, які справляють потужний вплив на національні економіки, на умови реалізації інвестиційних, експортно-імпортних, інноваційних, конкурентних відносин. На сучасному етапі розвитку світового господарства інтеграція є одночасно і тенденцією світового розвитку, і передумовою подальшої інтенсифікації процесів глобалізації [2, с. 47] , тобто економічна інтеграція –це процес розвитку глибоких, стійких взаємозв'язків та поділу праці між національними господарствами, створення міжнародних господарських комплексів

у межах держави, а також зближення та взаємодія національних економік. [3, с. 47] Динамічність, складність та суперечливість економічної складової інтеграції має особливе значення для усвідомлення тенденцій розвитку національного законодавства, його співвідношення з міжнародним правом та визначення форм їх взаємного впливу один на одного. Аналіз цих явищ дає змогу пізнати динаміку економічних взаємовідносин між країнами в умовах глобалізації, що й зумовлює правомірність постановки проблеми щодо адаптації національного господарського законодавства відповідно як до інших національних правових систем так і до джерел національного економічного права.

Таким чином, виникає необхідність організаційного інституалізації адаптаційного механізму в системі національних законотворчих процесів, що має стати їх постійною складовою. Це необхідно в першу чергу і для кваліфікованого методологічно забезпеченого процесу розвитку економіки та окремих її секторів, через формування відповідних сегментів «адаптаційного» господарського законодавства України.

Поняття «адаптації законодавства» аналізували переважно у працях представників теорії держави і права та юристів-міжнародників, серед яких особливої уваги заслуговують праці: Т. М. Анакіної, М. М. Гнатівського, М. М. Микієвича, В. І. Муравйова, Р. А. Петрова, О. І. Головка-Гавришевої, О. М. Лисенко, О. В. Святуна, І. В. Суходубової, О. Я. Трагнюк, О. М. Шпаковича, І. В. Яковюкома та ін. Господарсько-правові аспекти щодо даного поняття частково розглядали у своїх працях, такі вчені-господарники як: О. М. Вінник, Д. В. Задихайло, Г. Л. Знаменський, В. К. Мамутов, О. І. Миколенко, В. І. Муравйов, К. О. Стаднік, О. В. Шаповалова та ін. З рештою, критична маса відповідних наукових робіт дозволяє сформулювати універсальну теоретичну матрицю для подальшого дослідження відповідного законодавчого феномену, який є важливим з точки зору не тільки для новітніх науково-теоретичних результатів, але й для підвищення якості законодавчого реформування усіх сфер господарювання.

Протягом багатьох десятиліть суспільні економічні процеси у світі створювалися та розвивалися під впливом інтеграційних процесів, які охопили майже всі регіони земної кулі та встановили «єдині правила гри» на економічному «майданчику». [4, с. 5] Звісно, інтеграція здійснюється у тій чи іншій частині світу

за різних соціально-економічних та політико-правових умов. Невід'ємною складовою загального інтеграційного економічного процесу є правова інтеграція, тобто встановлення «єдиних правил гри», що передбачають поступове зближення і гармонізацію національних правових систем у світі.

Україна після проголошення незалежності шукає власне місце у світових інтеграційних процесах. Як свідчить практика, розвиток наступних відбувається у декілька етапів: від створення умов для вільної торгівлі до координації країнами напрямів своєї політики по різних галузях. [5, с. 5] І хоча кількість інтеграційних організацій, які створені для управління наступними процесами, постійно збільшується, однак тільки такі організації, як Європейський союз (далі – ЄС) та СОТ досягли такого ступеня інтеграції, коли перед країнами-членами, постало питання про проведення спільної економічної, зовнішньої та внутрішньої політики. Тобто відповідних адаптаційних процесів законодавства національного до норм та стандартів встановлених відповідними європейськими Спільнотами.

Звісно, саме поняття «адаптації законодавства» (від лат. *adapto* – «пристосування», «прилаштування») – процес приведення нормативно-правових актів певної держави у відповідність до вибраного стандарту – окреслює те, що країна «адаптант» повинна привести внутрішні стандарти законодавчих норм, до стандартів тих країн-адаптації (союзів країн-адаптації), політику яких вона обирає як стандарт. Національні інтереси України, звісно, пов'язані з євроінтеграцією, серед головних задач якої ключовим елементом є адаптація українського законодавства, особливо економічного до міжнародних європейських стандартів, тобто досягнення певного рівня узгодженості українського законодавства із сучасною європейською правовою системою або приведення у відповідність законодавства України до стандартів права ЄС та СОТ. [6, с. 10], що виявляється як у розширенні та поглибленні виробничо-технологічних зв'язків, спільному використанні ресурсів, об'єднанні капіталів, так і у взаємному створенні сприятливих умов для здійснення економічної діяльності, знятті взаємних бар'єрів [7, с. 138], а також передбачає створення поглибленої і всеосяжної зони вільної торгівлі, котрій притаманні деякі риси спільного ринку [8, с. 57], [9, с. 247].

У 1998 р. з метою інституційного забезпечення процесу адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу та СОТ Постановою

Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міжвідомчу координаційну раду з адаптації законодавства України до законодавства Європейського» від 12.11.1998 року, № 1773 було засновано Міжвідомчу координаційну раду. Як її найважливіші завдання визначено координацію діяльності міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади у забезпеченні адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу; вироблення пропозицій щодо стратегії адаптації законодавства України до норм і стандартів Європейського Союзу; розроблення рекомендацій до проектів законів, інших нормативно-правових актів щодо реалізації положень Угоди про партнерство та співробітництво між Європейськими Співтовариствами та Україною, забезпечення реалізації основних документів Ради з питань співробітництва між Україною та Європейським Союзом тощо. Крім того, у 1999 р. Президент України видав Указ №145/99 «Про заходи щодо вдосконалення нормотворчої діяльності органів виконавчої влади», згідно з яким Кабінет Міністрів України запровадив єдину систему планування, координації та контролю нормотворчої діяльності і роботи органів виконавчої влади з адаптації законодавства. Відповідно до цього Указу на Міністерство юстиції України було покладено обов'язок щодо планування роботи з адаптації законодавства України до законодавства ЄС та контролю за її здійсненням.

Таким чином, процес зближення українського законодавства із сучасною європейською економічною системою права обумовлюватиме розвиток підприємницької, зовнішньоекономічної, торгівельної, науково-технічної діяльності і інших видів у відповідності до встановлених стандартів. Треба підкреслити, що сам процес адаптації законодавства України до законодавства «Євро» права полягає у поетапному ухваленні та впровадженні відповідних законів і підзаконних нормативно-правових актів України, розроблених з урахуванням права Європейського Союзу та СОТ, також у внесенні відповідних змін у чинні правові акти України, а також можливість пакетних змін щодо певного сектора в економіці. Проілюструвати відповідні процеси на прикладі аграрного сектору економіки: підписавши 14 липня 1994 року Угоду «Про партнерство та співробітництво з Європейськими співтовариствами» (даний тип угод ЄС використовує для оформлення своїх відносин з усіма країнами СНД, Україна взяла на себе

зобов'язання по модернізації й приватизації аграрного сектора економіки, розвитку внутрішнього та зовнішнього ринків для українських товарів, за умови забезпечення охорони навколишнього природного середовища й підвищення безпеки продуктів харчування. [10, с. 247], також були прийняті зобов'язання по поступовому наближенню українських стандартів до технічних правил ЄС стосовно продуктів харчування, включаючи санітарні й фітосанітарні стандарти. Протягом наступних років з'явилися численні нормативні акти, спрямовані на виконання взятих зобов'язань. Так, у 1998 р. Указом Президента України затверджено Стратегію інтеграції України в ЄС, яка передбачає адаптацію законодавства, наближення до сучасної європейської системи права; 1999 р. – Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію, яка закріпила основні етапи й механізм даного процесу, а також Тимчасовий регламент, у якому передбачено механізм моніторингу проектів нормативних актів, розроблених центральними органами виконавчої влади, щодо їх відповідності законодавству ЄС, а Законом України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18 березня 2004 р., № 1629-15 затверджено Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства ЄС, яка визначає основні напрямки й етапи адаптації до кінця 2007 р. Як видно з перелічених документів, український законодавець з підписанням міжнародної угоди повинен був переглянути (адаптувати) національне законодавство пакетом нормативів по відповідному сектору економіки.

Однак, поняття адаптації законодавства може носити не тільки загальний характер (адаптація права СОТ по окремих економічних секторах, пакетна адаптація), але приватний характер, тобто адаптація (інтерналізація) світового тренду законодавства. Приклад, Закон України «Про акціонерні товариства» від 11.06.2017 року № 514-17, який був адаптований відповідно до Закону України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їх державами-членами, з іншої сторони» №1678-VII від 16.09.2014, відповідно до якого Україна ратифікувала Угоду «Про асоціацію». 30 вересня Генеральний секретаріат Ради ЄС вербальною нотою встановив, що починаючи з 1 листопада 2014 р. буде тимчасово застосовуватися частина розділів та додатків Угоди про асоціацію. Серед них –

додатки XXXIII та XXXV до глави 13 «Законодавство про заснування і діяльність компаній, корпоративне управління та бухгалтерський облік та аудит», які стосуються питань корпоративного управління – діяльності акціонерних товариств, товариств із обмеженою відповідальністю, розкриття інформації про юридичних осіб, питань поглинання, злиття та поділу АТ тощо. Строк, відведений Угодою про асоціацію на приведення українського законодавства щодо корпоративного управління та захисту прав акціонерів у відповідність з правом ЄС, становить від 2 до 4 років, починаючи з 1 листопада 2014 р. Варто відмітити, що із врахуванням того, що гармонізація законодавства України з правом ЄС була започаткована ще у 1994 р., після підписання Україною Угоди про партнерство та співробітництво з Європейськими співтовариствами та їх державами-членами, наше корпоративне законодавство вже частково гармонізоване із директивами ЄС. Серед директив, положення яких потребують ґрунтовної імплементації в корпоративне законодавство України, варто відмітити другу директиву ЄС 77/91/ЕЄС від 13.12.1976 про створення АТ та зміну розміру статутного капіталу АТ, третю директиву №78/855/ЕЄС від 9.10.1978 про злиття АТ, шосту директиву №82/891/ЕЄС від 17.12.1982 про поділ АТ та 13-ту директиву №2004/25/ЄС від 21.12.1989 про поглинання АТ.

Адаптація законодавства може бути не тільки зовнішньою (тобто адаптація законодавства (держави-реципієнта чи адаптанта) до міжнародних угод (донорської правової системи), приклад: СОТ), а і внутрішньою (адаптація законів до кодексу чи адаптація закону до закону, прийнятому пізніше за часом).

Прикладом може виступити адаптація Закону України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 року № 1577-ХІІ до Цивільного Кодексу, Господарського Кодексу України, Закону України «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 року, № 514-17, Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» від 30.10. 1996 року № 475/96 тощо. Відтак, відповідно до розділу XVII «Прикінцеві та перехідні положення», а саме до п. 2: «Через два роки з дня набрання чинності цим Законом втрачають чинність статті 1-49 Закону України «Про господарські товариства»»; та п. 3: «Внести зміни до таких законодавчих актів України: 1) У Цивільному кодексі України: в абзаці першому частини другої статті 110 слова «а також учасником юридичної особи» замінити словами «учасником

юридичної особи, а щодо акціонерних товариств - також Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку»; у статті 152: частину першу викласти в такій редакції: «1. Акціонерне товариство - господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість часток однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями»; у частині п'ятій слова «проводить відкриту підписку на акції» замінити словами «здійснює публічне розміщення акцій»; доповнити частиною шостою такого змісту: «6. Акціонерні товариства за типом поділяються на публічні товариства та приватні товариства. Особливості правового статусу публічних та приватних акціонерних товариств встановлюються законом»; частину першу статті 153 доповнити словами «а також державою в особі уповноваженого органу, територіальною громадою в особі уповноваженого органу»; тощо. 2) у Господарському кодексі України: статтю 81 виключити; у першому реченні частини четвертої статті 87 слова «двадцять п'ять» замінити словом «п'ятнадцять»; у першому реченні абзацу четвертого частини першої статті 88 слова «про діяльність товариства» замінити словами «про товариство»; 3) пункт 23 частини другої статті 7 Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» доповнити словами «та акціонерні товариства»; тощо.

Адаптація законодавства є частковим випадком правової інтеграції і виявом діалогу правових культур. Згідно досліджень С. В. Грицака [11; 274], можна виділити такі форми адаптації законодавства: (1) апроксимація (лат. *approximare* — «наближення») процес прийняття, внесення змін чи скасування правових норм з метою наближення положень національного законодавства до положень актів законодавства іншої держави, групи держав або міжнародної спільноти загалом; (2) імплементація (лат. *impleo* — «наповнення», «виконання») правотворча діяльність держави з метою реалізації прийнятих відповідно до міжнародного права зобов'язань;

(3) транспозиція (лат. *trānspositiō* — «перекладання») процес прийняття, внесення змін чи скасування правових норм з метою досягнення ідентичності з відповідними донорськими актами. Транспозиція може означати копіювання тексту законодавчого документа дослівно в національне законодавство або пряме посилення на міжнародний акт у національному законодавстві; (4) координація (лат. *coordinatio* —

взаємне впорядкування) процес узгодження тієї частини національного законодавства та практики його застосування, по якій наближення або транспозиція є неможливими або непотрібними.

Таким чином, встановлена необхідність організаційного інституалізації адаптаційного механізму в системі національних законотворчих процесів, яка має стати їх постійною складовою. Це необхідно в першу чергу і для кваліфікованого методологічно забезпеченого процесу розвитку економіки та окремих її секторів, через формування відповідних сегментів «адаптаційного» господарського законодавства України.

Процеси адаптації українського господарського законодавства до більш досконалих і розвинутих стандартів господарсько-правового регулювання, зокрема, у країнах Заходу, мають співвідноситись із реальним станом розвитку господарських відносин в Україні. Адаптаційний процес має виконувати регулятивно-динамічну функцію права, у тому числі господарського, але він не може запроваджувати конструкції, які зависають у цілковитому вакуумі суспільних відносин.

Щоб здійснити вибір об'єкта адаптації необхідно встановити спорідненість моделі розвитку відповідного сегменту ринкової економіки або типу державного регулювання економічних (господарських) відносин. Адже, як відомо, економічні відносини у США та ФРН мають суттєві відмінності щодо господарсько-правових механізмів їх реалізації. Класичним ідеальним варіантом має бути концептуальна (стратегічна) визначеність держави щодо змісту та напрямів розвитку відповідного сегменту національної економіки.

Таким чином, стандартами розробки концептуальних документів держави має бути передбачено обов'язкову вказівку на ту модель економічних відносин, що є для нас референтною. Звісно, коли пошук законодавчих стандартів правового регулювання набуває більш визначеного характеру і запозичення, адаптація до тих чи інших стандартів набуває усвідомленого характеру і значення, адаптація до тих чи інших стандартів набуває усвідомленого характеру.

Адаптація повинна стати не тільки елементом законотворчого процесу, але й елементом господарсько-правової політики, тобто створити один з елементів основи процесу інституалізації механізмів формування та здійснення алгоритмів

застосування правових засобів державного впливу на зміст, структуру та динаміку внутрішньо- та зовнішньоекономічних відносин, на макроекономічні властивості ринкової рівноваги, шляхом відповідної корекції змісту до змісту правового господарського порядку країни-адаптора , з метою досягнення програмно визначених кількісних та якісних властивостей функціонування національної економічної системи, забезпечення економічного народовладдя та суверенітету України. Відтак, усі дослідження у сфері господарського права повинні мати за один з елементів мети відпрацювання рівня доцільності запозичення тих чи інших зарубіжних конструкцій чи механізмів, встановлення рівня їх життєдіяльності та перспективності у національній правовій системі координат.

Відтак, можна зробити висновок, що на сьогодні необхідною є організаційна інституалізація адаптаційного механізму в системі національної законотворчої діяльності, що має стати її постійною складовою. Це передусім потрібно і для кваліфікованого методологічно забезпеченого процесу розвитку економіки в цілому і окремих її секторів через формування відповідних сегментів «адаптаційного» господарського законодавства України. Процеси адаптації вітчизняного господарського законодавства до більш досконалих стандартів господарсько-правового регулювання розвинутих країн, зокрема Заходу, мають співвідноситися з реальним станом розвитку господарських відносин в Україні, а також сприяти реалізації регулятивно-динамічної функції господарського права, шляхом створення перспективних, «на виріст» правових форм реалізації господарських відносин, що активно розвиваються або розвиток яких активно стимулюється державою. Разом з тим, не можуть запроваджуватися конструкції, які зависають у цілковитому вакуумі суспільно-економічних відносин. Здійснення вибору еталону адаптації, слід встановити спорідненість моделі розвитку відповідного сегмента ринкової економіки та типу державного регулювання економічних (господарських) відносин. Відповідно необхідною концептуальна (стратегічна) визначеність держави щодо змісту і напрямів розвитку відповідного власного сектора національної економіки. Враховуючи все це, методологією розробки концептуальних документів держави має бути з обов'язковою вказівкою на ту модель економічних відносин, що є для нас референтною. *Адаптація повинна стати не тільки елементом законотворчого процесу, а й складовою господарсько-правової політики.* Отож, усі дослідження у

сфері господарського права повинні як один з елементів мети включати встановлення доцільності запозичення тих чи інших зарубіжних конструкцій чи механізмів, рівня їх життєздатності й перспективності в національній правовій системі координат.

2. 5. «М'яке право» у регулюванні господарських відносин

Загальновідомо, що поняття «м'якого права» увійшло в обіг у зв'язку зі стрімким розвитком комерційних відносин у контексті міждержавних, міжрегіональних, одним словом міжнародних відносин, їх ускладненням, урізноманітненням, а отже, необхідністю їх урегулювання. Нині поняття «м'яке права» вживається науковцями, які вивчають розвиток і становлення будь-яких відносин, у тому числі і господарських, і розуміють його як набір правил і посібників, юридична сила яких знаходиться на етапі «обговорення». До речі, сучасне розуміння сформувалося в середині 70-х рр. ХХ ст. у західноєвропейській доктрині і набуло поширення у сфері господарського права як частина його джерел та засобів регулювання зовнішньо-економічної діяльності. Ефективність засобів «м'якого права» пояснюється тим, що вони тісно пов'язані з подіями та процесами, що відбуваються у світі. Передусім зауважимо, що «soft law», тобто правила поведінки, за своїми ознаками суттєво відрізняються від традиційних норм права. Як уже вказувалося, з огляду те, що вони відчутно впливають на загально-економічні відносини, постала необхідність детального їх вивчення, а особливо виокремлення їх специфічних рис.

Норми «м'якого права» були предметом вивчення таких науковців, як: І. І. Лукашук, Р. А. Колодкін, Т. М. Нешатаєва, Кім Док Чжу, П. Вейль, Дж. Голд, М. Сіні, Дж. П. Бургес, Д. М. Трубек, М. Нансе та ін. Становить інтерес точка зору американської дослідниці Анни Ді Робілант. Вона, наприклад, виокремлює два підходи до походження «м'якого права»: І – передумови появи «м'якого права» слід шукати в середньовічному плюралізмі, а також у *lex mercatoria*; II – пов'язує «м'яке право» з такими поняттями, як «соціальне право» і «правовий плюралізм», пояснені і розвинені європейськими юристами-«антиформалістами» в кінці ХІХ ст. та пізніше [1, с.500–501]. Справедливості ради зазначимо, що більшість вчених розглядає поняття «м'яке права» (*soft law*) спільно з «твердим правом» (*hard law*). Так, автори

одного з підручників з міжнародного права наголошують: «За останні роки в науковій літературі та практиці міжнародних організацій з'явилися термін та поняття норми «твердого права» (англ. *hard law*) та норми «м'якого права» (англ. *soft law*)» [2, с.142]. Натомість російська дослідниця Т. М. Нешатаєва вказує, що в західній правовій літературі «сформувалася концепція поділу міжнародного публічного права на «м'яке» право (*soft law*) – рекомендаційні норми та «тверде право» (*hard law*) – обов'язкові норми» [3, с.108]. Проте питання природи, структури та взагалі явища «м'яке право», особливо у сфері господарських відносин, й сьогодні породжує численні дискусії, що пов'язано з неоднорідністю і неоднаковістю поглядів на нього, що свідчить про актуальність обраної теми і необхідність подальшого вивчення цього феномену.

Сподіваємося, що ні в кого не викликає заперечень факт того, що це питання більш глибоко вивчали представники як міжнародного права, так і спеціалісти з зовнішньоекономічної діяльності. Це зрозуміло і цілком виправдано. Проте в теорії сучасного права (у жодній з галузей) й до сьогодні не існує єдності у поглядах щодо того, чим є «м'яке право» і які саме норми охоплюються цим поняттям. Досліджуючи підходи фахівців до визначення сутності цього феномену, можна виокремити два основних – широке й вузьке розуміння. Згідно з першим у межах «м'якого права» існують невизначені за своїм змістом норми міжнародних договорів, які не породжують для держав конкретних прав та обов'язків, і положення резолюцій міжнародних організацій та органів, які не мають обов'язкової юридичної сили [4, с.124]. Більш широкий перелік елементів «м'якого права» пропонує Р. Р. Бекстер: 1) положення міжнародних договорів, які потребують уточнення в наступних угодах, тобто *factum de contrahendo*; 2) «несамовиконувані» положення міжнародного договору, які потребують наступного погодження для наділення їх силою, а також програмні положення договорів, що не створюють правових обов'язків, які підлягають обов'язковому виконанню; 3) декларації, заключні акти, резолюції та інші форми вираження згоди, котрі певною мірою можуть впливати на поведінку держав та індивідів, навіть при тому, що їх норми не є формально обов'язковими [5].

У свою чергу Р. М. Валєєв та Г. І. Курдюков у межах «*soft law*» вирізняються норми, які «містяться в політичних договорах (частіш за все вони починаються

словами «прагнути», «вживати необхідних заходів») і в резолюціях міжнародних організацій, конференцій, в комюніке, в спільних заявах» [2, с.142].

Вбачається, що недоліком широкого розуміння поняття «м'яке права» можна назвати виокремлення таких елементів цього явища, які мають різну правову природу. Так, неконкретизовані договірні норми як правові не має потреби поєднувати з положеннями резолюцій міжнародних організацій, які мають неправовий характер, оскільки це значно ускладнює розуміння та застосування терміна «soft law».

Щодо вузького підходу, то в ньому можна виокремити два напрямки, а це є свідченням того, що єдиного погляду стосовно обов'язковості неконкретизованих договірних норм також не існує. На підтвердження сказаного додамо, що з цього приводу К. А. Бекашев зауважує: «Особливістю міжнародного економічного (у тому числі й господарського – курс. Ю. О.) права і його джерел є значна роль так званого «м'якого» права, тобто правових норм, що використовують формулювання на кшталт «застосовувати необхідні заходи», «сприяти розвитку або реалізації», «прагнути до реалізації» і так далі. Такі норми не містять чітких прав та обов'язків, однак, тим не менш, є юридично обов'язковими» [6, с.384]. Проте І. І. Лукашук зазначає, що як з точки зору науки, так і практики «існують два протилежні погляди» щодо даної проблеми. Неконкретизовані договірні норми, на переконання окремих фахівців, не можуть вважатися міжнародно-правовими з огляду на те, що в них не деталізуються взаємні права та обов'язки сторін такого договору, хоча за своєю формою вони є обов'язковими. Хоча важко заперечувати, що існування таких норм дозволяє встановити загальну спрямованість співпраці, цілі держав-учасниць тих чи інших договірних відносин, на підставі яких сторони повинні виконувати більш конкретні договірні положення [4, с.124–127].

Зовсім інше бачення має вітчизняний вчений В. В. Мицик: «З практичною метою поділ договірних, обов'язкових правових норм на норми «твердого права» і «м'якого права» навряд чи необхідний і доцільний. Наведена термінологія за змістом набагато ближча до узвичаєного поділу норм міжнародного права залежно від юридичної сили на імперативні та диспозитивні» [7, с.180]. На нашу думку, з цим важко погодитися. Пояснимо. Доцільно неконкретизовані договірні норми зарахувати до нетипових, або спеціалізованих, норм міжнародного комерційного

права, що пов'язано з особливостями їх змісту. Начебто на підтвердження цього С. С. Алексєєв, характеризуючи спеціалізовані норми в теорії права, наголошує: «Спеціалізовані приписи на відміну від регулятивних чи охоронних мають додатковий характер. Вони не являють собою самостійної нормативної основи для виникнення правовідносин. При регламентації суспільних відносин вони приєднуються до регулятивних та охоронних приписів, утворюючи в комплексі з ними єдиний регулятор» [8, с.319].

Крім розглянутих, існує також точка зору, відповідно до якої під нормами м'якого права розуміються взагалі міжнародні акти, які не мають характеру договору, проте вирізняються вагомою морально-політичною силою (резолуції, декларації, програми дій тощо) [9, с.24–25]. Так, Вольфганг Граф Вітцтум переконаний: «Рішення міжнародних організацій, особливо резолюції Генеральної Асамблеї ООН, які можуть називатися «деклараціями» або «хартіями», набувають значення, однак не як всесвітній законодавець, якого, як і раніше, не існує. Вони набувають свого значення або як доказ правового переконання, що складає основу міжнародного звичаєвого права, або як вказівка на можливий політико-правовий розвиток. Зазначені рішення можуть відображати норми поведінки, які, знаходячись у просторі між необов'язковими та обов'язковими нормами (soft law), дотримуються, хоча їм і не вистачає «твердості» позитивного права (hard law), тобто якості правового джерела» [10, с. 12-13]. З огляду на сказане вважаємо за доцільне договірні норми вказаного типу виключити зі складу soft law, бо вони можуть бути повноцінною нормою міжнародного договору, який і так є традиційним джерелом міжнародного права.

У цьому контексті додамо, що американська Комісія з питань вивчення організації миру в 1966 р. зробила такий висновок: резолюції Генеральної Асамблеї ООН у кінцевому підсумку стають обов'язковими для держав-членів. Згодом вони були визнані як «третья категорія джерел міжнародного права, обов'язкових для дотримання державами». Як наголошують автори підручника «Міжнародне приватне право»: «Те, що вони не укладаються і не ратифікуються, не позбавляє їх такої властивості» [6]. Нині в науці міжнародного права склалася думка, «що рішення міжнародних органів та організацій є допоміжними, неосновними джерелами сучасного міжнародного права [6]. Щоправда, одні автори обмежують

подібні рішення резолюціями Генеральної Асамблеї ООН та рішеннями Ради Безпеки, інші розглядають їх значно ширше: акти спеціалізованих установ ООН (конвенції і рекомендації МОП, ЮНЕСКО, ВПС; конвенції, постанови і регламенти МСЕ; конвенції та міжнародні санітарні правила ВООЗ; рішення і рекомендації ІМО; конвенції, стандарти, рекомендації, процедури, технічні регламенти ІКАО та ін.), міжнародних конференцій, регіональних міжнародних організацій. Крім того, виокремлюються рішення міжнародних судових установ, на які спочатку чекав такий самий вердикт вчених, як і щодо міжнародних договорів: вони не визнавалися джерелами права. Згодом, аналізуючи міжнародно-правову практику, коли таких рішень ставало дедалі більше і вони безумовно або переважно виконувалися, вчені стали схилитися до думки, що за дотримання певних умов (наприклад, якщо рішення було прийнято одногосно або трьома четвертими голосів тощо) їх можна визнати джерелами права. Проте на переконання учених у тому, що рішення міжнародних судів можуть ними бути, багато в чому вплинула діяльність (точніше, її результати) Європейського суду з прав людини і Суду Європейського Союзу. Саме завдяки їх діяльності в науці утвердилася думка, що «європейське право ... пропонує не тільки найважливіше зведення норм прецедентного права, ... а й один з найбільш наочних та цікавих прикладів ефективної системи міжнародних юридичних процедур».

У російській доктрині професор Т.Н. Нешатаєва також у межах м'якого права розглядала резолюції-рекомендації організацій у системі ООН, що включають формулювання, які являють собою нові правила у сфері міждержавних, у тому числі й господарських, відносин. До резолюцій такого роду слід відносити: декларації, що встановлюють нові правила; програми розвитку певної галузі (*зрозуміло, й господарських відносин* – курс. Ю. О.) співпраці держав; кодекси поведінки держав у сфері спеціального міжнародно-правового регулювання (*у тому числі й господарського*). Даним нормативним актам притаманні такі спільні риси: а) назва, яка свідчить про те, що даний акт, не підлягає терміновій реалізації (програма, хартія, кодекс); б) наявність формулювань, які вказують на необов'язковість даного правила поведінки (в англ. тексті, наприклад, вживається «should» замість «shall», у рос. мові – «может» замість «должен», а також словосполучення на кшталт «по мірі необхідності», «наскільки це можливо»). Такі акти містять особливо багато

посилань на моральні постулати та цінності; характер викладення правила поведінки дає можливість для суб'єктивного тлумачення [3, с.100–101].

У вітчизняній доктрині як міжнародного, так і господарського права досить поширеним є погляд, що «основними джерелами норм так званого «м'якого права» є резолюції міжурядових організацій системи ООН та її органів, насамперед Генеральної Асамблеї ООН, політичні акти регіональних конференцій та організацій, інші міжнародні акти, прийняті державами, міжурядовими організаціями, які мають не юридичний, а морально-політичний характер» [7, с.180].

Крім того, слід окремо зупинитися на міжнародному комерційному праві (*lex mercatoria*) як одному з міжнародно-правових джерел МПРП. *Lex mercatoria* можна впевнено назвати джерелом міжнародного господарського права – права міжнародного ділового обороту (міжнародного договірної, валютного та транспортного права, права інтелектуальної власності, міжнародного комерційного арбітражу).

Як наголошують автори підручника «Міжнародне приватне право»: «Основний зміст *lex mercatoria* – це автономна, відособлена від національних правових систем система регламентації міжнародної торгівлі». Додамо, що за правовою природою – це недержавне регулювання, предмет якого є всі види міжнародних комерційних операцій. Іноді *lex mercatoria* визначається як "м'яке, гнучке" право (з огляду на рекомендаційний характер його норм). Пояснимо. Як правило, учасники правовідносини не пов'язані імперативними державними приписами.

Підставою для такого твердження є те, що в основі *lex mercatoria* лежить міжнародна торговельна практика ("право купців"), яка склалася у Західній Європі в середні століття. Специфічними рисами можна вважати те, що:

1. *Lex mercatoria* – це автономне право міжнародної торгівлі, що зародилося спонтанно і не має відношення до національного права. Сторони можуть за допомогою контракту врегулювати свої відносини, використовуючи те джерело права, яке вони самі обирають.

2. *Lex mercatoria* не існує в як право як таке. Воно виступає доповненням до національної правової системи у вигляді послідовної консолідації звичаїв і правил міжнародної торгівлі.

3. Будь-які юридичні норми повинні виникати з державного суверенітету або визнаватися ним. *Lex mercatoria* не відповідає цій вимозі, тому у сторін немає можливості обрати правопорядок, не заснований на національному праві.

З усього вищенаведеного можна побачити, що проблемою є також визначення характеру обов'язковості або необов'язковості «м'якого права». І з цього приводу можна навести різноманітні міркування. Так, Кім Док Чжу наголошує: «Поділ міжнародного публічного права на «м'яке» право (*soft law*) та «тверде» право (*hard law*), запропонований в західній доктрині міжнародного права, відображає реальні процеси в міжнародних відносинах, проте навряд є слушним щодо до міжнародного публічного права в цілому» [11, с. 6–7]. У свою чергу В. В. Мицик робить висновок, що «нормами так званого м'якого права є інституційні, рекомендаційні неправові норми, які містяться в документах міжнародних міжурядових організацій, настанови яких можуть мати обов'язковий політичний, але не юридичний характер» [7, с.182]. Звертаючи увагу на ступінь обов'язковості норм «м'якого права», італійський вчений Френсіс Снайдер запропонував визначати норми *soft law* як «правила поведінки, які, в принципі, не мають юридично обов'язкової сили, але які, незважаючи на це, мають практичний ефект» [12, с.2]. Видатний німецький фахівець Вольфганг Граф Вітцтум у дусі юридичного позитивізму зазначає: «Джерелом міжнародного права також не є «м'яке» право (*soft law*). Право є правом, якщо воно визначається діючим на законних підставах органом, уповноваженим на нормотворчість. Воно або діє, або не є правом на відповідний момент часу; «більш сильної» або «більш слабкої» норми логічно не може існувати» [10, с. 102]. Начебто продовжуючи наведене, російський вчений Р.А. Колодкін пише, що концепція «м'якого» права – це намагання втиснути в межі міжнародного права положення, що не формулюють міжнародно-правових норм, з однієї сторони, а з іншої - приведення до часткової деюридизації цілого ряду зобов'язань у міжнародному праві» [13, с.95–96].

Підсумовуючи, додамо, що вбачається за доцільне «м'яке право» розглядати як систему необов'язкових норм, які в той же час мають важливе практичне значення та широко застосовуються. По-перше, такі положення мають політичний характер, саме через їх природу забезпечується досить швидка реакція на необхідність врегулювання тих чи інших відносин, тобто *soft law* виступає

своєрідним індикатором проблемних аспектів міждержавного співіснування. По-друге, *soft law* є органічним явищем, породженим, у першу чергу, активізацією діяльності міжнародних (у тому числі господарських) організацій, які опосередковують спрямованість зусиль держав на забезпечення міжнародного правопорядку. Незважаючи на численні праці, присвячені обґрунтуванню природи, сутності м'якого права, ці питання залишаються дискусійними. Така ситуація свідчить про безумовну актуальність та значимість даної проблеми. По-третє, саме завдяки м'якому праву забезпечується адаптація чинного нормативного масиву до існуючого міжнародного становища, зокрема, й у сфері господарських відносин. Більш того, для господарського права воно виступає дієвим інструментом, за допомогою якого визначаються та встановлюються нові міжнародно-правові норми, які забезпечують регулювання найпоширеніших на даний момент господарських відносин, а також ефективне функціонування міжнародної нормативної системи.

Яскравим прикладом впливу м'якого права на урегулювання господарських відносин (у даному випадку зовнішньоекономічних) є Арбітражний регламент ЮНСІТРАЛ, який у жодній країні світу не володіє силою закону. Однак цей регламент, можливо, може бути прийнятий сторонами договору. Для його прийняття рекомендується наступна типова застереження: будь-який спір, розбіжність або вимога, що виникають з даного договору, або що стосуються його або порушення, припинення або недійсності, підлягають вирішенню в арбітражі відповідно до чинного в даний час Арбітражного регламенту ЮНСІТРАЛ.

Якщо звернутися до історичних подій, то у 1985 році зважаючи на великі розходження в національних законодавствах про арбітраж ЮНСІТРАЛ підготувала і прийняла типовий закон. Генеральна Асамблея ООН 11 грудня 1985 року рекомендувала всім державам цей типовий закон, враховуючи потреби міжнародної торгівлі. Щоб усі країни світу будуть приймати свої національні закони на базі типового закону і таким чином буде досягнуто однаковість національного законодавства, що стосується арбітражної процедури. Навіть якщо якась країна бере типовий закон як зразок для свого законодавства, типовий закон як такий не має прямого юридичної дії та національної юрисдикції. Ідея полягала саме у тому, що країни світу повинні базувати свої національні арбітражні закони на типовому законі ЮНСІТРАЛ, що з нього вони повинні отримати єдину думку міжнародних

юристів по суперечливим питанням, які виникають при розробці або реорганізацію їх власних арбітражних законів і що таким чином буде встановлена певна ступінь однаковості арбітражного регулювання, що використовується в різних країнах світу.

Форма «типового закону», а не міжнародної конвенції була обрана ЮНСІТРАЛ головним чином для того, щоб надати можливість окремим державам привести у відповідність з Типовим законом їх індивідуальні вимоги і потреби, а не ставити держави перед альтернативою прийняття або неприйняття конвенції. Звичайно, типовий закон має на меті визнання його повністю як замкнутої, розробленої системи права міжнародного комерційного арбітражу, що особливо важливо для держав, арбітражне законодавство яких застаріло, уривками або не задовольняє потребам міжнародного арбітражного процесу. [11, с. 633]

Типовий закон ЮНСІТРАЛ про міжнародний комерційний арбітраж 1985 р стимулював в більшості європейських держав і в багатьох державах інших континентів (Австралія, Австрія, Бахрейн, Бельгія, Англія, Гватемала, Уельс, Індія, Перу, Оман, Нова Зеландія, Зімбабве, Північна Ірландія, Італія, Іспанія, Канада, Нігерія, Швеція, Швейцарія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Голландія, Ірландія, Україна, Росія, Сінгапур, Кіпр, Сінгапур, Єгипет, такі штати США, як Каліфорнія, Коннектикут, Орегон і Техас і ін.) Реформу «внутрішнього» законодавства різних держав про міжнародний комерційний арбітражі, тобто на його основі понад 30 держав прийняли своє арбітражне законодавство. [6, с. 233-234] У Азербайджані 18 листопада 1999 року також було прийнятий закон про «Міжнародному арбітражі» [8], текст якого повністю ідентичний модельному Закону ЮНСІТРАЛ про Міжнародному комерційному арбітражі (тобто це дослівна «листування» Типового закону, так звана сліпа рецепція, без урахування національних особливостей і елементів законодавчої техніки) [9].

Що ж до національної позиції на цей рахунок, то Закон України «Про міжнародний комерційний арбітраж» був розроблений на основі Типового закону ЮНСІТРАЛ «Про міжнародний торгівельний арбітраж» від 24.02.1994 року № 4002-ХІІ. Коли останній набув чинності кількість справ, розглянутих Міжнародним комерційним арбітражним судом при Торгово-промисловій палаті України збільшилась.

Відтак, не маючи обов'язкової сили Арбітражний регламент ЮНСІТРАЛ (який не має статусу навіть міжнародного договору) надав основи феноменальній кількості країн щодо національного врегулювання арбітражних відносин, а з ними і сформовані на його основі внутрішні закони «Про міжнародний комерційний арбітраж». Тобто у результаті норм м'якого права, по-перше, з'явився елемент внутрішнього законодавства, по-друге, у цьому процесі відбулася міжнародна уніфікація, таким чином з'явилася прогнозованість реалізації даних правовідносин за участю інститутів міжнародного комерційного арбітражу у залежності від юрисдикції держави на території якої він знаходиться.

Таким чином, трансформації м'якого права у фактуру внутрішнього законодавства України відбувається на постійній основі. Важливо, однак, щоб цей процес набув статусу окремого об'єкта законодавчої політики у господарсько-правовій сфері, адже мають бути визначені пріоритети з огляду на затребуваність у сучасних умовах тих чи інших форм господарсько-правового регулювання, тобто з урахуванням їх актуальності, що прогнозується, динамічності змін у міжнародній економічній кооперації. Важливим аспектом у такій політиці мають стати і національні економічні інтереси, у тому числі безпекового порядку. Отже, важливим завданням слід визнати створення повної картини джерел м'якого права та їх предметної локалізації в системі господарських правовідносин і визначення пріоритетних завдань щодо таких джерел.

2. 6. Кодифікаційний процес як форма еволюції господарського законодавства

Сучасне законодавство потребує суттєвих змін. Міністерство юстиції України виступила с пропозицією щодо скасування Господарського кодексу України, оскільки більшість норм останнього потребують модифікації чи мають колізійний характер з галузевим законодавством, а також автори відповідної ідеї називають проект Цивільного кодексу «напрацюванням нового європейського закону». Однак повне скасування призведе до анархії правової системи, а, відтак, інший шлях полягатиме в суттєвій модернізації Господарського кодексу України та в більш обґрунтованому еволюційному кроку розвитку господарського законодавства України.

Цивільний та Господарський кодекс є комплексним поєднанням нормативної бази, теоретичних здобутків вчених, узагальнення правозастосовчої практики, вітчизняного та зарубіжного досвіду врегулювання правових відносин у сфері цивільного і господарського права. Сфера дії останніх – головне питання ще за часів створення. І підходи до вирішення знайшовся і є актуальним у наш час. Він полягає у врахуванні різних суспільних відносин – приватно-правових та публічно-правових, останні повинні регулюватися різнорідними (за типом відносин) нормативними актами. Намагання цивілістів регулювати господарські відносини за допомогою приватно-правових важелів лише ускладнюватиме економічні відносини нашої держави. Реалії і характер господарських відносин (яким характерні багатоаспектність, складнорядність тощо) Цивільним кодексом неможливо врегулювати. Таким чином, місце Господарського кодексу України як оплоту зокрема і публічно-правових інтересів відносин визначено комплексною природою самих відносин, а місце Цивільного кодексу України простирається як відомо у площині приватного права.

В умовах укріплення правової держави стоїть мега завдання – оновлення господарського законодавства до динаміки сучасного життя та разом із тим і до міжнародних стандартів, зокрема до стандартів СОТ, Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. [172, с. 180] Звісно, окремі норми Господарського кодексу України безперечно потребують суттєвого оновлення, хоча останній містить загальні положення регулювання господарських відносин, однак увесь масив відповідних відносин в ньому зафіксувати неможливо, адже різні види регулюють спеціалізовані нормативно-правові акти, де саме і виникають безліч суперечних норм та колізійних моментів.

Господарська діяльність має велике значення для інтеграції України до європейського середовища, адже регулює безліч економічних питань, а відтак, господарське законодавство за складністю предмета відносин, які регулюються, системно-синтетичною їх природою і надзвичайною динамікою розвитку являє собою особливий «полігон» розгортання кодифікаційних робіт. Звісно, виникає суспільний запит на усунення недоліків, які не відповідають ні європейським вимогам, ні взагалі реаліям життя. [173, с. 112]. Акцентуючи увагу на сучасному значенні Господарського кодексу України, вірно вказується, що з метою вдосконалення системи правового забезпечення економіки продовжується робота з подальшої консолідації і кодифікації господарського законодавства. У цей час

необхідно розпочати реалізацію Концепції модернізації господарського законодавства на базі Господарського кодексу України [174, с. 342].

Найактуальнішим завданням для науки господарського права є комплексний розвиток галузевого законодавства. Це передбачає, по-перше, нарощування змісту кодексу за допомогою чинних нормативних актів, які довели свою корисність у процесі правозастосування (Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про інвестиції», «Про телебачення та радіомовлення» тощо); по-друге, узгодження норм чинних нормативно-правових актів, які залишались за межами кодексу, з нормами останнього (прикладом цього є поняття «суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності» наданого у ГКУ та у Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність»); по-третє, суттєве внесення «винесених за дужки» питань в структуру кодексу (розділ «Економічна безпека», «Телекомунікації», «Медичні послуги» тощо); по-четверте, оновлення господарського законодавства відповідно до міжнародних стандартів.

Також, становлення в Україні демократичної правової держави передбачає підвищення вимог до якості законодавства й прагнення досягти його системності [176, с. 3]. Проведення реформ у найбільш важливих сферах суспільного життя пояснює те, що головним інструментом, який, до речі, можна вважати основною специфічною рисою європейської континентальної законотворчості, пропонується обрати кодифікацію, яка має стати й особливістю процесу систематизації законодавства України, адже ухвалення значної кількості законодавчих і підзаконних актів призводить до того, що прийняті норми або дублюються, або по-різному регулюють одне й те саме питання, або навіть суперечать одна одній. З огляду на це виникає гостра потреба в систематизації законодавства й узгодженні приписів щодо окремих видів відносин, які містяться в різних галузевих актах всього чинного правового матеріалу.

Отже, усе наведене підтверджує нагальність і необхідність кодифікації, яка нині розглядається як умова галузевої організації правових норм, забезпечення системності законодавства, а також його вдосконалення [177, с. 6]. Як наголошував академік В. Мамутов, кодифікація, при якій використовується згаданий вище синтезуючий підхід, створює можливість, зберігши прихильність до власного досвіду, урахувати досягнення світової цивілізації, особливо у сфері регулювання економічних відносин. До сказаного варто додати, що важливим етапом розвитку господарського права відносини неплатоспроможності проведена ще у 2003 році, а

саме 1 січня 2003 року було прийнято Господарський кодекс України, який започаткував природній системоутворюючий процес мега динамічного господарського законодавства України. Однак останній не тільки не закінчується, а навпаки, розгортається як шляхом модернізації змісту останнього, так і шляхом перенесення кодифікаційних робіт на нижні підгалузеві щаблі ієрархії системи нормативно-правового регулювання. [65, с. 3-4].

Яскравим прикладом є Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.2018 року № 2597-VIII. Звісно, якщо взяти відносини неплатоспроможності, то перші спроби врегулювати цю сферу з'явилися ще на початку 90-х років за допомогою Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14.05.1992 року № 2343-XII, а сам процес законотворчості з відповідного питання закінчився прийняттям кодексу.

Наголосимо, законодавець дуже систематично убрав форму кодифікації, де окремо регулюється банківська сфера. Раніше питання банкрутства банків регулювали окремо. Спочатку за допомогою сумарних правил законів почали порушувати провадження у справах про банкрутство за Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», тобто за загальною процедурою для юридичних осіб, а не за спеціальною банківською процедурою згідно з Законом України «Про банки і банківську діяльність» та Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб». Однак застосовувалася загальна процедура банкрутства, що було визнано господарським судом стосовно «недоліквідованого банку» не можливим застосовувати відповідну процедуру банкрутства і було надано свою оцінку статусу таких суб'єктів (банк чи небанк) та відповісти на питання, за якою процедурою вони підлягають ліквідації або банкрутству. Із прийняттям нового Кодексу з процедур банкрутства дана норма була більш деталізована та викладена у ч. 2 ст. 2 у такому вигляді: «законодавство про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом не поширюється на банки, які виводяться з ринку або ліквідуються відповідно до законів України «Про банки і банківську діяльність» та «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб». Відповідно до ст. 77 Закону України «Про банки і банківську діяльність» банк може бути ліквідований: (1) за рішенням власників банку (при цьому, обов'язковою є отримання згоди НБУ); (2) у разі відкликання Національним банком України банківської ліцензії з власної ініціативи або за пропозицією Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Таким чином, банки

можуть бути ліквідовані лише за спеціальною процедурою. Відтак, регулювання банкрутство банків (спеціальний режим банкрутства) свідомо в кодексі, що є саме доказом кодифікаційного процесу.

Сьогодні відповідними ієрархічними рівнями виступають спеціальні сфери господарсько-правового регулювання, адже охоплюють окремі види господарської діяльності, а також сектори та галузі національної економіки, товарні та функціональні ринки. У практичній площині за ініціативою держави, асоціацій підприємців, наукових інституцій тощо бурхливо створюють проекти кодифікацій господарського законодавства, зокрема щодо електроенергетичної галузі, торговельної, зовнішньоекономічної, інвестиційної, телекомунікаційної і нарешті інноваційної діяльності. Поглиблення, хаотичні зв'язки взаємодії та розширення відповідних сфер правового регулювання, динаміка розвитку спеціалізації законодавства відповідно до нових і нових сфер економічного буття змушує законодавця до необхідності проведення кодифікаційних робіт, умовно можна також додати про цю необхідність і на другому рівні ієрархії джерел господарського законодавства, а саме на підгалузево-інституційному рівні, яка виникає для усунення колізійних норм на усіх щаблях.

Узятий Україною курс на побудову правової держави поставив вимогу кардинального реформування усіх сфер суспільного та державного життя, яке вимагало всебічного та ґрунтовного дослідження суперечностей, що існують в суспільстві, а особливо колізій, що виникають у відносинах урегульованих правом. [175, с. 2] Тому зменшення колізійності, безумовно стає одним із важливіших завдань здійснення правової реформи в Україні на сучасному етапі і в господарському законодавстві особливо. На жаль, існування суперечностей властиво усім рівням існуючої системи господарського законодавства України. Причиною є як і порушення процедури ухвалення нормативно-правових актів, так і вторгнення суб'єкта правоутворення у сферу компетенції інших суб'єктів чи ігнорування правил законодавчої техніки тощо. [175, с. 10]

Кодифікаційний процес має на меті, по-перше, відновлення такої властивості господарського законодавства у відповідних сферах, як його цілісність, системність, по-новому визначити обсяг його уніфікованої частини і її співвідношення із спеціалізованим законодавчим регулюванням, адже розвиток спеціалізованого законодавства рано чи пізно поставить питання про викристалізацію в ньому самому власної уніфікованої і власної спеціалізованої частин. По-друге, кодифікація

дозволяє суттєво реформувати-модернізувати зміст законодавчого регулювання, запровадити нові підходи до організаційно-господарського забезпечення того чи іншого виду діяльності, удосконалити зміст регулювання господарсько-виробничих відносин відповідно до сучасного рівня розвитку ринкових відносин, а також ділової та судової практики.

Сьогодні ми маємо зробити наступний крок, йдеться про перехід, згідно з положеннями Концепції модернізації господарського законодавства на базі Господарського кодексу України, до комплексного розвитку галузевого законодавства. Це передбачає, по-перше, розширення змісту Кодексу за рахунок норм чинних актів, які довели свою корисність у процесі правозастосування; по-друге, узгодження приписів, що залишалися поза межами Кодексу, з положеннями останнього, адже нарікання, які нині лунають на адресу ГКУ, є цілком справедливими. На жаль, законодавець ні в процесі законотворчої роботи перед прийняттям ГКУ, ні протягом часу його існування не спромігся усунути очевидні недоліки, які в ньому містяться. Кількість колізій з нормами Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ), спеціалізованими законами України, такими як «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991 р. №959-XI, «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 р. № 1560-XII, «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р. № 40-IV, «Про банки і банківську діяльність» від 28.08.2018 р. № 2121-III, та іншими нормативними актами насправді вражає.

Існує вже багато фундаментальних наукових праць, присвячених аналізу цих колізій і окресленню можливих шляхів їх усунення, а також судових інтерпретаційних і правозастосовчих актів. Такий стан справ дійсно не може вважатися нормальним, адже, крім складнощів у правозастосуванні, які є причиною головної судової проблеми сьогодні – нестабільність і непередбачуваність судової практики, це викликає іншу, і навіть ще більш глобальну проблему, як-от недосконалий варіант регламентації господарсько-правових відносин ставить під загрозу ідею державного регулювання економіки. Отже, актуальність обраної теми не викликає сумнівів, більш того, вирішення окресленої проблеми сьогодні є одним із першочергових завдань науки господарського права.

Тема кодифікації законодавства розглядалася у роботах таких учених-господарників, як: О. А. Бесянєвич, А. Г. Бобкова, О.В. Бринцев, О. М. Вінник, Д. В. Задихайло, Г. Л. Знаменський, В. К. Мамутов, В. В. Кудрявцева, В. С. Мілаш, О. П. Подцерковний, В. С. Щербина та ін. Однак дана тема залишається у центрі уваги,

тобто є актуальною для вивчення, адже питання достатнього й досконалого наповнення і систематизації нормативного матеріалу досі залишаються невирішеними. Урешті-решт, критична маса робіт учених з цих двох проблем дозволяє сформулювати універсальну теоретичну матрицю для відповідних досліджень, важливих не тільки в аспекті підвищення якості законодавчого реформування у цих сферах господарювання, а й для отримання новітніх науково-теоретичних результатів.

Необхідно визнати, що в його змістовному та систематизаційному аспектах кодифікація як форма розвитку законодавства у Незалежній Україні стала звичайним напрямом функціонального розвитку законодавства та законодавчої політики в цілому. Однак, ні у вітчизняній, ні закордонній правовій доктрині чи законодавстві дотепер відсутнє уніфіковане визначення поняття «кодифікація», навіть, незважаючи на тривалість вивчення останнього. Так, такі правники дореволюційного періоду (наприклад, Є. М. Турбецький та А. А. Рождественський) [182, с. 28] кодифікацію розглядали лише як опрацювання чинного законодавства, однак не окреслюючи при цьому цілей і кінцевого результату (а, відтак, постає питання: «Хто саме здійснює таке опрацювання?». Адже відповіді не надають). Більш повно поняття «кодифікація» розкриває Г. Ф. Шершеневич: «Кодифікація полягає в обробці законодавства, спрямованій на приведення чинних законів до системи, а також узгодження їх змісту з потребами часу й між собою на підставі єдності принципів, покладених в її основу». [182, с. 29]

Революційними слід назвати погляди І. І. Аншлеса, який акцентує на тому, що саме «кодифікація з розрізнених, взаємосуперечливих законоположень шляхом систематичного відбору, опрацювання й переробки створює новий і за формою, і за змістом законодавчий акт. Увесь законодавчий матеріал викидається назовні. З печі кодифікатора закон повинен вийти чітким, цільним і єдиним». У юридичних джерелах радянських часів можна зустріти й таке тлумачення, згідно з яким кодифікація ототожнюється з інкорпорацією і законодавчою технікою. Прикладом може служити інтерпретація цього поняття, запропонована А. М. Іодковським, який вважав, що кодифікація провадиться у двох напрямках. Перший напрямок кодифікаційної діяльності, на його думку, – це системне опрацювання чинного законодавства, тобто процес приведення тієї чи іншої його галузі до внутрішньої єдності. Завдання такої діяльності полягає в повній заміні раніше чинного законодавства шляхом створення нового закону. Вона провадиться в порядку,

встановленому для звичайного проходження законів. У результаті з'являються нові закони (кодекси, положення, статuti та ін., предметом регулювання яких виступає певна сфера відносин, що й замінює собою всі або більшу частину законів, які діяли раніше [182, с. 29]. Другий її напрямок науковець характеризував як такий, який не ставить за мету зміну чинного законодавства й перероблення існуючих законів. Він стверджує, що кодифікаційна діяльність у цьому випадку спрямована на впорядкування чинного законодавства, зведення існуючих законів у заздалегідь визначену систему й усунення протиріч між ними, не переінакшуючи при цьому їх змісту.

Сучасний погляд на поняття, що розглядається, відображає визначення російського вченого-правника А. О. Соловйов, який запропонував таке трактування кодифікації законодавства (подаємо мовою оригіналу): «Вид упорядочения нормативно-правового материала в определенной сфере общественных отношений, реализуемый в процессе и результате деятельности (обычно) органа законодательной власти через целенаправленное организующее и перераспределяющее воздействие на разрозненную и несистемно (либо недостаточно системно) организованную и взаимодействующую совокупность нормативных правовых актов и правовых норм, действующих в определенной области общественных отношений на определенный момент, посредством их (актов и норм) компенирования (вобрания, включения в себя и системного встраивания, интеграции внутри себя) в себя, изменения (переработки) и обогащения (в целях восполнения правовых пробелов, снятия противоречий) дополняющим нормативно-правовым материалом, с депозицией (сбором и осаждением в отсекаемый в данном случае «осадок») или реновационным замещением устаревших и не удовлетворяющих по иным критериям сегментов и элементов правовой регламентации, перегруппировкой и интегрирующим системным выстраиванием получаемой совокупности по определенной многоуровневой и сложноструктурированной функционально-логической, синтаксической и морфологической схеме (модели, матрице) внутри вновь формируемого таким образом единого, логически цельного, устойчивого и системного нормативного правового акта (кодекса), заменяющего в результате в определенной отрасли права (подотрасли, институте, направлении правового регулирования) существенную часть нормативно-правовой регламентации и реализующего отраслеобразующую (институтообразующую) функцию» [181, с. 32–33]. Навряд чи виправдовує себе

позиція, що чим більше визначення (наведено одне речення, яке вміщує 21 рядок), тим змістовнішим воно є.

Вважаємо, що визначення будь-якого поняття має максимально відтворити його характерні риси, а в подальшому навести перелік його відповідних характеристик, ознак. Найбільш прийнятною й обґрунтованою, на наше переконання, є позиція науковців, які доводять, що будь-яка кодифікація – це найвища сходинка систематизації, якій зазвичай передують консолідація та інкорпорація. При цьому останні процеси не обов'язково мають кінцевим варіантом кодифікацію. Як уявляється, вони є бажаними, а не категоричними передумовами.

Врахування наведеного повною мірою стає в нагоді при проведенні первинних кодифікацій, наприклад, як це було з Кодексом України про адміністративні правопорушення, Житловим кодексом України та ГКУ. Коли ж має місце наступна кодифікація, то за основу беруться досягнення попередньої систематизації законодавства у формі кодифікації, консолідації чи інкорпорації. Однак, на жаль, мусимо констатувати, що за двадцять три роки, упродовж яких відбувалося оновлення національного законодавства у сфері суспільних економічних відносин, ми так і не спромоглися наблизитися до формування правового господарського порядку, що забезпечував би функціонування сучасної високотехнологічної, ефективної, конкурентоздатної, екологічно й соціально спрямованої національної економіки. Більш того, нині суспільство, йдеться про підприємців, працівників, інвесторів, споживачів, територіальні громади і, врешті-решт, державу, не задоволені станом регулювання, організації та здійснення господарської діяльності, що, у свою чергу, не може забезпечити виконання цілої низки власних суспільних функцій. Додамо, що в даному випадку мова йде не про відчуття природного прагнення до більш високих стандартів сфери господарювання, а про усвідомлення глибоких змістовних дисфункцій в її системі.[178, с. 5]

Звісно, економічне зростання держави завжди неодмінно пов'язане з розвитком підприємницького середовища й інвестиційних процесів [179, с. 7] як на економічному майданчику, так і по окремих секторах. Сьогодні в умовах глобалізації ніхто, крім держави, не здатний захистити національний ринок, вітчизняного товаровиробника і, як наслідок, кожного пересічного громадянина держави від нищівних сил транснаціональних корпорацій і колоніально-експансіоністські налаштованих економік розвинених країн. Зрозуміло, що «непомітна рука ринку» належить цим важковаговикам – провідним гравцям на

макроекономічній арені. До чого ця «рука ринку» довела економіку України з її колись могутнім економічно-промисловим, науковим, ресурсним і людським потенціалом, також відомо усім. Видобуток корисних копалин, екологічно небезпечні галузі промисловості (чорна металургія, хімічна промисловість тощо), екстенсивне сільське господарство – це ті ніші, які уготовані глобальним ринком економіці України. Як відомо, вони є низькодохідними і ресурсозатратними галузями [181, с.13]. В існуванні на території України високодохідних виробництв глобальний ринок не зацікавлений. Наукоємна промисловість (авто-, літако-, верстато- та інше машинобудування, космічна галузь, сучасний ВПК та інші високотехнологічні виробництва) тут існувати не повинні, адже вони відбирають ринок збуту відповідних корпорацій, стають зайвою перешкодою у власній конкурентній боротьбі.

У той же час національно орієнтована держава заінтересована у збереженні і розвитку на її території саме таких високодохідних наукоємних галузей економіки, бо це є запорукою успіху держави як інституту, покликаного забезпечити добробут і соціальну захищеність населення, збереження людського й природно-ресурсного потенціалу. Вітчизняні підприємства і навіть їх об'єднання сьогодні, на жаль, не в змозі протистояти цим глобальним планам світового розподілу праці. Єдиний, хто ще хоч якось здатен це зробити, – це держава. Україна ж на хвилі ліберально-демократичних здобутків і перетворень 90-х років майже повністю відмовилася і від політики протекціонізму зокрема і від системного управління власною економікою в цілому.

Як уявляється, проявом цього є, по-перше, відсутність «Економічної Конституції», тобто норм у Конституції України, котрі на найвищому (та найбільш стабільному) рівні визначали б загальні засади функціонування економіки держави (принципи, мету, систему органів, способів державного управління економікою; межі приватизації; завдання і механізми функціонування державного сектору економіки; цілі й міру участі іноземного капіталу в економіці України тощо); по-друге, невдале втілення в ГКУ ідеї державного регулювання ринково-економічних процесів. Законодавець, прийнявши одночасно ліберально-ринковий ЦКУ і патерналістсько орієнтований ГКУ, намагався всидіти на двох стільцях – і створити абсолютно вільний ринок, і зберегти окремі засади планової економіки. Це, як слід було того й очікувати, виявилось неможливим.

Однак не все так погано. На наше переконання, законодавча практика незалежної України за останні двадцять років накопичила достатній досвід як рекодифікації, тобто прийняття на новій основі цілої низки кодексів у тих галузях законодавства, що вже були раніш представлені кодифікаціями радянського періоду, так і первісної кодифікації, яскравим прикладом якої є Господарський кодекс України. Слід додати, що господарське право, а отже, і господарське законодавство, за складністю предмета відносин, які характеризуються системно-синтетичною природою і надзвичайною динамічністю, являють собою особливий «полігон» кодифікаційних робіт [180]. Виходячи з цього вітчизняні правознавці відмічають той факт, що при врегулюванні економічних відносин законодавець вдається до крайнощів: якщо раніше (упродовж перших періодів проведення реформ у незалежній Україні) ці відносини упорядковувалися здебільшого постановами уряду (законів майже не було), то тепер спостерігається протилежне – регламентуються вони переважно великим масивом законів. Причому останні приймаються з оперативно-господарських і навіть технічних питань, які цілком природно могли бути включені в більш загальні закони. Як приклад можна навести закони України «Про енергозбереження» від 23.07.2017 р. № 74/94-ВР, «Про транспортно-експедиторську діяльність» від 03.08.2012 р. № 1955-IV, «Про телекомунікації» 18.11.2003 р. № 1280-IV, «Про зерно та ринок зерна в Україні» 19.07.2017 р. № 37-IV, «Про лікарські засоби» від 04.04.1996 р. № 123/96-ВР тощо.

Крім того, нині ухвалюються сотні законів, які через процедурно-технічні й політичні обставини виявляються не лише низької якості й не узгоджуються один з одним, порушують єдине поле регулювання, а й стають маловідомими і незрозумілими підприємцям. Таким чином, завдяки складній системно-синтетичній природі й надзвичайній динамічності господарське законодавство кореспондує складність самого предмета та різновекторний шлях його розвитку. А, відтак, складність регулювання відповідних відносин окреслює саме шлях великого масиву кодифікаційних робіт, тобто кодифікація господарського законодавства з прийняттям Господарського кодексу України не тільки не закінчується, а навпаки, розгортається, що можливо як за допомогою модернізації змісту останнього, так і перенесення кодифікаційних робіт на нижні підгалузеві щаблі ієрархії системи нормативно-правової регламентації. Відповідними структурними одиницями господарсько-правової ієрархії виступатимуть саме спеціальні сфери господарсько-правового регулювання, що охоплюють окремі види господарської діяльності,

сектори та галузі національної економіки, а також товарні й функціональні ринки. Таким чином, є актуальним розробляти сьогодні проекти кодифікацій господарського законодавства. Невипадково у практичній площині за ініціативою держави з'явився спочатку алгоритм майбутнього Кодексу України з процедур банкрутства, підтриманий асоціацією підприємців, розроблений науковими інституціями та впроваджений ВРУ до структури господарського законодавства. Доречним відповідний процес здійснити і у електроенергетичної галузі, торговельної, зовнішньоекономічної, банківської, інвестиційної, а також інноваційній.

Основними причинами необхідності реформування законодавства є, звісно: наявність у чинному законодавстві численних вад (прогалин, колізій, численних застарілих та малоефективних норм); динамізм відносин у сфері господарювання (змінюваність залежно від появи нових технологій, видів договорів, форми співпраці суб'єктів господарювання, міжнародних зв'язків тощо), а також складність та багатоманітність цих відносин, що не завжди вдається враховувати під час ухвалення нормативно-правових актів; глобалізація економічного життя, а також поширення сфер діяльності транснаціональних компаній та промислово-фінансових груп, міжнародне співробітництво, участь України у міжнародних організаціях економічного спрямування; зміни напрямів економічної політики держави за рахунок проведення широкомасштабних експериментів, орієнтування України на вступ міжнародних союзів економічного спрямування з відміним від українського правовим регулюванням господарських відносин.

Напрямом вдосконалення господарського законодавства є: по-перше, вдосконалення його змісту (необхідність врегулювання нових для господарської системи відносин і врегулювання традиційних відносин на нових засадах шляхом ухвалення нових актів або внесення нових змін до чинних (традиційних) нормативних актів); по-друге, удосконалення господарського законодавства щодо його правової форми (посилення ролі закону як основного джерела регулювання господарських відносин; зменшення ролі відомчих нормативних актів і обмеження відомчої нормотворчості, що забезпечується контролем з боку Міністерства юстиції України у формі набуття реєстрації таких нормативних актів і набуття ними чинності лише за умови такої реєстрації, підвищення ролі локальних нормативних актів (установчих та внутрішніх правових документів суб'єктів господарських відносин)); удосконалення господарського законодавства щодо його систем

(вирішення проблем щодо усунення колізій між так званим першим та другим рівнем та приведення усього масив господарського законодавства у відповідність до Господарсько Кодексу України; кодифікація на другому рівні законодавства за предметним критерієм, зокрема щодо електроенергетичної галузі, торговельної, зовнішньоекономічної, інвестиційної тощо; консолідацію господарського законодавства, а саме ухвалення замість двох одного єдиного нормативного акту, що регулює певний вид господарських відносин); гармонізація законодавства з найкращими міжнародними стандартами регулювання господарських відносин у сфері господарювання із законодавством міжнародних економічних союзів, у які входить чи планує увійти Україна.

Науковцями Інституту економіко-правових досліджень НАН України було розроблено проект «Концепції модернізації господарського законодавства України на основі Господарського кодексу України», який містив перші спроби подальшої кодифікації на базі ГК України, а також пропозиції ухвалити Економічний кодекс України чи Конкуренційний процесуальний кодекс України, а також пропозиції щодо ухвалення Інвестиційного та Інноваційного кодексу України. Харківська школа господарського права обумовила чітку позицію щодо кодифікаційних робіт чи Основ законодавства по кожному окремому інституційному рівню.

Багато чинників розвитку господарського законодавства обумовили його сьогоденний стан, в якому кодифікаційний процес має виступати перманентною формою його модернізації та удосконалення. Сучасний розвиток господарського законодавства логічно ставить питання про необхідність подальших кодифікаційних робіт у його сфері, але вже на другому та третьому рівнях його ієрархічної розбудови. Слід зазначити, що такі перспективи кодифікації другого і третього рівней не тільки не девальвуватимуть регулятивний потенціал Господарського кодексу України, але, навпаки, повинні створити йому потужний фундамент, виступаючи в ролі концептуально залежних об'єктів для безпосереднього розвитку його положень та принципів, зміцнюючи системоутворювальні зв'язки між структурними елементами загальної системи господарського законодавства.

Звісно, кодифікація другого рівня господарського законодавства (інституційна) повинна враховувати безліч вагомих чинників розвитку відповідної національної економічної системи, взагалі завдань української економіки, зокрема пов'язаних з її глибокою інтегрованістю в економіку світову, абсолютно специфічну природу відносин, що виникають при створенні відповідного продукту чи послуги

та встановлення рівня складності його впровадження у виробництво або інтегрованості у суспільство, що кінець кінцем і визначає інноваційний характер самої кодифікації інституційного законодавства.

Існує в наукових колах пропозиція щодо кодифікацій інституційного рівня, які за сучасних умов мають бути такими, які випереджають реальний стан суспільних відносин, в той же час, постає питання включення до складу змісту останніх організаційно-правових форм чи як їх називають у наукових колах – «суб'єктив-трансформерів» [182 с. 184]. Таким чином за умов коли виникає нагальна суспільна потреба у обґрунтуванні «обрамленні» окремих ринкових інститутів, законодавцю доцільно передбачити можливість перетворення одних організаційно-правових форм за умови виконання встановлених законом вимог у інші, останні повинні створювати більш прогресивну конфігурацію господарських інтересів на ринках. Тобто функціонування в передбаченій стартовій організаційно-правовій формі того чи іншого спеціального суб'єкта ринкової інфраструктури, який є ефективним і законослухняним протягом визначеного в законі строку, виступає в якості юридичного факту, що є підставою для наступної реорганізації такого суб'єкта шляхом перетворення в іншу організаційно-правову форму, якій, зокрема, може бути конструктивно властивим.

Проте процеси поглиблення та розширення новостворених та модернізованих сфер правового регулювання, спеціалізації господарського законодавства відповідно до нових структурних сегментів змушує законодавця до проведення кодифікаційних робіт, умовно кажучи, на другому (третьому, четвертому) рівні ієрархії джерел господарського законодавства, іншими словами на підгалузево-інституційному рівні. Кодифікації підгалузево-інституційного рівня мають за мету саме відновлення таких властивості господарського законодавства як його цілісність та системність у відповідних сферах, а також визначення новітнього обсягу його уніфікованої частини і її співвідношення із спеціалізованим законодавчим регулюванням, адже модернізація спеціалізованого (інституційного) законодавства рано чи пізно поставить питання правового забезпечення в ньому самої уніфікованої і спеціалізованої частин. Треба зауважити, що кодифікація дозволяє оновлювати зміст законодавчого регулювання, запровадити новітні підходи до організаційно-господарського забезпечення того чи іншого виду діяльності, удосконалити регламентацію господарсько-виробничих відносин відповідно до сучасного рівня

розвитку ринкових відносин, а також вирішити питання на основі загальних засад виникнутих новітніх питань у ділової та судової практиці.

Специфіка господарсько-правового законодавства полягає саме у надметі щодо органічного поєднання в єдиному правовому механізмі забезпечення ефективності господарювання за рахунок використання в ньому таких різнорідних правових засобів, які служать досягненню різних за природою суспільних інтересів, як-от приватних і публічних до коротко- й довгострокових, в той же час внутрішньо- й зовнішньо-економічних і так само економічного розвитку й екологічної безпеки тощо. Відтак, генерує високий суспільний попит на проведення кодифікаційних робіт по інститутам.

На сьогодні сфера господарювання має розгалужену методологічну інфраструктуру джерел його регулювання. Звісно, з огляду на це виникає багато проблем, серед яких: якість і наповненість джерел, норм; регламентація господарських відносин (а їх нині не так уже й мало), що залишаються поза увагою законодавця чи за межами предмета господарсько-правового регулювання тощо. До сказаного додамо, що процес розмежування і правового унормування відносин у сфері господарювання можна відобразити як відповідну структуру. При цьому, як уявляється, систематизувати джерела господарського законодавства слід або за критерієм приналежності останнього до тієї чи іншої часової реформи у сфері господарювання, або за критерієм приналежності до того чи іншого функціонального механізму господарської політики, який діяв та продовжує діяти у відповідній сфері й за сучасної організації економічного життя як такого.

Враховуючи те, що система джерел національного господарського законодавства, які змінювалися і модифікувалися, на сьогодні включає акти, що є складовими: 1) законодавства, яке було чинним до прийняття ГКУ і діє дотепер, яке, у свою чергу, поділяється на два головних блоки: а) акти, які майже не зазнали суттєвих системних змін («Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991 р. №959-XI; «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 р.; «Про захист іноземних інвестицій на Україні» від 10.09.1991 р. № 1540а-XII; «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» від 16.11.1992 р., «Про Антимонопольний комітет України» від 26.11.1993 р., № 3659-XII; «Про міжнародний комерційний арбітраж» від 24.02.1994 р., № 4002-XII тощо); б) акти, що зазнали суттєвих трансформацій чи системно модифікувалося, але не втратили чинність і в деяких частинах мають свій первісний вигляд («Про товарну біржу» від 10.12.1991 р. № 1956-XII; «Про

господарські товариства» від 19.09.1991 р., № 1576-XII; «Про основи містобудування» від 16.11.1992 р. № 2780-XII; «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 р. № 2801-XII; «Про приватизацію державного житлового фонду» від 19.06.1992 р. № 2482-XII; «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14.05.1992 р. № 2343-XII; «Про енергозбереження» від 01.07.1994 р. № 74/94-ВР; «Про транспорт» від 10.11.1994 р. № 232/94-ВР; «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» від 30.10.1996 № 448/96-ВР тощо); 2) законодавство, розроблене після прийняття ГКУ, яке включає акти, що: а) зазнали суттєвих системних змін із часу прийняття першої редакції (Закон України «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 р. № 514-VI; «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 04.04.2018р. № 877-V; тощо); б) мають первісний вигляд чи несуттєві системні зміни (Закон України «Про телекомунікації» від 18.11.2003 р. № 1280-IV; «Про наукові парки» від 25.06.2009 р. № 1563-VI; «Про Фонд державного майна України» від 09.12.2011 р. № 4107-VI; «Про особливості управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі» від 16.06.2011 р. № 3531-VI тощо).

Звісно, розроблення нових чи змінення уже діючих актів відбувалося під впливом різноманітних тенденцій світового й національного масштабу, що позначалося на їх функціональній спрямованості (вступ країни до СОТ, спроби стати членом ЄС тощо). Однак, незважаючи на те, що протягом тривалого періоду процес формування вітчизняного законодавства у сфері господарювання характеризувався нестабільністю й хаотичністю, деякі закономірності і правила все ж таки зберігалися. Передусім слід відмітити, що господарське законодавство України на будь-якому етапі свого розвитку в цілому відзначалося достатньо високим рівнем законодавчої техніки, якістю правового регулювання, а головне, широтою охоплення суспільних відносин, що входять до його предмета. До того ж його можна назвати комплексним завдяки наявності значного масиву власних норм, зокрема, об'єднаних в інститути банкрутства, корпоративного регулювання, конкурентного регулювання господарської діяльності та ін. Норми цих інститутів не є запозиченими або розвинутими в процесі спеціалізації, вони – продукт власного розвитку суспільних відносин, що становлять предмет правового регулювання саме господарського права і господарського законодавства, адже останні утворюють разом певну функціональну єдність, виступаючи засобом регуляції і саморегуляції

суспільних відносин. При цьому вказане функціональне завдання може бути ефективно виконане лише за умови системного їх об'єднання.

Крім того, у самій системі (законодавстві) між її структурними елементами (норми права, інститути, субінститути і підгалузі права) утворюються складні системоутворюючі та системоутворені зв'язки, що забезпечують її цілісність. Відповідно до цього система права суттєво впливає на структуру своєї форми, тобто на структуру системи законодавства. З огляду на це в теоретичній літературі відносно системи законодавства визначають наступні види внутрішніх зв'язків: генетичні, структурні й функціональні [8, С. 19]. Генетичними системоутворюючими зв'язками системи законодавства визнають ті, що виявляють залежність від факторів об'єктивного характеру, породжуючи, власне, правові норми. До них належать також і фактори суб'єктивного порядку, пов'язані з певною свободою в межах правотворчої діяльності законодавця. Зв'язки, що мають назву структурних, проявляють себе в контексті функціонування і взаємодії ієрархічної (вертикальної) й галузевої (горизонтальної) структур законодавства, а функціональні, віднесені до категорії системоутворених, поділяються на предметно-функціональні та управлінські зв'язки. У свою чергу, предметно-функціональні диференціюють на відносини координації й субординації.

На наше переконання, встановлення типів і змісту таких зв'язків, що мають місце в системі законодавства, є принципово важливим для формування в цій системі феномену законодавчих масивів (комплексів). Так, відповідно до місця функціональних зв'язків у системі законодавства формуються різноманітні комплексні нормативно-правові структури, побудовані на пріоритеті або певного функціонального призначення, або певної сфери державного управління. У системі законодавства також можуть мати місце законодавчі масиви (комплекси), побудовані як горизонтальні структури, що за обсягом є об'ємнішими, ніж окремі галузі. Разом із тим, якщо на перший план виходять функціональні зв'язки, то законодавчий масив (комплекс) формується за рахунок актів комплексних структурних утворень законодавства. У цьому контексті дуже слушним стає зауваження, висловлене в теоретичній літературі, що незавершеність формування численних законодавчих масивів – один із суттєвих дефектів організації системи законодавства [184, С. 228].

Як бачимо, саме наявність надзвичайно великої кількості нормативно-правових актів і, зокрема, законів України, прийнятих за останні 20 років в процесі

достатньо хаотичної актуалізації необхідності законодавчого врегулювання тих чи інших суспільних відносин, зумовлюють потребу систематизації законодавства, що має стати першочерговим, а можливо, і позачерговим законотворчим завданням.

Визнаючи саме «штучний» характер системи законодавства, що значною мірою залежить від особливостей усвідомлення законодавцем необхідності регулювання тих чи інших суспільних відносин, а також від спроможності знайти консенсус з питань спрямування і змісту законодавчого регулювання, при модернізації і вдосконаленні законодавчої бази слід виходити з об'єктивної необхідності самої структури і змісту законодавства відтворити принципівий генетичний зв'язок із системним характером права. Отже, чим ближче до системи права система законодавства, що формується, тим вона точніше й ефективніше регламентує відповідні суспільні відносини. У цьому контексті проблема функціональної єдності права й законодавства виступає тим головним чинником, що спонукає досягнення певної подібності між названими системами. Так, структура системи права здійснює, так би мовити, генетичний вплив на структуру законодавства, хоча про певну тотожність, зрозуміло, мова не іде. Відповідно до цього варто пам'ятати, що система законодавства формується шляхом включення кожного нового елемента – нормативно-правового акта до вже існуючої системи таких елементів. У свою чергу, цей новий елемент повинен «вписатися» в названу систему таким чином, щоб стати її складовою, не порушуючи при цьому функціональності й призначення самої системи, а навпаки, підвищуючи її ефективність.

Таким чином, кожен новий нормативно-правовий акт як елемент системи законодавства повинен знайти своє місце як в «горизонтальному», так і в «вертикальному» вимірах, забезпечуючи ефективність законодавчого регулювання не лише за рахунок заповнення прогалін, а й за змістовним критерієм шляхом досягнення більш гармонійного регулювання відповідних суспільних відносин. Зауважимо, що однією з найважливіших властивостей процесу законотворчості при цьому є його непереривність. Постійне розширення суспільних відносин, що автоматично викликає появу нових соціальних зв'язків, новітніх приватних і публічних інтересів, як наслідок, необхідність з'ясування раніше не відомих конфігурацій механізмів узгодження останніх, виступає джерелом й імпульсом розвитку самої системи права, а отже, і системи законодавства. Удосконалення останнього, звісна річ, відбувається, зокрема, завдяки прийняттю нових нормативно-

правових актів, внесенню до них змін і доповнень, скасуванню старих законодавчих документів тощо.

Вказане вище є зайвим підтвердженням необхідності й нагальності упорядкування всього комплексу чинних нормативно-правових актів, проведення його «ревізії» на предмет ефективності як кожного такого акта окремо, так і їх системної взаємодії. Така діяльність, що має постійно бути у центрі уваги законодавця чи тих суб'єктів, які пов'язані з правозастосовчою практикою, отримала назву систематизація законодавства. А отже, на нашу думку, доцільно створити відповідний орган, який регулював би і сприяв би вирішенню цього питання, адже надзвичайно великий масив законів України, прийнятих Верховною Радою на різних етапах розвитку суспільних, зокрема економічних ринкових, відносин в умовах хаотичності змінення й невизначеності й загальної економічної політики, й окремих її напрямків, а відповідно, й законодавчої політики об'єктивно має своїм наслідком відсутність чіткості й системності як у законодавстві в цілому, так і у його окремих галузях.

У той же час модернізація самого законодавства через накопичення нормативно-правового масиву шляхом прийняття нових нормативних актів, внесення змін, доповнень, відміни застарілих і необхідність узгодження їх між собою також на перший план висувують питання потреби упорядкування чинних нормативно-правових актів як елементів загальної для них системи – законодавства України. Важливою складовою і самостійним чинником такого упорядкування зазвичай виступає чітка і зрозуміла економічна, правова і законодавча політика, адже приведення законодавства до спільного знаменника, ефективно й системне його функціонування мають відбуватися на сталій науковій базі з точно відображеною політичною волею держави. Проте задоволення суспільної потреби в урегульованості відносин не може відбуватися лінійно, бо багато що залежить від усвідомлення суспільством необхідності підвищити якості регламентації конкретних відносин в тій чи іншій сфері. Зрозуміло, цьому має передувати робота спеціалістів, тобто вони мусять зробити аналіз і встановити спрямування подальших процесів у законодавчих комплексах, що можливо лише за допомогою створення спеціальної комісії на базі Інституту законодавства.

Урешті-решт, вкажемо, що на сьогодні, незважаючи на те, що створені відповідні умови, говорити про стабільність правового поля, а отже, і про стабільність правової системи держави, без чого, до речі, не можуть обійтися

інвестори й підприємці, не доводиться. Усе частіше, зокрема, й вітчизняній пресі, зустрічаємо чимало гострих оцінок національної практики реалізації відносин між державою і бізнесом, фактичного і правового становища підприємця, стану економічної конкуренції, якісних властивостей національного виробництва, галузевої й технологічної структури розподілу виробничих активів і права власності, корпоративних прав щодо таких активів тощо. На жаль, переважна більшість фахівців характеризує національну модель економічних відносин як «економіку олігархічного типу», або «олігархічну економіку». Як уявляється, це не випадково. Передусім дана оцінка пояснюється й тим, що за цей час у країні неодноразово змінювалися і політичний курс, і напрями господарсько-правової політики, щоправда, накопичено, нехай і не зовсім позитивний, досвід. Так, важливим кроком можна визнати кодифікацію господарського законодавства, його вдосконалення в цілому як за обсягом і структурою, так і за ефективністю нормативно-правового регулювання окремих типів господарських відносин. Разом із тим зрозуміло, що тотальна кодифікація усього масиву господарського законодавства в межах одного кодексу малоімовірна, адже господарське законодавство, по-перше, включає значну кількість джерел, по-друге, є динамічним, що пояснюється впливом різноманітних чинників, станом національної й світової економіки [182, с.102], а також життєвою необхідністю і конкретними складовими державної внутрішньої політики. Однак існуюча кількість нормативних актів все ж не дає нам суспільно очікуваного результату в економіці, навіть за примітивними показниками, на кшталт темпів зростання ВВП, бо, на жаль, його у цілому так і не досягнуто (можливо, винятком є сектор аграрного виробництва).

Наостанок додамо, що загальний аналіз кодифікаційної діяльності, як на цьому справедливо наголошує О. Рогач, дає підстави стверджувати, що кодифікація як найбільш досконала форма систематизації законодавства сприяє посиленню стабільності законодавства, ліквідації колізій, створенню чіткої, заснованої на науковому підґрунті системи нормативних актів. Вона є правовим фундаментом для побудови укрупнених нормативних блоків, кодифікаційних систем. У процесі кодифікаційної діяльності з'являється можливість вирішити такі взаємопов'язані завдання, як удосконалення змісту й форми законодавства, досягнення якісної систематизації останньої, а також забезпечення відносної стабільності його форми й змісту. У той же час наявність системоутворюючих кодексів дозволяє підвищувати якість цих стрижневих, основних законів, уточнювати їх положення у зв'язку з

розвитком суспільства замість нескінченного видання безлічі нових законів, оскільки кількість законів сама по собі не дозволяє забезпечити системне й несуперечливе, прозоре правове регулювання (у цьому разі велика кількість переходить у негативну якість законодавства, підриває його ефективність, ступінь реалізації) [185,с.7].

Однак систематизація господарських відносин, а з ними і господарського законодавства має відбуватися відповідно до економічної ситуації з урахуванням як приватних, так і публічних інтересів, а для цього потрібно суттєво поглибити й деталізувати норми, за допомогою і на підставі яких відбувається регулювання господарських відносин, а також відпрацьований арсенал правових засобів по кожній галузі, по кожному комплексу (особливо у сфері організаційно-господарських відносин).

Відповідний рівень завдань кореспондує, що господарсько-правова наука стає новатором зі створення нових засобів та механізмів правового регулювання, komponує останні у новому складі вмонтованих спеціальних режимів господарювання, процесів розширення та поглиблення сфери господарсько-правового регулювання, а також пошуку нових форм ієрархічної розбудови внутрішнього складу господарського законодавства та його джерел. Звісно, успіх процесу кодифікації господарського законодавства, швидкість останнього, як уявляється, залежать і від рівня якості взагалі господарського законодавства, а також від стану національної економіки в її внутрішньоекономічному та глобальному вимірах. Початок реформування обґрунтовується суспільною необхідністю та відповідними особливостями змісту державної економічної політики, а саме: по-перше, чинниками, які визначаються обсягом нормативного матеріалу, а також динамікою його змін чи доповнень, до цього додаємо внутрішньоструктурну динаміку (утворення нових інститутів, підгалузей, актуалізація окремих з них тощо), динаміку розширення сфери господарсько-правового регулювання; звісно другим моментом можна назвати ступенем застарілості й аварійності основних виробничих фондів, помітне зниженням як технологічного рівня, так і якості підготовки наукових, інженерних і робочих кадрів останніх, паралельним існуванням офіційної і тіньової економіки, деіндустріалізацією цілих регіонів. До цього додаємо і вплив зовнішньоекономічних чинників, до яких слід віднести не якісну конкурентоздатність національної економіки, що за умов відсутності впровадження інноваційних шляхів розвитку

кінець з кінцем створює експортно орієнтовану структуру промисловості, яка складається з кількох традиційних галузей, із кінцевою втратою перспектив для економічного відродження, а також високі митні ставки для національних товаровиробників, що знижує спроможність останніх конкурувати на ринку.

Виходячи з наведеного можемо констатувати, що в цьому контексті зміст і динаміка державної економічної політики є чи не найважливішим чинником, що спонукає до модернізації законодавства, адже вона, як і законодавча діяльність, мають спільного «виконавця» – це державу. Руйнівний досвід кількох перших років незалежності України, а також безсумнівні успіхи сучасних передовиків капіталістичного змагання у так званих нових індустріальних країнах зробили аксіоматичною вимогу сильної економічної політики держави й системного організаційно-господарського її забезпечення.

Ці та багато інших чинників вплинули на стан і розвиток господарського законодавства, завдяки цьому прийшло усвідомлення того, що кодифікаційний процес має виступати перманентною формою його модернізації та удосконалення, а самі по собі кодифікаційні роботи слід проводити вже на другому й третьому рівнях його ієрархічної розбудови. Такі перспективи не тільки не девальвуватимуть регулятивний потенціал Господарського кодексу України, а й, навпаки, повинні створити йому потужний фундамент, виступаючи в ролі концептуально залежних об'єктів для безпосереднього оновлення його положень і принципів, зміцнюючи системоутворюючі зв'язки між структурними елементами загальної системи господарського законодавства.

Таким чином, на перший погляд може здатися, що сьогодні, коли уся система господарського законодавства вже є концептуально «реформованою», питання про наявність окремих підгалузевих кодифікацій є недоцільним. Проте актуальності набуває питання, а саме необхідності приведення господарських комплексів, вірніше певного законодавства, у відповідність до принципів положень ГКУ й окремих напрямів господарсько-правової політики держави, що дасть можливість систематизувати і запровадити уніфіковані засади побудови всього масиву законодавства України.

Відтак, за змістом галузеві кодифікаційні розробки мають відповідати реальному стану будь-якого з ринків і мати унікальні конфігурації поєднання приватних та публічних, тактичних та стратегічних, коротко- й довгострокових, комерційних та некомерційних інтересів, відповідний перелік виникає із приводу

функціонування відповідного ринку на які орієнтуються учасники відповідних відносин для досягнення стратегічних цілей національної економічної політики господарсько-правовими засобами та, звісно, щоб забезпечити по своїх кордонах процеси спеціалізації й уніфікації в системному господарсько-правовому регулюванні.

Слід визнати, що подальша суспільно-правова актуалізація законодавчого врегулювання все більшої кількості сфери господарювання не може бути реалізованою в межах одного Господарського кодексу України. Галузеві і секторальні господарсько-правові кодифікації законодавства України є магістральними напрямками подальшого розвитку господарського законодавства, що мають забезпечити системність господарсько-правового впливу на суспільно-економічні відносини; уніфікацію господарсько-правових засобів та принципів правового впливу; спеціалізацію правового регулювання господарської діяльності на секторальному рівні; ефективність правового впливу та правозастосовчої практики. За своїм змістом галузеві та секторальні кодифікаційні розробки мають знайти адекватні сучасному стану зазначених секторів унікальні конфігурації поєднання приватних і публічних, коротко- й довгострокових, тактичних і стратегічних, комерційних і некомерційних інтересів, що виникають із приводу функціонування такого ринку і якими мотивуються учасники відповідних відносин. Зазначені кодифікації сукупно мають забезпечити досягнення цілей національної економічної політики держави та сформулювати засади цілісного та ефективного правового господарського порядку. Кодифікація секторального характеру в свою чергу можуть бути розподілені на два основних типи: за критерієм окремих специфічних сегментів ринків товарів та послуг і власне господарської діяльності в межах зазначених сегментів, наприклад, телекомунікаційного, електроенергетичного, оборонно-промислового фармацевтичного комплексу тощо, та критерієм функціональної природи господарської діяльності, що реалізуються у позасегментному форматі, маючи універсальну ринкову природу відносин – зокрема: інвестиційних, інноваційних, зовнішньоекономічних, дистриб'юторських тощо.

Відтак, моделювання господарського законодавства вбачається зробити вдалим за допомогою, по-перше, Господарського кодексу України як першооснови чи вищої ланки законодавчого забезпечення господарювання; по-друге, другою ланкою кодифікаційних процесів повинні скласти функціональні кодекси – інвестиційний, інноваційний, з процедур банкрутства, фінансовий тощо (яскравою

ілюстрацією доцільності відповідної моделі є вже діючий Кодекс України з процедур банкрутства; а також спроба створення проекту Інноваційного кодексу України); по-третє, відповідно і третя ланка – це секторальні кодекси – електроенергетичний, телекомунікаційний, банківський тощо. Звісно, законодавчі напрацювання у цьому дусі вже розпочаті, адже існують законодавчі пропозиції щодо створення Інвестиційного кодексу України, Інноваційного кодексу України, Банківського кодексу України тощо. Очевидно, що це має внутрішню природу, бо кодекси можуть мати подвійний чи багатоаспектний зміст, що не завжди допустимо у звичайному законі.

Таким чином, кодифікація – вимога життя, бо створює системність. Підвищена юридична сила кодифікаційних актів призводить до більш точного тлумачення останніх, а відтак, підіймає на більш вищу щабліну поняття «господарського правопорядку».

Звісно, якщо мова йде про кодифікації повинні враховуватися і спеціальні підходи щодо техніки кодексу (поняття, конструкцій, структури тощо), а також відповідності останньої з нормативно-правовими актами. Відтак, проблема колізійності норм може бути подолана за допомогою кодифікаційних процесів.

Необхідно наголосити, кодифікація – це не тільки результат поетапного розвитку господарського законодавства (коли законодавство за своїм змістом, структурою досягає необхідності таких робіт, в умовах чинної кодифікації і умовою розвитку, адже без останнього воно не може розвиватися), а й форма відповідного розвитку. Виходячи з цього, її проведення є вимогою часу, адже виникає нагальна потреба в системно-структурній упорядкованості усього господарського законодавства, як внутрішнього, так і зовнішнього контексту.

Кодифікація являє собою надзвичайний етап динаміки й спеціалізації господарського законодавства, а також відображає потужний вплив таких умовно зовнішніх чинників на баланс інтересів і регуляторних відносин, як: безпековий, екологічний, інформаційний тощо. Тому сьогодні слід вести мову не стільки про корисність умонтування у вигляді інкорпорації того чи іншого закону в систему господарського законодавства, скільки про інкорпорацію того чи іншого галузевого чи функціонального кодексу в систему кодифікацій господарського законодавства, адже в межах одного Господарського кодексу України неможливо охопити усі базові засади з господарсько-правового регулювання. Вбачається, що кодифікація визначає ієрархію функціонування нормативно-правового матеріалу, зокрема,

підпорядкованість і взаємодію саме вертикальних, горизонтальних, а також діагональних об'єктів правового регулювання.

Відповідна постановка питання потребує адміністративного вирішення проблеми через формування відповідних державних органів з відповідним компетенційним навантаженням.

2. 7. Модернізація чинного господарського законодавства України у сучасних умовах на прикладі інвестиційного та інноваційного законодавства

За останні вісім-десять років Україна перебуває у постійному кризовому стані, який змінює свій характер з економічного в політичний, а з ним і у законодавчий, з останнього в більш глибокий економічний та соціально-культурний і при цьому завжди залишаючи свій відбиток на людському факторі, збільшуючи напруження у суспільстві, а з ним і безперервну циклічність відповідних процесів. Звісно ситуація по Covid змінила економічний світ та модернізація законодавства повинна мати окремий розділ щодо періоду «локдауну» по всім сферам економіки.

У цьому контексті необхідно зазначити, що тривале нехтування потребою здійснення суспільних перетворень, яких вимагали виклики сучасності, адже турбулентний після кризовий світ, особливо у складний політичний час на теренах нашої держави призвів до деградації більшості важливих суспільних інститутів в Україні, що погіршило ситуацію із забезпечення базових прав і свобод людини та громадянина, поставило під загрозу суверенітет нашої держави та економічну стабільність в останній. Сьогодні суспільство здійснює спроби радикального оновлення – через системний злам, у надії створити новітній конкурентоспроможний механізм, який би відповідав сучасним європейським реаліям, але він має лише стихійний характер (по окремих інститутах), що призводить до більш гострої ситуації, адже економіка – це єдиний механізм, оновлення якого потребує, по-перше, системного, науково-методологічного підходу у створенні економічних концепцій законодавчого забезпечення не окремого інституту, а економічної системи в цілому.

Основною проблемою для України у боротьбі з наслідками усіх економічних криз стало створення та невчасне застосування тих чи інших законодавчих актів по відповідних економічних секторах. І це цілком виправдано, бо лише правовими

засобами забезпечуються: умови для нормального розвитку ринкової економіки і ринкових відносин; справедливий розподіл (перерозподіл) доходів між різними верствами населення, країнами через систему податків, державний і європейський бюджет, спеціальні соціальні програми. Саме тому кожна окрема країна виробляє і провадить економічну (промислову, аграрну) політику, що означає системне застосування державою правових засобів впливу на поведінку учасників економічних відносин, зокрема, суб'єктів господарювання, територіальних громад, працівників, інвесторів, споживачів тощо. Таким чином, нині, як ніколи, необхідно провести правову уніфікацію усього арсеналу різногалузевих правових інструментів, тобто створення адекватного сучасним реаліям законодавчого моделювання різних секторів економіки. Адже право може як стимулювати, так і гальмувати розвиток економічних відносин, а іноді взагалі робити неминучий бар'єр у функціонуванні відповідної галузі.

Ми можемо апелювати, що в системі правового регулювання господарських відносин сформована і продовжує активний розвиток ціла низка інститутів, що потребує або буде потребувати з часом власної кодифікації законодавчих джерел. В окремих випадках і сьогодні вже можна констатувати про *de facto* існуючу інституційну або підгалузеву кодифікацію господарського законодавства поза межами ГКУ, але в той же час системно-структурно, змістовно узгоджену і підпорядковану йому, наприклад, Кодекс України з процедур банкрутства.

У цілому підгалузі та інститути господарського законодавства в контексті їх спроможності до кодифікаційних робіт доцільно розділити на групи. Одна з таких груп формується за критерієм суспільно-економічної актуалізації певного виду господарської діяльності. Приклад – зовнішньоекономічна діяльність, що на регулятивному рівні представлена Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність». Не зважаючи на «похилий» вік цього закону, за більшістю критеріїв визнання закону продуктом кодифікації, він відповідає цій кваліфікації. Звісно, названий закон вимагає проведення рекодифікаційних робіт з урахуванням сучасного стану законодавства про зовнішньоекономічну діяльність, адаптації його до вимог ГАТТ/СОТ, пристосування до цих вимог засобів державного регулювання, за допомогою яких все ж таки має реалізовуватись державна зовнішньоекономічна політика.

Як уявляється, торговельна діяльність, за станом своєї правової урегульованості та значної сукупності нормативно-правових джерел, давно вимагає проведення кодифікаційних робіт для надання сучасній торговельній діяльності системного, визначального і реально діючого чинного джерела господарсько-правової її урегульованості. Нагальна необхідність таких робіт підтверджується окремими спробами створення кодифікації правового регулювання торговельної діяльності, які однак вражаючого успіху ще не отримали. [1]

Другою групою підгалузей та інститутів є такі сфери господарсько-правового регулювання, що за змістом і системністю відносин утворюють рівень окремих ринків товарів та послуг, а також окремих секторів національної економіки. Такими ринками та секторами слід визнати електроенергетичний ринок, будівельний ринок, ринок транспортних послуг, продовольчий ринок. До цієї групи слід віднести також і традиційні для України усталені галузі промисловості: суднобудівну, автомобілебудівну, фармацевтичну, хімічну, оборонно-промисловий комплекс тощо. [2]

Всі наведені сфери господарських відносин мають різну якість та рівень господарсько-правової урегульованості, від фактичної готовності до підгалузевої кодифікації, наприклад, у випадку з телекомунікаційним сектором, де Закон України «Про телекомунікації» хоча і не охоплює вичерпно усі сфери господарсько-правового регулювання, але може сприйматися як логічний крок до кодифікації; до сфер, що не отримали суттєвої за своєю глибиною та системністю господарсько-правової урегульованості, наприклад, як хімічна промисловість, технології. Інші ж мають проміжний стан урегульованості в обговорюваному контексті, але безперечно, що тенденція саме стратегічної, а не ситуативної правової політики держави має полягати в подальшому більш глибокому, більш деталізованому, більш системному, включаючи і компонент організаційно-господарських відносин, господарсько-правовому законодавчому регулюванні, розвитку названих та інших ринків, секторів національної економіки.

Умовно третю групу об'єктів кодифікації складають надзвичайно важливі, так звані функціональні ринки товарів та послуг, що є функціонально важливою складовою фактично будь-якого ринку товарів та послуг, спрямованого на їх кінцеве споживання. [3] Мається на увазі дуже складна ринково організована компонента,

яка з однієї сторони утворює собою цілісну ринкову структуру, а з іншої є спеціальною складовою будь-якого цілісного ринку окремих, зокрема споживчих товарів або послуг. Так, інвестиційний ринок є самостійним економічним організмом із своїми інвестиційним попитом, інвестиційною пропозицією, інвестиційною інфраструктурою тощо. В той же час, суб'єкти господарювання, що уособлюють інвестиційний попит є невід'ємною складовою структури інвестиційного ринку, водночас утворюють в процесі власної проінвестованої підприємницької діяльності невід'ємну структурну складову відповідних різноманітних товарних ринків, як власне суб'єкта товарної пропозиції. [3]

Таким чином, інвестиційний ринок, ринок інноваційних продуктів складають окремі функціональні ринки, метою функціонування яких є процес забезпечення майнової основи господарювання, процес розширеного відтворення капіталу, а відтак і господарської діяльності. Слід зазначити, що згідно статті 139 ГКУ, майном визнається сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи) [31].

Зазвичай яскравий приклад якісної спеціалізації законодавства можливо привести на відповідних двох сферах, які завдають характер та динаміку економічного розвитку, як такого – інвестиційний та інноваційний. Адже ці сфери є рушійною силою економічного розвитку та головними інструментами щодо визначення рівня економічного розвитку країни.

Відтак, інвестиційне законодавство має відносно тривалий шлях, а точніше історію свого розвитку та яскраву спеціалізацію господарсько-правового забезпечення.

Процес формування сучасної нормативно-правової бази, яка покликана регулювати інвестиційні процеси в Україні, розпочався з моменту прийняття акту проголошення незалежності України.

Одним з перших кроків щодо врегулювання відносин у інвестиційній сфері в Україні стало прийняття Закону України «Про захист іноземних інвестицій на Україні» від 10 вересня 1991 року № 1540а-ХІІ та «Про інвестиційну діяльність» від 18 вересня 1991 року № 1560-ХІІ. Основне спрямування Закону України «Про інвестиційну діяльність» полягає у забезпеченні рівного захисту прав, інтересів і майна суб'єктів інвестиційної діяльності незалежно від форм власності, а також на

ефективне інвестування економіки України, розвитку міжнародного економічного співробітництва та інтеграції. Вказаним нормативно-правовим актом встановлено загальні правові, економічні та соціальні умови інвестиційної діяльності на території України, визначено загальні положення та порядок здійснення інвестиційної діяльності, державного регулювання інвестиційної діяльності, гарантії прав суб'єктів інвестиційної діяльності, захист інвестицій тощо. Відповідний законодавчий акт яскраво підкреслив перші кроки в напрямку спеціалізації інвестиційного законодавства. Щодо Закону України «Про захист іноземних інвестицій на Україні», то вказаний законодавчий акт спрямований на захист інвестицій, прибутків, законних прав та інтересів іноземних інвесторів на території України. Законом визначено правовий режим діяльності іноземних інвесторів та гарантії держави щодо здійснення інвестиційної діяльності на території України.

Питання щодо особливості режиму іноземного інвестування на території України встановив Закон України «Про режим іноземного інвестування» від 19 березня 1996 року № 93/96-ВР. Положення відповідного Закону врегульовують відносини, зокрема, по питаннях державних гарантій захисту іноземних інвестицій, державної реєстрації та контролю за здійсненням інвестицій, діяльності підприємств з іноземними інвестиціями, розгляду спорів тощо.

Наступним важливим кроком було прийняття Закон України «Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб'єктів підприємницької діяльності створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження» від 17 лютого 2000 року № 1457-III, який спрямований на захист конкуренції між суб'єктами підприємницької діяльності, створеними без залучення коштів або майна (майнових чи немайнових прав) іноземного походження, та суб'єктами підприємницької діяльності, створеними за участю іноземного капіталу, забезпечення державного захисту вітчизняного виробника та конституційних прав і свобод громадян України. Останнім визначено, що спеціальне законодавство України про іноземні інвестиції, а також державні гарантії захисту іноземних інвестицій, визначені законодавством України, не регулюють питання валютного, митного та податкового законодавства, чинного на території України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (стаття 3 відповідного Закону). Також статтею 5 Закону визначено, що цей Закон

поширюється на підприємства з іноземними інвестиціями, незалежно від часу внесення іноземних інвестицій, їх реєстрації, у тому числі до введення в дію та протягом дії Закону України від 13 березня 1992 року «Про іноземні інвестиції», Декрету Кабінету Міністрів України від 20 травня 1993 року № 55-93 «Про режим іноземного інвестування» та Закону України "Про режим іноземного інвестування" від 19 березня 1996 року.

Наступним важливим кроком в системі інвестиційного законодавства займає прийнятий 15 березня 2001 року Закон України «Про інститути спільного інвестування (пайові та інвестиційні фонди)» № 2299-III, який визначає правові та організаційні основи створення, діяльності та відповідальності суб'єктів спільного інвестування, особливості управління їх активами, встановлює вимоги до складу, структури та зберігання активів, особливості розміщення та обігу цінних паперів інститутів спільного інвестування, порядок та обсяг розкриття інформації інститутами спільного інвестування з метою залучення та ефективного розміщення фінансових ресурсів інвесторів тощо.

У 2001 році був прийнятий ще один важливий Закон України «Про внесення змін до деяких законів України з метою усунення випадків ухилення окремих підприємств, створених за участю іноземних інвесторів, від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)» від 20 грудня 2001 року № 2899-III.

Також у інвестиційному законодавстві існує спеціальний вектор у регулюванні – це законодавчі акти, які встановлюють спеціальний правовий режим господарської діяльності у спеціальних (вільних) економічних зонах, регулюють спеціальні правові режими інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку та в межах технологічних парків України. У 1992 році було прийнято Закон України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» від 13 жовтня 1992 року № 2673-XII, який визначив порядок створення і ліквідації, механізм функціонування спеціальних (вільних) економічних зон на території України, загальні правові і економічні основи їх статусу, а також загальні правила регулювання відносин суб'єктів економічної діяльності цих зон з місцевими радами народних депутатів, органами виконавчої влади та іншими органами. Після затвердження урядом у 1994 року Концепції створення вільних економічних зон в Україні, саме Постановою Кабінету Міністрів

України від 14 березня 1994 року № 167 «Про Концепцію створення спеціальних (вільних) економічних зон в Україні», почалися перші спроби реалізації Закону, зокрема, створення вільних економічних зон.

Також до відповідного вектору законодавчих актів, що врегульовують зазначені відносини, слід віднести Закон України «Про спеціальні економічні зони та спеціальний режим інвестиційної діяльності в Донецькій області» від 24 грудня 1998 року № 356-XIV; Закон України «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності у Закарпатській області» від 24 грудня 1998 року № 357-XIV; Закон України «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку в Луганській області» від 15 липня 1999 року № 970-XIV; Закон України «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку в Житомирській області» від 3 грудня 1999 року № 1276-XIV; Закон України «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на території міста Харкова» від 11 травня 2000 року № 1714-III; Закон України «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на території пріоритетного розвитку у Волинській області» від 5 квітня 2001 року № 2354-III; Закон України «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на території міста Шостки Сумської області» від 18 листопада 2003 року № 1251-IV; Закон України «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку в Чернігівській області» від 18 листопада 2003 року № 1250-IV тощо.

Також необхідно зазначити щодо відповідного напрямлення момент прийняття Закону України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» від 16 липня 1999 року № 991-XI, що визначив правові та економічні засади запровадження та функціонування спеціального режиму інноваційної діяльності технологічних парків «Напівпровідникові технології і матеріали, оптоелектроніка та сенсорна техніка» (м. Київ), «Київська політехніка» (м. Київ), «Інтелектуальні інформаційні технології» (м. Київ), «Інститут монокристалів» (м. Харків), «Вуглемаш» (м. Донецьк), «Інститут технічної теплофізики» (м. Київ), «Укрінфотех» (м. Київ), «Інститут електрозварювання імені Є. О. Патона» (м. Київ), «Агро технопарк» (м. Київ), «Еко-Україна» (м. Донецьк), «Наукові і навчальні прилади» (м. Суми), «Ресурси Донбасу» (м. Донецьк), «Текстиль» (м. Херсон), «Яворів» (Львівська область), «Український мікробіологічний центр синтезу та

новітніх технологій» (УМБІЦЕНТ) (м. Одеса), «Машинобудівні технології» (м. Дніпропетровськ).

Особливістю вітчизняного інвестиційного законодавства є те, що окремі аспекти в інвестиційній сфері, окрім вищевказаних нормативно-правових актів, регулюються також нормами господарського, податкового, валютного, банківського, фінансового, митного, цивільного й земельного законодавства, правовими актами про приватизацію, підприємництво, інноваційну діяльність, цінні папери та фондовий ринок, концесії тощо. До такого законодавства слід віднести положення Податкового, Господарського, Цивільного, Земельного кодексів та Закон України «Про інноваційну діяльність» від 4 липня 2002 року № 40-IV; Закон України «Про фінансовий лізинг» від 16 грудня 1997 року № 723/97-ВР; Закон України «Про концесії» від 16 липня 1999 року № 997-XIV; Закон України «Про угоди про розподіл продукції» 14 вересня 1999 року № 1039-XIV; Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» 17 лютого 2011 року № 3038-VI; Закон України «Про холдингові компанії в Україні» від 15 березня 2006 року № 3528-IV; Закон України «Про комплексну реконструкцію кварталів (мікрорайонів) застарілого житлового фонду» 22 грудня 2006 року № 525-V; Закон України «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 року № 1576-XII; Закон України «Про акціонерні товариства» від 17 вересня 2008 року № 514-VI; Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23 лютого 2006 року № 3480-IV; Закон України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» від 30 жовтня 1996 року № 448/96-ВР; Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 8 вересня 2005 року № 2850-IV; Закон України «Про транскордонне співробітництво» 24 червня 2004 року № 1861-IV тощо.

Підкреслимо, що значну частину вітчизняного законодавства становлять міжнародні правові акти, учасником яких є Україна: багатосторонні міжнародні угоди, конвенції, які спрямовані як на захист іноземних інвестицій, так і на врегулювання інших питань. До таких документів можна віднести, зокрема, Конвенцію про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами від 18 травня 1965 року (ратифіковано Законом України від 16 березня 2000 року № 1547-III), Угодою СОТ «Про пов'язані з торгівлею інвестиційні заходи» (ТРИМС) від 15.04.1994 тощо. Крім того, в інвестиційній сфері діє велика

кількість міжурядових угод про сприяння та взаємний захист інвестицій, які укладаються урядом України із урядами інших країн, та якими регулюються основні питання взаємин сторін такого договору в галузі інвестиційної діяльності.

Аналіз стану правового регулювання в інвестиційній сфері України свідчить про те, що інвестиційне законодавство потребує подальшого вдосконалення, адже, незважаючи на розгалужену систему правових актів, говорити про цілісну і взаємоузгоджену систему законодавства наразі передчасно. Стихійні прийняття законодавчих актів про цих аспектах свідчать про відсутність у законодавця єдиної законодавчої політики з цього питання, а прийнятті акти зумовлювались перш за все зміною влади та керуючої еліти. Національне законодавство у сфері регулювання інвестиційної діяльності є нестабільним, а нормативно-правова база зазнає постійних змін, оскільки в процесі її формування одні нормативно-правові акти приймаються, інші відміняються, чи їх положення знаходять своє відображення в інших нормативно-правових актах.

Однак не тільки негативні прояви характерні законодавству по даному напрямленню, зауважимо, що за останні роки все ж слід констатувати певні позитивні зрушення у зазначеній сфері. З метою удосконалення законодавчого врегулювання в останній період було ухвалено цілу низку нормативно-правових актів. Так, зокрема, було прийнято Закон України «Про державно-приватне партнерство» від 1 липня 2010 року № 2404-VI – нормативно-правовий акт, який заклав фундамент для стимулювання розвитку співпраці між державним та приватними секторами з метою підвищення конкурентоздатності економіки країни та залучення інвестицій в її економіку, а також започаткував реформування інвестиційної сфери.

Закон України «Про державно-приватне партнерство» є рамковим та покликаний визначити такі основні принципи державно-приватного партнерства як: заборона будь-якої дискримінації та обмеження прав приватних партнерів, крім випадків, передбачених законом; рівність перед законом державних та приватних партнерів під час провадження діяльності в рамках державно-приватного партнерства; рівність перед законом державних та приватних партнерів під час провадження діяльності в рамках державно-приватного партнерства; узгодження інтересів державного та приватного партнерів з метою досягнення взаємної вигоди

та реалізації мети діяльності в рамках державно-приватного партнерства; справедливий розподіл ризиків, пов'язаних з виконанням договорів, укладених у рамках державно-приватного партнерства.

Максимальне спрощення для суб'єкта інвестиційної діяльності порядку отримання послуг, пов'язаних із підготовкою та реалізацією інвестиційних проектів, шляхом запровадження принципу «єдиного вікна», покликаний саме на Закон України «Про підготовку та реалізацію інвестиційних проектів за принципом «єдиного вікна» від 21 жовтня 2010 року № 2623-VI, який набрав чинності 1 січня 2012 року. Останнім визначаються правові та організаційні засади відносин, пов'язаних з підготовкою та реалізацією інвестиційних проектів за принципом "єдиного вікна" та передбачається, зокрема, покладання на уповноважений орган функцій взаємодії із суб'єктами надання адміністративних та господарських послуг, що, в свою чергу, значно спростить порядок отримання послуг суб'єктом інвестиційної діяльності, необхідних для подальшої реалізації інвестиційного проекту.

Яскравий приклад зміни політики у інвестиційній діяльності відбувся 22 грудня 2011 року, коли було прийнято Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про інвестиційну діяльність» № 4218-VI, останнім передбачається приведення термінології у відповідність із чинним законодавством, визначення терміну «інвестиційний проект» та змісту складових частин інвестиційного проекту, напрямів, шляхів та заходів державної підтримки і стимулювання інвестиційної діяльності, а також запровадження державної реєстрації інвестиційних проектів/проектних (інвестиційних) пропозицій, які потребують державної підтримки та проведення оцінки їх економічної ефективності.

Також Верховною Радою України було прийнято в цілому проект Закону України «Про індустріальні парки» 22 березня 2012 року, що визначає правові та організаційні засади створення та функціонування індустріальних парків на території України (реєстр. № 8396 від 15 квітня 2011 року).

На сьогодні в Україні все ще відбувається процес формування нормативно-правової бази в інвестиційній сфері. На розгляді у Верховній Раді України знаходиться низка законопроектів, що спрямовані на удосконалення регулювання відносин в інвестиційній сфері. Наприклад, Проект Закону «Про інвестиційних

нянь». Історія відповідного проекту розпочалася у січні 2020 року на Всесвітньому економічному форумі в Давосі (World Economic Forum) Президент України Зеленський В. О. виступив із промовою, у якій зазначив, що з метою підвищення економічної привабливості України та залучення іноземних інвестицій, буде запроваджено інститут «Інвестиційна няня». Через шість місяців після цієї заяви проект Закону, який передбачав запровадження нового, для механізму адміністративно-правового регулювання інвестиційної діяльності, інституту було зареєстровано у Верховній Раді України, саме 21 липня 2020 року даний законопроект, який було зареєстровано під назвою «Про державну підтримку інвестиційних проектів зі значними інвестиціями» № 3760. Останній було прийнято у першому читанні.

Відповідним нормативом пропонується надання інвестору зі значними інвестиціями державної підтримки у наступних формах: звільнення від сплати окремих податків та зборів відповідно до податкового законодавства (суми податків та зборів, що не сплачуються до бюджету та залишаються в розпорядженні інвестора зі значними інвестиціями); звільнення від оподаткування ввізним митом відповідно до митного законодавства нового устаткування (обладнання), що ввозиться виключно для реалізації інвестиційного проекту зі значними інвестиціями на виконання спеціального інвестиційного договору відповідно до умов, визначених законодавством (суми ввізного мита, що не сплачуються до бюджету та залишаються в розпорядженні інвестора зі значними інвестиціями); забезпечення переважного права землекористування земельною ділянкою державної або комунальної власності для реалізації інвестиційного проекту зі значними інвестиціями – надання земельної ділянки державної або комунальної власності в користування (оренду) для реалізації інвестиційного проекту зі значними інвестиціями зі справлянням плати за землю на умовах, визначених з урахуванням зобов'язань, передбачених спеціальним інвестиційним договором, та з переважним правом придбання у власність інвестором зі значними інвестиціями такої земельної ділянки після спливу строку спеціального інвестиційного договору (крім випадків його дострокового припинення), якщо таке право передбачено спеціальним інвестиційним договором; забезпечення за рахунок коштів державного, місцевих бюджетів та інших джерел, не заборонених законом, будівництва, реконструкції,

реставрації, капітального ремонту об'єктів суміжної інфраструктури (автомобільних шляхів, ліній зв'язку, засобів тепло-, газо-, водо- та електропостачання, інженерних комунікацій тощо), необхідних для реалізації інвестиційного проекту зі значними інвестиціями.

У даному законопроекті введено нове поняття «інвестор зі значними інвестиціями», яке трактується як: юридична особа, зареєстрована в Україні, яка спеціально створена для реалізації інвестиційного проекту зі значними інвестиціями, є стороною спеціального інвестиційного договору та господарська діяльність якої спрямовується виключно на реалізацію інвестиційного проекту зі значними інвестиціями та виконання спеціального інвестиційного договору. При цьому, інвестиційним проектом є проект, який передбачає здійснення інвестицій в обсязі понад суму, еквіваленту 30 мільйонам євро. Також, інвестиційний проект повинен створювати не менше 150 нових робочих місць із середньою заробітною платою працівників, розмір якої не менш ніж на 15 відсотків перевищує розмір середньої заробітної плати у відповідній сфері у регіоні.

Відповідно до ч. 1 ст. 1 проекту Закону інвестиції – витрати, понесені інвестором зі значними інвестиціями у процесі реалізації інвестиційного проекту зі значними інвестиціями, спрямовані на придбання, створення, відтворення основних засобів, а також окремі інші витрати інвестора зі значними інвестиціями. Якщо порівняти дане визначення із тим, що міститься у ст. 1 Закону України «Про інвестиційну діяльність», то можна встановити, що воно є значно вужчим, оскільки включає в себе, фактично, лише грошові кошти, не враховуючи, при цьому, інтелектуальні цінності, які також можуть вкладатися в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності. У проекті Закону, вимоги та критерії для включення витрат до складу інвестицій встановлюються цим Законом та нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України, прийнятими на його виконання. З метою забезпечення законодавчої завершеності, доцільним було б у відповідному проекті Закону визначити вимоги та критерії для включення витрат до складу інвестицій, адже регулювання такого питання на рівні Закону, а не акту Кабінету Міністрів України, забезпечило б стабільність вказаним суспільним відносинам. Також, відповідно до проекту закону, обсяг державної підтримки не повинен перевищувати 30 відсотків від планового обсягу інвестицій за проектом та встановлюється у

спеціальному інвестиційному договору. Відомості про інвестиційні проекти зі значними інвестиціями, для реалізації яких надається державна підтримка, вносяться до реєстру інвестиційних проектів зі значними інвестиціями, ведення якого здійснюється уповноваженим органом (Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України). Перелік відомостей, що вносяться до реєстру, та порядок його ведення визначаються Кабінетом Міністрів України.

Варто зауважити, що такі відомості за можливе та за доцільне було б передбачити саме у проекті Закону. Це не призведе до надмірного збільшення обсягу законопроекту, натомість, внесе законодавчу ясність у проект даного нормативно-правового акту.

Важливим є те, що даним законопроектом передбачено створення уповноваженої установи, яка буде здійснювати супровід підготовки та реалізації інвестиційних проектів зі значними інвестиціями, а також сприяти виконанню спеціального інвестиційного договору з боку держави та органу місцевого самоврядування. Така державна установа буде уповноважена на здійснення своїх повноважень Кабінетом Міністрів України. Для інвестора діяльність уповноваженої установи буде носити безоплатний характер. До функцій уповноваженої установи належить: здійснення заходів щодо залучення потенційних заявників для реалізації інвестиційних проектів зі значними інвестиціями; надання заявникам організаційної та консультативної допомоги з питань підготовки та реалізації інвестиційних проектів зі значними інвестиціями відповідно до вимог цього Закону, в тому числі допомоги у підготовці та поданні заявки, інших документів, необхідних для реалізації інвестиційного проекту зі значними інвестиціями; взаємодія з органами державної влади, органами місцевого самоврядування з питань, пов'язаних із супроводом підготовки та реалізації інвестиційних проектів зі значними інвестиціями; здійснення інформаційно-консультативної підтримки заявника та інвестора зі значними інвестиціями щодо виконання спеціального інвестиційного договору; підготовка та подання до уповноваженого органу періодичних (щомісячних, кварталних, річних) звітів про стан супроводу інвестиційних проектів зі значними інвестиціями; розроблення пропозицій, рекомендацій, планів дій, спрямованих на поліпшення підготовки та реалізації інвестиційних проектів зі значними інвестиціями; організація навчання та проведення інформаційних заходів з

питань підготовки та реалізації інвестиційних проектів зі значними інвестиціями для органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб; виконання інших функцій щодо підготовки та реалізації інвестиційних проектів зі значними інвестиціями, передбачених законодавством та установчими документами уповноваженої установи.

Щодо процедури укладання спеціального інвестиційного договору пропонується наступна:

1. Подача інвестиційного проекту та його оцінка протягом 60 днів із дня отримання документів Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. При цьому одразу слід зазначити, що доцільним було б передбачити на законодавчому рівні можливість надання заявником пакету документів у електронній формі із накладанням кваліфікованого електронного підпису.

2. За результатом оцінки інвестиційного проекту зі значними інвестиціями уповноважений орган готує один із таких висновків: висновок про доцільність реалізації інвестиційного проекту зі значними інвестиціями та укладення спеціального інвестиційного договору; висновок про недоцільність реалізації інвестиційного проекту зі значними інвестиціями та відмову в укладенні спеціального інвестиційного договору.

В той же час, у разі необхідності доопрацювання проекту спеціального інвестиційного договору уповноважений орган разом із висновком про доцільність реалізації інвестиційного проекту зі значними інвестиціями та укладення спеціального інвестиційного договору надсилає заявникові зауваження до проекту договору із пропозицією його доопрацювати.

Заявник доопрацьовує проект спеціального інвестиційного договору з урахуванням зауважень уповноваженого органу та надсилає його до уповноваженого органу, останній, в свою чергу, розглядає доопрацьований проект спеціального інвестиційного договору та у разі врахування заявником усіх зауважень уповноваженого органу надсилає такий проект разом із проектом рішення про укладення спеціального інвестиційного договору до Кабінету Міністрів України та відповідного органу місцевого самоврядування, який має стати стороною спеціального інвестиційного договору.

Кабінет Міністрів України протягом тридцяти робочих днів із дня отримання проекту спеціального інвестиційного договору та рішення відповідного органу місцевого самоврядування приймає рішення про укладення спеціального інвестиційного договору та визначає особу, уповноважену на його підписання з боку держави.

Зауважимо, доцільним було б у даному проекті Закону одразу врегулювати дане питання, шляхом проведення відповідної конкурсної процедури.

Стаття 19 проекту Закону врегулює питання вирішення спорів. Так, відповідно до запропонованої редакції даної статті Сторони спеціального інвестиційного договору можуть вільно обрати механізм вирішення спорів, включаючи медіацію, незобов'язуючу експертну оцінку, національний або міжнародний комерційний чи інвестиційний арбітраж, у тому числі арбітраж з місцезнаходженням за кордоном (якщо інвестор зі значними інвестиціями є підприємством з іноземними інвестиціями у розумінні Закону України «Про режим іноземного інвестування»), і процедурні правила вирішення спорів, крім випадків, передбачених законом. Цим законопроектом не передбачено механізм оскарження рішень уповноваженого органу з питань доцільності чи недоцільності реалізації інвестиційного проекту зі значними інвестиціями. Недоліком є те, що необхідно було б закріпити у даному проекті Закону можливість оскарження рішень уповноваженого органу до адміністративного суду упродовж визначеного строку. З метою забезпечення реалізації принципу прозорості діяльності органів державної влади, у даному законопроекті пропонується передбачити положення щодо оприлюднення висновків уповноваженого органу про доцільність чи недоцільність реалізації інвестиційного проекту зі значними інвестиціями. Відтак, у проекті Закону існує чимало положень, які потребують уточнення або додаткового закріплення. Однак, останній вимощує підґрунтя сучасного рівня економічної політики нової влади та її бачення кон'юнктури інвестиційної сфери.

На сьогодні в Україні існує велика кількість нормативно-правових актів, що регулюють відносини в інвестиційній сфері, та в цілому створено правове підґрунтя для здійснення інвестиційної діяльності. Кожен з названих законодавчих актів та законопроектів спрямований на удосконалення регулювання відносин в інвестиційній сфері та має свій предмет та мету. Така розгалужена система

нормативно-правових актів свідчить про те, що держава вживає заходи з метою створення в Україні належних умов здійснення інвестиційної діяльності шляхом закріплення на законодавчому рівні принципів та правил її здійснення. Але недоліки законодавства можливо подолати за рахунок наукових моделей щодо розвитку інвестиційної сфери. А, відтак, в останні роки ведеться активна робота щодо врегулювання відносин в інвестиційній сфері, а національне інвестиційне законодавство вживаючи науковий, міжнародний наближається до стабілізації.

Тематика законодавчого забезпечення інвестиційного законодавства розглядалась у роботах вчених-господарників, таких як: О. М. Вінник, Д. В. Задихайло, В. В. Кудрявцева, В. І. Кухар, В. С. Мілаш, Таран Л. В., О. В. Швердіна та інші. Однак дана тема залишається у науковому вивченні актуальною, адже проблеми достатнього нормативного наповнення та систематизації нормативного матеріалу досі залишаються не вирішеними. З рештою, критична маса наукових робіт по цих двох напрямленнях дозволяє сформуванню універсальну теоретичну матрицю для відповідних досліджень, що важливо не тільки для новітніх науково-теоретичних результатів, але й для підвищення якості законодавчого реформування у цих сферах господарювання.

Сьогодні завдяки процесам інтеграції та глобалізації світового господарства першочергове, ключове значення має інвестиційна складова у становленні та розвитку вітчизняної економіки, яка потребує встановлення чіткого механізму законодавчого забезпечення, тобто суттєвого оновлення законодавчого регулювання останнього. Для підвищення інвестиційної активності вітчизняних підприємств на державному рівні мають виконуватися важливі умови: формування та реалізація виваженої інвестиційної політики, забезпечення сприятливого ділового клімату в країні, розвиток інвестиційного та інфраструктурного забезпечення інвестиційних процесів тощо.

Аналіз чинного інвестиційного законодавства України встановлює хронічний характер його головної проблеми: інвестиційне законодавство побудоване на основі національного режиму інвестицій, який встановлює єдині «правила гри» для вітчизняних та іноземних інвесторів. [1] Це означає, що замість підготовки окремих законодавчих актів, які поширюються тільки на вітчизняних або тільки на іноземних інвесторів, в Україні діє формула підготовки єдиних законодавчих актів, у рамках

яких може бути виділена специфіка національного режиму дія іноземних інвесторів. Також особливістю правового регулювання інвестиційної діяльності на території України є те, що, поряд із Законами України «Про інвестиційну діяльність», «Про режим іноземного інвестування», інвестори мають враховувати також положення цілого ряду інших законів та підзаконних нормативних актів. Зокрема, це Господарський кодекс України, Цивільний кодекс України, Закони України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 року №2121-III, «Про захист іноземних інвестицій в Україні» від 10.09.1991 року № 1540а-XII, «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 року №959-XII, «Про загальні засади створення та функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» від 13.10.1992 року № 2673-XII, законодавство про приватизацію та фондовий ринок тощо. Наявна в нашій країні система законодавчого регулювання капіталовкладень побудована на основі публічного права, відповідно до якого відносини між приймаючою країною та інвестором встановлюються за допомогою владно-розпорядчих, адміністративних актів держави. [2] Таким чином, «правила гри», за якими інвестор повинен здійснювати свою діяльність, встановлюються державою по суті в односторонньому порядку і в такому ж порядку змінюються, при чому не завжди на користь інвестора. Тому в таких умовах в інвестора відсутні достатні правові гарантії непорушності умов його діяльності в державі. У результаті інвестор змушений «перестраховуватись», закладаючи в обґрунтування інвестиційного проекту додаткову норму прибутку для покриття ризику нестабільності законодавства. Для інвестора основне – це стабільність, коли можна з великою точністю розрахувати, коли і за яких умов буде забезпечене повернення вкладених коштів. Це – необхідна умова укладення серйозних контрактів, які передбачають мільярдні інвестиції з тривалим строком окупності проектів. [3]

Аналіз сучасного стану правового регулювання іноземних інвестицій в Україні свідчить про те, що інвестиційне законодавство потребує подальшого вдосконалення. Цей процес може відбуватися відразу в кількох напрямках: законодавство України закріплює для іноземних інвестицій національний режим діяльності, тобто правовий режим іноземних інвестицій не може бути менш сприятливим, ніж режим для інвестиційної діяльності юридичних осіб та громадян нашої країни; важливе значення для іноземних інвесторів могла б мати відмова від

численних випадків, коли норми законів, які встановлюють в інтересах інвесторів певне правило, супроводжуються застереженням: «якщо інше не передбачене законодавством» (необхідно, щоб усі можливі винятки з відповідної норми були передбачені в тому нормативному акті, в якому міститься саме правило); створення сприятливого інвестиційного клімату в Україні передбачає законодавче закріплення державних гарантій захисту іноземних інвестицій, під якими слід розуміти правові засоби, встановлені законом для забезпечення належного виконання іноземними інвесторами своїх завдань, адже більшість гарантій має декларативний характер; досить актуальним є подальше розширення гарантій для іноземних інвесторів, йдеться насамперед про захист інвестицій від політичних (некомерційних) ризиків за допомогою страхування, яке потребує детальнішої правової регламентації, тобто, закріплення в законодавстві принципу суброгації сприятиме розв'язанню проблеми невизнання нашою державою передачі прав інвестора страховій компанії. [4]

Також важливим моментом залишається необхідність розроблення та запровадження механізму посилення зацікавленості комерційних банків у збільшенні обсягів інвестування, насамперед шляхом довготермінового їх кредитування. Умови, які склалися з довготерміновим кредитуванням, вимагають нестандартних рішень. Це стосується переорієнтації кредитних ресурсів, які щороку формуються у банківській системі. Ці кредитні ресурси необхідно спрямовувати переважно на довготермінове кредитування конкурентоспроможного та перспективного виробництва, що дасть змогу зменшити інфляційний ефект від приросту відповідних ресурсів.

Для забезпечення захисту прав інвесторів необхідно продовжувати формувати цілісний механізм функціонування ринку цінних паперів та підвищувати роль фондового ринку у розвитку інвестиційних ресурсів. Необхідно прискорити запровадження механізму посилення зацікавленості комерційних банків у збільшенні обсягу інвестицій у реальний сектор економіки та запровадити гнучкій порядок установлення вимог Національного банку України щодо коштів, які спрямовуються комерційними банками на довготермінове кредитування інноваційних проектів. Гальмівним чинником покращення інвестиційної привабливості України та найбільш суперечливою є система надання дозволів, яка потребує системної реформи. Для здійснення реформи необхідно насамперед

завершити інвентаризацію усіх документів дозвільного характеру, що видаються суб'єктам господарювання, узагальнити перелік документів дозвільного характеру та визначити недоцільні та непередбачувані законами України дозвільні документи, ініціювати законодавче визначення переліку видів діяльності, для яких слід отримувати дозволи. [5]

Відтак, існує нагальна потреба перегляду відповідного законодавства та внесення зазначених удосконалень, відповідні перетворення необхідно проводити під гаслом єдиної обґрунтованої Інвестиційної концепції. Щодо Постанови КМУ «Про Концепцію регулювання інвестиційної діяльності в умовах ринкової трансформації економіки» від 01.06.1995 №384, то в останній наведений перелік пріоритетів у є необґрунтованим, відсутністю єдиних моделей по пріоритетним напрямкам, а також розгалуженим. Якщо ж враховувати необхідність узгодження інвестиційної політики з пріоритетами промислової, науково-технологічної, соціальної політики, існуючого «локдауну», то у здійсненні інвестиційних програм є значні труднощі. Зазначений перелік пріоритетів уточнюється залежно від поточних можливостей та завдань розвитку національної економіки. Так, нині пріоритетними напрямками інвестиційної діяльності в Україні згідно з Концепцією інвестиційної реформи є: розробка і впровадження наукомістких технологій, спрямованих на поліпшення екології, енергозбереження, збереження і розвиток ресурсної бази; виробництво експортно орієнтованої продукції та продукції, що витісняє імпортні аналоги; розвиток переробних виробництв; розвиток транспортної інфраструктури, що враховує розміщення продуктивних сил; розвиток машинобудування; виробництво і переробка сільськогосподарської продукції; розвиток малого бізнесу. Проте серед них не вказана соціальна спрямованість, боротьба с пандемією від Covid-19, що є суттєвим недоліком та вимагає розробки соціального аспекту інвестиційної політики.

Отже, без чіткого визначення пріоритетів по головним напрямкам інвестиційної політики та єдиної концептуальної думки ми не отримаємо якісну нормативну базу по головному інструментальному економічному напрямленню – інвестиційній сфері. Таким чином вищезазначене доводить, що розробка цілісної та стабільної правової бази, з урахуванням висловлених у цьому контексті пропозицій, є однією з головних умов поліпшення інвестиційного клімату і збільшення обсягів

іноземних інвестицій в економіку України. Звісно, велика кількість законодавчих актів не вирішить майже жодної проблеми у ефективному інституційному регулюванні інвестиційного інституту, відтак основну законодавства для вирішення сучасних турбулентних інвестиційних питань повинен скласти Інвестиційний кодекс України [9], який чітко встановить «однаміття» інвестиційних норм.

Одним із завдань кодифікації-модернізації інвестиційного законодавства є подолання помилок, недоліків минулих етапів розвитку інвестиційної політики держави, неефективності застосованих засобів подолання дисфункцій інвестиційного ринку, що залишаються без коригуючої ролі держави. Хоча у даному випадку мова йде про широке коло спеціалізованих інвестиційних відносин, але для ілюстративності можна зупинитись лише на двох з них. Необхідно зауважити, що сьогодні відносини щодо інвестування з України регулюються на рівні Указів Президента України та Постанов Національного Банку, а не законодавчих актів.

Ще однією складною метою щодо реформування інвестиційного законодавства є переведення національного капіталу в так звані «офшорні» зони та за кордон. Щодо питання репатріації українських капіталів з-за кордону в сучасних законодавчих актах взагалі не ведеться мова та ґрунтовної позиції законодавця з цього питання взагалі відсутні думки. Кодифікація інвестиційного законодавства є виключною нагодою для законодавця визначитись зі стратегією й тактикою своєї інвестиційної політики та закласти у кодифікацію необхідні господарсько-правові механізми, забезпечити їх актами спеціалізованого законодавства, що знаходяться поза кодифікацією.

Одним з нових, актуалізованих сучасною світовою фінансовою кризою економічних завдань кодифікації інвестиційного законодавства є запровадження антикризових механізмів у здійснення правового інвестиційного порядку як такого. Відповідна актуалізація даного питання виникла на рівні економічної політики держави та законодавчого регулювання економічних і, зокрема, господарських відносин. Звісно, інвестиційна сфера в цьому сенсі є не головною. Конструювання антикризових механізмів в інвестиційній сфері, із збереженням ролі та місця конституційно-правових цінностей демократичної, соціальної та правової держави є завданням надзвичайно складним. У той же час зрозуміло, що кодифікація в цьому напрямку має передбачити заходи та правові режими мобілізації державних

інвестиційних ресурсів, мобілізації кредитних ресурсів банківських установ, гарантування державою безпеки і повернення банківських депозитних вкладень, формування відповідних резервів, підтримання пропорцій між стратегічними і портфельними інвесторами, розуміючи певну типовість їх поведінки на випадок різкого падіння економічної кон'юнктури.

Як уявляється, криза на інвестиційному ринку може виникнути не тільки в результаті внутрішніх або зовнішніх економічних диспропорцій, а ще в результаті політичних, епідеміологічних, екологічних, міжнародних подій, що впливають на кон'юнктуру інвестиційного ринку, через яку кризові явища можуть поширюватися і на інші сфери соціально-економічного і соціально-політичного життя. Таким чином існує суспільний запит на антикризові можливості, до складу яких входять і організаційно-правові механізми. Відтак, кодифікація інвестиційного законодавства є єдиним механізмом в подоланні відповідних прогалів законодавчого реформування.

Останнє виділене завдання кодифікації інвестиційного законодавства в економічному контексті є досягнення за рахунок можливостей організаційно-господарських засобів регулювання інвестиційних відносин керованості структурними пропозиціями стану інвестиційного ринку. Звісно, що це вплив держави на функціонування інвестиційного ринку за допомогою застосування господарсько-правових засобів. Однак, саме можливості впливу на якісні аспекти функціонування ринку і визначають ефективність впливу, а також функціонування відповідного ринку.

Актуальність комбінованого критерію з'ясування пропорцій інвестиційного ринку саме за питомою вагою інноваційного іноземного інвестування як в структурі іноземних інвестицій, так і в структурі інноваційних інвестицій в масштабі ринку. Головним завданням кодифікації інвестиційного законодавства має стати розробка широкого арсеналу господарсько-правових засобів, що дозволяли б державі впливати навіть на такі тонкі аспекти функціонування інвестиційного ринку в Україні.

До змістовно-юридичних завдань кодифікації інвестиційного законодавства Кудрявцева В. В. відносила: створення дієвого законодавчо закріпленого механізму формування та реалізації інвестиційної політики держави, її переведення у склад

найактуальніших напрямів економічної політики; стимулювання інвестиційних процесів з боку національних та іноземних учасників інвестиційної діяльності за рахунок закріплення та стабілізації правового інвестиційного порядку на модернізованій законодавчій основі; цілеспрямоване зменшення рівня трансакційних витрат та інвестиційних ризиків, що виникають в процесі інвестиційної діяльності, саме за рахунок господарсько-правових засобів; заохочення інвестиційних процесів за рахунок впровадження нових правових форм інвестування, зокрема в межах державно-приватного партнерства; створення чітких і прозорих правових механізмів акумуляції інвестиційного потенціалу; запровадження ефективних правових засобів та механізмів репатріації до України офшорних капіталів вітчизняного походження; здійснення ефективного державного контролю за доцільністю та ефективністю процесів інвестування з України національними інвесторами; створення організаційно-господарського механізму протидії та мінімізації наслідків світових криз в інвестиційній сфері щодо національного інвестиційного ринку; розробка та впровадження створення дійового господарсько-правового механізму забезпечення інвестиційної безпеки національної економіки, особливо у зв'язку з виникненням залежності національних ринків від внутрішньої економічної політики світових транснаціональних компаній та їх об'єднань. [12]

Наступним видом завдань кодифікації інвестиційного законодавства України Кудрявцева В. В. виділяла техніко-юридичні завдання, які, в свою чергу, поділяла на традиційні та спеціальні. До традиційних нами віднесено: подолання колізій, повторів, усунення застарілих положень, встановлення єдиних універсальних принципів правового регулювання інвестиційних відносин та гарантій, що надаються їх учасникам; уніфікація дефінітивного апарату та господарсько-правових засобів регулювання інвестиційних відносин як господарсько-виробничих, так і організаційно-господарських. До спеціальних техніко-юридичних завдань досліджуваної кодифікації відносила: застосування пандектної системи структурування нормативно-правового матеріалу, що кодифікується, з метою максимального наближення інструментально-правового підходу до досягнення соціально-економічних цілей інвестиційного законодавства; врахування особливостей системно-структурного співвідношення запропонованої підгалузевої

кодифікації інвестиційного законодавства з існуючими джерелами законодавства України, що має відбуватися через визначення місця такої кодифікації в форматі вертикальних, горизонтальних та діагональних «взаємин» між цими джерелами.

Формат вертикального співвідношення джерел передбачає визначення місця ІКУ, з одного боку, по відношенню до ГКУ, як до рівня галузевої кодифікації, а з іншого, – по відношенню до спеціального інвестиційного законодавства, що залишилось поза підгалузевою його кодифікацією, включаючи також інвестиційне законодавство підзаконного рівня.

Формат горизонтального співвідношення джерел передбачає визначення місця ІКУ по відношенню до суміжних підгалузевих кодифікацій або актів законодавства, що за своїм місцем та значенням можуть бути прирівняні до кодифікацій. Наприклад, законодавство про банки та банківську діяльність, про цінні папери, про зовнішньоекономічну діяльність, законодавство про інноваційну діяльність тощо.

Формат діагонального співвідношення джерел передбачає визначення місця ІКУ по відношенню до кодифікацій галузевого рівня, зокрема ЦКУ, Земельного кодексу України, Кодексу України про надра, Бюджетного кодексу України тощо.

Кодифікація норм інвестиційного законодавства передбачає розподіл норм права на: стабільно-раціональні та нестабільні з проблемною раціональністю, а також уніфіковані й спеціалізовані.

В межах кодифікації мають бути сконцентровані усі уніфіковані стабільно-раціональні норми, а також частка спеціалізованих стабільно-раціональних. Інша ж частка спеціалізованих стабільно-раціональних норм, враховуючи специфічний характер відносин, що регулюються, обсяг нормативного матеріалу та призначений термін дії встановленого регулювання, має залишатися поза межами кодифікації, утворюючи тим самим підпорядковані кодексу спеціальні закони та підзаконні нормативно-правові акти. Поза межами кодифікації також мають залишитися норми інвестиційного законодавства, що можуть бути визначені як уніфіковані нестабільні або спеціалізовані нестабільні.

Звісно, заповнення прогалін у законодавчому регулюванні інвестиційних відносин, які потребують адекватної регламентації саме на рівні законів України, і що доцільно здійснити саме в межах кодифікації. Такими прогалинами слід визнати суспільні відносини з приводу: інвестування з України; інноваційного інвестування;

інвестування правами користування природними ресурсами; формування та реалізації інвестиційної політики держави; місця державних програм інвестиційного розвитку в системі інвестиційного законодавства України; інвестиційної безпеки національної економіки та держави; інвестування в умовах запровадження державою антикризових заходів; формування інвестиційного потенціалу; державно-приватного партнерства з інвестиційною складовою, та ін.

Також необхідно узгодження змісту кодифікованого нормативно-правового акту зі змістом чисельних дво- та багатосторонніх міжнародних договорів, укладених за участю України в інвестиційній сфері.

По відношенню до функціонування інвестиційного ринку держава виконує або має виконувати різноманітні функції та заходи, а саме: нормативно-правова регламентація інвестиційної сфери; регулювання умов здійснення інвестиційної діяльності та параметрів функціонування інвестиційного ринку; формування і контроль за діяльністю інвестиційної інфраструктури, в тому числі виступаючи в ролі її окремих суб'єктів, якими, зокрема, є державні банки або банки з державною часткою у статутному капіталі; засновництво державних інвестиційних фондів, через які відбувається її опосередкована участь на ринку як суб'єкта інвестиційної діяльності; участь на інвестиційному ринку через держбюджетне фінансування інвестиційних проектів; укладення угод державно-приватного партнерства з інвестиційною складовою в їх змісті; встановлення спеціальних режимів інвестиційної діяльності для визначеного кола суб'єктів та учасників; забезпечення необхідного стану інвестиційної безпеки національної економіки; здійснення системних антикризових заходів на національному інвестиційному ринку у разі потреби.

Сучасна фінансово-економічна криза, що самим безпосереднім чином позначилася на інвестиційних процесах і заподіяла шкоди усім учасникам інвестиційних відносин, повернула концептуальні засади розбудови фінансових ринків до усвідомлення нової, більш значимої ролі держави, а також спеціальних міждержавних органів щодо організації та регулювання функціонування цих ринків, про що свідчать численні випадки, так званої, рекапіталізації комерційних банків та страхових компаній.

Саме кодифікація інвестиційного законодавства є чудовою нагодою, по-перше, розробити концептуальні позиції щодо безпосередньої присутності держави на банківському ринку в особі суб'єктів, що надають інвестиційні послуги, а по-друге, нормативно регламентувати усі механізми такої діяльності держави.

Таким чином, виникає певна суперечливість між гнучким та ймовірним, прогнозним характером державної інвестиційної політики, що має реалізуватись в межах певного періоду часу в зовнішньоекономічних та внутрішніх умовах, які не можуть бути стовідсотково передбачуваними, й кодифікованим інвестиційним законодавством, однією з принципів особливостей якого є забезпечення стабільності правового регулювання.

Кодифікація інвестиційного законодавства має стати системним нормативно-правовим джерелом спрямування і координації багатofункціональної ролі держави в інвестиційній сфері. Враховуючи велику кількість суб'єктів організаційно-господарських повноважень, а також те, що інвестиційна політика є складовою інших самостійних напрямів державної економічної і соціальної політики, виникає нагальна соціальна потреба в правовій консолідації напрямів та засобів державного впливу на інвестиційні відносини.

Принциповою особливістю концепції розбудови кодифікації інвестиційного законодавства, що пропонувалася Кудрявцевою В. В. є, з однієї сторони, збереження пандектної системи розташування нормативно-правового матеріалу, яка стала традиційною для вітчизняної законотворчої техніки, хоча і досить складною для кодифікації норм саме господарсько-правового регулювання, адже поєднує в собі різні за методами регулювання типи правовідносин, а з іншої – спроба об'єднати інструментальні господарсько-правові засоби регулювання з системою визначених типів економічних ринкових інвестиційних відносин, які виступають в якості окремих об'єктів державної інвестиційної політики, що має своїм завданням забезпечення певних параметрів функціонування інвестиційного ринку як такого. [3] Відтак, концепція кодифікованого законодавчого регулювання інвестиційного ринку має головне на меті – подолання відстані між правовим інструментарієм регулювання та його кінцевою метою – безпосереднім станом економічних відносин.

Структурно та змістовно відповідні завдання передбачають викладення у «загальній частині» переважно уніфікованої інструментальної складової господарсько-правового регулювання інвестиційних відносин. Та при формуванні «особливої частини» за основу буде покладено об'єктний підхід через закріплення та врегулювання окремих системоутворюючих елементів структури інвестиційного ринку, які є автономними підсистемами, а саме типами інвестиційних відносин, щодо яких застосовуються господарсько-правові засоби регулювання. Щодо «спеціальної частини», представляє собою диференціацію на окремі типи та види інвестиційної діяльності (динамічний аспект регулювання), що за тим чи іншим критерієм суспільної актуалізації визначені законодавцем як такі, що повинні бути окремо врегульовані саме в межах і на рівні Інвестиційного кодексу України.

Відтак, запропонована структура ІКУ Кудрявцевої В. В. містила три складові частини: загальну, особливу та спеціальну. Відповідний розподіл є характерним для галузей законодавства, що відрізняються певною гомогенністю предмета, а головне методологією правового регулювання. У зв'язку з цим існує можливість сконцентрувати диференціацію норм за критерієм уніфікація – спеціалізація.

Так, Загальна частина концентрує абсолютно універсальні норми для відносин, що охоплюють весь предмет регулювання, а також норми, що визначають методи правового регулювання, його принципи та базові правові цінності. Відповідно до цього «Особлива частина» містить регулювання за інституційним принципом, яке може об'єднуватись за критерієм спеціалізованого характеру норм об'єднаних в межах окремих інститутів.

Звісно, підгалузеві кодифікації, обмежені, наприклад, окремими специфічними ринками товарів, послуг, капіталів, інноваційних продуктів тощо, мають своїм предметом достатньо автономну з визначеними межами сферу правового регулювання, які кодифікація може отримати місце домінуючого за обсягом законодавчого регулювання, основного і для великої кількості відповідних відносин достатнього джерела правового регулювання. Підгалузеві кодифікації мають набути значно більш інструментального значення, що власне і має позначитись на законодавчій кодифікаційній техніці їх структурування.

Кудрявцева В. В. стверджувала, що Загальна частина запропонованого нею ІКУ має містити в собі норми, що встановлюють, закріплюють або врегульовують:

предмет кодексу; принципи правового регулювання інвестиційних відносин; гарантії учасникам інвестиційної діяльності; інвестиційну політику держави; інвестиції та їх види; інвестиційний оборот; інвестування; інвестиційну діяльність; інвестиційні правовідносини (види та склад); підстави виникнення інвестиційних правовідносин; інвестиційний проект; правові режими інвестиційної діяльності; державу в інвестиційній сфері; інвестиційну безпеку держави та національної економіки; відповідальність учасників інвестиційних відносин; інвестиційне законодавство; міжнародні зобов'язання України в сфері регулювання інвестиційних відносин. [3]

Щодо Особливої частини пропонуємого проекту кодифікації Кудрявцева В. В. виділяла головним елементом інноваційності підходу були макроекономічні організаційно-господарські правові засоби впливу держави на найважливіші складові інвестиційного ринку. Звісно, спроби ув'язати питання правового регулювання відносин макрорівневого порядку є до певної міри незвичними для кодифікаційних процесів. У той же час фіксація «постійної» складової змісту інвестиційної політики держави взагалі, основних її завдань і що особливо важливе, по відношенню до окремих елементів інвестиційного ринку як системи. Така законодавча фіксація саме в структурі ІКУ, на погляд Кудрявцевої В. В., дозволив би спрямувати весь механізм організаційно-правового впливу на досягнення завданих соціально-економічних результатів. У цій частині слід пропонувалось визначитись із переліком основних інституційних інвесторів – суб'єктів господарювання, іншими суб'єктами, що субсідіарно виконують певні функції інституційних інвесторів визначитись з їх достатністю, щоб забезпечити ефективне функціонування інвестиційного ринку як такого тощо.

Окрім того, макроекономічними об'єктами інвестиційного ринку є інвестиційний потенціал, інвестиційна пропозиція, інвестиційна інфраструктура, інвестиційний попит. На прикладі формування інвестиційного потенціалу можна сформулювати державну інвестиційну політику як таку, що спрямована на зростання обсягів заощаджень громадян та накопичень вільних коштів юридичних осіб, стимулювання їх мотивації до інвестиційного використання цих коштів. Відповідної акцентуації в цьому напрямі має отримати і конфігурація організаційно-господарських повноважень відповідних органів держави, спрямування засобів

державного впливу на досягнення відповідних завдань. Розробка адекватних господарсько-правових засобів реалізації названих настанов інвестиційної політики держави. Прикладом може слугувати специфічний сегмент інвестиційного потенціалу – громадяни України, що працюють за кордоном та грошові перекази в Україну. Стимулювання мотивації до накопичення заощаджень, відкладення споживчих планів та спрямування коштів у інвестиційному напрямку має стати, по-перше, об'єктом інвестиційної політики, по-друге, предметом діяльності спеціалізованих органів держави, та отримати адекватне господарсько-правове інструментальне забезпечення, наприклад, у вигляді розробки спеціальних банківських операцій, що об'єднували б депозитні та розрахункові відносини під додаткові гарантії збереження коштів від знецінення або від випадків неспроможності фінансово-кредитної установи. Таким інструментом могли б бути спеціально емітовані державні облігації з переконливими заставними зобов'язаннями держави тощо.

Відтак, Особлива частина мала включати в себе норми, що встановлюють, закріплюють або регулюють: систему правовідносин, що виникають в процесі формування та використання інвестиційного потенціалу; систему правовідносин, що опосередковують інвестиційну пропозицію; систему правовідносин, що виникають з приводу функціонування суб'єктів інвестиційної інфраструктури; систему правовідносин, що виникають в процесі залучення інвестицій їх реципієнтами; багатофункціональну роль держави в інвестиційній сфері. [3]

До специфічних завдань Особливої частини ІКУ слід віднести кореляцію кореспондуючих один одному чинників функціонування інвестиційного ринку. [3] Відповідна структура інвестиційної пропозиції повинна більш-менш відповідати структурі інвестиційного попиту. Тільки тоді інвестиційний ринок може ефективно виконувати своє функціональне призначення. Відповідно адекватними повинні бути інвестиційні інституційні посередники за своїм якісним складом та порядком здійснення діяльності. Як уявляється, досягти такої кореляції можливо і необхідно через акцентуацію діяльності держави, використання засобів державного регулювання, що повинні мати чітку правову базу. До питань внутрішніх кореляційних відносин, які мають бути керованими, необхідно віднести внутрішні системно-структурні ієрархічно розбудовані відносини, що мають об'єднати в

межах інвестиційного ринку підпорядковані ринки, зокрема, корпоративних цінних паперів, кредитний, інноваційних продуктів тощо. Таким чином, завданням державного регулювання у сфері інвестиційних відносин виступає забезпечення гармонійного функціонування та розробки усієї ієрархічної систематик інвестиційного ринку.

У свою чергу Спеціальна частина має своїм призначенням врегулювати спеціальні або спеціалізовані інвестиційні відносини, що виникають у різних сегментах інвестиційного ринку.

Дійсно, такі відносини мають власні особливості, що підлягають «адресному» врахуванню, але більш важливим є те, що наявність змістовних положень «Загальної» та «Особливої» частин дозволяли їх Кудрявцевій В. В. синтезувати в єдиний комплекс всебічне регулювання саме цих «спеціальних» правовідносин, сфокусувати на них весь арсенал господарсько-правових засобів. [3] Тому до змісту Спеціальної частини майбутнього ІКУ мають бути включені правові норми, що закріплюють та врегульовують відповідні правові режими, а саме режими: професійної інвестиційної діяльності; іноземного інвестування; інвестування з України; самоінвестування; в окремих секторах економіки; на окремих визначених територіях; в формі державно-приватного партнерства; інноваційного інвестування; інвестування правами користування природними ресурсами; інвестування в об'єкти виключної (морської) економічної зони, на державному кордоні та в інших охоронних зонах; інвестиційної діяльності в умовах запровадження державою заходів по забезпеченню національної інвестиційної безпеки; інвестиційної діяльності в умовах запровадження державою антикризових економічних заходів.

Таким чином, кодифікація інвестиційного законодавства України, шляхом розробки та прийняття ІКУ, як реально і ефективно діючого нормативно-правового акту, виходячи із сутності такої кодифікації, змісту техніко-юридичних, економічних та політичних її завдань, місця в системі джерел українського законодавства в цілому і особливо господарського законодавства, що вже є кодифікованим на галузевому рівні, може існувати лише як унікальний продукт вітчизняної законотворчості.

У підручнику з інвестиційного права 2002 року Задихайло Д. В. запропонував свою модель Інвестиційного кодексу. Поділ відбувався на Загальну та Особливу

частини. Загальна частина повинна була окрім стандартних питань про сферу дії кодексу містити в собі співвідношення його норм з нормами інших нормативно-правових актів, дію у часі тощо та основні поняття-терміни (інвестиція; інвестування; інвестиційна діяльність; реалізація інвестицій тощо). Особлива частина більш складна, в неї входило десять розділів: 1) правове регулювання професійної інвестиційної діяльності; 2) правове регулювання інвестиційної діяльності підприємств, організацій, закладів (непрофесійна інвестиційна діяльність); 3) правове регулювання інвестиційної діяльності держави; 4) правове регулювання інвестиційної діяльності органів місцевого самоврядування; 5) правове регулювання іноземного інвестування; 6) правове регулювання інвестування з України; 7) особливості правового регулювання інвестиційної діяльності в пріоритетних галузях економіки; 8) особливості правового регулювання інвестиційної діяльності в СЕЗ; 9) особливості правового регулювання інвестиційної діяльності на територіях з пріоритетним розвитком; 10) особливості правового регулювання інвестиційної діяльності в рамках технопарків.

Відповідний варіант був однією з спроб того часу освітлити відповідну проблему. Звісно, відповідний масив наукових спроб дає всі підстави вести мову про необхідності створення Інвестиційного кодексу України.

Наступною галуззю, яка виступає показником динаміки та характеристикою взагалі економічного розвитку є інноваційна діяльність. Інновації є визначальним критерієм сучасних науково-технічних, виробничих, соціально-економічних та усіх суспільних процесів. Від якості інноваційного механізму розвитку залежить доля України: чи рухатиметься вона в напрямі входження до числа розвинених країн, чи залишиться стагнуючою країною без науково-технічного і соціального прогресу. Це пов'язано і з загальними закономірностями суспільного розвитку, стосовно яких у світі відбувається перехід від переважно відтворювального до інноваційного типу розвитку. Інноваційність – це як ключ до динамічного розвитку, якості добробуту, особистого успіху, так і засіб забезпечення суверенітету країни, її конкурентоспроможності у сучасному надскладному світі. Відтак, стратегічною задачею для юристів-господарників є сформування якісної правової бази з цього питання.

На сьогодні відбулися три промислові революції, що докорінно змінили виробництво і побут, середовище існування та якість життя людей. Їх основу становили: I (з 1784 р.) – використання енергії пари та води для механізації виробництва; II (з 1870 р.) – поділ праці, використання електричної енергії, масове виробництво; III (з 1969 р.) – комп'ютер і комп'ютерна техніка, електроніка та Інтернет. На щорічному 46-му Міжнародному економічному форумі в Давосі (далі – Форум) було наголошено на початку четвертої промислової революції, що приведе до подолання бар'єрів між людиною і машиною та їх інтеграції [246, с. 11]. Останнє десятиліття звучать терміни як Smart або Digital Factory та Digitalization (всього і вся). Звідки й Digital Economy. В США, які є найбільшими інноваторами в світі за цим всім говорять про технології як IoT, Big data, Cloud computing, Remote & mobile access, wireless communication, 3D printing тощо. У 2013-14 ми говорили про це на заходах АППАУ як про «мега-тренди» промислової автоматизації. У 2017 році 27 засідань Всесвітнього економічного форуму були присвячені Індустрії 4.0

Характерні риси Індустрії 4.0 – це повністю автоматизовані виробництва, на яких керівництво всіма процесами здійснюється в режимі реального часу і з урахуванням мінливих зовнішніх умов. Кіберфізичні системи створюють віртуальні копії об'єктів фізичного світу, контролюють фізичні процеси і приймають децентралізовані рішення. Вони здатні об'єднуватися в одну мережу, взаємодіяти в режимі реального часу, самоналагоджуватися і самонавчатися. Важливу роль відіграють інтернет-технології, що забезпечують комунікації між персоналом та машинами. Підприємства виробляють продукцію відповідно до вимог індивідуального замовника, оптимізуючи собівартість виробництва [250, с. 23]

Оптимізація вітчизняної економічної системи на засадах запровадження інновацій Індустрії 4.0 є пріоритетним завданням державної економічної політики в економічній сфері. Впровадження інновацій до складу виробничих фондів вітчизняних суб'єктів господарювання повинно призводити до якісного оновлення їх технологічного рівня та забезпечити сталу конкурентоспроможність українських товарів. [249; с. 119] Як свідчить досвід господарювання, такого результату можливо досягти лише при запровадженні до стратегічних галузей вітчизняної економіки передових технологій як основний різновид інноваційного продукту. [248; с. 137]

Про необхідність посиленої державної підтримки науково-технологічного й інноваційного сектору в Україні заговорили дуже давно. Одним із найперших законів, прийнятих Верховною Радою України, був Закон «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 13 грудня 1991 року № 1977-XII. Приблизно в цей же період, наприклад, Фінляндія почала свій стрімкий зліт з глибокої економічної депресії до вершин світових рейтингів конкурентоспроможності. Це хрестоматійний приклад, і роль фірми Nokia і технологій мобільного зв'язку в успіху Фінляндії широко відома. Єдина різниця між нашими країнами полягає в тому, що в Україні продовжують говорити про інноваційну модель розвитку, а в Фінляндії вона вже реалізована. [252; с. 1] Не можна заперечувати, що всі ці роки Україна періодами відчутно просувалася в інноваційному напрямі.

У 1996 році було створене Міністерство науки і технологій, яке вже через 4 роки ліквідували, а його функції передали у відання Міністерства освіти, де вони поступово «згубилися» й залишилася лише мала частина. Наприкінці 1999 року ухвалено Закон України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» від 16.07.1999 року № 991-XIV. Проте в 2005 році він був скасований. Встановлена законом норма бюджетного фінансування наукової і науково-технічної діяльності в 1,7% ВВП ніколи не виконувалася навіть у половинному обсязі. Обсяг фінансування науки прийнято вимірювати у співвідношенні до ВВП і останнім часом фактично не перевищує навіть 1 %, в середньому на науку в державному бюджеті України виділяється не більше 0,4% ВВП. Тоді як розвинуті країни питанням розвитку науки приділяють більшу увагу, а частка витрат на її фінансування становить у середньому близько 3 % ВВП, а в Ізраїлі та Швеції – 4 %. Проти прийнятої низки законодавчих документів, нажаль, прогресу не досягнуто. Швидше навіть навпаки, ситуація значно погіршилася. Кількість інноваційно-активних підприємств до 2009 року скоротилася з 25% до 10%. Частка інноваційної продукції в загальному обсязі промислової продукції впала до 4,8%. Питома вага виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП в 1996 році складала 1,36%, в 2009 році – 0,95%. У порівнянні з 1991 роком кількість винахідників і раціоналізаторів зменшилася у понад 20 разів. Ступінь зношеності основних фондів у науці складає майже 45%. При цьому державні витрати на діяльність одного українського науковця втричі нижчі за російські показники, у 18

разів – за бразильські, у 34 рази – за південнокорейські й у 70 – за американські. [253; с.1]

У всьому світі саме наука, технології та інновації є головним джерелом капіталізації. І саме кінець ХХ — початок ХХІ сторіччя ознаменувався активізацією трансформаційних процесів з переходу до вищих (п'ятого та шостого) технологічних укладів, проведенням досліджень у сфері інформаційних технологій, визнанням за основний фактор виробництва та чинник розвитку знання, переорієнтуванням суспільної свідомості у бік необхідності постійного самовдосконалення та внутрішнього зростання людини, які започаткували становлення інформаційного суспільства та запровадження інноваційної моделі економічного розвитку. [251, с. 3] Зазначені зміни світового масштабу зумовили, зі свого боку, трансформації на національному рівні окремих держав, пов'язані з поширенням знань, інформації, поглибленням досліджень та впровадженням їх результатів у реальному секторі економіки. Тому одним з найактуальніших питань розвитку національної економіки відповідно до інноваційної моделі є формування адекватної новим умовам та суспільним потребам законодавчої бази розроблення ефективної правової форми для реалізації державної інноваційної політики. В Україні формування нормативно-правової бази наукової, науково-технічної, інноваційної діяльності незавершене і позбавлене системного підходу, що підтверджує відсутність цілеспрямованої, послідовної державної політики у цих сферах і стримує створення інноваційної інфраструктури.

За підрахунками, законодавство, що стосується інноваційної діяльності, налічує 13 законодавчих актів, понад 50 нормативно-правових актів Уряду, близько 100 різноманітних відомчих документів. Активність законодавчої та виконавчої влади тут підтверджено розробкою стратегічних документів, Концепцій, Законів, цільових програм, Постанов, Угод та інших формальних атрибутів, необхідних для реалізації зазначеної державної політики. Ухвалені програмні документи, а саме Постанова Верховної ради України «Концепція науково-технологічного та інноваційного розвитку України» від 13.07.1999 року № 916-XIV, Закон України «Загальнодержавна комплексна програма розвитку високих наукоємних технологій» від 09.04.2004 року № 1676-IV, Розпорядження КМУ «Концепція розвитку національної інноваційної систем» від 17 червня 2009 р. № 680-р, Постанова КМУ

«Про утворення Ради з розвитку інновацій» від 17 червня від 25 жовтня 2017 р. № 895, Постанова від 28 грудня 2016 р. № 1056 «Деякі питання визначення середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності загальнодержавного рівня на 2017-2021 роки, Розпорядження КМУ «Про схвалення Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року» від 10 липня 2019 р. № 526-р та інші документи не створили єдиного погляду на повну Програму розвитку інноваційної сфери.

Водночас, нормативно-правова база інноваційної діяльності є фрагментарною, суперечливою і неповною мірою відповідає засадам економіки, «що ґрунтується на знаннях». До цього часу відсутні: достатня ефективність захисту прав інтелектуальної власності, що порушує багао норм ТРІПС; не створені правові умови для функціонування венчурного капіталу як ринкового інституту; процедури створення окремих суб'єктів інноваційної діяльності безпідставно ускладнені. Відсутні також законодавчо встановлені критерії інноваційності проектів і розмежування інвестиційних та інноваційних проектів. Недостатньо внормовані питання об'єктивної експертизи та конкурсних засад у бюджетному фінансуванні наукових, науково-технічних, інноваційних програм і проектів. Так, Закон України «Про державні цільові програми» від 02.12.2012 року № 5463-VI передбачає обов'язкову державну експертизу проектів державних цільових програм «згідно із законодавством», яке відсутнє. У Законі йдеться про наукові та науково-технічні програми, експертизу яких здійснює центральний орган виконавчої влади в галузі науки і освіти, отже, розробку та експертизу програм фактично віднесено до повноважень одного органу. Закон не визначає також цілісної системи управління програмами; у переліку ініціаторів програм відсутні галузеві академії наук, підприємства, наукові організації та об'єднання, органи місцевого самоврядування, громадяни. Існує неузгодженість термінології чинних законодавчих актів, що зумовлює можливість різного трактування закону та викривлює статистичну звітність у сферах наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності.

Вихідні правові передумови державної інноваційної політики закладено в Конституції України. Ст. 54 гарантує громадянам свободу наукової і технічної, а також інших видів творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських

прав. У цій самій статті визначено, що держава сприяє розвиткові науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством.

Крім Конституції України, норми щодо інноваційної діяльності містяться в багатьох актах різних галузей законодавства. Їх умовно можливо поділити на дві групи.

До першої групи належать акти законодавства, які визначають засади державної політики у сфері інноваційної діяльності. Законодавче забезпечення цієї сфери діяльності в Україні започатковано Законом України «Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності». Крім названого вище закону, слід назвати прийняту Верховною Радою України «Концепцію науково-технічного та інноваційного розвитку України». Концепція містить основні цілі, пріоритетні напрями та принципи державної науково-технічної політики, механізми прискореного інноваційного розвитку, орієнтири структурного формування науково-технологічного потенціалу та його ресурсного забезпечення. Вона визначає засади взаємовідносин між державою та суб'єктами наукової та науково-технічної діяльності, які ґрунтуються на необхідності пріоритетної державної підтримки науки, технологій та інновацій як джерела економічного зростання, складника національної культури, освіти та сфери реалізації інтелектуального потенціалу громадян. Дія Концепції розрахована на період стабілізації економіки та досягнення постійного її розвитку.

Зasadничими правовими документами, що регулюють інноваційну діяльність є:

1. Господарський кодекс України, в главі 34 дається визначення інноваційної діяльності (ст. 325), визначаються її види (ст. 327), форми інвестування в інновації (ст. 326), шляхи та форми державного регулювання (ст. 328) та система державних гарантій інноваційної діяльності (ст. 329), основні засади державної експертизи інноваційних проєктів (ст. 330), поняття та зміст договору та створення і передачу науково-технічної продукції (ст. 331), який використовується для виконання інноваційних розробок на замовлення суб'єкта інноваційної діяльності з метою їх наступної реалізації;

2. Цивільний кодекс України – глава 62 «Виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт» (регулює договірні відносини,

що складаються в процесі виконання таких робіт, в тому числі розробки інноваційних проектів);

3. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 № 40-IV (із наступними змінами та доповненнями), що зазначає мету та принципи державної інноваційної політики, а також правові, економічні й організаційні засади державного регулювання інноваційної діяльності. Також у Законі України «Про інвестиційну діяльність» інновації вперше трактуються як специфічна форма інвестицій. Зокрема, у ст. 3 закону вказано, що інноваційна діяльність як форма інвестування здійснюється з метою впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво та соціальну сферу і включає: випуск і розповсюдження принципово нової техніки, технологій; прогресивні міжгалузеві структурні зрушення; реалізацію довгострокових науково-технічних програм; фінансування фундаментальних досліджень для забезпечення якісних змін у виробничих засобах; розробку і впровадження нових ресурсозберігаючих технологій, призначених для поліпшення соціального і екологічного стану виробництва.

4. Державні пріоритети інноваційної діяльності викладені в Законі України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» 08.09.2011 року № 3715-VI. Цей закон визначає правові, економічні й організаційні засади формування та реалізації пріоритетних напрямів інноваційної діяльності в країні. Пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні зобов'язують органи виконавчої влади всіх рівнів створювати режим найбільшого сприяння виконанню робіт, спрямованих на реалізацію відповідних пріоритетних напрямів, та концентрації на них фінансово-економічних та інтелектуальних ресурсів.

5. Закон України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» 16.07.1999 року № 991-XIV, визначає правові та економічні засади запровадження і функціонування спеціального режиму інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків. А також надає важливий перелік визначень у цій сфері.

6. Закон України «Про державні цільові програми» визначає засади розроблення, затвердження та виконання державних цільових програм.

7. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» 26 листопада 2015 року № 848-VIII на базі якого було створено Національну раду з питань

розвитку науки і технологій, яка саме і виробляє пропозиції щодо основ державної наукової політики і аналізує, як ця політика здійснюється; також створена спеціальна процедура щодо членів Наукового комітету, яких визначають за допомогою європейської процедури – обрання кожного члена спеціально створеним Ідентифікаційним комітетом, до якого можуть входити не лише провідні вітчизняні, а й європейські науковці, що дає змогу запобігти конфлікту інтересів та уникнути просування «своїх» людей.

Та інші нормативні акти. Сучасна нормативно-правова база (закони, укази Президента, підзаконні акти у формі постанов уряду, наказів центральних органів виконавчої влади й інші нормативні документи) стосовно науково-технічної та інноваційної діяльності налічує близько 200 документів.

До другої групи законодавчих актів належать такі, за якими інновації, науково-технічна й інноваційна діяльність є лише складником процесів функціонування соціально-економічних проблем країни.

Важливим кроком на шляху формування державної інноваційної політики в Україні було прийняття Законів «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків», «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні», цілого ряду постанов Уряду щодо забезпечення реалізації цих Законів, а також інших законодавчих актів, які регулюють окремі аспекти інноваційної діяльності.

Прийняття у 2006 р. Закону України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» від 14.09.2006 року № 143-V дає змогу ефективніше використовувати науково-технічний та інтелектуальний потенціал України, зупинити несанкціоноване використання об'єктів інтелектуальної власності, неконтрольоване передавання за межі України вітчизняних результатів науково-технічної діяльності, запобігти проникненню в Україну морально застарілих технологій і неліквідної продукції, а також розширити міжнародне науково-технічне співробітництво в цій сфері.

Цими документами та численними підзаконними актами в Україні була створена досить солідна нормативно-правова база, якою не тільки передбачалась загальна орієнтація на інноваційний розвиток економіки, але й окреслювались основні механізми втілення в життя такого курсу державою. Проте реальне

включення в дію більшості цих механізмів в Україні не відбулося, адже реально до цього часу відсутня достатньо ефективна правова основа захисту прав інтелектуальної власності, функціонування венчурного капіталу як ринкового інституту; процедури створення окремих суб'єктів інноваційної діяльності безпідставно ускладнені. До того ж законодавчо не встановлені критерії інноваційності проектів і розмежування інвестиційних та інноваційних проектів. [254, с. 1] Недостатньо внормовані питання об'єктивної експертизи та конкурсних засад бюджетного фінансування наукових, науково-технічних, інноваційних програм і проектів. Так, Закон України «Про державні цільові програми» передбачає обов'язкове проведення державної експертизи проектів державних цільових програм згідно з норма-ми законодавства, які відсутні.

Недосконалість правової бази посилює практика «призупинення» окремих статей чинних законів, що стосуються наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, законодавчими або ж підзаконними актами. Так, Закон України «Про інноваційну діяльність» передбачав стимулювання інноваційної діяльності шляхом встановлення податкових пільг. Проте чинність його відповідних статей була «призупинена» спочатку на 2003р., а потім і на 2004р. Закон України «Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків» дозволяє технопаркам, їх учасникам, дочірнім та спільним підприємствам здійснювати за рахунок сум податків на додану вартість та податку на прибуток рефінансування власних інноваційних проектів.

Окремою проблемою є недотримання чинного законодавства та недієздатності судової системи в частині відновлення порушених прав суб'єктів економічної діяльності.

Усе це зумовлює нестабільність законодавчого поля, призводить до відчутних втрат Державного бюджету (отже – суспільної інноваційної діяльності), не створює належних стимулів для інноваційної діяльності і не сприяє нарощуванню інвестицій в інноваційний процес і високотехнологічні виробництва. Недостатність нормативно-правового забезпечення супроводжується і недостатньою інфраструктурою інноваційної діяльності, яка представлена в Україні лише окремими типами інноваційних інститутів. При цьому, переважна більшість з тих інститутів, які є визначально важливими для розвитку інноваційної діяльності

(зокрема, технопарки та венчурні фонди), не справляють відчутного впливу на впровадження інновацій у вітчизняну економіку.

Протягом двох останніх років предметом суспільного обговорення та уваги з боку державних органів є проблема розроблення та прийняття Інноваційного кодексу. В. Семиноженко відносить прийняття Інноваційного кодексу до необхідних заходів для забезпечення випереджального та стабільного розвитку економіки. Однак слід визнати, що питання кодифікації законодавства, що регулює суспільні відносини, пов'язані зі здійсненням інноваційної діяльності, ще не набули суттєвого наукового обґрунтування. Така пропозиція, зважаючи на її особливу суспільну значущість, висловлювалася з різних боків, причому частіше відпредставників економічної науки. [255, с.16] Однак при цьому ще не стали предметом наукового обговорення не лише питання структури такого кодифікованого акта, а й підходи до формування його змісту. У всіх, правда, збігається думка щодо назви останнього – йдеться про Інноваційний кодекс України.

Досягнення цілі повноти та системності у законодавчому забезпеченні реалізації інноваційної моделі національної економіки може бути досягнуто за умови обрання за методологічний підхід принципу забезпечення функціонування ефективної національної інноваційної системи, яка є генератором нових знань, що одночасно виконує трансформаційну функцію, у межах якого відбувається їх доведення до стану інноваційних продуктів та впровадження як інновацій. Іншими словами, комплексний нормативно-правовий акт з питань здійснення інноваційної діяльності має визначати загальні умови та засади правового регулювання відносин, що складаються у зв'язку з формуванням та функціонуванням національної інноваційної системи.

Як уявляється, нормативно-правовий акт, який стане результатом систематизації законодавства з питань здійснення інноваційної діяльності, може отримати назву Інноваційного кодексу України. Прийняття останнього є не тільки обґрунтованим, зважаючи на стратегічний курс держави (інноваційно орієнтований), а також тенденції розвитку та сучасні потреби як національної економіки, так і світового ринку, а й виваженим з точки зору національної правової традиції та законодавчої техніки. [256, с. 172]

Для подолання сумнівів щодо доцільності розроблення та прийняття Інноваційного кодексу необхідно визначитися, насамперед, з його предметом та структурою, які дозволять уявити зміст майбутнього кодифікованого акту та його місце в системі вітчизняного законодавства. Предметом Інноваційного кодексу України як основоположного нормативно-правового акту держави з питань забезпечення, стимулювання та здійснення інноваційної діяльності суб'єктами господарювання в рамках функціонування національної інноваційної системи слід визнати господарські відносини, що виникають у процесі функціонування національної інноваційної системи між її учасниками, а також між ними та іншими учасниками господарських відносин, наділених щодо них господарською компетенцією, які пов'язані зі створенням інноваційних продуктів, їх розповсюдженням та реалізацією як інновацій. Іншими словами, ним мають бути врегульовані відносини, що складаються у зв'язку із розробленням, створенням, розповсюдженням інноваційних продуктів та їх впровадженням як інновацій протягом повного інноваційного циклу, а також ті, що пов'язані з організаційним, фінансовим, правовим забезпеченням, стимулюванням, управлінням та контролем за інноваційними процесами. [257, с. 123]

Таке визначення предмета Інноваційного кодексу дає змогу здійснити розмежування сфер його дії та інших кодексів, що регулюють відносини, пов'язані із здійсненням інноваційної діяльності. Зокрема, майнові та особисті немайнові відносини, пов'язані зі створенням та розпорядженням об'єктами інтелектуальної власності та іншими результатами інтелектуальної діяльності, регулюються Цивільним кодексом України. Однак відносини, як майнового, так і немайнового характеру, що виникають у зв'язку із доведенням об'єктів інтелектуальної власності до стану інноваційної розробки, надалі – інноваційного продукту та його впровадженням як інновації у реальному секторі економіки, мають регулюватися Інноваційним кодексом. [260, с. 15] Ним же мають визначатися не лише відносини між суб'єктами інноваційної діяльності, а також між ними та іншими учасниками національної інноваційної системи, зокрема, із суб'єктами інноваційної інфраструктури, з посередниками, що залучені до обігу як інноваційних розробок та інноваційних продуктів, так і об'єктів інтелектуальної власності, а також зі споживачами та реципієнтами зазначених об'єктів.

Інноваційним кодексом, на який припускається покладання функції правової основи державної інноваційної політики, мають визначатися принципи та засади державного регулювання національної інноваційної системи. Тому до предмета його регулювання мають належати відносини, що складаються між суб'єктами інноваційної діяльності та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління функціонуванням національною інноваційною системою. З метою забезпечення їх законного характеру особливого значення набуває визначення засобів державного впливу на інноваційну діяльність суб'єктів господарювання та відносини, що складаються у зв'язку з її здійсненням, а також закріплення господарсько-правових механізмів їх реалізації.

Особливу увагу слід приділити визначенню умов (підстав) та закріпленню переліку засобів особливого (надзвичайного) характеру, до яких може вдаватися держава у разі різкого та/або суттєвого погіршення стану національної економіки, національної інноваційної системи чи окремих (-ого)

її елементів (-у), а також у разі суттєвих змін на геоеконімічному просторі, що буде виступати гарантією додержання загальновизнаного принципу саморегулювання національної інноваційної системи, для якої властивий високий ступінь свободи її учасників у встановленні цілей, шляхів, способів, форм своєї діяльності. [258; с. 364]

Застосування до учасників національної інноваційної системи засобів впливу економічного або організаційного характеру не означає набуття відносинами, що виникають у зв'язку з цим, фінансового або адміністративного характеру, оскільки в них відбивається реалізація органами державної влади та місцевого самоврядування їх господарської компетенції в інноваційній сфері, а тому в цілому вони мають організаційно-господарський характер [259, с. 46]. Крім того, застосування засобів державного впливу на діяльність учасників національної інноваційної системи відбувається за допомогою господарсько-правових засобів та механізмів, що зумовлює доцільність вирішення таких питань у межах господарського права та його інститутів. Таким чином, визначення організаційно-господарських відносин, що пов'язані зі здійсненням інноваційної діяльності, дозволяє виокремити їх від відносин фінансових, адміністративних та інших відносин управління, за яких орган державної влади або місцевого самоврядування виступає не як суб'єкт

організаційно-господарських повноважень щодо суб'єктів господарювання, залучених до створення, розповсюдження інноваційних продуктів та їх впровадження у реальному секторі економіки як інновацій. [258; с.1]

У загальному вигляді до питань, що мають отримати правове врегулювання в Інноваційному кодексі як основоположному нормативно-правовому акті держави з питань забезпечення, стимулювання та здійснення інноваційної діяльності суб'єктами господарювання в рамках функціонування національної інноваційної системи, слід віднести: 1) предмет регулювання; 2) визначення національної інноваційної системи та її структури; 3) вихідні засади та принципи державного регулювання національної інноваційної системи; 4) предмет, структуру та форми реалізації державної інноваційної політики; 5) загальні положення про прогнозування та планування інноваційного розвитку економічної системи країни; 6) правові механізми та заходи реалізації державної інноваційної політики; 7) підстави, порядок застосування та види заходів державного регулювання надзвичайного характеру; 8) правовий статус суб'єктів інноваційної діяльності, їх організаційно-правові форми, різновиди та основні вимоги до діяльності; 9) перелік, правовий статус інших учасників інноваційних відносин, особливості їх діяльності в інноваційній сфері; 10) визначення та перелік інноваційних об'єктів, їх співвідношення з об'єктами інтелектуальної власності, умови та особливості їх оборотоздатності; 11) поняття, зміст та різновиди інноваційних відносин; 12) форми участі держави та територіальних громад в інноваційних відносинах із встановленням принципів розподілу прав на об'єкти інтелектуальної власності та інноваційні об'єкти, створені державними (комунальними) установами або за рахунок коштів державних (місцевих) бюджетів; 13) загальні засади функціонування інноваційного ринку, його організаційно-правові форми; 14) договірні та позадоговірні форми обороту інноваційних об'єктів; 15) міжнародно-правові аспекти обороту інноваційних продуктів; 16) захист прав учасників інноваційних відносин; 17) правове визначення інноваційної інфраструктури, її склад та особливості функціонування; 18) спеціальні режими інноваційної діяльності.

У концептуальному контексті кодифікація інноваційного законодавства має на меті:

1. Законодавче закріплення національної інноваційної системи як цілісного ієрархічно розбудованого організаційно-правового механізму паралельно зі здійсненням її глибокої модернізації.

2. Створення ефективних правових форм взаємодії між окремими ланками інноваційного процесу, що уособлюють відповідно різний суб'єктний склад його учасників на підставі пошуку балансу між приватним та публічним інтересами в контексті функціонування інноваційного ринку як такого

3. Захист національних інтересів суб'єктів інноваційної діяльності України, враховуючи жорстко конкурентний характер світового ринку інноваційних (технологічних) продуктів.

4. Законодавче закріплення принципово важливих складових та чинників ефективного функціонування національної інноваційної системи, таких як «інноваційна політика держави», «інфраструктура національної інноваційної системи», «механізм реалізації державної інноваційної політики» тощо.

На підставі наведених положень було запропоновано проект Інноваційного кодексу України №53-60 у 2012 році Харківською школою права, який включав в себе:

Розділ 1. Загальні положення. Глава 1. Предмет регулювання. Глава 1.2. національна інноваційна система та її структура. Глава 1.3. Принципи функціонування національної інноваційної системи глава. 1.4. Інфраструктура національної інноваційної системи. Глава 1.5. Відносини у межах національної інноваційної системи. Глава 1.6. Господарська діяльність з розробки та впровадження інновацій.

Розділ 2. Загальні засади державного регулювання функціонування національної інноваційної системи. Глава 2.1. Держава та територіальна громада як учасники інноваційних відносин. Глава 2.2. Предмет та основні напрямки державної інноваційної політики. Глава 2.3. Механізм реалізації державної інноваційної політики. Глава 2.4. Моніторинг реалізації державної інноваційної політики. Глава 2.5. Державний контроль за функціонуванням національної інноваційної системи. Глава 2.6. Правові засади організації національної системи науково-технічної інформації. Глава 2.7. Державне забезпечення інноваційно- технологічної та науково-технічної безпеки .

Розділ 3. Правові засади організації та здійснення наукової, науково-технічної інноваційної діяльності. Глава 3.1. Правове регулювання наукової і науково-технічної діяльності. Глава 3.2. Правове регулювання патентно-ліцензійної діяльності. Глава 3.3. Правове регулювання реалізації інноваційних проектів. Глава 3.4. Страхування інноваційних проектів. Глава 3.5. Фінансування інноваційних проектів. Глава 3.6. Правові засади оподаткування суб'єктів інноваційної діяльності та учасників інноваційних відносин. Глава 3.7. Умови праці та соціального забезпечення фізичних осіб, які здійснюють наукову, науково-технічну та інноваційну діяльність.

Розділ 4. Суб'єкти інноваційної діяльності та учасники інноваційних відносин. Глава 4.1. Загальні положення. Глава 4.2. Суб'єкти наукової та науково-технічної діяльності. Глава 4.3. Суб'єкти патентно-ліцензійної діяльності. Глава 4.4. Суб'єкти інноваційної діяльності. Глава 4.5. Наукові парки. Глава 4.6. Індустріальні інноваційні парки. Глава 4.7. Технологічні парки. Глава 4.8. Інноваційні підприємства. Глава 4.9. Венчурні фонди. Глава 4.10. Фонд інноваційного фінансування. Глава 4.11. Компанії з управління правами інтелектуальної власності.

Розділ 5. Об'єкти інноваційних відносин. Глава 5.1. Загальні положення. Глава 5.2. Результати наукової та науково-технічної діяльності. Глава 5.3. Об'єкти права інтелектуальної власності в інноваційних відносинах. Глава 5.4. Види та ознаки інноваційних об'єктів. Глава 5.5. Форми реалізації інновацій та інноваційна продукція. Глава 5.6. Технологія. особливості залучення та використання технологічних продуктів. Глава 5.7. Державна реєстрація інноваційних об'єктів. Глава 5.8. Права інтелектуальної власності на результати науковсі та науково-технічної діяльності та інноваційні об'єкти. Глава 5.9. Особливості реалізації прав на інноваційні об'єкти державними та комунальними організаціями наукової та науково-технічної діяльності.

Розділ 6. Господарські зобов'язання інноваційного типу. Глава 6.1. Загальні положення. Глава 6.2. Порядок переходу прав на інноваційні об'єкти. Глава 6.3. ціноутворення та оцінка вартості інноваційних об'єктів. Глава 6.4. Стандартизація та сертифікація інноваційних об'єктів та результатів інноваційної діяльності. Глава 6.5. Відповідальність за правопорушення в інноваційній сфері.

Розділ 7. Договори інноваційного типу. Глава 7.1. Договори на створення (передачу) інноваційного продукту (інноваційної розробки). Глава 7.2. Договори про надання послуг (виконання робіт) в інноваційній сфері. Глава 7.3. Особливості договору на створення (передачу) інноваційного продукту іноземного суб'єкту господарювання.

Розділ 8. Спеціальні режими господарювання в національній інноваційній системі. Глава 8.1. Спеціальні режими інноваційної діяльності. Глава 8.2. Технополіс. Пояснювальна записка до проекту інноваційного кодексу України.

Однак, спроба науковців харківської школи залишилась без належної уваги.

Звісно, прийняття Інноваційного кодексу є саме тією формою правового регулювання відносин, що виникають у зв'язку із здійсненням інноваційної діяльності, яка дозволить охопити всі їх основні різновиди, в межах національної інноваційної системи, та визначити питання функціонування останньої. Він здатний виконувати також функцію правової основи державної інноваційної політики, а також об'єднати навколо себе та стати центральною ланкою системи інноваційного законодавства. Розробка та введення Інноваційного кодексу України є доцільними, зважаючи на інноваційно орієнтований стратегічний курс економічного розвитку держави, а також процеси глобалізації, світові тенденції розвитку та сучасні потреби національної економіки у новій конкурентоспроможній продукції та найновітніших засобах виробництва

Вирішити проблеми в інноваційній сфері, на наш погляд, можна так: вдосконалити нормативно-правову базу для забезпечення розвитку інноваційної системи України; системно і послідовно впроваджувати функціональні принципи державного регулювання інноваційної діяльності; через органічне включення всіх окремих елементів інноваційного розвитку до єдиної активно і цілеспрямовано функціонуючої національної інноваційної системи, що можливо лише за умови дії потужних системоутворюючих факторів.

Такими факторами могли б стати загальнодержавні пріоритети інноваційної політики за умови їх усвідомлення на всіх рівнях як основного засобу реалізації загальнонаціональної ідеї, досягнення єдиної і спільної для всіх мети.

Звісно, інтенсифікація законотворчої діяльності та наукових розробок в цій сфері свідчить про те, що розвиток інноваційного законодавства є магістральним напрямом розвитку господарського законодавства України.

Законодавство в інноваційній сфері не можна визнати ефективним з огляду на хронічну деградацію вітчизняної технологічної виробничої бази (за винятком ОПК). Отже, необхідна його модернізація за рахунок поглиблення концептуальної забезпеченості, систематизації й обрання найбільш ефективних правових засобів організаційно-господарського впливу з метою радикального прискорення інноваційних процесів у національній економіці. Доведено, що нині залишається проблемою визначення моделі організаційно-господарського забезпечення інноваційної системи в сегменті оптимізації самих суб'єктів організаційно-господарських повноважень, їх взаємодії для досягнення цілей інноватизації національної економіки.

Однією з проблем розвитку інноваційного законодавства України є узгодженість науково-технічної й інноваційної політики, системи розробки інноваційних продуктів та їх комерціалізації і впровадження у виробництво. Відтак у межах систематизації інноваційного законодавства має відбуватися синтез науково-технічної й інноваційної діяльності як єдиного суспільно-економічного процесу. Спроба кодифікувати інноваційне законодавство України – це форма здійснення реформи інноваційного законодавства.

Висновки до розділу 2

1. Проаналізовано розширення предмета господарського права по п'яти основних напрямках: 1) комерціалізація сфер, що раніше не були комерціалізовані, тобто відбувся процес експансії господарського права в інші галузі; 2) новостворені галузі економіки, що з'явилися унаслідок розвитку науково-технічного прогресу, а також поява у зв'язку з цим нових видів послуг, товарів, тобто формування нових ринків у цілому; 3) ускладнення системи організаційно-господарського супроводу господарської діяльності; 4) поява нових правових форм ведення господарської діяльності (ігорний бізнес, зелений туризм тощо); 5) регулювання широкого кола відносин на підставі принципів свободи договору і свободи підприємництва, що можливо із застосуванням принципів аналогії права й аналогії закону (аутсорсингові

відносини у господарській діяльності, внутрішньогосподарські відносини тощо). Таким чином, виходячи з наведених прикладів-ілюстрацій, можливо дещо і розлогіх, здійснене структурування й моделювання напрямів, за якими відбувається розширення предмета сучасного господарського права України. Розуміння відповідних напрямів, як уявляється, має слугувати систематизації та оптимізації законодавчої діяльності держави у сфері господарювання, а також господарсько-правових наукових досліджень.

2. Наведені в розділі пропозиції можна узагальнити з точки зору логіки нормотворчого процесу наступним чином: по-перше, початок програми щодо створення нових самостійних комплексних підгалузей як господарського права, так і інших правничих кордонів (таких як екологічне господарювання, створення поняття-програми «зеленого тарифу» тощо); по-друге, інкорпорація в систему господарського права й законодавства елементів інших галузей права (наприклад, зовнішньоекономічне право); по-третє, інкорпорація господарсько-правового матеріалу (юридичних фактів), засобів регулювання, навіть цілей правового регулювання, інших елементів правовідносин в суміжні галузі права (наприклад, інноваційне право).

3. Процес гібридизації господарського права з іншими галузями права (проілюстрований вище) дає підстави стверджувати, що господарське право за рахунок гібридизації свого предмета неодмінно розширює кордони у правовій площині.

Визначення приналежності тих чи інших відносин до предмету регулювання певної галузі права має важливе значення для забезпечення відповідного їх правового регулювання.

4. De facto Інститут законодавства Верховної Ради України через концентрацію великої кількості завдань своєї діяльності не встигає забезпечувати загальну архітектуру законодавчого забезпечення економічних відносин, адже він має широкий предмет діяльності, але фактично він перевантажений поточною законотворчою роботою, яка часто виникає у режимі позапланового порядку і скоріше як реакція на поточні проблеми нормотворчої діяльності ВРУ, проте стратегічні напрямки формування бази нормативно-правового забезпечення, у тому числі кодифікаційних і рекодифікаційних робіт, залишаються поза увагою. Звісно, з

огляду на вказане доцільно створити науково-експертну та нормопроектну організації у сфері законотворчого забезпечення, точніше орган-організацію, яка провадила б моніторинг вдосконалення законодавчого забезпечення, як-от Спеціальна організація з моніторингу стану і перспектив розвитку суспільних відносин (у тому числі господарських), ефективності чинного законотворчого регулювання та розробки законотворчих інновацій. Однією з профілюючих функцій був би моніторинг законодавства, який за функціональною основою провадився б у вигляді: 1) виявлення повноти законотворчого регулювання по усіх сферах господарювання; 2) встановлення ступеня відповідності регулювання норм і регулювання чинних відносин; 3) визначення закономірностей і тенденцій законодавчого регулювання відповідно до традицій, що склалися; 4) з'ясування наявності обґрунтованої законодавчої політики у даній сфері; 5) визначення стану законодавчої техніки; 6) систематизація й кодифікація законодавства; 7) моделювання розвитку законотворчого процесу тощо.

Крім того, даний орган повинен бути структурований не тільки за галузями, а й по об'єктах (наприклад, проблема штучного інтелекту – це проблема не тільки цивільного, інноваційного, а й податкового, екологічного, міжнародного та інших галузей права).

Доведено, що вся наукова спільнота повинна бути задіяна у розробці законодавчих проєктів. Відповідна діяльність, як уявляється, має відповідати саме Закону України «Про наукові парки», адже цей процес можна уявити собі у межах саме наукових парків, які могли б об'єднати юридичні ЗВО і факультети.

5. Необхідною є організаційна інституалізація адаптаційного механізму в системі національної законотворчої діяльності, що має стати її постійною складовою. Це передусім потрібно і для кваліфікованого методологічно забезпеченого процесу розвитку економіки в цілому і окремих її секторів через формування відповідних сегментів «адаптаційного» господарського законодавства України. Процеси адаптації вітчизняного господарського законодавства до більш досконалих стандартів господарсько-правового регулювання розвинених країн, зокрема Заходу, мають узгоджуватися з реальним станом розвитку господарських відносин в Україні, а також сприяти реалізації регулятивно-динамічної функції господарського права шляхом віднайдення перспективних, «на майбутнє», правових

форм реалізації господарських відносин, що активно розвиваються або розвиток яких активно стимулюється державою. Разом із тим не можуть запроваджуватися конструкції, які зависають у цілковитому вакуумі суспільно-економічних відносин. Вибір еталону адаптації слід провадити виходячи зі спорідненості моделі розвитку відповідного сегмента ринкової економіки й типу державного регулювання економічних (господарських) відносин. Отже, необхідна концептуальна (стратегічна) визначеність держави щодо змісту і напрямів розвитку окремого власного сектору національної економіки.

6. Методологія розробки концептуальних документів держави має бути з обов'язковою вказівкою на ту модель економічних відносин, що є для нас референтною. Адаптація повинна стати не тільки елементом законотворчого процесу, а й складовою господарсько-правової політики. Отож, до всіх досліджень у сфері господарського права як один з елементів мети слід включати встановлення доцільності запозичення тих чи інших зарубіжних конструкцій чи механізмів, рівня їх життєздатності й перспективності в національній правовій системі координат.

7. Трансформації м'якого права у фактуру внутрішнього законодавства України відбувається на постійній основі. Важливо, однак, щоб цей процес набув статусу окремого об'єкта законодавчої політики у господарсько-правовій сфері, адже мають бути визначені пріоритети з огляду на сучасну затребуваність тих чи інших форм господарсько-правового регулювання і їх актуальність, враховуючи динамічні зміни у міжнародній економічній кооперації. Наведене пояснюється тим, що багато надзвичайно важливих питань нормативного регулювання господарських відносин, зокрема, у сфері зовнішньоекономічної, банківської, телекомунікаційної та інноваційної діяльності тощо, набувають врегульованості через джерела саме м'якого права. Важливим елементом відповідної політики держави мають стати і національні економічні інтереси, у тому числі безпекового порядку. Отже, важливим завданням слід визнати створення повної картини джерел м'якого права та їх предметної локалізації в системі господарських правовідносин та визначення пріоритетних завдань щодо таких джерел.

8. Наголошено, що кодифікація – це не тільки результат поетапного розвитку господарського законодавства (коли законодавство за своїм змістом, структурою досягає необхідності таких робіт, в умовах чинної кодифікації і умовою розвитку,

адже без останнього воно не може розвиватися), а й форма відповідного розвитку. Виходячи з цього, її проведення є вимогою часу, адже виникає нагальна потреба в системно-структурній упорядкованості усього господарського законодавства, як внутрішнього, так і зовнішнього контексту.

9. Кодифікація являє собою надзвичайний етап динаміки й спеціалізації господарського законодавства, а також відображає потужний вплив таких умовно зовнішніх чинників на баланс інтересів і регуляторних відносин, як: безпековий, екологічний, інформаційний тощо. Тому сьогодні слід вести мову не стільки про корисність умонтування у вигляді інкорпорації того чи іншого закону в систему господарського законодавства, скільки про інкорпорацію того чи іншого галузевого чи функціонального кодексу в систему кодифікацій господарського законодавства, адже в межах одного Господарського кодексу України неможливо охопити усі базові засади з господарсько-правового регулювання. Вбачається, що кодифікація визначає ієрархію функціонування нормативно-правового матеріалу, зокрема, підпорядкованість і взаємодію саме вертикальних, горизонтальних, а також діагональних об'єктів правового регулювання. Така постановка питання потребує адміністративного вирішення проблеми через формування відповідних державних органів з відповідним компетенційним навантаженням.

10. Вирішити проблеми в інноваційній сфері, на наш погляд, можна так: вдосконалити нормативно-правову базу для забезпечення розвитку інноваційної системи України; системно і послідовно впроваджувати функціональні принципи державного регулювання інноваційної діяльності; через органічне включення всіх окремих елементів інноваційного розвитку до єдиної активно і цілеспрямовано функціонуючої національної інноваційної системи, що можливо лише за умови дії потужних системоутворюючих факторів.

Такими факторами могли б стати загальнодержавні пріоритети інноваційної політики за умови їх усвідомлення на всіх рівнях як основного засобу реалізації загальнонаціональної ідеї, досягнення єдиної і спільної для всіх мети.

11. Законодавство в інноваційній сфері не можна визнати ефективним з огляду на хронічну деградацію вітчизняної технологічної виробничої бази (за винятком ОПК). Отже, необхідна його модернізація за рахунок поглиблення концептуальної забезпеченості, систематизації й обрання найбільш ефективних правових засобів

організаційно-господарського впливу з метою радикального прискорення інноваційних процесів у національній економіці. Доведено, що нині залишається проблемою визначення моделі організаційно-господарського забезпечення інноваційної системи в сегменті оптимізації самих суб'єктів організаційно-господарських повноважень, їх взаємодії для досягнення цілей інноватизації національної економіки.

12. Однією з проблем розвитку інноваційного законодавства України є узгодженість науково-технічної й інноваційної політики, системи розробки інноваційних продуктів та їх комерціалізації і впровадження у виробництво. Відтак у межах систематизації інноваційного законодавства має відбуватися синтез науково-технічної й інноваційної діяльності як єдиного суспільно-економічного процесу. Спроба кодифікувати інноваційне законодавство України – це форма здійснення реформи інноваційного законодавства.

РОЗДІЛ 3

ОКРЕМІ СУЧАСНІ ТРЕНДИ В ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ ГОСПОДАРСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА

3. 1. Роль економічної політики у сфері господарсько-правового регулювання

Протягом останніх двох років світ зазнав сутнісних змін через lockdown, зумовлений поширенням хвороби Covid-19. Звісно, унаслідок цього в суспільно-політичному житті держави відбулася докорінна перебудова економічних відносин, що, у свою чергу, актуалізувало проблему модернізації більшості сфер, зокрема й економічної, задля підвищення вітчизняного потенціалу й якості життя населення. Крім того, загальна криза довела, що перед Україною стоїть завдання – оновлення законодавства з урахуванням сучасних потреб суспільства. Звісно, що перед тим, як вирішити питання щодо найважливішого елементу відтворювальної структури економіки, влада в економічній політиці, точніше при її розробленні, здійснює перерозподіл ресурсів суспільства, визначає основні напрями державного регулювання економіки [109; с. 3]. Як зазначив американський економіст Мілтон Фрідмен: «Позитивні економічні знання як фундамент, на якому будується політична діяльність. Політика швидше за все належить до мистецтва, ніж до науки, особливо в частині

прийняття рішень» [148; с. 3]. Відтак, питання не в тому, потрібно державі регулювати економічні процеси чи ні, а в тому, за допомогою яких важелів вона може ефективно впливати на економіку для підвищення показників її розвитку й інноваційного компоненту, покращення торгового балансу й умов для малого та середнього підприємництва (що, до речі, сприятиме збільшенню їх кількості й модернізації), модернізації (навіть певною мірою відновлення) переробної промисловості, оскільки це дозволит зберегти і створити нові робочі місця, домогтися зростання доходів населення тощо.

Варто вказати, що теоретичні засади державного регулювання ринкового господарства в цілому були закладені відомим англійським економістом Дж. М. Кейнсом. В основі теорії кейнсіанства ідея щодо того, що ринкова система саморегулювання неспроможна забезпечити стабільність економічного зростання й вирішення цілої низки соціальних проблем. Виходячи з цього, для встановлення міцної рівноваги між сукупним попитом і сукупною товарною пропозицією потрібне державне регулювання на макроекономічному рівні, бо держава саме за допомогою бюджетних і грошово-кредитних важелів здатна впливати на сукупний попит (споживання, інвестиції, державні витрати). Як наголошують автори колективної монографії «Соціально-філософські аспекти розвитку економіки, управління та освітніх умовах формування сучасного суспільства», суть впливу на сукупний попит полягає в тому, щоб обмежувати зростання попиту в разі піднесення економіки і в такий спосіб стримувати зростання цін і, навпаки, сприяти його зростанню на стадії економічного спаду [269; с. 76].

Звісно, з'ясовуючи сучасний ступінь автономії держави в економічній політиці світу, особливо під час економічної кризи, опосередкованою пандемією Covid-19 і введеним всесвітнім lockdown, відразу стає помітною трансформація деглобалізаційних процесів, бо світ закритися, щоправда, запровадивши новітні бізнес-форми й онлайн-комунікації, які розраховані на вжиття заходів, що сприяють прогресу, навчанню, торгівлі тощо. Вказане набуває ваги, оскільки сьогодні діджиталізація, яка вигідна як власникам і команді співробітників, так і кінцевим споживачам і змінила кон'юнктуру економічного життя як такого на 360°, складає основу бізнесу. Нині дистанційна робота набуває поширення у глобальному вимірі для бізнесу і політики в цілому. Беручи усе це до уваги і розуміючи важливість і

необхідність миттєвого реагування, 30 березня 2020 року Верховна Рада України прийняла в цілому законопроект №3275 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-2019)» № 540-IX. Згідно з цим актом доповнено перелік заборон і пільг для бізнесу. Згаданим Законом ввели в обіг визначення понять «дистанційна (надомна) робота» і «гнучкий режим робочого часу». Так, якщо на підприємстві під час карантину запроваджуються новації, такий режим (гнучкий) дозволено вводити наказом (розпорядженням) працедавця без обов'язкового переукладення трудових договорів. Цей режим може передбачати фіксований час перебування на роботі, змінний час, тобто працівник сам вирішує періоди (проміжки) роботи, відпочинку й харчування. Щоправда, як і з інших правил, і в даному разі існують винятки. Наведене стосується деяких підприємств, де гнучкий час, як правило, не застосовується, тобто йдеться про сферу торгівлі, вантажно-розвантажувальні роботи, побутове обслуговування населення, транспорт тощо. За Законом при дистанційній роботі працівник виконує завдання за місцем проживання чи в іншому місці за його вибором, але поза приміщенням роботодавця. Однак загальна тривалість робочого часу не мусить перевищувати 40-годинного робочого тижня. Вбачається, що це є яскравим прикладом/яскравою ілюстрацією змінення напрямів національної економічної політики з точки зору життєвих чинників.

Крім того, сьогодні набули поширення і вважаються світовими лідерами не металургійні, хімічні й подібні компанії, а ринки: по-перше, ресурсів (а саме Zoom, Skype, ThueConf, Google Hangouts, VideoMost тощо); по-друге, фармакологічний, які займаються вакцинацією BioNTech, Pfizer, Sinovac Biotech, AstraZeneca, Johnson&Johnson тощо; по-третє, інноваційний, на якому бізнес-компанії працюють по різних стратегічних економічних напрямках, наприклад, космічний – SpaceX, виробництво електромобілів – Tesla, компаній щодо збереження електричної енергії – SolarCity тощо. Відтак, інноватизація як частина бізнесу є його сучасним головним компонентом. Крім того, з'явився новий термін «колобріація» з COVID-2019 – об'єднання різнорідних суб'єктів ринку зі сфер, що не конкурують (як-от служби доставки, банки, ресторани, аптеки тощо). Відтак, доковідна бізнес-парадигма залишилася далеко в минулому.

Продовжуючи розгляд питання, що реалізація державою окремих політик у тій чи іншій сфері набуває законодавчого закріплення. Наприклад, щодо космічної діяльності був прийнятий спеціальний Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо державного регулювання космічної діяльності» від 02.10.2019 року № 143-IX, який передбачає, що суб'єктами космічної діяльності можуть бути підприємства, установи й організації всіх форм власності й організаційно-правової форми (тобто у країні на законодавчому рівні надано дозвіл на створення приватних космічних компаній). Не менш яскравим прикладом є Закон України «Про електронні комунікації» від 16.12.2020 року № 1089-IX, яким значно розширено правові основи діяльності у сфері електронних комунікацій і радіочастотного спектру з 2003 року.

До наведеного додамо, що на думку професора Д. В. Задихайла, зміст поняття «політика держави» може бути висвітлений у двох контекстах. По-перше, як інформаційного продукту, таке тлумачення спирається на певну концепцію державного управління у визначеній сфері державних відносин (останній має отримати необхідну форму й відповідати встановленим критеріям якості і правилам організації змісту, що дозволяє використовувати згаданий продукт як відносно стандартизований інструмент управління); по-друге, з огляду на широке коло видів діяльності держави, що мають бути синтезованими у процесі створення відповідного продукту і тим більше його практичної реалізації, а також контролю ефективності відповідного управлінського впливу (останнє стосується стратегій, концепцій, доктрин тощо, бо сама реалізація державної політики відбувається шляхом проведення практичної управлінської роботи). Спираючись на це, Д. В. Задихайло наголошує, що порядок формування економічної політики держави, її система, якість виконання приписів відповідних документів, підстави їх скасування й модернізації, відповідальність за порушення встановленого порядку формування й реалізації їх положень мають отримати власний законодавчо забезпечений механізм [109; с. 385].

У той же час науковець вважає, що модернізації господарсько-правового регулювання відповідних економічних відносин значно перешкоджає відсутність переконливих національних економічних концепцій моделювання організації економічного життя. Із цього приводу Д. В. Задихайло висловлюється так:

господарські відносини на мікрорівні з точки зору співвідношення правових засобів і визначених конфігурацій між приватними як такими і між приватними й публічними інтересами методологічно розроблені достатньо, а ось відносини макрорівневого порядку залишаються вкрай залежними від першоджерела – життєздатної та реалістичної економічної моделі суспільного розвитку [109; с. 214].

Таким чином, реалії сьогодення, а саме новий рівень зовнішніх відносин України з Білоруссю й Росією, зміна кон'юнктури влади у США (складні відносини уряду України з урядом Д. Трампа й більш близькі стосунки з урядом Д. Байдена), запровадження lockdown у всьому світі, різноступеневість останнього всередині країни дозволяють вести мову про існування двох взаємопов'язаних, але разом із тим окремих напрямів трансформації, які безпосередньо фокусуються в площині економіки: перший – це дерегулювання, що передбачає зменшення активного втручання держави в економічні процеси, надання правомочностей суб'єктам транснаціонального підприємства з обрання вектора й ринку (однак кон'юнктура останнього змінюється у бік іноземних компаній), а також масштабне застосування механізмів саморегулювання в тих сферах, які раніше регулювалися державою (наприклад, космічна сфера). Другий напрям – це трансформація самої системи регулювання, у такому разі мова йде не про перегляд самих норм, спираючись на які унормовуються економічні процеси, а про відмінний погляд щодо вироблення правил й ухвалення конкретних рішень (зокрема, йдеться про ситуацію зі змінами в інвестиційному законодавстві й одночасну заборону китайським інвесторам придбавати акції стратегічного національного об'єкта в галузі АПК Мотор Січ).

Не менше на вказані процеси вплинула пандемія, зумовлена поширенням COVID-2019, оскільки саме через неї створилися новітні умови для функціонування глобальної економіки (до речі, остання вступила в нову еру розвитку, настання якої пов'язане із загостренням суперечностей між транснаціональним виміром капіталу і державним суверенітетом як формою організації й діяльності суспільства, а також розвитком зовнішньополітичних загострень по всьому світу. Мова йде і про глибинні протиріччя, що виникають через глобалізаційні процеси, які визначають ліберальні засади економічного розвитку, між світовими елітами, які мають власне бачення тенденцій, й політичною владою, зосередженою на рівні держави, щодо поглядів на економічну складову. Указане видається цілком логічним, бо в контексті

відповідних змін й принципового оновлення методологічних підходів трансформуються засадничі основи еволюціонування світової економіки як складної багаторівневої системи, здатної до самоорганізації й саморозвитку. Так, спалахові порушення щодо вартісних пропорцій між реальним і фінансовим секторами світової економіки закономірно призводять до системної нерівноваги, а остання за певних умов набуває ознак турбулентності. Окрім цього, можемо констатувати, що наслідком глобалізації як невідворотного процесу є обмеження регулюючих функцій держав (щодо закриття кордонів, переведення життя в режим on-line, а також впровадження новітніх товарів першої необхідності, зміни кон'юнктури бізнесу тощо). Щоправда, всесвітні організації й уряди країн великої вісімки навіть за такої ситуації не можуть належним чином захистити національні економіки від дисбалансів, асиметричних шоків. Підтвердженням наших слів слугує lockdown. Як відомо, за час його дії рівень світової економіки помітно знизився. Більш того, останні події довели, що за наявності обмежень к взагалі не може бути прорахований наперед прогрес у тій чи іншій економічній сфері.

Крім того, через тенденцій щодо лібералізації національні уряди втрачають можливість ефективно використовувати цілий ряд макроекономічних інструментів, деякі міжнародні організації de facto припинили свою діяльність як таку на рік (СОТ), а окремі взагалі не ставили строків відновлення процесів життєдіяльності. До того ж уряди країн змушені брати до уваги інтереси транснаціональних корпорацій, а тому відбувається поєднання інтересів, з одного боку, держави, а з другого –найбільш впливових компаній. Не можна не згадати й того, що на сьогодні поширення інфекції COVID-2019 по світу, що й надалі триває, призвело до обвалу фондового ринку. Нагадаємо, що цей процес розпочався в середині лютого 2020 року; зокрема, промисловий індекс Доу-Джонса і індекс S&P 500 впали за наступний місяць приблизно на 26–27%. До 27 січня, на тлі зростання кількості хворих, падіння торкнулося FTSE 100 правильно? і європейських бірж [246]. Крім того, на Лондонській фондовій біржі через зниження потреб Китаю в металах і корисних копалин, що викликало певні побоювання, найсильніше впали акції гірничодобувних компаній. Втратили й акції готельних холдингів, авіакомпаній і ритейлерів класу люкс (35% продажів даних товарів припадає на Китай, а 25 січня відзначався Китайський Новий рік), ціна нафти на міжнародних ринках знизилася на 3% .У той же час підвищилися ціни на більш безпечні активи на

кшталт золота і державних облігацій [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D0%B8%D1%8F_COVID-19]. Епідемія і пов'язані з нею карантинні заходи зумовили зниження попиту на енергоносії з боку їх найбільшого споживача і імпортера, тобто КНР. Ціна нафти щодо європейського просорту Brent з січня по лютий впала з 69 до 54 доларів за барель, ціна спотових контрактів на російський природний газ європейського майданчика TTF знизилася до 102 доларів за 1000 кубометрів (до речі, у 2019 році середня ціна становила 204,7 долара [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D0%B8%D1%8F_COVID-19]). Більш того, падіння різко прискорилося (у тому числі й через порушення нової угоди ОПЕК+). Що ж до національних корпорацій, то ситуація має потужний «hit» через обстановку на Сході країни, застосування санкцій до Росії, китайські інвестиції тощо. Як приклад можемо навести СКМ – найбільшу фінансово-промислову групу України, DCH (Development Construction Holding), які зазнали збитків унаслідок того, що задля дотримання норм своєї держави надали перевагу національним інтересам. Відтак, глобалізаційні процеси у світі ведуть до незворотного деформування ринкових механізмів на основі зміни характеру конкуренції, відсутності балансу і стійкості у будь-якому економічному сегменті. Таким чином, можна вести мову про те, що порушується рівновага між ринковими силами і суб'єктами транснаціонального підприємництва, точніше відбувається зміщення в бік інституту держави, якій відводиться визначальна роль у соціально-економічній трансформації, оскільки ринок таких проблем вирішувати неспроможний. Яскравим прикладом цього є ведення у 2021 році санкцій проти китайських інвесторів. Так, відповідно до додатка 2 до рішення РНБО санкції вводяться проти китайських компаній-інвесторів "Мотор Січ": Skyrizon Aircraft Holdings Limited, Hon Kong Skyrizon Holdings Limited, Beijing Skyrizon Aviation Industry Investment Co., Ltd та Beijing Xinwei Technology Group Co., Ltd (строком на 3 роки) згідно з Указом Президента «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 січня 2021 року «Про внесення змін до рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 грудня 2020 року, уведеного в дію Указом Президента України від 14 грудня 2020 року № 564-27т»» № 29/2021. Це зроблено заради захисту національного інтересу і збереження Мотор Січ у національному економічному полі. Ідеться, зокрема, про те, що технологічний розрив між лідерами і аутсайдерами світової

цивілізації зумовлює витіснення з обороту продукції аграрно-сировинного характеру (відповідно, і країн, експорт яких базується на даній продукції) і загострення міжнародної конкуренції у виробництві товарів з високим рівнем доданої вартості.

Як зазначає Д. В. Задихайло, перед господарсько-правовою наукою, як і раніше, стоїть завдання створення й постійного удосконалення правового механізму регулювання макроекономічних процесів, встановлення щодо нього принципових вихідних положень, що ґрунтуються на суспільно-економічних цінностях, адже деякі віддалені наслідки «якості» макроекономічного регулювання, як і впливу держави на стан національної економіки в цілому, часто впливають вже на інші покоління політичних і державних діячів, а інколи народ України [198, с. 25].

Відтак, за такої ситуації, точніше через достатньо безвідповідальну, непрозору і навіть втаємничену діяльність, результатами макроекономічного регулювання національної економіки можуть стати: 1) накопичення зовнішніх й внутрішніх державних боргів, що тягарем лягатимуть на наступні покоління громадян України; 2) виснаження природних ресурсів, що є об'єктом права власності Українського народу на користь кількох десятків конкретних бенефіціарів, через що не тільки сьогоденне, а й прийдешні покоління громадян України залишаться із спустошеними фондами національного багатства; 3) кумулювання проблем інвестиційного характеру особливо щодо модернізації технічної інфраструктури, відновлення екологічно забруднених продуктивних територій, що потребують державних інвестицій, але які відкладаються і перекладаються на посадових осіб наступних каденцій державної влади; 4) потурання масовій трудовій міграції громадян України до інших країн, що дозволяє тимчасово знімати гостроту безробіття, але створює в майбутньому надзвичайні небезпеки масової трудової міграції в Україну з країн Азії; 5) непрофесійні й спрямовані на досягнення тимчасових політичних інтересів маніпулювання курсом національної валюти щодо основних світових валют в інтересах досягнення короткострокового насичення внутрішнього ринку імпортними товарами й послугами на шкоду вітчизняним товаровиробникам, що вирішують складні завдання оновлення власної технологічної бази виробництва, або навпаки, в інтересах отримання додаткових прибутків експортерами, що, урешті-решт, акумулюються за кордоном; 6) довготривале ігнорування вимог технологічної безпеки країни, що через фатальне

технологічне відставання тягне за собою провал обороноздатності країни, втрату нею власного суверенітету [106, с. 25].

Звісно, загальним знаменником усіх перелічених та багатьох інших явищ є якість й ефективність державної економічної політики (яка є не найкращою), її загальнонаціональний характер й дотримання демократичних процедур її формування й реалізації. Сьогодні через фінансову кризи перед урядом постало важливе завдання – залучення в національну економіку інвестиційних ресурсів. У 2020 році Президент України Володимир Зеленський в Давосі на Всесвітньому економічному форумі (World Economic Forum) заявив, що в Україні буде запроваджено нову програму захисту іноземного бізнесу в Україні, а саме Investment panny, яку, до речі, згодом виклали у формі проєкту Закону, зареєстрованого у Верховній Раді України 21 липня 2020 року під № 3760. Цей приклад бачення інвестиційної політики демонструє актуалізацію економічної політики держави як форми реалізації державою власної суверенної економічної влади й виконання відповідних функцій, які організаційно інституціолізовані як особливий тип і процес діяльності, який за своїм механізмом складається з формування та слідування офіційно затвердженому алгоритму застосування правових засобів державного впливу на зміст, структуру й динаміку внутрішньо- й зовнішньоекономічних відносин, а також на макроекономічні властивості ринкової рівноваги шляхом певної корекції суті правового господарського порядку з метою досягнення програмно визначених кількісних й якісних властивостей функціонування національної економічної системи, забезпечення економічного народовладдя й суверенітету України. За таких умов сам економічний алгоритм такого регулювання має бути соціально орієнтованим і залишатися в системі суспільно сприйнятих аксіологічних координат [103; с. 47].

З огляду на наведене звернемося до розробників Господарського кодексу України, передусім В. К. Мамутова. Так, науковці-господарники в згаданій кодифікації на відповідний законодавчий рівень підняли питання правового господарського порядку та його конституційної основи, економічної політики держави, її форм і основних напрямів, державного регулювання господарської діяльності, його засобів тощо. Було законодавчо закладено правове підґрунтя для подальшого формування цілісного, орієнтованого на розвиток національної

економіки механізму розроблення й реалізації економічної політики держави, що, трансформуючись у систему заходів і засобів господарсько-правової політики, закріплює сучасний правовий господарський порядок, що є результатом врахування насамперед правових засад конституційного економічного порядку і сформованої, суспільно узгодженої економічної політики держави [27; с. 139].

Однак вважаємо, що політико-правовий феномен «державна політика» у законодавчому забезпеченні діяльності держави не отримав адекватної його значенню і ролі правової інституалізації. Слід додати, що прийнятий у 2010 р. Закон України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» від 01.07.2010 року № 2411-V закріпив принципи, пріоритети й засади внутрішньої та зовнішньої політики в окремих сферах суспільного життя, у тому числі в економічній сфері. Убачається, що за своїм змістом цей Закон не може сприйматися як такий, яким створено цілісний, розрахований на формування, стабільне функціонування й реалізацію політики держави, зокрема й економічної, механізм. Даний нормативно-правовий акт треба сприймати в контексті фіксації переліку тактичних і стратегічних завдань, що суспільство і держава поставили на порядок денний як цілі власної діяльності, у першу чергу органів державної влади. Разом із тим цим законом не передбачено як самого механізму формування такої політики, корекції й перегляду її положень з урахуванням змін у суспільно-економічному й суспільно-політичному житті, так і механізму ведення політики [105; с. 1].

У зв'язку зі сказаним наголосимо, що сьогодні названі аспекти або врегульовані на рівні фіксації компетенцій різних органів державної влади, або являють собою специфічний публічно-правовий звичай організації апаратної роботи, що можна віднести до своєрідного копирайтингу державного менеджменту. Тим не менше суспільна ціна політично і предметно вивіреної політики держави, зокрема, в економічній сфері, є надзвичайно високою. Відтак, ця сфера діяльності держави, її якість, подальші кроки розвитку мають бути забезпечені якісним правовим механізмом реалізації через формування необхідного або системного модернізаційного законодавчого кроку-ефекту наявного нормативно-правового регулювання економічних відносин (можливість законодавця чітко і швидко реагувати на існуючі життєві реалії), з'ясування ролі й можливостей держави щодо

застосування засобів державного регулювання й державної підтримки, а також реально впливати на їх розвиток, забезпечуючи публічно-правові імперативи.

Щодо самого феномену «державна політика», то це лише окрема ланка складного діалектичного взаємозв'язку між державою й суспільством, де виокремлюються і політика суспільства, або його політична складова, щодо держави (адже згідно зі ст. 5 Конституції України носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ), і навпаки, політика держави щодо суспільства, враховуючи цілу низку функціональних завдань держави щодо останнього [105; с. 2].

Дана діалектика включає в себе також і специфічний різновид політико-правових відносин, спрямованих від держави на саму державу, щодо: по-перше, структури її апарату, принципів і порядку функціонування; по-друге, основних державно-правових цінностей в її діяльності, по-третє, вирішення проблеми ресурсного забезпечення її діяльності тощо. Йдеться про специфічну політику держави, де остання є і її суб'єктом, і об'єктом водночас, про окрему форму реалізації правосуб'єктності держави щодо її власного суспільного призначення – політично узгодженого й ефективного управління процесами суспільного розвитку, забезпечення суверенітету Українського народу і його держави [106, с. 17]. Цілком зрозуміло, що будь-якій активній діяльності держави, яка провадиться з метою здійснення керуючого впливу на зміст, характер й інтенсивність реалізації суспільних відносин, має передувати певна діяльність державного апарату як окрема підготовча фаза, що зазвичай полягає в такому: вивчення стану й динаміки розвитку названих суспільних відносин; здійснення їх політико-правової оцінки; прогнозування напрямів і параметрів наслідків процесу їх розвитку; створення віртуальної оптимізованої моделі останнього, що оцінюється як політично прийнятна; з'ясування ресурсних й інструментальних можливостей держави щодо ефективного впливу на об'єкт управління; формалізація доктринальних положень політики в документах, що мають юридичну силу і можуть виконувати функцію алгоритму діяльності органів держави й посадових осіб, дотримання якого сприяє досягненню визначених суспільних ефектів; контроль за реалізацією сформованої політики держави в процесі функціонування механізмів державного управління з можливою поточною модифікацією її складових.

У той же час чинне законодавство з питань діяльності держави, як уявляється, охоплює не весь цикл «технології» державного управління, а фактично зосереджене саме на реалізаційному аспекті політики держави, що знаходе прояв у процесі владної функціональної діяльності державного апарату, використання на практиці його повноважень і засобів впливу на суспільні відносини, здійснення організаційно-господарських повноважень відповідними владними суб'єктами [109, с. 215].

Принагідно додати, що правові аспекти формування й реалізації окремих напрямів економічної політики держави, зокрема, інноваційної, енергетичної, інвестиційної, фармацевтичної, промислової, телекомунікаційної та зовнішньоекономічної, розглядалися в дисертаційних дослідженнях такими вченими, як Ю. Є. Атаманова (інноваційна політика) [15], О. Ю. Битяк (електроенергетична політика) [26], В. В. Кудрявцева (інвестиційна політика) [172], В. І. Кухар (інвестиційна політика), Ю. І. Остапенко (телекомунікаційна політика), К. С. Письменна (суднобудівна політика), Т. І. Швидка (антимонопольна політика) та ін. Автором роботи вивчалися певні аспекти телекомунікаційної політики [207; 209].

До сказаного додамо, що, якщо розглядати поняття «економічна політика», то в економічного виміру під нею розуміють взаємопов'язану систему довгострокових і поточних цілей економічного розвитку, визначених державою, комплекс відповідних державних рішень і заходів, спрямованих на досягнення цих цілей з використанням державної влади у сфері економіки. У політичному сенсі економічна політика – це діяльність політичних суб'єктів (держави, політичних партій, рухів тощо) із вироблення і реалізації системи практичних заходів з метою впливу на економічний стан суспільства. Поняття «економічна політика держави» як певний політико-правовий феномен у законодавстві не отримало правової інституалізації. Прийняття у 2010 році Закону України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» від 01.07.2010 року № 2411-VI лише актуалізувало цю масштабну правову проблему.

Варто нагадати, що в тексті Конституції України політика держави як самостійна правова категорія використовується лише у ст. 85, присвяченій повноваженням Верховної Ради України, і ст. 116, де йдеться про повноваження

Кабінету Міністрів України. Так, відповідно до п. 5 ст. 85 Конституції України до повноважень Верховної Ради України належить: «визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики», а у п. 1 ст. 116 Основного Закону закріплено, що до повноважень Кабінету Міністрів України входить «...здійснення внутрішньої та зовнішньої політики», а також згідно з п. 3 цієї статті ще й «забезпечення проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики у сферах праці і зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування».

Зауважимо, що у ст. 20 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» законодавче трактування феномену «правова політика» здійснене у вузькому розумінні, оскільки проведення державної правової політики в названому Законі сфокусовано на захисті прав і свобод людини від протиправних посягань, охороні громадського порядку, забезпеченні виконання судових рішень і фінансування утримання судів, матеріально-технічному забезпеченні діяльності правоохоронних органів тощо. Такий підхід, на наш погляд, суттєво знижує надзвичайно високий інструментальний потенціал категорії «правова політика» і до того ж фактично виводить за дужки такі її різновиди, як господарсько-правова, фінансова й податково-правова, еколого-правова, значну частину цивільно-правової, адміністративно-правової та інших. Вбачається, що використання категорії «правова політика» в однопорядковому форматі з категоріями «економічна політика», «соціальна політика», «науково-технічна політика» тощо на практиці абсолютно невиправдане, бо при цьому ігнорується надзвичайно потужний й універсальний інструментальний потенціал права, можливостей законодавчих засобів регулювання усього кола суспільних відносин. В інструментальному сенсі правова політика опосередковує значну частину усіх видів політики держави, що реалізуються саме у форматі правовідносин, де правовідносини виступають їх об'єктом.

На законодавчому рівні, а саме у ст. 10 ГК України, види економічної політики визнані «основними напрямками економічної політики, що визначаються державою», серед них:

- структурно-галузева політика, спрямована на здійснення державою прогресивних змін у структурі економіки, удосконалення міжгалузевих і внутрішньогалузевих пропорцій, стимулювання розвитку галузей, які визначають

науково-технічний прогрес, забезпечують конкурентоспроможність вітчизняної продукції й зростання рівня життя населення. Складовими цієї політики є промислова, аграрна, будівельна та інші сфери економічної політики, щодо яких держава здійснює відносно самостійний комплекс заходів стимулюючого впливу;

- інвестиційна політика, метою проведення якої є створення суб'єктам господарювання необхідних умов для залучення і концентрації коштів на потреби розширеного відтворення основних засобів виробництва, переважно у галузях, розвиток яких визначено як пріоритети структурно-галузевої політики, а також забезпечення ефективного і відповідального використання цих коштів і здійснення контролю за ним;

- амортизаційна політика, що реалізується задля створення суб'єктам господарювання найбільш сприятливих і рівноцінних умов забезпечення процесу простого відтворення основних виробничих і невиробничих фондів переважно на якісно новій техніко-технологічній основі;

- політика інституційних перетворень, спрямована на формування раціональної багатоукладної економічної системи шляхом трансформування відносин власності, здійснення роздержавлення економіки, приватизації й націоналізації виробничих фондів, забезпечення на власній основі розвитку різних форм власності і господарювання, еквівалентності відносин обміну між суб'єктами господарювання, державну підтримку і захист усіх форм ефективного господарювання й ліквідацію будь-яких протизаконних економічних структур;

- цінова політика, що провадиться задля регулювання державою відносин обміну між суб'єктами ринку з метою забезпечення еквівалентності в процесі реалізації національного продукту, дотримання необхідної паритетності цін між галузями та видами господарської діяльності, а також забезпечення стабільності оптових та роздрібних цін;

- антимонопольно-конкурентна політика, спрямована на створення оптимального конкурентного середовища діяльності суб'єктів господарювання, забезпечення їх взаємодії на умовах недопущення проявів дискримінації одних суб'єктів іншими, насамперед у сфері монопольного ціноутворення, і за рахунок зниження якості продукції, послуг, сприяння зростанню ефективної соціально орієнтованої економіки;

- бюджетна політика, метою проведення якої є оптимізація й раціоналізація формування доходів і використання державних фінансових ресурсів, підвищення ефективності державних інвестицій у економіку, узгодження загальнодержавних і місцевих інтересів у сфері міжбюджетних відносин, регулювання державного боргу й забезпечення соціальної справедливості при перерозподілі національного доходу; податкова політика, спрямована на забезпечення економічно обґрунтованого податкового навантаження на суб'єктів господарювання, стимулювання суспільно необхідної економічної діяльності суб'єктів, а також дотримання принципу соціальної справедливості й конституційних гарантій прав громадян при оподаткуванні їх доходів;

- грошово-кредитна політика, метою проведення якої забезпечення економічно необхідним обсягом грошової маси, досягнення ефективного готівкового обігу, залучення коштів суб'єктів господарювання й населення до банківської системи, стимулювання використання кредитних ресурсів на потреби функціонування і розвитку економіки;

- валютна політика, що передбачає встановлення і підтримання паритетного курсу національної валюти щодо іноземних валют, стимулювання зростання державних валютних резервів і їх ефективне використання; зовнішньоекономічна політика, спрямована на регулювання державою відносин суб'єктів господарювання з іноземними суб'єктами господарювання і захист національного ринку і вітчизняного товаровиробника;

- екологічна політика, проведення якої забезпечує раціональне використання й повноцінне відтворення природних ресурсів, створення безпечних умов життєдіяльності населення;

- соціальна політика, що реалізується державою в соціально-економічній сфері задля захисту прав споживачів, яка включає й політику щодо заробітної плати і доходів населення, зайнятості, соціального захисту та соціального забезпечення.

Як видно, ГК України у ст. 10 фіксує саме внутрішню структуру економічної політики, її розподіл на окремі відносно автономні, але системно взаємопов'язані напрями, які можна ранжувати за ступенем суспільно-економічної актуальності, а також надати їх розподілу системно-ієрархічного характеру, враховуючи те, що окремі з них мають інструментальний характер стосовно інших. Однак у цілому слід вказати, що

інституалізація економічної політики як суспільно-правового феномену відбулася завдяки прийняттю Господарського кодексу України. Важливо звернути увагу також і фіксацію в п. 2 і 3 ст. 10 Кодексу таких видів державної політики, як екологічна й соціальна, що мають прямий функціональний зв'язок із реалізацією відносин у сфері господарювання, зокрема, через вартість і правовий режим використання природних ресурсів і людської праці. Щодо цього слід додати, що сфера господарювання є об'єктом не лише економічної, а й екологічної та соціальної політик, що важливо для системного сприйняття взаємозалежності названих категорій. Всі три категорії відображаються у Концепції сталого розвитку.

Із прийняттям Закону України «Про Кабінет Міністрів України» проблема правової інституалізації феномену «державна економічна політика» набула подальшого розвитку саме під впливом вищенаведених норм ГК України. Так, уже в п. 1 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про Кабінету Міністрів України» зафіксовано, що уряд забезпечує проведення державної економічної політики, здійснює прогнозування й державне регулювання національної економіки. Економічна політика держави згідно із приписами ст. 20 названого Закону конкретизується шляхом виділення окремих її напрямів, таких як державна регуляторна, промислова, аграрна, фінансова й податкова, зовнішньоекономічна політика, державна політика цін тощо. Таким чином, слід констатувати, що формування й реалізація державою окремої політики в тій чи іншій сфері суспільних відносин поступово набуває законодавчого закріплення. Разом із тим зміст поняття «політика держави» може бути репрезентований щонайменше у двох контекстах: по-перше, як інформаційний продукт, що містить певну концепцію державного управління у певній сфері суспільних відносин. Такий продукт має отримати необхідну форму й відповідати встановленим критеріям якості й правилам організації змісту, що дозволяє використовувати його як відносно стандартизований інструмент управління. По-друге, беручи до уваги наявність широкого кола видів діяльності держави, що мають бути синтезованими у процесі створення такого інформаційного продукту і тим більше його практичної реалізації, а також контролю ефективності відповідного управлінського впливу, слід визнати, що формування й узгодження змісту державної політики утворює достатньо автономний і специфічний тип управлінських відносин. Особливо це стосується процесів розроблення концепцій, доктрин, стратегій діяльності держави, їх прийняття в межах існуючих механізмів

апаратної роботи й контролю за її виконанням, адже сама реалізація державної політики відбувається шляхом застосування органами держави власної владної компетенції і є значною мірою врегульованою в межах адміністративного, господарського, фінансового та інших галузей права і законодавства.

Виходячи з наведеного вище, економічна політика держави може бути визначена як форма реалізації державою власної суверенної економічної влади й виконання відповідних функцій, що організаційно-інституціоналізована як особливий тип і процес діяльності, який за своїм механізмом складається з формування та дотримання офіційно затвердженого алгоритму застосування правових засобів державного впливу на зміст, структуру й динаміку внутрішньо- та зовнішньоекономічних відносин, на макроекономічні властивості ринкової рівноваги шляхом відповідної корекції правового господарського порядку з метою досягнення програмно визначених кількісних й якісних властивостей функціонування національної економічної системи, забезпечення економічного народовладдя й суверенітету України.

До цього варто додати, що основні засади внутрішньої політики в економічній сфері закріплені у ст. 7 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», серед них: забезпечення конкурентоспроможності національної економіки, досягнення високих темпів її зростання, забезпечення макроекономічної стабільності й низького рівня інфляції; розвиток внутрішнього ринку, підвищення ефективності його функціонування і вдосконалення механізмів державного регулювання, забезпечення збалансованості попиту й пропозиції на окремих ринках; проведення узгодженої антиінфляційної політики та забезпечення цінової і валютно-курсової стабільності; проведення стабільної, раціональної та справедливої податкової політики, яка передбачає зниження податкового навантаження на економіку з розширенням бази оподаткування; проведення прозорі та виваженої бюджетної політики як дієвого інструменту соціально-економічного розвитку, захисту вразливих верств населення й інвестування в реальний сектор економіки для підтримки національного товаровиробника і збереження робочих місць; проведення ефективної політики управління державним боргом; підвищення результативності державних видатків, реалізація прозорі

політики закупівель за державні кошти, яка гарантуватиме раціональне використання ресурсів, тощо.

Перераховані засоби включають і специфічний різновид політико-правових відносин, що спрямовані від держави на саму державу, зокрема, щодо структури її апарату, принципів і порядку функціонування, основних державно-правових цінностей в її діяльності, проблеми ресурсного забезпечення її діяльності тощо. Мова йде про специфічну політику держави, де остання є її суб'єктом і об'єктом водночас, про окрему форму реалізації правосуб'єктності держави щодо її власного суспільного призначення – політично узгодженого і ефективного управління процесами суспільного розвитку, забезпечення суверенітету Українського народу і його держави. Разом із тим слід вказати, що ключовим моментом в економічній політиці держави в будь-якому випадку є питання економічної влади, господарсько-правового регулювання процесів її концентрації, оптимізації її розподілу і балансування в економічній системі між суб'єктами, що одноособово або сукупно представляють основні елементи такої системи. Дане твердження підтримував у свої працях англійський економіст Джон Кейнс, який стверджував, що економічна політика, яка виражає загальну волю, – це державне регулювання, що впливає на такі незалежні змінні, як схильність до споживання, гранична ефективність капіталу і норма відсотка, а за їх посередництвом – на зайнятість і національний дохід [27; с. 75]. Оптимізація розподілу публічної та приватних видів економічної влади має результативно полягати в забезпеченні економічного народовладдя, народного економічного суверенітету. Як уявляється, саме ці проблеми мають бути в фокусі економічної політики держави й господарсько-правового її забезпечення.

Таким чином, порядок формування економічної політики держави, її система, якість виконання приписів певних документів, підстави їх скасування й модернізації, відповідальність за порушення встановленого порядку додержання їх положень на практиці мають отримати власний законодавчо забезпечений механізм. Хотілося б наголосити на тому, що створення такого механізму має велике суспільне значення вже через значущість предмета свого регулювання – «політики держави». Тож він має брати до уваги необхідність забезпечення відкритості, гласності, доступності для зовнішньої експертизи тощо як принципів засад діяльності держави в цій сфері, що, хоча і опосередковано та відтерміновано, але зачіпає інтереси широких

верств населення і великого кола суб'єктів господарювання з ключових питань суспільного буття, господарської діяльності.

Повертаючись до першого із названих контекстів поняття «економічна політика», тобто до сприйняття її як інформаційного продукту, слід сказати, що форма такого продукту встановлена у п. 4 ст. 9 ГК України: «правове закріплення економічної політики здійснюється шляхом визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, у прогнозах і програмах економічного і соціального розвитку України та окремих її регіонів, програмах діяльності Кабінету Міністрів України, цільових програмах економічного, науково-технічного і соціального розвитку, а також відповідних законодавчих актах». Крім того, у цій нормі міститься детальна регламентація учасників державного прогнозування й розроблення відповідних програм розвитку й системи прогнозних і програмних документів, що приймаються як постанови Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України тощо.

Таким чином, формування цивілізованого національного правового господарського порядку, а відтак і національного господарського законодавства має визначатися змістом узгодженої та суспільно-прийнятної наукової концепції саме національної моделі ринкової економіки в сучасних умовах. Відсутність такої, затвердженої державою програмної концепції є одним з головних чинників існуючого хаотично-реактивного характеру формування господарського законодавства, наслідком чого, у свою чергу, є втрата системності та ефективності законодавчого закріплення господарських відносин у нормах як Основного Закону, так і господарського та суміжних галузей законодавства України. Таким чином, розбудова проблеми питання господарсько-правового забезпечення ринкових економічних відносин, а отже, і господарського законодавства позбавлена національного варіанта економіко-гносеологічного підґрунтя і є однією з найважливіших доктринальних проблем розвитку господарського права і законодавства України.

У той же час слід визнати, що формування державної політики, процес узгодження її з основними інтересами суб'єктів суспільних відносин відповідних сфер управління, врахування різноманітних наслідків реалізації такої політики не можна зводити тільки до державного прогнозування й розроблення відповідних державних програм і єдиних концепцій. Тож, виходячи з цього, можемо констатувати, що

положення п. 4 ст. 9 ГК України має набути більш конкретизоване, бажано в ньому навести закритий перелік видів нормативно-правових актів спеціального призначення – фіксації положень державної економічної політики в тій чи іншій сфері господарювання.

Наведене пояснюється тим, що часто незрозуміло, до якої категорії віднести, наприклад, розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 р. № 605-р «Нова Енергетична стратегія України до 2035 року: безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність», що не є в прямому сенсі прогнозам або програмою, але в той же час їй притаманні вказані властивості названого виду акта (розпорядження), залишаючись при цьому стратегією у відповідній сфері. Сама Енергетична стратегія України до 2035 р. (далі – ЕСУ) передбачає три етапи її реалізації: реформування енергетичного сектору (до 2020 р.); оптимізацію та інноваційний розвиток інфраструктури (до 2025 р.); забезпечення сталого розвитку (до 2035 р.). Щоправда, донедавна в електроенергетичній галузі діяла попередня Стратегія «Енергетична стратегія України на період до 2030 р.» (розпорядження КМУ 24 липня 2013 року № 1071), на основі якої був ухвалений та реформований Верховною Радою України цілий комплекс законів, а саме: «Про ринок електричної енергії» від 13 квітня 2017 р. № 2019-VIII (на виконання останнього ВРУ вже затвердила частину вторинного законодавства: Кодекс системи передачі; Кодекс систем розподілу; Кодекс комерційного обліку електричної енергії; Правила ринку; Правила ринку «на добу наперед» та внутрішньодобового ринку; Правила роздрібного ринку електричної енергії); «Про енергозбереження» 01.07.1994 року № 74/94-ВР, «Про альтернативні джерела енергії» 20.02.2003 року № 555-IV тощо.

Таким чином, можна стверджувати, що «свого часу» саме електроенергетична галузь є яскравим прикладом розроблення єдино направленої, ієрархічно-структурованої, затвердженої державної програми – електроенергетичного законодавчого як комплексу нормативів. Однак проблемним питанням залишається те, що сучасне законодавство формувалося на основі попередньої стратегії, як наслідок, не повною мірою узгоджене з вимогами й баченням розвитку новоприйнятої стратегії. Як уявляється, розпорядження Кабінету Міністрів України від № 605-р «Нова Енергетична стратегія України до 2035 року: безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» – наступний етапом у електроенергетичній галузі, тобто воно має відповідати основному Закону у цій

галузі, яким визнається Закону України «Про ринок електричної енергії», і це нормально, адже пакети документів у будь-якій галузі створюються поступово. А наступні кроки модернізації законодавства по електроенергетичній галузі повинні відбуватися за напрямом діючої концепції.

Дещо відмінну картину кон'юнктури взаємозв'язку законодавства-стратегії (концепції, програми) можемо простежити в інших сферах: телекомунікаційній галузі діє програмний документ – розпорядження КМУ 07.06.2006 року № 316-р «Про схвалення Концепції розвитку телекомунікацій в Україні» та спеціальний, основний Закон України «Про телекомунікації» від 18.11.2003 року № 1280-IV, однак сфера модернізації відповідного законодавства стоїть «на стопі», а регулювання телекомунікаційного ринку відбувається саморегульовно, «на розсуд» компаній-монополістів; інноваційна сфера врегульовується розпорядженням КМУ «Про схвалення Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року» від 10.07.2019 року № 526-р і Законом України «Про інноваційну діяльність» 04.07.2002 року № 40-IV, що мають різноманітне бачення на базове поняття «Індустрія 4.0».

Відтак, саме Стратегія як інформаційний продукт має стати важливим і ключовим джерелом правотворчої діяльності держави по стратегічних сферах та їх законодавчому регулюванні, а в більш широкому сенсі – Стратегія – джерело правового впливу на відносини у сфері господарювання, тобто першооснова для окреслення законодавчої структури тієї чи іншої сфери господарювання.

Відтак, державна програма економічного розвитку, що стосується, зокрема, усієї сфери господарювання, має стати підґрунтям формування відповідних положень передусім господарсько-правової, а також частково фінансово-правової, еколого-правової тощо політик держави. Важливо підкреслити, що економічна політика, як і політика у сфері господарювання, значно ширша за господарсько-правову політику, а тому логічно передбачає включення не тільки господарсько-правових засобів впливу, а й суміжного галузевого інструментарію.

Слід звернути увагу на те, що у Законі України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного та соціального розвитку України» серед вимог до змісту відповідних державних програм, у тому числі й галузевих, що містяться у ст. 8 та ст. 14 цього Закону, відсутні вказівки на

обов'язковість програмної складової саме щодо правової та законодавчої політики. Однак будь-яка ґрунтовна актуалізація державою необхідності здійснення керуючого впливу на ту чи іншу сферу економічного життя має забезпечуватися шляхом внесення таких змін до законодавства, що мають модернізувати відповідні існуючі правові режими господарювання, адже право було і залишається основним інструментом впливу держави на суспільні відносини.

Стосовно відсутності планів застосування саме правових засобів впливу, на думку автора, саме вказує на сподівання розробників та посадових осіб обмежитись лише владними організаційними та ресурсними можливостями, що в цілому може дати лише разові і несистемні ефекти. Не випадково В. І. Кухар, що досліджував проблему господарсько-правового забезпечення інвестиційної політики держави, зазначає що за своєю структурою Державна програма інвестиційного розвитку повинна містити щонайменше чотири обов'язкові складові: економічну інвестиційну політику; правову інвестиційну політику; законодавчу інвестиційну політику та організаційну інвестиційну політику.

Таким чином, необхідно зазначити, що положення економічної політики держави мають бути обов'язково трансформовані у формат щонайменше господарсько-правових засобів впливу у формат господарсько-правової політики. Це є необхідною умовою ефективності модернізації відносин господарювання, а відтак і ефективності функціонування національної економіки.

Сьогодні ж між положеннями економічної політики держави та правовим господарським порядком відсутня з'єднувальна ланка – господарсько-правова політика. Без неї концептуальна, програмна діяльність держави виявляється малоефективною, адже господарсько-правові засоби впливу, а не тільки регулювання, не отримують прямого функціонального призначення. У цих умовах основний тягар виконання державних програм покладається на організаційні та ресурсні заходи, які зазвичай виявляються малоефективними. Цілеспрямовані ж зміни у складі правового господарського порядку, якщо вони здійснюються кваліфіковано, забезпечують позитивний розвиток господарських відносин. [194, с. 129]

У той же час таке завдання потребує особливої категорії спеціалістів, що мали б забезпечити названу ланку в процесі формування та реалізації державної

політики. Ця діяльність полягає у кваліфікованому «перекладі» комплексу економічних завдань та заходів на мову правових форм та засобів реалізації господарсько-виробничих та організаційно-господарських відносин, що формують зміст правового господарського порядку в цілому. Згідно із ст. 5 Господарського кодексу України характер останнього формується на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання та державного регулювання макроекономічних процесів.

Підсумовуючи сказане, слід визначити, що сучасній глобальній економіці відбуваються тектонічного масштабу процеси розвитку: 1) технологічна гонитва і відповідно загострення конкуренції в інноваційно містких галузях; 2) кліматичні зміни і поглиблення екологічної кризи; 3) переформатування глобалістично-економічної мапи світу; 4) широке розповсюдження практики гібридних агресій у сфері економічного життя тощо.

Загалом, те, що стосується таких галузей права як господарське, аграрне, екологічне, то необхідно підкреслити, що роль економічної політики в формуванні нормативно-правового регулювання є досить високою. Це пов'язано із комплексною природою зазначених галузей та наявністю в їх генезі потужних публічних інтересів. Такі інтереси формалізуються на рівні документів економічної політики держави та її окремих напрямів та обов'язково мають трансформуватися в систему правових засобів реалізації в структурі відповідних нормативно-правових актів. Однак, завдання та засоби реалізації економічної політики відбиваються не тільки на умовно публічно-правовому компоненті такого комплексного формування (організаційно-господарський блок), але й умовно приватно-правовому (блок господарсько-виробничих відносин). Адже з'являються нові об'єкти господарського обігу із власною специфікою оборотоздатності, нові правові форми реалізації договірних відносин, нові юридичні факти їх виникнення та припинення. Ключовою проблемою в цьому контексті є впровадження нової методології розроблення концептуальних і програмних документів держави, які мають отримати обов'язковий детальний та обґрунтований план законопроектних робіт в напрямі завдань економічної політики держави. Відповідна методологія має бути розроблена задля «стандартизації» вимог до змісту й характеру цілої категорії державних документів програмного характеру – концепцій, стратегій, програм розвитку тощо.

Головне, по-перше, створити «трансформатор» перекладу економічних (суспільно-економічних) завдань на мову юридичних інструментів, по-друге, сформуванню чіткого алгоритму законодавчих акцій з удосконалення чинного законодавства й приведення його інструментальної бази у відповідність до сучасних суспільно-економічних вимог.

3. 2. Концепція сталого розвитку: концептуальні підвалини сучасного законодавства

У другій половині ХХ ст. світ зрозумів, що необхідно обрати нову модель розвитку суспільства, яка була б здатна як реагувати на виклики, так і вирішувати проблеми сучасного світу, оскільки проблеми з екологією, світові кризи, загроза Covid-19 та можливості самознищення людства стали викликами реальності. З одного боку, зріс вплив на природу техногенних і антропогенних факторів, який призводить до глобальної екологічної кризи. Сьогодні безсумнівно є той факт, що господарська діяльність людини стала одним із чинників забруднення природного середовища, а також основним чинником занепаду довкілля. Тож не випадково, що в цілому сучасна екологічна ситуація в Україні на всіх рівнях, як офіційних так і неофіційних, однозначно визначається як кризова. [201] А самі наслідки щодо утворення та накопичення виробничих, побутових та інших відходів стають ключовими чинниками утворення екологічної кризи. Зростання обсягів щорічно накопичуваних тільки побутових відходів в Україні у середньому становить 220–250 кг на рік на одну особу, а у великих містах – 330–380 кг. Сміттєзвалища та полігони для їх накопичення налічують 4157 одиниць і спільно займають площу 7,4 тис. га. [202] Майже кожна країна на Заході шукає шлях щодо вирішення подібних екологічних проблем, які також набули у них кризової гостроти. Відтак, як на державному, так і світовому рівні суспільство зіткнулося з протиріччями, які виникли між зростаючими потребами людства та світової економіки і водночас обмеженими можливостями біосфери їх забезпечити. [199, с. 191] Останнє стало рушійною силою у усвідомленні необхідності теоретичного осмислення змін, які відбуваються, а також у розробці єдиної наукової концепції щодо подальшого розвитку людства. Такий теоретичною моделлю і стала Концепція сталого розвитку.

Підґрунтям відповідної Стратегії стало саме розуміння у необхідності практичного забезпечення збалансованого вирішення виникнувши соціально-економічних проблем, які вирішувались би на підставі збереження життєздатного навколишнього середовища та природно-ресурсного потенціалу. Відповідні дії стають вельми актуальними не тільки для сьогоденного покоління людства, а й для прийдешніх поколінь. Відтак, фактично, відповідна стратегія сталого соціально-економічного розвитку – це концепція, яка має в своїй основі концепцію екологізації, у першу чергу, а також основи економічної діяльності як такої, відповідне підґрунтя сформується шляхом створення нового економіко-правового механізму господарювання, адекватно поєднуючого потенціал подальшого розвитку одночасно зі збереженням навколишнього природного середовища. Очевидно, що така перебудова може бути здійснена на глибокому інституційному рівні і має досить велику соціальну ціну. [201]

Тема концепції сталого розвитку розглядалася у роботах таких учених-економістів, як: А. М. Балашев, Л. П. Гуляєва, Т.А. Кравченко, Т. О. Савостенко, Л. М. Тимошенко та у інших вчених. Щодо аналізу останньої у працях правників, то вона з позицій екологізації та екологічних інновацій була частково висвітлена Д. Д. Задихайлом, а екологічне підприємство ставало предметом дослідження у працях А. Г. Бобкової, О. В. Шаповалова та інші. Однак концепція як комплекс засад в основі нового господарюючого процесу залишилася поза увагою вітчизняних юристів-науковців.

Сучасним світовим трендом, точніше буде сказано концептуальними підґрунтям сучасного законодавства у економічному вимірі є концепція сталого розвитку, яка визнана світовою спільнотою як домінантна ідеологія розвитку людської цивілізації у XXI ст.

Як такий, термін «сталій розвиток» був введений у широке вживання Міжнародною комісією з навколишнього середовища і розвитку, яка була створена у 1984 р, очолила її прем'єр-міністр Норвегії Гру Харлем Брундланд. У доповіді «Наше спільне майбутнє», опублікованому в 1987 р, під сталим розвитком розумівся такий розвиток, який, з одного боку, задовольняє потреби теперішнього часу, а з другого – не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби [201], тобто основним завданням Концепції проголошувалося

досягнення оптимальних результатів розвитку при мінімальному збитку для середовища проживання людства [202].

На Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку, яка відбулася у Ріо-де-Жанейро в 1992 р., Стратегію сталого розвитку людства офіційно проголошено довготривалою стратегією всесвітнього прогресу. Основні ідеї концепції сталого розвитку можна звести до наступних положень: по-перше, сталий розвиток означає якісні перетворення всіх сфер людського життя; по-друге, сталий розвиток являє собою синтез глобального і локального розвитку, оскільки неможливо забезпечити стійкість загальносвітового розвитку при нестійкості розвитку його окремих елементів; по-третє, перехід світової спільноти до сталого розвитку безпосередньо пов'язаний з глобалізаційними процесами, при цьому саме конструктивні елементи глобалізації служать його досягненню; оскільки у структурі глобалізаційних процесів є досить багато дестабілізуючих елементів, що порушують постійність світового розвитку, актуальним завданням є їх усунення. Слід зазначити, що взаємозв'язок між глобальною економічною й екологічною системами автори концепції сталого розвитку розглядали як найбільш значиму проблему [201, с. 115].

Звісно, реалізація концепції сталого розвитку, де акцентовано на проведенні активної екологічної регенерації деградованого довкілля в процесі цілеспрямованої спеціальної господарської діяльності, а також проблема прискореного заміщення ресурсної «брудної» економіки на формат «зеленої» мають виходити на перший план [202].

Модель сталого економічного розвитку повинна ґрунтуватися на однойменній доктрині – сукупності ідей, концепцій, положень і постулатів різних наук, зокрема, філософії, соціології, економіки, екології, і які вже лягли в основу документів ООН і певних країн (прикладом є «Порядок денний на XXI століття» (Ріо-де-Жанейро, 1992 р., Конвенція щодо змін клімату, збереження біорозмаїття, боротьби зі злиднями та інше, загальноєвропейські та національні стратегії сталого розвитку країн).

Концепція сталого розвитку розроблялась міжнародним співтовариством не водночас, а поступово, визначаючи принаймні три принципові обов'язкові складові у її арсеналі: перша – економічне зростання; друга – соціальний прогрес; та третя – захист навколишнього середовища.

Економічна складова чи економічний підхід у Концепції сталого розвитку обґрунтовує те, що економіку розглядають як безвідхідну, екологічну, енерго- і ресурсозберігаючих систему, націлену на створення екологічно прийнятною продукції. Звісно, виклики сучасності полягають у самій вимозі збереження та розвитку сукупного капіталу, за допомогою якого забезпечується створення необхідних для суспільства та індивіда ресурса у вигляді сукупного соціального доходу. Пріоритетною (головною) метою стає саме оптимальне використання обмежених ресурсів, а також використання ресурсозберігаючих технологій. Треба зауважити і те, що на сьогодні концептуально залишаються невирішеними питання щодо співвідношення завдань збереження природного та людського капіталу. Основним управлінськими завданнями становляться як мінімум процес не зменшення природного капіталу, а як максимум – створення передумов для формування середовища, в якому відбуватиметься процес зростання відновленої складової природного капіталу.

Екологічно безпечний, соціально природний розвиток становить основу сталого розвитку. Звісно, загострення екологічних проблем становить загрозу для життя всього людства без винятку. Сталий розвиток має забезпечувати збереження і життєздатність природних систем, з метою забезпечення глобальної стабільності біосфери планети. Саме поняття природних систем розуміється досить широко, до нього входить, навіть, створене людиною середовище, наприклад, міста. Основна увага приділяється збереженню здатностей до самовідновлення й динамічної адаптації відповідних систем, також до змін, а не до консервації з огляду на уявлення про ідеальний природний стан. У центрі управління сталим розвитком стоїть завдання попередження деградації природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища і втрати біологічної розмаїтості.

Звісно, головною особливістю концепції сталого розвитку є трактування екологічних проблем, насамперед як проблем соціальних. Бо соціальна складова сталого розвитку спрямована на досягнення справедливого розподілу соціальних благ між усіма членами людського суспільства, повноцінне задоволення у всьому світі базових потреб людей в освіті, охороні здоров'я, соціальному забезпеченні тощо, тобто збереження духовного надбання і культурного різноманіття людства, у тому числі скорочення руйнівних конфліктів людства.

Вважається, що для досягнення сталого розвитку необхідно створити більш ефективну управлінську систему, що враховує історичний досвід, заохочує плюралізм та орієнтується на людину як суб'єкта розвитку. Спираючись на розширення варіантів вибору людини як головної цінності, концепція сталого розвитку націлює на упровадження принципу участі кожного індивіда у процесах, які формують його сферу життєдіяльності.

Щодо компонентів моделі сталого розвитку, то на сьогодні ними можуть бути, такі як соціалізація, державне регулювання, суспільна відповідальність, екологічність, безпека, інформатизація, власність, корпоративна система, ринкове регулювання, алокація ресурсів, інтелектуалізація, транснаціоналізація. Зазначені компоненти виступають не лише як статичні, а насамперед як динамічні механізми організації та функціонування, національної, регіональної та світової економіки, поєднання або взаємний вплив яких певним чином дозволяє визначати зміст та структуру моделі.

Слід констатувати, що існуючий економічний механізм у світовому масштабі є незмінно орієнтованим на швидкі темпи економічного зростання, підвищення рівня споживання й ємкості внутрішніх ринків за рахунок варварської, безвідповідальної експлуатації природних ресурсів. Важливо підкреслити, що названий економічний механізм спричиняє шкоду людству як у контексті безвідповідального вичерпування невідновлюваних природних ресурсів, так і в контексті безпрецедентного за рівнем забруднення навколишнього середовища і в процесі природокористування і подальшої індустріальної переробки сировини.

Відтак, сучасний стану природокористування та охорони навколишнього середовища призводить до беззаперечного висновку про вичерпність відновлюваного ресурсу планетарної екосистеми. Подальше функціонування світової господарської системи на існуючих засадах може відбуватися тільки за умови розвитку Концепції сталого розвитку та екологічної інноватизації підприємств, а це відповідно прямо призводить до розширення виникнення новітніх технологій. Звісно, сучасні технології розробляються в умовах IV промислової революції («Індустрії 4.0») та створюють шлях до основою нового технологічного укладу, володіють ознакою глобальності як щодо створення, так і щодо моделей їх споживання, а також створюють виклик саме соціальній економіці, адже «Індустрії

4.0» означає все більшу автоматизацію абсолютно всіх процесів і етапів виробництва (від цифрового проектування виробу, створення його віртуальної копії до віддаленого налаштування обладнання на заводі згідно з технічними вимогами для випуску цього конкретного «розумного» продукту). Виробник автоматично замовляє необхідні компоненти в потрібній кількості, контролює їх поставку, має можливість відслідковувати шлях готового продукту від складу на фабриці та магазину до кінцевого клієнта. Однак і після продажу компанія не забуває про свій продукт, як це було раніше за класичної моделі, а контролює умови його використання, може віддалено змінювати налаштування, оновлювати програмне забезпечення, попереджати клієнта про можливу несправність, а під кінець циклу використання – приймати продукт на утилізацію. Разом із тим, застосування екологічних технологій нового покоління не може не вплинути на всю екосистему планету, зокрема створення нечуваних за масштабами акумуляторів сонячної енергії на островах Південно-Східної Азії може мати глобальні наслідки через неприродній перерозподіл сонячної енергії, невідомий вплив її магнітного випромінювання та інших властивостей, невідомих сучасним дослідникам.

Соціальна політика в умовах IV промислової революції – це найважливіший соціальний механізм перетворення суспільства. Держава на загальнодержавному і регіональному рівнях, також громадянське суспільство та приватні корпорації здійснюють профілактичний, компенсаційний соціальний захист та соціальну підтримку. Саме соціальний захист здійснюється в найрізноманітніших сферах суспільного життя: фінансовій, промисловій, сфері послуг: екологічних, медичних, освітніх тощо. В умовах існування держави визначення та обґрунтування соціальної політики в регіоні набуває важливого значення, оскільки саме регіони безпосередньо реалізують на практиці державну політику. Звісно, що соціальна політика є цілеспрямованою й планомірною діяльністю державних та громадських інститутів щодо погодження інтересів різних соціальних верств суспільства у сферах виробництва, розподілу та споживання матеріальних, соціальних і духовних благ. Для того, щоб населення схвалювало проведену соціальну політику, спрямовану на підвищення його рівня і якості життя, необхідно визначити та затвердити соціальні орієнтири суспільного добробуту, у тісному взаємозв'язку із

соціальними інтересами населення, враховуючи можливості конкретних верств населення, ресурсні умови регіонів для надання доступних соціальних послуг.

Роботизація – це тренд сучасного економічного розвитку. Згідно з дослідженням компанії McKinsey, до 2030 року більше 800 млн людей залишаться без роботи через роботів – це п'ята частина всього працездатного населення. Вже зараз все більше компаній починають замислюватися про автоматизацію різних процесів, а в майбутньому цей підхід стане необхідним для виживання бізнесу. Але автоматизація змінить не тільки бізнес і зайнятість населення, а також вплине на світову політику і економіку. У той же час Конституція України зазначає, що Україна є соціальна держава, втім, проблема надання якісного трудового ресурсу у соціальне життя у відповідних умовах можливо тільки за рахунок штучної зайнятості чи некомерційного господарювання, розвитку корпоративного сектору (як комерційного, так і не комерційного, створення форм, стимулів. Відтак, це повинно бути враховано як на рівні господарсько-правової політики, так і на рівні господарського законодавства.

Економічна безпека різнопланове явище, однак ключовим елементом його характеристики є публічний інтерес, який повинен бути як обов'язкова засада нормотворчої діяльності та і саме прийняття законів повинно сприйматися як базис ключових з чинників економічної безпеки.

Сьогодні питому вагу набирає чинник реалізація динамічної функції правового регулювання. Прикладом виступає телекомунікаційна сфера, адже розвиток технологій та нових відносин у останній найбільш активний та потребує швидкого реагування законодавства на цю тенденцію.

Відтак, усвідомлення існуючого стану екологічної ситуації призводить до висновку, що саме Концепція сталого розвитку – це безальтернативний шлях для національного та міжнародного законодавства; та відповідно остання повинна бути прийнята як окремий нормативний акт на рівні кожної окремої держави, так і на рівні міжнародних нормативів міжнародних організацій та міжнародних об'єднань. Відповідно подальше функціонування світової господарської системи на існуючих засадах може відбуватися тільки на головуючих засадах відповідної Концепції.

Звісно, створення та необхідність до застосування у життя Концепції сталого розвитку співпадає з вибухом IV промислової революції, втім економічні інтереси та

реалізовані в межах спеціально створених економіко-правових механізмів можуть не тільки бути проблемою для довкілля, але й механізмом одночасного вирішення екологічних і економічних інтересів, зокрема виробництво продукції, виконання робіт і надання послуг природоохоронного призначення, а також створення екологічних інновацій.

Значна частина змісту Концепції сталого розвитку стосується економічного життя суспільства як на національному, так і на глобальному рівні. Необхідність прийняття останньої на законодавчому рівні насамперед для глобального гострого завдання – екологізації господарської сфери, запустить новий реформістський процес у господарському (втім у цілому) законодавстві. [200, С.25] Адже з прийняттям Концепції на законодавчому рівні необхідно формування новітньої систематизації усього національного законодавства враховуючи концептуальні основи Останньої. Урахування основ Концепції сталого розвитку. розробка покрокова і впровадження останніх не тільки у законодавчому рівні, а й на рівні комплексних цільових завдань, стратегій, урядових та місцевих нормативних актів, які стануть оплотом трансформації не тільки законодавства, як такого, а також трансформаційної діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування та економічної системи в цілому.

Фактично, основні засади Концепції сталого розвитку пов'язані з господарською діяльністю, відповідно формують новий шлях економіко-правового механізму господарювання у розрізі стратегії сталого соціально-економічного розвитку, що в своїй основі має екологізацію, адекватну технологізацію економічної діяльності як такої та разом з цим адекватно поєднує потенціал подальшого розвитку одночасно зі збереженням навколишнього природного середовища.

Таким чином, все це означає, що Концепція сталого розвитку є базовою матрицею концентрації економічної стратегії держави, вона потребує відповідну трансформацію господарсько-правової політики, де основним завданням господарсько-правової політики в умовах сталого розвитку є створення спеціальних правових режимів стимулюючого характеру для екологізації господарювання для екологічних інвестицій та екологічних інновацій в сфері господарювання з диференціацією відповідних режимів відповідно до проблематики безвідходних технологій, енергозберігаючих технологій, альтернативної електроенергетики і,

зокрема, в сферах пов'язаних з відходами реструктуризації національної економіки в напрямі і подальшої екологізації, суттєвої активізації інноваційної діяльності в сфері екологічного господарювання тощо.

Відтак, екологізація господарського права є ключовим напрямом розвитку господарського законодавства і його реалізація потребує зусиль з боку як еколого-правової та аграрно-правової науки, так і з боку економічної науки.

Усвідомлення існуючого стану екологічної ситуації призводить до висновку, що Концепція сталого розвитку – це безальтернативний шлях для національного та міжнародного законодавства. Її реалізація в межах спеціально створених економіко-правових умов має стати механізмом одночасної реалізації екологічних і економічних інтересів, зокрема, в сфері виробництва продукції, виконання робіт і надання послуг природоохоронного призначення, а також шляхом створення та запровадження екологічних інновацій. Впровадження останніх не тільки на законодавчому рівні, а й на рівні комплексних цільових завдань, стратегій, урядових та місцевих нормативних актів, які стануть основою цільових трансформацій не тільки змісту законодавства, як такого, але також і діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування та функціонування економічної системи в цілому. Фактично, основні засади Концепції сталого розвитку, що пов'язані з господарською діяльністю, відповідно формують новий шлях реформування економіко-правового механізму господарювання в напрямі широкого запровадження екологічного господарювання, екологізації та відповідно спрямованої технологізації економічної діяльності як такої.

Сучасне законодавство України, з огляду на зміст Указу Президента року» від 30 вересня 2019 року знаходяться на стадії визначення 17 цілей сталого розвитку України на період до 2030 року. З метою забезпечення національних інтересів України щодо сталого розвитку економіки, громадянського суспільства і держави для досягнення зростання рівня та якості життя населення, додержання конституційних прав і свобод людини і громадянина Президент України Володимир Зеленський підписав Указ №722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року».

Підтримуючи проголошені резолюцією Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 25 вересня 2015 року № 70/1 глобальні цілі сталого розвитку

до 2030 року та результати їх адаптації з урахуванням специфіки розвитку України, викладені у Національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна», відповідно до Указу, необхідно забезпечувати дотримання Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, зокрема, серед іншого: подолання бідності; подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства; забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх у будь-якому віці; забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх; забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчат; забезпечення доступності та сталого управління водними ресурсами та санітарією; забезпечення доступу до недорогих, надійних, стійких і сучасних джерел енергії для всіх; сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх; створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохоплюючій і сталій індустріалізації та інноваціям; скорочення нерівності; забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості й екологічної стійкості міст, інших населених пунктів; забезпечення переходу до раціональних моделей споживання і виробництва; вжиття невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату та її наслідками; збереження та раціональне використання океанів, морів і морських ресурсів в інтересах сталого розвитку; захист та відновлення екосистем суші та сприяння їх раціональному використанню, раціональне лісокористування, боротьба з опустелюванням, припинення і повернення назад (розвертання) процесу деградації земель та зупинка процесу втрати біорізноманіття; сприяння побудові миролюбного і відкритого суспільства в інтересах сталого розвитку, забезпечення доступу до правосуддя для всіх і створення ефективних, підзвітних та заснованих на широкій участі інституцій на всіх рівнях; зміцнення засобів здійснення й активізація роботи в рамках глобального партнерства в інтересах сталого розвитку.

Україна, як і інші країни-члени ООН, приєдналася до глобального процесу забезпечення сталого розвитку. Протягом 2016–2017 років тривав широкомасштабний та всеосяжний процес адаптації Цілей сталого розвитку з урахуванням українського контексту. Кожна глобальна ціль була переглянута, беручи до уваги специфіку національного розвитку. Результатом цієї роботи стала

національна система, яка складається із 86 завдань національного розвитку. Національні завдання, індикатори для моніторингу виконання завдань та цільові орієнтири для досягнення до 2030 року відображено в Національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна».

Створена національна система завдань та показників Цілей сталого розвитку забезпечує міцну основу для подальшого комплексного моніторингу країни. У цілому 17 цілей і 86 національних завдань інкорпоровані у 145 нормативно-правових актів Уряду, на досягнення цілей і виконання завдань спрямовано 1052 завдання і 3465 заходів, закріплених у цих актах.

Так, 30 вересня 2019 року Президент України видав Указ «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року», в якому підтримав забезпечення досягнення глобальних цілей сталого розвитку та результатів їх адаптації з урахуванням специфіки розвитку України, викладених у Національній доповіді "Цілі сталого розвитку: Україна". На урядовому рівні зараз відбувається процес формування Міжвідомчої робочої групи з питань забезпечення досягнення Цілей сталого розвитку, тимчасового консультативно-дорадчого органу Кабінету Міністрів України, для забезпечення узгодження дій органів виконавчої влади щодо досягнення глобальних цілей в Україні. Україна зобов'язалась здійснити Добровільний національний огляд щодо досягнення Цілей сталого розвитку та представити його під час Політичного форуму високого рівня зі сталого розвитку під егідою ЕКОСОП 10-17 липня 2020 року у м. Нью-Йорк. Наразі під егідою Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України сформована робоча група, що розпочала підготовку огляду.

Якщо здійснити ілюстрацію впливу Концепції сталого розвитку на одну з сфер економіки, то яскравим прикладом є саме енергетична галузь. Енергоносії в країні – це запорука розвитку не тільки економіки, а й усіх суспільних сфер життєдіяльності. У процесі еволюції Індустрії 3.0 енергетика посідала все більш значуще місце, а, згодом вже почали вести мову й про відновлювану, яка в процесі еволюції Індустрії 4.0 взагалі витіснить традиційну. Про актуальність альтернативної енергетики на національному рівні свідчить як створення Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України 22 лютого 2012 року, так і прийняття Закону України № 810-IX «Про внесення змін до

деяких законів України щодо удосконалення умов підтримки виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії», який Верховна Рада ухвалила 21 липня 2020 року, відповідно до останнього поставлено крапку у питанні зниження «зеленого» тарифу на електроенергію. Тому аналіз сучасного стану даної галузі господарства, а також прогнозування можливого розвитку подій набуває надзвичайної актуальності.

Як було вище зазначено, сталий розвиток енергетики – одна з цілей сталого розвитку економіки у цілому. Сталий розвиток енергетики прийнято характеризувати у розрізі складових Концепції сталого розвитку: економічної, екологічної та соціальної. Відтак, сталий розвиток енергетики доцільно розглядати на 3 рівнях: на рівні держави; на рівні галузей енергетики; на рівні підприємств енергетики.[324]

Сталий розвиток енергетики держави – це здатна до саморегулювання система забезпечення енергетичної безпеки з урахуванням оптимізації територіальної структури виробництва і споживання ПЕР при підвищенні самостійності регіонів у вирішенні питань енергозабезпечення, включаючи контроль за раціональним використанням енергоресурсів, енергозбереження, виробництвом теплової та електричної енергії, а також пошук нових способів автономного задоволення потреб промисловості та населення регіон в енергії. Ключовим чинником у питанні сталого розвитку енергетики держави є забезпечення енергетичної безпеки країни.

Звісно, як уявляється, щодо подальшого розвитку, то розгляд сталого розвитку галузей енергетики треба визначити як процес технологічного та економічного розвитку останніх в невизначених умовах, спрямованого на надійне і безперебійне енергопостачання споживачів при раціональному використанні ресурсів і мінімальному впливі на навколишнє середовище з метою підвищення ефективності функціонування регіону. Треба зауважити і те, що сталий розвиток підприємств енергетики – це процес технологічного та економічного їх розвитку в невизначених умовах, спрямований на досягнення їх стратегічних цілей при підвищенні задоволеності замовників, виконання зобов'язань перед різними контрагентами та мінімальному впливі на довкілля з метою підвищення ефективності функціонування галузей енергетики та регіональної економіки.

У 2000 році Декларацією Тисячоліття ООН (затверджена Резолюцією № 55/2 Генеральної Асамблеї від 8 вересня 2000 року) – Цілі Розвитку Тисячоліття було визначено орієнтири глобального розвитку до 2015 року. Задекларувала і Ріо-де-Жанейрська Декларація по навколишньому середовищу і розвитку, що «Стала енергетика – енергетика, вироблена і використовувана на шляху, який підтримує людський розвиток в довгостроковій перспективі у всіх його економічних, соціальних та екологічних аспектах» (прийнята Конференцією ООН по навколишньому середовищу і розвитку, Ріо-де-Жанейро (Бразилія), 3–14 червня 1992 року).

Крім того, 26 серпня – 4 вересня 2002 року в Йоганнесбурзі (ПАР) відбулася Всесвітня зустріч на вищому рівні зі сталого розвитку, яка оцінила досягнення, а також зміни та появу нових проблем після зустрічі на вищому рівні «Планета Земля» у 1992 році. Відповідний саміт трансформував мету, обіцянки і зобов'язання «Agenda 21» у процес. Саме на саміті «Планета Земля» було визначено, що стратегія розвитку сталої енергетики – це розробка політики, що заохочує розвиток енергетики і технологій, заснованих на відновлюваних джерелах енергії (ВДЕ) та більш чистих видах викопного палива; розробка програм, що підтримують енергоефективність та використання відновлюваної енергії [325].

У вересні 2011 році Глава ООН Пан Гі Мун (Ban Ki Moon) виступив з ініціативою «Стала енергетика для всіх» (Sustainable Energy for All, SEforAll). «Стала енергетика для всіх» (SEforALL) – ініціатива Генерального Секретаря ООН та Президента Світового Банку Джим Юн Кім (Jim Yong Kim). Відповідну глобальну ініціативу розпочала здійснювати координаційна група у складі 20 установ системи ООН «ООН-енергетика», очолювана Генеральним секретарем ООН Пан Гі Муном. Ініціатива SEforALL народилася з усвідомлення необхідності змін, оскільки в Декларації тисячоліття була відсутня мета в області розвитку енергетики, виникла певна незадоволеність щодо відсутності розуміння важливості питань енергетики, особливо екологічно чистої енергії. Генеральним секретарем ООН Пан Гі Мун проголошено «Стала енергетика для всіх необхідна і досяжна. Ми повинні побудувати нове енергетичне майбутнє, засноване на пануванні технологій і інновацій, поставлених на службу людям і планеті. Стала енергетика для всіх є

благом для економіки та довкілля, вона також сприяє більшій справедливості в глобальному масштабі. Це шлях, що веде в майбутнє» [326].

Глобальна ініціатива SEforALL спрямована на досягнення до 2030 року трьох основних цілей [327]: 1) забезпечення повсюдного доступу до сучасних енергетичних послуг; 2) зниження світового споживання електроенергії на 40%; 3) збільшення частки ВДЕ в світі до 30%.

Ініціатива SEforALL передбачає революційні та еволюційні заходи, спрямовані на реформування системи використання джерел енергії. У рамках цієї ініціативи експерти визначили як щорічно мобілізувати 120 млрд. дол. для розвитку сталої енергетики. Експерти Світового банку вважають, що для реалізації ініціативи SEforALL необхідно в три рази збільшити інвестиції в сферу енергетики (до 1,25 трлн. дол. США). У своїй резолюції А 65/151 від 4 грудня 2011 р. Генеральна Асамблея ООН на знак визнання важливості енергетики для сталого розвитку постановила проголосити 2012 рік «Міжнародним роком сталої енергетики для всіх». Асамблея рекомендувала всім державам-членам ООН скористатися проведенням Року для підвищення рівня обізнаності про важливість вирішення питань, пов'язаних із забезпеченням сучасного енергопостачання, доступом до недорогих енергоресурсів, енергоефективністю та екологічністю джерел енергії.

У січні 2012 року Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун представив Генеральній Асамблеї п'ятирічну програму дій, що має назву «Майбутнє, якого ми прагнемо», яка являє собою план, покликаний сприяти побудові більш безпечного, більш надійного, більш стійкого і більш справедливого майбутнього. Пан Гі Мун визначив «сталу енергетику для всіх в якості одного з головних пріоритетів, оскільки вона є центральним елементом всіх аспектів сталого розвитку».

У січні 2012 року також Група високого рівня з глобального сталого розвитку під керівництвом Чарльза Холлідея та Кандех Юмкелла, у своїй доповіді під назвою «Життєздатна планета життєздатних людей: майбутнє, яке ми вибираємо» затвердила ініціативу SEforALL і підкреслила, що останню необхідно негайно втілити в життя.

Відповідна розроблена програма «Стала енергетика для всіх: Глобальна програма дій» затверджена резолюцією ООН А / 67 / 175 від 31 липня 2012 р. У Глобальній програмі дій визначені 11 сфер діяльності, спрямованих на досягнення

трьох зазначених цілей SEforALL. Сфери діяльності охоплюють сім «секторальних» областей: а) сучасне кухонне обладнання і види палива; б) раціональні варіанти розподілу електроенергії; с) інфраструктура та ефективність електроенергетичних систем; д) великомасштабні відновлювані джерела енергії; е) промислові та сільськогосподарські процеси; ф) транспорт; г) будівлі та побутові прилади.

Також є і чотири «допоміжні» області діяльності: а) планування та стратегії у сфері енергетики; б) бізнес-модель і технологічні інновації; с) фінансові ресурси і регулювання ризиків; д) зміцнення потенціалу та обмін знаннями.

Необхідно зауважити і те, що SEforALL надала змогу лідерам здійснювати партнерські відносини та розгортати фінансування для досягнення загального доступу до стійкої енергії як внесок у створення більш чистого, справедливого і процвітаючого світу для всіх. Розроблена серію «теплових карт», які показують, де відбувається прогрес, щоб була можливість відтворити успіх інших і допомогти лідерам уряду, бізнесу та громадянського суспільства зробити правильний вибір.

У 2012 році на Конференції ООН зі сталого розвитку Ріо+20 «Майбутнє, якого ми прагнемо» (відомої як Саміт «Ріо + 20», що відбувся 20–22 червня 2012 році в Ріо-де-Жанейро (Бразилія)) питання майбутнього розвитку було включене у підсумковий документ у формі запиту до Генеральної Асамблеї ООН щодо створення міжурядової Робочої групи для внесення пропозицій щодо нових цілей – Цілей сталого розвитку (ЦСР). У підсумковому документі визначено, що формулювання ЦСР має бути узгоджено з Цілями Розвитку Тисячоліття та з процесом формування «Порядку денного в галузі розвитку після 2015 року». На Конференції ООН зі сталого розвитку держави домовилися створити відкриту робочу групу для розробки комплексу Цілей сталого розвитку.

Підсумковий документ мав назву «Майбутнє, якого ми прагнемо», який схвалено відповідною конференцією та прикладено до Резолюції 66/288 Генеральної Асамблеї ООН від 11 вересня 2012 р.. Відповідний документ визначає важливу роль енергії в процесі розвитку, адже доступ до сталих сучасних енергетичних послуг сприяє викоріненню бідності, рятує життя, покращує здоров'я і допомагає забезпечити задоволення основних людських потреб [328]. У резолюції № 66/288 «Майбутнє, якого ми прагнемо» визначено також, що підвищення енергоефективності, збільшення частки ВДЕ та перехід на більш екологічно чисті та

енергоефективні технології є підґрунтям для сталого розвитку, підсумовуючи й боротьбу зі зміною клімату. Визначено також необхідність вжиття заходів щодо забезпечення енергоефективності у ході міського планування, при експлуатації будівель і транспорту, у тому числі і при виробництві товарів і послуг та розробці нової продукції. Підкреслено і важливість пропаганди стимулів для підвищення енергоефективності та диверсифікації джерел енергії, у тому числі усунення перешкод у цій сфері, зазвичай, через шлях надання сприяння відповідним дослідженням і розробкам.

Резолюція № 67/215 «Сприяння розширенню використання нових та відновлюваних джерел енергії», прийнята Генеральною Асамблеєю 21 грудня 2012 року, постановляє оголосити 2014–2024 роки «Десятиліттям сталої енергетики для всіх» ООН для сприяння реалізації цієї концепції стосовно всіх джерел енергії, беручи до уваги положення додатка до резолюції 1980/67 Економічної і Соціальної Ради від 25 липня 1980 року та підкресливши важливість сучасних послуг у сфері екологічно сталого енергопостачання для ліквідації бідності та розвитку в цілому.

У жовтні 2013 року було засновано Копенгагенський центр з питань енергоефективності (The Copenhagen Centre on Energy Efficiency – C2E2). Останній (C2E2) слугує центром енергоефективності ініціативи генерального секретаря ООН з питань сталого енергозабезпечення для всіх (the Energy Efficiency Hub of the UN Secretary General’s Sustainable Energy for All) та відіграє провідну роль у просуванні ключової цілі – подвоїти рівень підвищення енергоефективності до 2030 року. Відповідний орган сконцентрував зусилля на роботі у регіонах із залученням місцевих партнерів до проведення аналізу та здійснення огляду застосовуваних заходів політики щодо підвищення енергоефективності, відповідних пріоритетів і можливостей в ключових країнах Азії, Африки, Кавказу, Східної Європи, Середньої Азії та Латинської Америки.

На сесії Генеральної Асамблеї ООН у підсумовуючій доповіді «Дорога до гідного життя до 2030 року: викорінення бідності, перетворення умов життя всіх людей та захист планети» у 2014 році представлено основні положення щодо цілей розвитку на наступний програмний період. У липні 2014 року робочою групою Генеральної Асамблеї ООН по цілям сталого розвитку схвалено документ, який

містить ряд екологічних, економічних і соціальних завдань, спрямованих на досягнення сталого розвитку.

У вересні 2015 року в рамках 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку відбувся Саміт ООН з прийняття Порядку денного розвитку після 2015 року, на якому було затверджено нові орієнтири розвитку. Підсумковий документ «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» було затверджено 25 вересня 2015 року на відкритті цього Саміту ООН. [329]

25 вересня 2015 року 193 держави-члени ООН на Саміті зі сталого розвитку в Нью-Йорку одностайно прийняли нову глобальну програму сталого розвитку (початок реалізації з 1 січня 2017 р.). Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний розвитку у галузі сталого розвитку на період до 2030 року» визначає 17 цілей сталого розвитку (ЦСР) з 169 цільовими показниками, на противагу попереднім восьми цілям розвитку тисячоліття, які передбачали досягнення 21 цільового показника [329]. Це стало початком роботи з формулювання нових цілей розвитку на наступні п'ятнадцять років – до 2030 року. ЦСР відображають масштаб та спрямування нового порядку денного, а також враховують незавершені питання Цілей розвитку тисячоліття. ЦСР є всеохоплюючими та неподільними, вони враховують три аспекти сталого розвитку: економічний, соціальний та екологічний. При цьому ЦСР слугують орієнтирами для встановлення цілей на національному рівні та моніторинговим інструментом для вимірювання суспільного прогресу у 193 країнах світу.

Щодо енергетичного сектора, то важливо проаналізувати ЦСР7 – Ціль 7. Забезпечення доступу до недорогих, надійних, стійких і сучасних джерел енергії для всіх. Ціль 7 має наступні підцілі: 7.1. До 2030 року забезпечити загальний доступ до недорогого, надійного і сучасного енергопостачання; 7.2. До 2030 року значно збільшити частку енергії з відновлюваних джерел у світовому енергетичному балансі; 7.3. До 2030 року подвоїти глобальний показник підвищення енергоефективності; 7.a. До 2030 року активізувати міжнародне співробітництво з метою полегшення доступу до досліджень і технологій в галузі екологічно чистої енергетики, включаючи відновлювану енергетику, підвищення енергоефективності та передові й більш чисті технології використання викопного палива, та заохочувати інвестиції в енергетичну інфраструктуру і технології екологічно чистої енергетики;

7.b. До 2030 року розширити інфраструктуру і модернізувати технології для сучасного та сталого енергопостачання всього загалу у країнах, що розвиваються, зокрема у найменш розвинених країнах, малих островних державах, що розвиваються, і країнах, які не мають виходу до моря, з урахуванням їх відповідних програм підтримки.

Власне ЦСР7 прийнята на тлі серйозного дисбалансу в розвитку світової енергетики: понад мільярд людей на планеті не забезпечені електроенергією в достатньому обсязі, а потенціал підвищення ефективності енергоспоживання будівель, транспортної системи і виробничих процесів залишається в значній мірі неосвоєних. Експерти визначили, що коли ЦСР7 не буде досягнута, буде вкрай складно забезпечити доступ до якісної охорони здоров'я і освіти, гендерна рівність, нові робочі місця, економічне зростання, сталий споживання або ефективну боротьбу зі змінами клімату, які ставлять під загрозу досягнення всіх цілей. Наслідком уваги до даної проблематики стала ініціатива SEforALL та Десятиліття стійкої енергетики для всіх Організації Об'єднаних Націй (2014–2024 роки).

Ініціатива SEforALL є потужним інструментом для виконання обіцянок щодо Цілей сталого розвитку та Паризької кліматичної угоди. «Ефективна чиста енергія – це золота нитка, яка пов'язує економічне зростання, збільшення соціальної справедливості та здорового навколишнього середовища» зазначив Пан Гі Мун [330]. Енергія є основою для соціального та економічного благополуччя, однак на сьогодні 1,1 млрд. людей не має доступу до електрики, а 2,9 млрд. мають готувати з забруднюючих, неефективних палив, таких як дрова. Без швидкого прогресу в реалізації ЦСР7, який вимагає «доступної, надійної, стабільної та сучасної енергії для всіх», до 2030 року неможливо буде забезпечити досягнення інших цілей сталого розвитку. Одночасно виробництво та використання енергії є домінуючою причиною зміни клімату. Власне термін «глобальне потепління» був запропонований американським геологом і кліматологом Уоллесом Брокером ще в 1975 році у статті «Зміна клімату: чи ми на порозі різкого глобального потепління?» (журнал Science). У той час ще було не ясно, наскільки великий масштаб цього явища. У 70-ті роки ХХ ст. цим питанням займалися лише деякі вчені. Однак через чотири десятиліття стало очевидно, що глобальне потепління перетворилося на

справжню екологічну проблему, яка викликає як соціальні, так і економічні та політичні наслідки.

Треба зазначити, що конкретні цілі зі сталого розвитку були визначені в Європейській стратегії сталого розвитку, прийнятої країнами ЄС в Гетеборзі в 2001 р. У липні 2006 р. країнами ЄС була затверджена оновлена стратегія сталого розвитку, яка розширила тематику попередньої стратегії. У ній були виділені сім головних цілей сталого розвитку, першою з яких є зміна клімату і впровадження чистих джерел енергії (скорочення викидів парників газів, енергозбереження, зростання частки ВДЕ).

У 1992 році започатковано формування єдиної енергетичної інфраструктури Євросоюзу (Treaty on European Union, Maastrich), а у 1995 році розроблена єдина для Євросоюзу енергетична політика (White paper «An energy policy for the European Union», Brussels) [331]. У 2006 році була сформульована Європейська стратегія сталого, конкурентоспроможного і безпечного енергопостачання [332], що дозволило у 2011 році прийняти «Енергетичну дорожню карту – 2050», що передбачає декарбонізація і безпеку енергосистеми (Energy Roadmap 2050, Brussels) [333].

23–24 жовтня 2014 р. Європейська Рада на саміті схвалила основні напрямки політики в області клімату та енергетики до 2030 року. В основу рішення Європейської Ради покладені повідомлення Комісії від 22 січня 2014 «Основа політики в області клімату та енергетики з 2020 до 2030 року» та повідомлення Комісії від 23 липня 2014 «Енергоефективність та її внесок в енергетичну безпеку та основи політики в області клімату та енергетики до 2030 року».

У висновку Європейської ради 23–24 жовтня 2014 р. затверджені базові елементи кліматичної та енергетичної політики ЄС: 1) узгоджена обов'язкова на рівні ЄС мета – скоротити викиди парникових газів до 2030 року на 40 % порівняно з рівнем 1990 року; 2) узгоджена обов'язкова на рівні ЄС мету: довести до 2030 року до 27 % частку відновлюваної енергії в енергобалансі ЄС; 3) узгоджена індикативна мета на рівні ЄС: до 2030 року підвищити на 27 % рівень енергоефективності в порівнянні зі сценарієм «business as usual». (У цьому питанні Європейська рада відійшла від пропозиції Комісії, яка наполягала на цілі в 30%).

16 лютого 2016 р. Єврокомісія представила пакет заходів щодо забезпечення енергетичної безпеки ЄС, спрямованих на підвищення безпеки і захисту європейських споживачів від можливих енергетичних криз. Пакет заходів включає: стримування попиту на енергію, зростання виробництва енергії в Європі (в тому числі з ВДЕ); подальший розвиток добре функціонуючого та повністю інтегрованого внутрішнього енергетичного ринку; диверсифікацію енергетичних джерел, постачальників, маршрутів.

16 лютого 2016 р. Мігель Аріас Каньете, єврокомісар з енергетичної політики і клімату, зазначив: «Сьогоднішні пропозиції спрямовані на створення надійної, конкурентоспроможної та гнучкої системи поставок енергії».

Європейська Комісія 25 лютого 2015 р. представила стратегію побудови «Енергетичного Союзу» в Європі. Енергетичний Союз будуватиметься на наступних принципах: 1) солідарність, тобто зменшення залежності від постачальників-монополістів. ЄС введе більшу прозорість контрактів, які країни ЄС укладають для купівлі електроенергії або газу з-за меж ЄС; 2) енергопотоки вважаються «п'ятою свободою» (поруч зі свободою пересування людей, товарів, капіталу і послуг). Це означає, що ЄС посилить вже наявні заходи щодо роз'єднання енергетичних монополій і зміцнення незалежних регуляторів. Буде перебудований європейський ринок електроенергії, щоб зробити національні ринки більш інтегрованими і з'єднаними між собою, а також з метою підвищення ролі ВДЕ; 3) енергоефективність розглядається як ще одне джерело енергії, поряд з іншими. Питання про збільшення виробництва енергії є рівноправним з питанням щодо підвищення енергоефективності; 4) перехід до низьковуглецевої економіки, тобто забезпечення того, що енергія, вироблена з відновлюваних джерел, буде ефективно інтегрована до енергетичних мереж. Цей пункт стратегії також передбачає перетворення ЄС в технологічного лідера у сфері зеленої енергії, у тому числі через розвиток нового покоління відновлюваної енергетики та надбання лідерської ролі у сфері виробництва електромобілів.

В рамках стратегії Європейська Комісія розглядає можливість колективної (всеєвропейської) покупки газу під час кризи, особливо в ситуаціях, де держава ЄС залежна від монопольного постачальника.

Проведений аналіз загроз глобального потепління, вичерпність викопних палив та інші чинники змушують країни світу суттєво змінювати структуру енергетичного сектору. Країни Європи розробляють і реалізують плани та стратегії щодо скорочення загального енергоспоживання за рахунок впровадження енергоефективних технологій та заміщення традиційних енергоносіїв відновлюваними джерелами енергії. Як приклад, зазначимо наступне. У 2011 році в Данії було прийнято Енергетичну стратегію до 2050 року, яка передбачає досягнення довгострокової мети – повної незалежності країни від викопних палив. Стратегія також визначає нові коротко- та середньострокові заходи для виконання національних цілей 2020 року – 33 % ВДЕ у валовому кінцевому енергоспоживанні. Данія поставила собі за мету увійти до першої трійки країн світу з точки зору успішності впровадження ВДЕ до 2020 року та стати однією з найбільш енергоефективних країн-членів ОЕСР також до 2020 року. Розвиток енергетики в Швеції визначається Законом про інтегровану кліматичну та енергетичну стратегію (2008 р.), яким встановлено низку доволі амбітних цілей. Планується досягти 50 % ВДЕ у валовому кінцевому споживанні енергії до 2020 р., відмовитися від викопних палив в транспортному секторі до 2030 р. та досягти повної декарбонізації до 2050 року. Прийнята у 2010 р. Енергетична стратегія Німеччини до 2050 року передбачає повну відмову від використання атомної енергії до 2022 року. У 2050 році внесок ВДЕ до обсягів кінцевого енергоспоживання у Німеччині має становити 60 %, до споживання електроенергії – 80%. При цьому загальне споживання первинної енергії зменшиться на 20 % до 2020 р. та на 50 % до 2050 р. від рівня 2008 р.

Звісно, і перехід України до соціально-орієнтованої економіки зумовив певні зміни в системі економічних відносин, що спричинило появу нової ринкової системи, яка є достатньо інтегрованою до світової економічної спільноти. Результат впливу інтеграційних процесів на економіку держави у різних країнах обумовлений ступенем її спроможності сприйняти ці зміни, здатністю адаптуватись до них чи опиратись змінам [334]. Саме тому всі економічні процеси, що мають місце у світовій економіці, проявляються на економіці України, хоча іноді і дещо з запізненням [335]. Covid-19 та перехід на дистанційну форму роботи, які погіршили стан сучасної світової економічної кризи всебільшє уваги сфокусував у світової спільноти посиленням структурним перетворенням паливно-енергетичних

комплексів країн світу. Основний зміст зазначених процесів зосередився у підвищенні економічної ефективності використання енергоресурсів та зменшенні залежності від їх імпорту (особливо від Росії), що є вкрай актуальним для України. Таким чином, очевидною є необхідність поглибленого наукового розгляду вищевказаних процесів з метою локалізації снуючих проблем, а також розробки рекомендацій щодо їх вирішення.

В Україні для реалізації ЦСР7 розроблена система завдань та відповідні індикатори з визначенням їх чисельних значень для горизонтів планування на 2020, 2025 та 2030 роки (див. табл. 2) [336]. Національна доповідь «Цілі Сталого Розвитку: Україна» є підґрунтям для подальшого стратегічного планування розвитку нашої країни

Проблематиці альтернативної енергетики було присвячено також багато публікацій і серед українських вчених. Це праці таких науковців, як: І. І. Дороніна, С. О. Кудря, М. М. Кузьміна, О. Ю. Стоян та ін. Так, у своїх працях М. М. Кузьміна, І. І. Дороніна та О. Ю. Стоян розглядали тогочасне нормативно-правове забезпечення розвитку відновлюваної енергетики і встановили, що для розвитку відновлюваної енергетики має бути вдосконалене відповідне інституційне середовище та нормативно-правове регулювання альтернативної енергетики у контексті реалізації державної політики стимулювання розвитку відновлюваної енергетики в Україні [337]. В той же час питання щодо нормативно-правового регулювання розвитку відновлюваної енергетики в Україні в сучасних умовах євроінтеграції, військових конфліктів та Covid-19 потребують подальшого дослідження.

Суспільне виробництво є запорукою стрімкого розвитку соціуму, в структурі якого можна виокремити такі ланцюги, як: матеріальне та духовне виробництво; виробництво певних суспільних відносин, а також виробництво певного типу особистості. Звісно, усі види виробництва відіграють значну роль, але особливу сходинку у процесах функціонування соціуму та його цілісності все ж таки належить матеріальному виробництву і ефективному топ-менеджменту, а з ними і наявності виваженої стратегії соціально-економічного розвитку країни чи регіону.

Як уявляється, процес індустріалізації суспільства є найбільш соціально ефективним засобом розвитку суспільства. А, відтак, саме промисловий розвиток у

своїй еволюції мав багатогранний соціальний аспект. З історії відомо, що з другої половини XIX століття глобальна машинна індустрія стає ключовою формою промислового виробництва. Сьогодні ми стаємо на порозі «Четвертої промислової революції», перехід до якої відбувається на наших очах. Процес завершення попередньої, третьої, цифрової революції, який почався у другій половині минулого століття, характеризується розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, автоматизації та роботизації виробничих процесів. Щодо характерних риси Індустрії 4.0, то до неї входять: повністю автоматизовані виробництва, де керівництво щодо усіх процесів здійснюється у режимі реального часу та враховуючи мінливі зовнішні умови; кіберфізичні системи формують віртуальні копії об'єктів фізичного світу, ревізують фізичні процеси, а також приймають самостійно децентралізовані рішення та мають здатність об'єднуватися в єдину мережу, взаємодіяти в режимі реального часу між собою, здійснювати процеси самоналагоджування та самонавчання тощо. Важливу роль в Індустрії 4.0 відіграють інтернет-технології, які забезпечують комунікації між персоналом та машинами. Під час IV глобальної революції основними тенденціями у розвитку промисловості були застосування електроніки, технологій мікроелектроніки, робототехніки, а також домінування країн Тихоокеанського та Європейського регіонів у виробництві та розподілі побутової електроніки, комп'ютерів і транспортних засобів.

Відтак, за рівнем розвитку та іншими показниками промисловість можна характеризувати або високоавтоматизовану, спеціалізовану та механізовану, з використанням інноваційних технологій у промислово-розвинених країнах, чи низько технологічну, неспеціалізовану і з інтенсивними витратами праці у країнах, які розвиваються. Трендовими напрямками розвитку промисловості, які вже мають глобальний характер, можна виокремити нанотехнології, роботизацію, біотехнології та генетику, альтернативну енергетику.

Однією з найбільш перспективних галузей економіки в Україні є саме енергетична галузь. Взятий Україною вектор євроінтеграції, зумовлює необхідність розвитку альтернативної енергетики, яка покликана мінімізувати забруднення навколишнього природного середовища шляхом використання енергоощадних технологій та створення передумов для поступового переходу на використання відновлюваних джерел енергії. [338] Відтак, господарсько-правове забезпечення

ефективного функціонування електроенергетичного комплексу України є завданням національної економічної політики і має першочергове значення, що зумовлює необхідність дослідження чинного господарського законодавства в сфері електроенергетики, в тому числі альтернативної. [339]

Спеціальним нормативно-правовим актом, який регулює сферу енергетичного забезпечення, є Закон України від «Про ратифікацію Протоколу про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного співтовариства» 15 грудня 2010 р. № 2787-VI. Відповідно до останнього з 1 лютого 2011 р. Україна стала повноправним членом Енергетичного співтовариства та взяла на себе зобов'язання щодо імплементації в національне законодавство основних актів енергетичного законодавства ЄС, що поступовій перебудові економіки країни та досягнення сталого розвитку. [340]

Окрім зазначеного Закону України від «Про ратифікацію Протоколу про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного співтовариства» важливим документом, що визначає головні стратегічні цілі держави в енергетиці та є орієнтиром у встановленні державних пріоритетів в енергетичній політиці, є розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність»» від 18 серпня 2017 р. № 605-р. Відповідно до «Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» є документом, який окреслює стратегічні орієнтири розвитку паливно-енергетичного комплексу України на період до 2035 року. Дана Стратегія (ЕСУ) передбачає, що до 2025 року здебільшого буде завершено реформування енергетичного комплексу України, досягнуто першочергових цільових показників з безпеки та енергоефективності, забезпечено його інноваційне оновлення та інтеграцію з енергетичним сектором ЄС. Виконання завдань ЕСУ у період після 2025 року вимагатиме дещо інших підходів до регулювання енергетики, заснованих на базових принципах, прийнятих країнами ЄС, до розроблення документів стратегічного планування та практичної діяльності з реалізації державної політики в енергетичній сфері. Динаміка розвитку економіки залежатиме переважно від впровадження економічних реформ, завдяки яким «правила гри» на енергетичному ринку набудуть прозорості й

недискримінаційності, а також від імплементації європейського законодавства, у тому числі в енергетичній сфері, та термінів інтеграції з енергетичним ринком Європи.

Зазвичай, ЕСУ є документом, спрямованим на міжгалузеву кооперацію для ефективного та надійного задоволення потреб національної економіки та громадян необхідними видами енергії. Енергетичний комплекс України має пройти період трансформації, що зумовлено не лише дією галузевих чинників, але й соціально-економічними перетвореннями у країні з урахуванням фактору безпеки в умовах зовнішньої агресії.

Треба наголосити, що ЕСУ розроблено в контексті Стратегії сталого розвитку «Україна - 2020», затвердженої Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5, яка, зокрема, передбачає реформування енергетики та реалізацію програми енергоефективності в межах визначеного вектору подальшого розвитку. ЕСУ визначає цілі, завдання та механізми виведення енергетичного комплексу на принципово новий, якісний рівень розвитку. Першочергово, ЕСУ спрямована на вирішення проблем енергетичної безпеки в умовах нагальної потреби забезпечення суверенітету держави за обставин зовнішньої агресії із застосуванням як новітніх видів озброєнь (у тому числі інформаційних та гібридних методів ведення війни), так і невійськових впливів. Документ пропонує механізми трансформаційного характеру на період до 2020 року та визначає стратегічні орієнтири розвитку до 2035 року.

Також сьогодні є чинним Закон України «Про енергозбереження» від 01.07.1994 р. № 74/94-ВР. Даний Закон визначає правові, економічні, соціальні та екологічні основи енергозбереження для всіх підприємств, об'єднань та організацій, розташованих на території України, а також для громадян. У ст. 1 цього Закону України зазначено, що метою законодавства про енергозбереження є регулювання відносин між господарськими суб'єктами, а також між державою і юридичними та фізичними особами у сфері енергозбереження, пов'язаної з видобуванням, переробкою, транспортуванням, зберіганням, виробленням та використанням паливно-енергетичних ресурсів, забезпечення заінтересованості підприємств, організацій та громадян в енергозбереженні, впровадженні енергозберігаючих технологій, розробці і виробництві менш енергоємних машин та технологічного

обладнання, закріплення відповідальності юридичних і фізичних осіб у сфері енергозбереження.

Ми живемо під час IV промислової революції характерним елементом якої є розвиток відновлюваної енергетики, а, відтак, постає задача перед законодавцем у закріпленні на законодавчому рівні використання альтернативних джерел енергії, у тому числі і відновлюваних. Саме з цією метою у 2003 р. був прийнятий Закон України «Про альтернативні джерела енергії» від 20.02.2003 р. № 555-IV. Цей Закон визначає правові, економічні, екологічні та організаційні засади використання альтернативних джерел енергії та сприяння розширенню їх використання у паливно-енергетичному комплексі. У ст. 1 останнього закріплено визначення «альтернативних джерел енергії», які визначаються як «...відновлювані джерела енергії, до яких належать енергія сонячна, вітрова, геотермальна, енергія хвиль та припливів, гідроенергія, енергія біомаси, газу з органічних відходів, газу каналізаційно-очисних станцій, біогазів, та вторинні енергетичні ресурси, до яких належать доменний та коксівний газ, газ метан дегазації вугільних родовищ, перетворення скидного енерго потенціалу технологічних процесів». У 2017 р. ст. 1 Закону України «Про альтернативні джерела енергії» була доповнена визначенням «відновлювані джерела енергії». Відповідно до якого – це відновлювані невикопні джерела енергії, а саме енергія сонячна, вітрова, геотермальна, геотермальна, гідротермальна, енергія хвиль та припливів, гідроенергія, енергія біомаси, газу з органічних відходів, газу каналізаційно-очисних станцій, біогазів. Досить схожим за своїм цільовим призначенням є Закон України «Про альтернативні види палива» від 14.01.2000 № 1391-XI, який визначає правові, соціальні, економічні, екологічні та організаційні засади виробництва (видобутку) і використання альтернативних видів палива, а також стимулює збільшення частки їх використання.

У 2005 році був прийнятий Закон України «Про комбіноване виробництво теплової та електричної енергії (когенерацію) та використання скидного енергопотенціалу» від 05.04.2005 року № 2509-IV. Цей Закон визначає правові, економічні та організаційні засади діяльності суб'єктів відносин у сфері енергозбереження щодо використання когенераційних установок, регулює відносини, пов'язані з особливостями виробництва, передачі, розподілу і постачання електричної та теплової енергії від когенераційних установок.

У 2010 році був прийнятий Закон України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» від 09.07.2010 № 2480-VI, який визначає правові та організаційні засади надання і використання земельних ділянок для розміщення об'єктів альтернативної енергетики, що використовують відновлювані джерела енергії незалежно від цільового призначення таких земельних ділянок.

Якщо вести мову саме про енергетичне виробництво, то потрібно звертатися до, Закон України «Про приєднання України до Статуту Міжнародного агентства відновлювальних джерел енергії (IRENA)» від 05.12.2017 року № 2222-VIII. Приєднання України до Міжнародного агентства з відновлювальних джерел енергії (IRENA). А також їх ратифікації міжнародного законодавства у національне законодавство, а саме відповідно до: Закону України «Про ратифікацію Паризької угоди» від 14.07.2016 № 1469-VIII, що передбачає розвиток економіки України з урахуванням скорочення викидів парникових газів, та Угоди про асоціацію України та ЄС. Остання зазначала співробітництво сторін з енергетичних питань яке має бути спрямоване на підвищення енергетичної безпеки, конкурентоспроможності та забезпечення сталого розвитку енергетичного сектору, подальшу інтеграцію енергетичних ринків шляхом зближення моделей організації ринку та участі в регіональному енергетичному співробітництві

У 2019 р. був запроваджений Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення конкурентних умов виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії» від 25.04.2019 № 2712-VIII, який запроваджував надання державної підтримки суб'єктам господарювання у сфері відновлювальної енергетики виключно через аукціони з розподілу квоти. Також Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.09.2014 № 791-р «Про затвердження плану заходів з імплементації Директиви Європейського Парламенту та Ради 2009/28/ЄС» передбачено план заходів з імплементації Директиви Європейського Парламенту та Ради 2009/28/ЄС від 23 квітня 2009 р. про заохочення до використання енергії, виробленої з відновлюваних джерел.

Закон України «Про ринок електроенергії» від 13.04.2017 р. № 2019-VIII Передбачено можливість укладання довгострокових договорів на закупівлю електроенергії, виробленої за «зеленим» тарифом, до 2030 р., а також укладання

договору купівлі-продажу електричної енергії між гарантованим покупцем та суб'єктом господарювання, який виробляє електричну енергію з альтернативних, у тому числі відновлюваних, джерел енергії та за результатами аукціону набув право на підтримку.

Щодо спеціального органу то в Україні створено і діє Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг. Остання є постійно діючим центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, який утворюється Кабінетом Міністрів України. Правовий статус комісії, її завдання, функції, повноваження та порядок їх здійснення врегульовані у Законі України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг» від 22.09.2016 № 1540-VIII. Відповідний Закон визначає правовий статус Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП), її завдання, функції, повноваження та порядок їх здійснення. Одним з основних завдань НКРЕКП є сприяння впровадженню заходів з енергоефективності, збільшенню частки виробництва енергії з відновлюваних джерел енергії та захисту навколишнього природного середовища.

Як уявляється, сприятливим є те, що в українському законодавстві розмежовано два поняття: «альтернативні джерела енергії» та «відновлювані джерела енергії». Адже альтернативні джерела енергії включають не лише екологічно чисті відновлювані джерела, але й вторинні енергетичні ресурси. Відповідно ст. 3 Закону України «Про ринок електроенергії» одним із принципів функціонування ринку електричної енергії є: «сприяння розвитку альтернативної та відновлюваної енергетики». Відтак, держава заохочує використання як альтернативних, так і відновлюваних джерел енергії з метою заміщення органічного палива, зокрема імпортного природного газу і нафти. Одним із найбільш впливових механізмів стимулювання розвитку відновлюваної енергетики є застосування «зеленого» тарифу для електроенергії, виробленої з відновлюваних джерел.[341]

Для стимулювання розвитку відновлюваної енергетики прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення конкурентних умов виробництва електроенергії з альтернативних джерел енергії», відповідно до якого: «зелений» тариф прив'язаний до курсу євро; «зелений» тариф

для електроенергії з біомаси та біогазу збільшений на 10 % до 12,39 €/ct/ кВт•год; скасовані вимоги щодо місцевого складника та введена надбавка до «зеленого» арифму в розмірі 5 % та 10 % за використання обладнання українського виробництва на рівні 30 % та 50 %; введений «зелений» тариф для геотермальних електроустановок, для сонячних та вітрових електростанцій приватних домогосподарств потужністю до 30 кВт. Слід зазначити, що на сьогодні рівень «зелених» тарифів в Україні є одним із найвищих у Європі. [342]

Згідно із Законом України «Про ринок електроенергії» № 2019-VIII від 13 квітня 2017 р. можна укладати довгострокові договори на закупівлю електроенергії, виробленої за «зеленим» тарифом, до 2030 р. Важливим є і те, що з 1 січня 2019 р. набув чинності Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо поліпшення адміністрування та перегляду ставок окремих податків і зборів», в якому виписані основні положення, покликані сприяти розвитку сфери відновлюваної енергетики у Податковому кодексі України зазначається, що до 31 грудня 2022 р. звільняються від оподаткування податком на додану вартість операції із ввезення на митну територію України таких товарів: вітроенергетичні електрогенераторні установки, сонячні фотоелектричні панелі, інвертори та трансформатори відповідних потужностей; у Законі України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» прописано, що на землях (промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення) можуть розміщуватися об'єкти альтернативної енергетики, що використовують відновлювані джерела енергії незалежно від цільового призначення таких земельних ділянок. [343]

Завдяки зазначеним законодавчим стимулам за перше півріччя 2019 р. загальна потужність об'єктів відновлюваної електроенергетики, яким встановлений «зелений» тариф, збільшилася на 68 %, їх потужність становить 3 910 МВт. Згідно зі Звітом Міжнародної агенції відновлюваної енергії за 2017 р. із 46 європейських країн українська відновлювана енергетика була двадцять другою за потужностями, без урахування великих гідроелектростанцій [344]. З цієї перспективи «зелені» тарифи розглядались як позитивний крок для стимулювання розвитку галузі, наслідуючи принцип «високий ризик – високі тарифи» [345]. Звісно, сучасне стрімке зростання видачі технічних умов та приєднань до енергосистеми України саме об'єктів

відновлюваної енергетики призводить до так би мовити дестабілізації її виваженої роботи. Також, ефективне функціонування великих електростанцій з відновлюваних джерел енергії має у своєму арсеналі характеристику різких змін режимів роботи у складі Об'єднаної енергетичної системи України, що призводить до додаткових витрат. [346]

Відтак, щодо зобов'язання імплементації у національне законодавство актів енергетичного законодавства ЄС, то останнє має частковий характер. Адже у відповідному процесі головним є досягнення поставленої мети, а не «переписування» самих способів, механізмів, за допомогою яких держави-члени досягають її, бо в кожній країні, як показує практика, свій шлях розвитку. Акцентуємо й на тому, що мета має стратегічний характер, ніж суто процедурний, хоча й визначає чітко встановлену сферу регулювання суспільних відносин. Так, мета полягала в досягненні значно малої енергії, виробленої з відновлюваних джерел енергії в загальній структурі енергоспоживання в країні (11%). Звісно, механізм імплементації законодавства ЄС в усіх сферах є «живим динамічним організмом», а не сталим процесом. На національному рівні не передбачений механізм імплементації найновіших редакцій документів в тій чи іншій сфері. За таких умов Україна завжди «наздоганятиме» ЄС.

Треба зазначити, що у 2019 р. прийняті зміни в законодавстві у сфері альтернативної енергетики були спрямовані на заміну нинішньої системи стимулювання («зеленого» тарифу) на аукціонну модель. Відповідно до останньої квоти на продаж електроенергії з використанням відновлюваних джерел енергії за спеціальними цінами будуть пропонуватися для придбання учасниками торгів на редуціонах (торгах на пониження). Впровадження останніх законодавчих змін є високий рівень «зеленого» тарифу (особливо для сонячних електростанцій), який і створював надлишкове цінове навантаження для споживачів, останнє стрімко зростало з уведенням в експлуатацію нових електростанцій. У той же час перехід до системи аукціонів (остання з різним рівнем успіху була вже реалізована у багатьох країнах ЄС) більшість експертів галузі вважають безповоротною необхідністю, адже саме дія «зеленого» тарифу виправдана лише напочаткових етапах розвитку відновлюваної електрогенерації.

Таким чином, можна зробити висновок, що господарсько-правова політика інтерпритована у Концепцію сталого розвитку – її концептуальні основи є визначальними. Відповідне стосується генерального напрямку інноватизації та екологізації (кожна окрема Програма не дасть ефекту в напрямку сталого розвитку). Це ґрунтується на зелених інноваціях за рахунок яких відбувається будівництво зеленої економіки. Водночас кожна країна особлива конфігурація її має власну структуру економіки. В Україні концептуальний сектор – це аграрний, який в питаннях «озеленення» економіки повинен використовувати альтернативні види палива.

Відповідна постановка питання передбачає створення законодавчих механізмів господарського права щодо створення зелених інновацій і стимулювання прийняттого виробництва. У той же час політика повинна враховувати й особливості національної економіки, її структури суперечливих конкурентних правил. За великим рахунком завдання Концепції сталого розвитку мають багатоаспектний характер та стимулювати їх створення повинні також інші галузі. Відповідного ефекту можливо досягнути за допомогою Державної програми, яка в свою чергу буде розповсюджуватися на галузеві програми. Програмування структурних одиниць національної економіки повинно мати конкурентний предметний характер програмування національного економічного розвитку, національного економічного забезпечення. Наприклад, торкаючись чорної металургії, то ми бачимо застарілість фондів матеріально забезпечених підприємств. Відтак, окремих базових засад формування зеленої енергетики усі інструменти (державна допомога, державне приватне партнерство тощо).

Відтак, Концепція сталого розвитку – концепція сучасного суспільно-економічного розвитку країни і суспільства та носить безальтернативний характер. Таким чином, вона виступає певною матрицею відповідного програмування (мова йде про політику та соціальну політику). Водночас вона являє собою вихідні положення в сфері загальнодержавного забезпечення і введення екологізації в сферу економіки, створення так званої «зеленої» економіки, саме у цьому напрямі законодавець прийняв у 2019 році Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28.02.2019 року № 2697-VIII.

3. 3. Економічна безпека як головна детермінанта господарсько-правової політики держави

Сьогодні в світі дуже гостро постало питання економічної безпеки країн. Адже в цьому питанні сфокусовані публічно-правовий інтерес і пов'язані із чинники в умовах економічної інтеграції, глобалізації, формування об'єднаних ринків та міжнародні торгових союзів, посилення ролі транснаціональних корпорацій тощо.

Прикладом є криза пов'язана з соціальними мережами Китаю. Нова соцмережа TikTok шаленими темпами підкорювала світ, незважаючи на багаторічну гегемонію Facebook, YouTube та Instagram. TikTok був створений у Китаї у 2018 році на базі аналогічного додатку Douyin, який з'явився у 2016 році. Між тим саме TikTok через віковий ценз своєї аудиторії опинився в центрі гучного скандалу в перший рік свого «світового існування», бо федеральна торгова комісія США (FTC) оштрафувала відповідну соціальну мережу на 5,7 млн доларів за публікацію відео з дітьми до 13 років (відповідний штраф став найбільшим в історії таких справ). У ході відповідного розслідування комісія заявила, що сервіс «нелегально збирав» персональну інформацію дітей без згоди батьків (адреси електронної пошти, IP-адреси, дані геолокації), відповідні дії порушували американське законодавство про захист конфіденційності дітей в інтернеті. TikTok сторінки дітей з їх особистими даними були доступними для широкого загалу, адже інші користувачі могли бачити опис профілю з фотографією, ім'ям та відео. Комісія отримувала скарги на те, що дорослі намагалися зв'язатися з дітьми. Соцмережа сплатила штраф та оновила додаток відповідно до вимог FTC. Після цього назва TikTok почала регулярно з'являтися у світових виданнях у контексті її заборони багатьма відомствами США та блокування останньої в Індії.

У вересні 2019 року в британській The Guardian з'явилася інформація про витік внутрішніх документів ByteDance – це компанія-власник TikTok, яка володіє низкою популярних інтернет-сервісів та була заснована у 2012 році, капіталізація оцінюється 100 млрд доларів, а річний оборот сягає 20 млрд доларів. З документів стало відомо, що керівництво відповідної соціальної мережі TikTok зобов'язало модераторів цензурувати відеоролики, у яких з'являються торкаючих теми Китаю, щодо подій на площі Тяньаньмень, питання незалежності Тибету та протести у

Гонконзі. Через місяць лідер демократів в американському Сенаті Чак Шумер закликав уряд провести розслідування щодо TikTok, було наголошено, що додаток потенційною загрозою американській безпеці з боку китайської розвідки та може бути використаний для втручання в американські вибори. У грудні 2019 року службовцям ВМС США заборонили користуватися TikTok на мобільних пристроях, виданих урядом. У січні 2020 року додаток заборонили на службових пристроях співробітників Держдепартаменту США і Міністерства внутрішньої безпеки США. У червні 2020 року після загибелі 20 індійських військових під час зіткнення з китайськими військами в спірних прикордонних західних Гімалаях уряд Індії заборонив TikTok і ще 58 китайських додатків. [https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2020/07/23/663261/] У липні 2020 року стало відомо, що Білий дім вивчає можливість включення китайської відеоплатформи TikTok у «чорний список», що заборонить американцям його використовувати. Відповідний захід розглядається як «один з варіантів запобігання отриманню Китаєм персональних даних через платформу соціальних мереж» з метою забезпечення національної безпеки, зазначає Financial Times. У липні з'явилася інформація, що TikTok припинить роботу в Гонконзі через прийняття Пекіном закону про нацбезпеку регіону. Щодо України, то існує Електронна Петиція №22/109182-еп щодо «Заборони використання «Tik took» через причини: пригнічення молоді, аморальний зміст відео, інтелектуальної відсталості тощо.

У 2019 питання збору конфіденційних даних людей торкнулося програми російських розробників FaceApp, яка розроблена компанією Wireless Lab, остання базується в Санкт-Петербурзі. Додаток піддавався критиці та звинуваченням у підтримці расизму через освітлення кольору шкіри темношкірих людей та через так звані етнічні фільтри «білий», «чорний», «азієць», «індіанець». Та насамперед питання постало через отриманням додатком FaceApp усіх персональних даних через телефони разом із згодою на отримання даних по фото-медіа. Звісно, додаток отримує доступ до ваших фото і може зберігати їх у себе (анонімно), по-друге, збирає інформацію, передану на вашому пристрої: додатки, якими ви користуєтеся, популярні веб-сторінки і будь-що, що відбувається на телефоні, даже IP-адреси (відповідну зібрану інформацію «обіцяють» використовувати для поліпшення сервісу, настройки персоналізованої реклами та усунення багів). Експерт Школи

цифрової безпеки DSS380 Павло Білоусов обґрунтував, що всі ці дані можуть не тільки розвивати додаток, але і допомагають повністю ідентифікувати особу. У призначеному для користувача угоді від FaceApp написано, що додаток не гарантує безпеку інформації, яку відстежують на вашому пристрої. У політиці конфіденційності сказано, що FaceApp не продає і не передає інформацію третім особам. Крім cookies, файлів журналів, даних про місцезнаходження та ідентифікації пристрою - їх можуть передавати партнерам по рекламі. Деякі дані можуть передавати бізнесам, які є частиною Wireless Lab, де розробили додаток. Вся приватна інформація зберігається на серверах в США або інших країнах, де у FaceApp можуть бути офіси. Згідно Privacy Policy, в разі продажу компанії або злиття з іншою всі зібрані дані можуть передати новому власнику. Що відбувається з даними користувача, якщо він видаляє аккаунт в додатку – не вказано. Цікаво, що в політиці конфіденційності додаток промаркировано 13+, в той час як в Google Play вікове обмеження тільки 3+, а в App Store - 4+. У самому кінці угоди користувачів попереджають: тільки ви відповідаєте за приватність пароля і інформацію про обліковий запис.

Відтак, виклики часу змушують звертати законодавчу увагу на соціальні мережі як на загрозовий механізм не тільки соціальній, культурній, національній, аполітичній, а економічній безпеці. Звісно, за таких умов ефективність часткового (інколи точкового) покращення функціонування національного господарського механізму, як, до речі, і правового господарського порядку в цілому, є обмеженою, адже саме новітні цивілізаційні виклики зумовлюються необхідність винаходити нові шляхи еволюціонування будь-якої держави, у тому числі й України, а, як справедливо зауважує Є. М. Білоусов, провідна роль у цьому має належати пакет стабілізаційних заходів, спрямованих на подолання негативних наслідків та проявів сучасної соціально-економічної та геополітичної реальності. [208, с. 4]

Сучасна деструктивна економічна політика лише поглиблює економічні проблеми України та її громадян і призводить до падіння соціальних, політичних, економічних рейтингів й інвестиційної привабливості нашої країни. Крім того, і це для всіх стає очевидним, потужним каталізатором дестабілізаційних економічних процесів у нашій країні є масштабні загрози національній безпеці України в цілому і її економічній складовій зокрема, що вимагає розроблення й вжиття комплексу

обґрунтовано виважених, дієвих і невідкладних заходів із їх нейтралізації й зміцнення економічної безпеки. Наприклад, сьогодні українському уряд виступає за те, щоб стратегічні українські підприємства залишалися у власності держави, хоча і розуміють важливість залучення інвесторів до «Мотор Січ». При цьому розглядаються нові законодавчі інвестиційні ініціативи щодо поліпшення умов до інвестори, які готові вкласти в Україну 30 мільйонів доларів і більше, отримують державну турботу у вигляді «інвестиційної няні» – менеджера, який допомагатиме їм від імені держави. Звісно, вказане набуває неабиякої значущості з огляду на те, що наша держава опинилася в досить складній ситуації, а причини цього є передусім геополітична ситуація в країні, скрутна політична ситуація у світі, збройні конфлікти на Сході країни, анексія Криму тощо. До того ж відповідна скрутна ситуація в державі викликана зниженням рівня як життя більшості населення, так і конкурентоспроможності вітчизняних підприємств, погіршенням інвестиційного клімату і в певних регіонах, і по всій країні в цілому [209, с. 165]. Варто до цього також додати й те, що причинами зниження рівня національної безпеки України є її висока фінансова залежність від траншів Європи.

У контексті сказаного зауважимо, що економічна безпека в системі національної безпеки виконує чітко визначені функції, несе на собі суттєве функціональне навантаження. Її сутність полягає в тому, що вона є матеріальною основою національної суверенності, яка визначає реальні можливості в забезпеченні інших видів безпеки (кібербезпеки, бактеріологічної безпеки, інноваційної безпеки, продовольчої безпеки тощо), тобто економічна безпека – це підґрунтя для функціонування всіх інших її елементів, що входять у цю систему [210]

Щодо самого поняття «економічна безпека», то ні законодавством, ні науковою спільнотою не було наведено єдиного визначення. Трактуювання відповідних політичних «своїх» поглядів щодо останнього мають як СНБО, так і Президент України, так і КМУ та представники виконавчої влади. Звісно, останнє є вкрай законодавчо не обґрунтованим. Єдність поглядів наукової спільноти спостерігається тільки щодо основних характеристик економічної безпеки: стійкість і стабільність, протидія внутрішнім і зовнішнім загрозам, економічна незалежність, самовідтворення та саморозвиток, національний інтересу [216, с. 7]. Щодо самої економічної безпеки, то вона розглядається на різних рівнях починаючи з окремої

людини (нанорівень) і закінчуючи глобальним рівнем (мегарівень). Як уявляється, це не сприяє покращенню ситуації. Таким чином, задля подальшого розвитку країни, її економічного зростання передусім потрібні ґрунтовні теоретичні дослідження природи і суті економічної безпеки, що дозволить своєчасно виявити загрози, а також на практиці втілити отримані результати і нейтралізувати дестабілізуючі фактори.

Як уже зазначалося, аналіз літературних джерел дає підстави стверджувати, що на сьогодні серед науковців не існує єдиного підходу до визначення поняття «економічна безпека». Відповідно до основних характеристик у науковій літературі її трактують як стан економіки, спроможність (здатність) до сталого розвитку, комплекс заходів протидії загрозам [217, с. 37]. Звісно, по-перше, що до підходів до визначення відповідного поняття, то все це залежать від сфери наукових інтереси, а також систематизації й втілення цієї категорії у відповідне законодавство. Звісно, якщо брати до уваги думки суто економістів, таких як: В. М. Антоненко, О. С. Власюк, Ю. І. Владимиров, А. С. Павлов, О. Г. Рум'янцев, І. М. Сосновська та інші; то вони за вихідну якість категорії «економічна безпека» беруть рівноважний стан економіки. Із точки зору геополітичних наук, то О. І. Барановський, Б. С. Дуб, О. А. Кириченко, В. П. Пономарьов, Г. В. Козаченко, Ю. С. Погорелов, О. М. Ляшенко, Н. Я. Юрків та багато інших науковців вважали, що перманентним є відносна критеріїв стабільності економічного розвитку різних країн. Однак, при цьому баланс може не зберігатися, але ступінь стабільності чи запас міцності національної економіки є визначальним.

В Україні формування доктринальних і законодавчих основ забезпечення економічної безпеки почалося із становлення незалежності нашої держави. Цим питанням займалися вчені юристи-теоретики, такі як: С. С. Алексеєва, Є. М. Білоусов, М. М. Блінова, В. Буткевич, К. М. Врублевська-Місюна, А. І. Денисов, Д. В. Задихайло, М. Н. Кузміна та інші. Однак, єдиної думки щодо формулювання досліджуваного поняття не має. Звісно, викликом сучасності для наукової та законодавчої еліти є притяг до кожного у законодавстві закріпити якісну дефініцію «економічної безпеки» і сформувати відповідну інфраструктуру, в якій були б ураховані всі перелічені критерії.

Виходячи з картини новітньої України, серед напрямів діяльності держави провідне місце у глобальному контексті посідає державна економічна політика і її основні елементи, адже будь-яка влада набуває значення відносин політичного рівня і вимагає правової урегульованості, оскільки реалізація суспільної влади – державної, політичної, економічної, інформаційної, духовної тощо, фокусує навколо себе особливої гостроти конфігурації суспільних інтересів [212, с. 76]. Серед відповідних конфігурацій головним для України залишається як і кібер ситуація з Росією та Китаєм, так і війна на Сході та повернення анексованих територій України, а також налагодження політико-економічних ситуацій в останніх.

Звісно, система координат для побудови адекватного законодавчого забезпечення економіки повинна будуватися в аспекті поняття економічної безпеки держави. Останнє в деяких питаннях повинна буди крапкою векторів перетинання цієї системи. У той же час проблеми щодо останньої суттєво загострюються в умовах загрози військового, епідеміологічного характеру. Більш того, нині сфера господарювання стає ареною для реалізації гібридної війни, національної кібербезпеці та біологічних війн. У цьому контексті економічна безпека посідає провідне місце через важливість й найбільшу значущість для всієї системи національної безпеки саме в аспекті забезпечення стабільного й поступового розвитку економіки. Відтак, для обґрунтування якісних механізмів забезпечення економічної безпеки країни необхідно вирішити низку проблем теоретико-методологічного характеру, серед яких чи не найважливішою є детермінація самої категорії «економічна безпека держави» і вироблення єдиного концептуального бачення її структури та змісту.

Звісно саме поняття «економічна безпека» тісно пов'язане з поняттям «безпека», як таким. Під яким розуміли лише фізичну захищеність території держави від зовнішнього озброєного вторгнення, проте вже у XVIII ст. у провідних країнах Європи (передусім Англії) усе більше переконуються в тому, що безпека держави є невід'ємною від економічного благополуччя, насамперед від торгівлі. Відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 року № 2469-VIII, то під національною безпекою України розуміють захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та

потенційних загроз. Утіленням цих детермінант у життя були теорія й практика саме меркантилізму, що тривалий час слугували основою функціонування безпекового середовища держав світу. Однак сучасні глобалізаційні процеси, поява об'єднаних ринків і міжнародних союзів, експансія та її масштаби саме транснаціональними корпораціями виводять на передній план (передові позиції) питання якісного законодавчого забезпечення економічної безпеки у світі. Спираючись на це, економічна безпека як один з компонентів безпеки як такої інтерпретується щодо: по-перше, внутрішнього ринку (здатність країни забезпечити себе товарами, послугами, захистити від техногенних катастроф, надзвичайних ситуацій тощо); по-друге, зовнішнього ринку (участь у світовій економіці). [212, с. 8]

Щодо масштабу загальнонаціонального інтересу, то набуває актуалізації питання щодо правового режиму регулювання «економічної безпеки держави», що означає, що останній суттєво відрізняється від інших складових по всіх щаблях національної законодавчої системи. Сьогодні поняття «економічна безпека» міститься у наказі Міністерства економіки України «Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України» від 02.03.2007 р. № 60. Де зазначено, що «економічної безпеки» – це такий стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства й держави. Однак, дане поняття не відповідає дійсності, адже повинна бути певним показником стану розвитку економічної системи держави, відповідно до якого вона повинна бути максимально захищена від наявних зовнішніх і внутрішніх загроз і може розвиватися без особливого відхилення в бік погіршення економічних процесів, у разі їх активного впливу. Такої ж думки додержується й О. О. Тихомиров, який зазначав, що економічна безпека – це не тільки захищеність національних інтересів, а й здатність і готовність інститутів влади створювати механізм реалізації й захисту національних інтересів розвитку економіки країн, підтримки соціально-політичної стабільності в суспільстві [5, с. 172].

Проте більшість вітчизняних науковців-фундаменталістів переконана, що систему економічної безпеки держави формують такі складові, як: зовнішньоекономічна, енергетична, фінансова, технологічна, продовольча, соціальна, демографічна, екологічна. Примітно, що складові, аналогічні таким,

зокрема, як зовнішньоекономічна, енергетична, фінансова, продовольча, соціальна, демографічна, вказані й у наказі Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» від 29.10.2013 р. № 1277. Вбачається, що демографічна складова є структурним елементом соціальної, а отже, виокремлювати її, на наш погляд, недоцільно. Крім того, сама соціальна складова більшою мірою є елементом національної безпеки, ніж економічної. Тому вважаємо недоречним віднесення соціальної компоненти до системи економічної безпеки держави, що чітко прослідковується в доктринальній і легальній позиціях. Водночас інвестиційна, виробнича й інноваційна складові нерозривно пов'язані з рівнем економічної безпеки держави, оскільки виступають стимулюючим фактором розвитку національної економіки. Спираючись на це, можемо стверджувати, що автентична й легальна позиції з даного приводу є цілком обґрунтованими, на відміну від доктринальної.

У контексті сказаного, вважаємо за необхідне зупинитися на баченні цього питання Є. М. Білоусовим, на думку якого економічна безпека включає наступні основні види [9; с. 22]: макроекономічну, яка визначається збалансованістю макроекономічних відтворюваних пропозицій; фінансову (бюджетну, банківську, валютну, фондову, страхову, грошово-кредитну), що означає незалежність і стабільність фінансової системи та її складових, її спроможність забезпечувати країну коштами, необхідними для соціально-економічної стабільності, розвитку суспільства, протистояння внутрішнім та зовнішнім загрозам [9; с. 22]; зовнішньоекономічну як втілення розвиненої зовнішньоекономічної діяльності, відсутності бар'єрів для її здійснення; інвестиційну, яка вирізняється стабільним інвестиційним розвитком, незалежністю від впливу залучених інвестицій, відсутністю бар'єрів для інвестування; інноваційну, що характеризує високий рівень інноваційно-технологічного потенціалу, за допомогою якого країна може бути конкурентною на зовнішніх і внутрішніх ринках; енергетичну, тобто стабільність та здатність енергетичної системи забезпечувати потреби країни; виробничу, що характеризується наявністю в країні відтвореного виробництва; соціальну й демографічну (демографічна, безпека життєвого рівня та соціального захисту населення), що реалізується через загальну захищеність демографічно-

соціальної сфери від впливу внутрішніх і зовнішніх загроз; продовольчу, яка визначається рівнем забезпеченості країни продовольством; екологічну, яка знаходить своє відображення у ступені дотримання країною умов стійкого екологічного розвитку й стабільності екосистеми [9; с. 22]. Крім того, продовжуючи розгляд окресленого питання, Є. М. Білоусов зауважує, що запропонована класифікація дозволяє врахувати основні сутнісні характеристики цієї категорії, встановити її місце у вітчизняній правовій доктрині і законодавстві, довести її визначальний вплив на стан господарсько-правового забезпечення розвитку економіки держави в цілому [218, с. 100].

Вбачається за доцільне додати, що особливістю доктринальної позиції є те, що для неї характерні суттєві відхилення від економічної сфери й надмірна деталізація складових із виокремленням компонентів, гіперболізація їх значення, тобто зміщення акцентів із загальних на детальніші елементи. З огляду на це аргументованим є твердження науковця, що ключовими складовими системи економічної безпеки держави доцільно визнати макроекономічну, зовнішньоекономічну, енергетичну, фінансову, продовольчу, інвестиційну, виробничу, інноваційну, які піддаються загрозам. У своєму органічному поєднанні вони формують складно-структуровану систему – економічну безпеку держави, внутрішній сутності якої водночас притаманна й тенденція до зростання і стійкості [218, с. 100].

Однак, як уже було сказано вище, економічна безпека держави формується на кількох рівнях. Так, Я. А. Жаліло розглядає три основні рівні економічної безпеки: індивідуума, суб'єкта господарської діяльності та держави, які є неподільними [218, с.88]. У свою чергу, Т. М. Гладченко наголошує, що доцільно виокремлювати такі рівні економічної безпеки, як рівень держави, регіону, галузі, підприємства, людини [219, с. 5–7]. Натомість Т. Г. Васильців вирізняє економічну безпеку держави, регіонів, у галузево-секторальному аспекті, на мікрорівні ієрархії управління, суспільства (угруповання), особи [218, с. 100; 220, с. 15]. Без сумніву, кожна вищенаведена позиція має своє обґрунтування, однак відповідно до концепції рівнів функціонування економіки логічно виокремлювати такі рівні формування економічної безпеки держави: окремого господарюючого суб'єкта (ГС), що формує її мікрорівень; сукупності однопрофільних (одногалузевих) господарюючих

суб'єктів, тобто так званий галузевий мезорівень; певного регіону, де функціонують господарюючі суб'єкти, – регіональний мезорівень; держави, що формується господарюючими суб'єктами всіх регіонів і галузей і залежить від стану економічної безпеки на мікро- й мезорівнях. [218, с. 100]

Зрозуміло, що між усіма цими рівнями існують двосторонні зв'язки, наявність яких пояснюється тим, що система економічної безпеки держави – це сукупність органічно взаємопов'язаних між собою елементів, і зміни, що відбуваються з одним із них, певною мірою стосуються й іншого. Наприклад, політична криза і загроза військового вторгнення негативно позначаються на інвестиційній привабливості й банківській стабільності держави і, зрештою, мають шкідливі наслідки для стану економічної безпеки на макрорівні, що, у свою чергу, негативно впливає на ефективність діяльності галузей економіки і регіонів країни, занепад яких є вагомою причиною незадовільних результатів функціонування господарюючих суб'єктів. Водночас збитки, яких зазнають господарюючі суб'єкти, негативно відображаються на стані економічної безпеки на мезорівні, оскільки є фактором погіршення показників галузі, до яких вони належать, а також регіону їх розташування. А це, у підсумку, негативно впливає на стан економічної безпеки на макрорівні.

Аналогічно діють позитивні фактори, що впливають на стан економічної безпеки держави. Зокрема, виважена і раціональна податкова, митна політика держави здатні стимулювати розвиток окремих галузей і регіонів, а це, у свою чергу, зміцнює економічну безпеку на мезорівні й сприяє покращенню результатів функціонування господарюючих суб'єктів і детінізації їх діяльності, що, врешті-решт, посилює економічну безпеку держави на мікрорівні. Водночас надмірно високі ставки оподаткування матимуть зворотний ефект.

Отже, без комплексного вирішення проблем забезпечення економічної безпеки на усіх рівнях її формування неможливий успішний розвиток країни. Як слушно із цього приводу зауважує Т.Г. Васильців: «... кожен вищий рівень системи управління економічною безпекою держави має формувати сприятливі засади та передумови забезпечення захищеності компонент і функціональних складників об'єкта економічної безпеки нижчого рівня» [220, с.14]. Однак, зважаючи на обґрунтування наявності зворотного зв'язку між рівнями формування економічної

безпеки держави, це твердження, на наше переконання, варто доповнити тезою стосовно того, що кожен нижчий рівень формує передумови для зміцнення вищого рівня.

Крім того, при розробці комплексу науково обґрунтованих і взаємопов'язаних заходів, вжиття яких дає змогу стабілізувати й покращити показники – індикатори економічної безпеки відповідного рівня, слід пам'ятати про існування тісного взаємозв'язку між рівнями економічної безпеки держави та її складовими. У цьому випадку діятиме синергетичний ефект, тобто додатковий результат, отриманий від тісної злагодженої взаємодії окремих елементів системи. Проте зауважимо, що даний ефект може бути як позитивним, так і негативним. Як слушно зазначає авторський колектив дослідження, присвяченого синергетиці й прогнозам на майбутнє, «...при низькій організованості системи сума її властивостей буде менше за суму властивостей компонентів» [218, с. 100; 221, с. 75].

Таким чином, зміцнення національної економічної безпеки передбачає, що державні і місцеві органи влади мають розробляти й одночасно виконувати програму забезпечення економічної безпеки на мікро-, мезо- та макрорівнях, яка до того ж повинна мати стратегічний характер, оскільки реальний ефект від її впровадження буде отримано не миттєво, а через певний час, переважно більше одного року, а в деяких випадках – через 5–10 і більше років, йдеться про те, що заходи розраховані на посилення макроекономічної, інвестиційної складових економічної безпеки держави.

У той же час досягнення певного стану економічної безпеки, який давав би змогу забезпечити сталий розвиток економіки держави, передбачає існування окремої моделі суспільних відносин, у яких держава є водночас і регулятором, і учасником, і суб'єктом контролю й моніторингу такого стану. За таких умов у забезпеченні економічної безпеки держави важливу роль, звісно, відіграє розвиток правової доктрини й законодавства, які формують першооснову (базис) її забезпечення.

Варто додати, що основу законодавства у сфері забезпечення економічної безпеки складають, по-перше, Конституція України, із прийняттям якої в законодавчу лексику введено поняття «економічна безпека», хоча у тексті документа не розкривається його суть, що, на нашу думку, є прогалиною, яку, на

жаль, важко усунути. Так, у ст. 17 Основного Закону України закріплено: захист суверенітету й територіальної цілісності України, забезпечення економічної та інформаційної безпеки України є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу. Як бачимо, у наведеній тезі, як і в акті в цілому, відсутні згадки про головні (ключові) функції щодо забезпечення економічної безпеки держави. Щоправда, спираючись на аналіз вітчизняного законодавства, можна виокремити такі функції держави у сфері господарсько-правового регулювання і забезпечення економічної безпеки держави: 1) соціальна спрямованість, це означає, що основним завданням держави є забезпечення добробуту народу України; 2) забезпечення економічної, інформаційної, інноваційної, енергетичної безпеки держави. Наведені функції мають загальний аспект і забезпечення економічної безпеки держави безпосередньо не стосуються. Отже, законодавством не передбачено окремих функцій держави у даній сфері, що також є суттєвою прогалиною, зокрема, й Конституції України.

Однак, і це правильно, важливою складовою господарсько-правових засобів забезпечення економічної безпеки є господарсько-правові норми, спираючись на приписи яких вирішуються питання. Ці норми, як уже наголошувалося, закріплюються в нормативно-правових актах, основними нормативно-правовими актами реалізації господарсько-правових норм з питань економічної безпеки є Господарський кодекс України та закон, які регулюють забезпечення всіх основних видів економічної безпеки та їх складових, серед яких Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991 року № 959-XII, Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 року № 2121-III, Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 року № 1560-XII, Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 року № 40-IV, Бюджетний кодекс України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною радою України, інші нормативні акти різного рівня ієрархічності.

Окрім Основного закону та основних нормативно-правових актами реалізації господарсько-правових норм з питань економічної безпеки, нормативне забезпечення економічної безпеки складає і спеціальні нормативи щодо досліджуваної сфери:

1. Постанова Верховної Ради України «Концепція (основи державної політики) національної безпеки України» від 16.01.1997 № 3/97-ВР, де зазначено, що самозбереження і прогресивний розвиток України як суверенної і прогресивної держави залежить від здійснення цілеспрямованої щодо захисту національних інтересів, також зазначено, сутність поняття «національна безпека», основні об'єкти національної безпеки та принципи її забезпечення, окреслені сутнісні та національні інтереси України, визначено основні загрози національній безпеці України;

2. Закон України «Про Раду національної безпеки і оборони України» від 05.03.1998 року № 183/98-ВР, де зазначено правові засади організації та діяльності Ради національної безпеки і оборони України, її склад, структуру, компетенцію і функції; Закон України «Про національну безпеку» від 21.06.2018 № 2469-VIII (замінив Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 № 964-IV»), яким визначаються та розмежовуються повноваження державних органів у сферах національної безпеки і оборони, створюється основа для інтеграції політики та процедур органів державної влади, інших державних органів, функції яких стосуються національної безпеки і оборони, сил безпеки і сил оборони, визначається система командування, контролю та координації операцій сил безпеки і сил оборони, запроваджується всеосяжний підхід до планування у сферах національної безпеки і оборони, забезпечуючи у такий спосіб демократичний цивільний контроль над органами та формуваннями сектору безпеки і оборони, також надаються визначення термінів «національна безпека», «національний інтерес», «воєнна безпека», «загрози національній безпеці України», а також окреслюються нові стратегії «кібер безпеки», «громадської безпеки та цивільного захисту України», «розвитку оборонно-промислового комплексу України» тощо;

3. Закон України «Про деякі питання заборгованості підприємств оборонно-промислового комплексу – учасників Державного концерну «Укроборонпром» та забезпечення їх стабільного розвитку» від 06.09.2012 року № 5213-VI, яким визначаються юридичні особи держави агресора (фактично відповідним Законом введено категорію «ворожих іноземних юридичних осіб», відповідне нововведення має характер «ad hoc» чи «до випадку» – це стосується сфери оборонпрому та юридичних осіб країн агресора) (мають локальний характер); введено поняття «ворожих іноземних юридичних осіб» містить велику кількість критеріїв з точки

зору міжнародного права; відповідний Закон фактично «обнуляє» зобов'язання, адже введено останнім елемент імунітету підприємств оборонпрому від боргових господарських зобов'язань по відношенню до підприємств країни-агресора; вводиться імунітет від виконання судових рішень від забезпечення позовів на користь кредитора країни агресора; а також відповідний Закон стосується правовідносин, які фактично вже відбулися, його об'єкт – це зобов'язання які виникли або носять загальний характер.

4. Указ Президента України «Стратегія національної безпеки України» від 12 січня 2015 року № 5, що визначає актуальні загрози національній безпеці України, ілюструє актуальні загрози національній безпеці України, а саме агресивні дії Росії, що здійснюються для виснаження української економіки і підриву суспільно-політичної стабільності з метою знищення держави Україна і захоплення її території, а саме, військова агресія, розвідувально-підбивна і диверсійна діяльність, тимчасова окупація території Автономної Республіки Крим і міста Севастополя та дальші дії щодо дестабілізації обстановки у Балто-Чорноморсько-Каспійському регіоні, нарощування військових угруповань біля кордонів України та на тимчасово окупованій території України, у тому числі розміщення на півострові Крим тактичної ядерної зброї, блокування зусиль України щодо протидії монополізації стратегічних галузей національної економіки російським капіталом, торговельно-економічна війна, інформаційно-психологічна війна, а також відповідним документом доведено неефективність системи забезпечення національної безпеки і оборони України (несформованість сектору безпеки і оборони України, інституційна слабкість, непрофесійність, структурна незбалансованість органів сектору безпеки і оборони, недостатність ресурсного забезпечення та неефективне використання ресурсів у секторі безпеки і оборони тощо), а також показано існування корупції та неефективної системи державного управління, що ж до самої економіки то підтверджено існування економічної кризи, виснаження фінансових ресурсів держави, зниження рівня життя населення та затверджено підвищення обороноздатності держави тощо;

5. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» 29.10.2013 року N 1277, де міститься єдине визначення

«економічної безпеки» в національних нормативах, як таке: «Економічна безпека – це стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі й характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання». Та були названі складові економічної безпеки: виробнича, демографічна, енергетична, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, макроекономічна, продовольча, соціальна, фінансова безпека;

6. Господарський кодекс України та всі закони, які регулюють забезпечення всіх основних видів економічної безпеки, серед останніх закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991 року № 959-XII, «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 № 1560-XII від 16.04.1991 року № 959-XII, Бюджетний кодекс України тощо, у яких створено та запропоновано систему господарсько-правового забезпечення економічної безпеки держави.

Ґрунтовний аналіз зазначених вище нормативно-правових актів дозволяє зробити висновки, що попри значну кількість нормативно-правових документів цілком очевидним є той основними нормативно-правовими актами реалізації господарсько-правових норм з питань економічної безпеки сучасне правове регулювання з питань забезпечення економічної безпеки знаходиться лише в стані формування. Нагальність оптимізації законодавства в цій сфері та проблеми, пов'язані із потребою його уніфікації, зумовлені продовженням системної кризи в державі в різних сферах, і особливо в економічній, яка проявляється і на внутрішньому і на зовнішньому рівнях.

Якщо ж проаналізувати весь законодавчий масив, то не викликає сумніву, той факт, що Закон України «Про деякі питання заборгованості підприємств оборонно-промислового комплексу – учасників Державного концерну «Укроборонпром» та забезпечення їх стабільного розвитку» від 06.09.2012 року № 5213-VI поділив всі нормативні акти «до» і «після» (всі інші нормативно-правові акти окрім відповідного Закону потребують механізмів додаткових реалізацій, це стосується, насамперед, політики держави, які націлюють на більш загальний характер), тут мова йде про цілий пакет нормативно-правового регулювання який був прийнятий після останнього у зв'язку із загрозами гібридної війни, і був вже

націлений на недопущення або мінімізацію загроз національній економіці у майбутньому.

Тим не менш, серед усього масиву нормативів тільки у Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» міститься визначення «економічної безпеки», яке не є взагалі досконалим. Доцільно біло б впровадити відповідне визначення як на рівні Конституції, так і на рівні усіх перелічених нормативів (спеціалізоване законодавство не є виключенням). Цікавим було б запропонувати на рівні окремого Закону України «Про економічну безпеку» обґрунтувати системні аспекти відповідного явища.

І, по-перше, туди б необхідно було б внести багаторівневу структуру об'єктів економічної безпеки: 1) на мегарівні (рівень глобальної економіки) – економічна безпека; 2) на макроекономічному рівні (рівень економічної системи окремої держави) – національна економічна безпека; 3) на мезорівні (рівень окремої території чи регіону держави) – економічна безпека регіонів (регіону), територій, комплексів, секторів, галузей та ринків; 4) на мікрорівні (рівень суб'єктів господарювання) – економічна безпека підприємств, співтовариств, об'єднань; 5) на індивідуальному рівні (рівень домогосподарств) – економічної безпеки родини та особистості.

По-друге, окремо повинні бути визначені об'єкти національної економічної безпеки на рівні окремої статті у новоствореному Законі України «Про економічну безпеку», де об'єктами виступатимуть: 1) резерви (окрема частина пасивної політики держави) – накопичувальний газ у газосховищах (який є окремим об'єктом-ресурсом у газотранспортній системі), посадковий матеріал у сільському господарстві, запаси бензину чи дизтоплива; [214, с. 172] 2) антикризисна політика держави (окрема частина активної політики держави) – розробка та забезпечення проведення зовнішньої та внутрішньої політики, визначення кола її напрямків, здійснення державного регулювання економічних відносин, запровадження у разі виникнення необхідності антикризового режиму функціонування національної економіки; здійснення регіональної політики держави спрямованої на економічне вирівнювання та розвиток регіонів та забезпечення її суверенітету та територіальної цілісності [214, с. 172]; 3) організаційно-правовий вплив з боку держави (особливий

випадок) – мова йде про підняття на поверхню питання олігархічних суперхолдингів та перспективи їх реалізації та корпоративних прав цих холдингів, адже повинен здійснюватися контроль держави у вигляді згоди чи не згоди (щодо концентрації економічної влади, який є теж критерієм економічної безпеки, оскільки окремі сфери потребують окремого регулювання з боку держави, це такі як: енергетика, сфера телекомунікацій, інвестиційна(диверсифікація капіталу), транспорт, залізничний транспорт тощо); 4) інноваційний компонент (адже його відсутність в умовах IV технологічної революції інноваційного компоненту призводить до низької ефективності продукту, ринку, галузі, комплексу). [214, с. 172]

Отже, завдяки аналізу об'єктів економічної безпеки зрозумілим стає саме розуміння механізмів, які впливають на стан забезпечення економічної безпеки держави: останній визначається синергетичним ефектом від гео економічних чинників і тенденцій розвитку світового господарства та умов й особливостей економічних процесів у середині держави, розвитку суб'єктів господарювання та окремих регіонів, що є реакцією на зміну економіко-правової дійсності.

Відтак, трактування національним законодавством терміну «економічна безпека» було б доцільно визначити як комплекс дієвих заходів офіційних державних органів, які забезпечують стійкість до зовнішніх та внутрішніх загроз від країн-агресорів, характеризують здатність національної економіки до розширеного самовідтворення та задоволення потреб громадян, суспільства і держави на певному визначеному рівні та часовому проміжку.

Звісно, економічна безпека є явищем неоднорідним, а, відтак, має власну структуру. Звісно існують узагальнені підходи до класифікації видів економічної безпеки. Серед них, наприклад, А. І. Сухоруков виокремлював: інвестиційну, інноваційну, фінансову, енергетичну, зовнішньоторговельну, продовольчу, воєнно-економічну, соціальну (окремо виділяються проблеми «тіньової» економіки, криміналізації та впливу капіталу [215, с. 172]. Інший приклад – В. К. Сенчагов [216, с. 190], який виокремив: фінансову, енергетичну, військову (оборонну), оборонно-промислово, продовольчу безпеку. Звісно, існує багато класифікацій, на рівні закону, то відповідна класифікація надається у Законі України «Про національну безпеку» від 21.06.2018 № 2469-VIII, де надається опосередковано наступна класифікація: громадська економічна безпека та безпека цивільного

захисту України; безпека оборонно-промислового комплексу України; кібербезпека України. Звісно, відповідна класифікація повинна бути допрацьована законотворцями і, як уявляється, мати на рівні окремих дефініцій у окремій статті у Законі України «Про економічну безпеку» такий вигляд: макроекономічна; фінансова (банківська, боргова, валютна, бюджетна, грошово-кредитна); зовнішньоекономічна, інвестиційна; інноваційна; енергетична; виробнича; соціальна (демографічна, безпека життєвого рівня та соціального захисту населення); продовольча; кібернетична; екологічна.

Звісно, для вдосконалення законодавства, яке регулює відносини із забезпечення економічної безпеки, насамперед потрібно розробити єдиний уніфікований підхід до складових економічної безпеки та класифікацію її загроз. Прогалинами в цьому напрямі можна назвати те, що на даний час: потребує подальшого розвитку теоретико-методологічного обґрунтування категорія «господарсько-правові засоби» та її співвідношення з категорією «економічна безпека держави із зазначенням впливу цих засобів господарського права на забезпечення економічної безпеки на всіх її рівнях; в Україні немає усталеного підходу до архітектури системи забезпечення економічної безпеки, особливо в контексті побудови ієрархії нормативно-правових актів її забезпечення (Доктрина – Концепція – Стратегія) у їх взаємозв'язку та взаєморозумінні, звісно, що побудова такої системи дала б можливість створити ефективний правовий механізм забезпечення економічної безпеки держави, регіонів, суб'єктів господарювання; формування дієвого та ефективного механізму господарсько-правового забезпечення економічної безпеки повинне бути органічно пов'язане з реалізацією прикладного завдання, а саме – створення та запровадження чіткої, логічно-побудованої, ієрархічно узгодженої системи нормативно-правових актів, що регулюють відповідні відносини. [214, С. 20]

Сьогодні виникає конституційно-правова необхідність у визначенні категорії «економічна безпека» на рівні Конституції України. Законодавець у решті-решт повинен оптимально оцінити реальне становище країни та прийняти окремо Закон України «Про економічну безпеку», у якому позначимо функцію безпеки і систематику відносин щодо відповідної функції, звісно відповідна функція (економічної безпеки) відтворилася з прийняттям Закону України «Про економічну

безпеку», який би був прийнятий через призму Закону України «Про деякі питання заборгованості підприємств оборонно-промислового комплексу - учасників Державного концерну «Укроборонпром» та забезпечення їх стабільного розвитку» від 06.09.2012 року № 5213-VI. Проблематика втручання безпекового імперативу в систему реалізації договірно-правових відносин за участю суб'єктів господарювання країни агресора та внесення принципового корегування в дію принципу виконання договірних зобов'язань таким чином ілюструє проблем конкуренції конституційних принципів правового регулювання визначаючи пріоритети в їх складі.

Так, імперативи ст. 17 Основного закону вносять важливі корктиви в систему публічно-правових чинників господарсько-правового регулювання. Характерною є також і актуалізація окремих різновидів економічної безпеки. Так, заслуговують на увагу, наукові позиції Денісова А. І. щодо технологічної безпеки та господарсько-правових засобів її забезпечення. Аналогічно, виникають питання щодо інвестиційної безпеки, енергетичної та інфраструктурної безпеки. Таким чином, мова йде про цілий напрям розвитку організаційно-господарського компоненту в системі господарсько-правового регулювання, що має оформити у цілу систему цілей, завдань, принципів, пріоритетів, правових засобів та механізмів їх реалізації тощо.

Разом з тим, до проблематики політичної безпеки впритул наближається відносини – феномен олігархізації національної економіки. Параметри набутої економічної влади що знаходиться під контролем та підпорядкуванням низки фізичних осіб, та які систематично трансформують її у набуття інструментів політичної та інформаційної влади, що використовується у власних інтересах.

Таким чином, поступове фрагментарне формування господарсько-правових засобів подолання олігархізації в національній економіці господарсько-правовими засобами є позитивним, проте поки що малоефективним процесом, який має бути інтенсифікованим шляхом формування ефективного правового господарського порядку, формування кола неконсолідованих джерел економічної влади з метою створення системи її балансування в масштабі національної економічної системи, деталізації правових форм економічної концентрації та критеріїв визначення монопольного становища на ринку, визначення особливого правового порядку

створення та припинення відповідних господарських організацій, встановленням вимог прозорості інвестиційних відносин та відносин між асоційованими підприємствами тощо. Важливим напрямом законодавчого забезпечення законності в сфері господарювання залишається необхідність створення сутнісних перешкод процесам трансформацій економічної влади у політичну та інформаційну влади відповідних суспільних систем.

Негативні суспільно-економічні та суспільно-політичні особливості національного суспільного середовища функціонування господарського законодавства України на стадіях як законотворчості, так і правозастосування, здійснюють власний самостійний деформуючий вплив на спроможність цього законодавства досягати цілей регулювання, а також на рівень його ефективності. Відтак, організація законодавчої діяльності потребує обов'язкового врахування корупційних, владно-економічних та кримінально-економічних суспільних деформацій. Процес нормотворення в сфері господарювання має обов'язково враховувати соціологічний та кримінологічний аспект правозастосування, необхідність здійснення девіаційного прогнозу поведінки учасників господарських правовідносин, в процесі нормативного моделювання.

Проблема економічної безпеки в сучасних умовах розвитку набуває все більшого значення у зв'язку із функціонуванням в національній економічній системі цілих сегментів тіньової та відверто кримінальної економіки. Дані сфери та їх кримінально-корупційні механізми достатньо висвітленні у масмедіа, зокрема, щодо видобування бурштину, заготівель деревини, виробництва алкогольної продукції тощо.

Необхідно констатувати, що кримінального характеру часто набуває діяльність цілих суб'єктів організаційно-господарського впливу, де кримінальний компонент в їх функціонуванні отримує постійний та системний характер. Загальний стан речей є проблемою не тільки на рівні функціонування державного апарату, але і питання цілей та змісту господарського законодавства України.

3. 4. Саморегулівна діяльність як актуальний об'єкт господарсько-правової політики та інституційного забезпечення функціонування ринків

Передусім слід вказати, що Україна з часів набуття незалежності почала процес створення власної законодавчої бази, що тісно пов'язаний з розвитком і реформуванням (іноді занадто стрімким) багатьох сфер, переглядом і оновленням регуляторної політики держави, зокрема, щодо господарських відносин. Варто додати, що це часто супроводжується запозиченням не лише окремих положень законодавства розвинених зарубіжних країн, а й цілих інститутів. Не стали винятком і саморегулівні організації (далі – СРО). Запровадження в національному галузевому законодавстві цього поняття, тобто СРО, відбувалося доволі-таки швидко, але, на жаль, непослідовно, у зв'язку з чим у вітчизняній правовій доктрині ці інститути сприймаються як унікальні правові конструкції. Такий підхід і крок законодавця, незважаючи на наявність схожості СРО з іншими подібними конструкціями, не має прецедентів. Враховуючи наведене, можемо констатувати, що нині існує нагальна потреба у вирішенні проблеми правової кваліфікації цих організацій, визначенні їх місця в системі юридичних осіб, а також встановленні їх ознак [219].

На сьогодні поняття «саморегулювання» у сфері господарювання трактують як певну властивість ринкового механізму, а також як правову форму правового механізму, організаційно-правову форму спеціального суб'єкта права. Як бачимо, дана категорія є (у правовій площині) неоднозначною. Більш того, в умовах ринкової економіки саморегулівні організації не отримали змоги реалізувати всі можливості для розкриття власних якостей як функціональних ознак. Це стає очевидним на макрорівні. У той же час слід враховувати, що сама ринкова економіка, що функціонує і підпорядкована як закону «попит-споживання», так і закону «вартості», націлена на пошук стихійної рівноваги. З огляду на це завдання науковців і законодавців полягає у віднайденні і створенні спеціальних правових режимів, за яких таке саморегулювання відбувається без деформації. Отже, необхідність вивчення суті і значення відповідної правової категорії не викликає сумнівів і може вважатися одним із основних завдань сучасної правової науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам правового статусу СРО у вітчизняній правовій доктрині присвячено не так багато наукових праць. Зокрема, деякі питання, пов'язані з утворенням і функціонуванням СРО, висвітлено в публікаціях І. М. Кучеренко, О. В. Кологойди, О. Ю. Тичкової, М. М. Слюсаревського, Н. Філатової та деяких інших вчених. Проте аналіз ознак таких

організацій, їх правової природи, зокрема, і як економічної одиниці, а також критеріїв її відмежування від інших подібних утворень дотепер не проводився.

Необхідно визнати, що правовий механізм функціонування господарських відносин у нашій державі, що має будуватися на засадах економічного плюралізму (ст. 15 Конституції України), а також поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин і державної регламентації макроекономічних процесів (ст. 5 Господарського кодексу України), не отримав на сьогодні чітко визначених й оптимальних форм [2]. З огляду на це одним із способів вирішення окресленої проблеми і віднайдення алгоритму ефективного, стабільного і збалансованого здійснення господарських відносин у цілій низці секторів економіки стало впровадження саморегулювання в поєднанні з делегуванням державою окремих повноважень, завдяки чому, до речі, і з'явилися СРО.

У контексті сказаного вважаємо за доцільне додати, що саморегулівні організації виконують дві функції, а саме щодо: (1) підтримки і реалізації приватних ініціатив самих суб'єктів господарювання, що зацікавлені в запровадженні чітких правил проведення господарської діяльності й особливо в їх дотриманні в умовах конкуренції, і (2) задоволення їх органами (з використанням наданих їм державою повноважень) публічних інтересів. Принагідно зауважити, що можливість, а в окремих випадках і необхідність, створення таких організацій, зокрема, на ринку фінансових послуг, передбачена законодавством України [220], а пояснюється це тим, що держава відмовляється від регулювання певних відносин і доручає цю справу СРО, які мають змогу і здатні самостійно це робити в окремій сфері. Однак з огляду на те, що СРО виконують суспільно корисні завдання не тільки з точки зору самих їх учасників, послаблюючи прямий вплив держави на ринкові процеси, а й з точки зору держави, то саморегулювання треба розглядати як принцип взаємодії держави і господарських організацій.

Таким чином, для вирішення питання стосовно того, що являють собою СРО і яка їм відведена роль у господарській сфері, слід передусім з'ясувати, що означає поняття «саморегулівна організація» (self-regulatory organization). Нагадаємо, що воно вперше з'явилося в законодавстві США часів політики «нового курсу» Т. Рузвельта. Так, Законом про ринок цінних паперів 1934 р. (Securities Exchange Act of) передбачалося створення таких організацій і закріплювалося, що статус СРО

отримали національні фондові біржі, асоціації учасників ринку цінних паперів, зареєстровані клірингові агенції і Муніципальне правління з регулювання ринку муніципальних цінних паперів [219]. Крім США, поняття «self-regulating organization» вживалося у Законі Великої Британії «Про фінансові послуги» (на сьогодні він втратив чинність), у якому визначалося, що СРО є органом, який регулює ведення інвестиційної діяльності будь-якого виду шляхом видання правил, обов'язкових для осіб, які провадять таку діяльність, оскільки вони є членами такої організації або на інших підставах підзвітні СРО [223]. Проте в науковій літературі відмічається, у законодавстві цих країн термін «саморегулівна організація» використовується лише у сферах фінансових послуг і регулювання ринку цінних паперів [224, с. 103]. Сподіваємося, що ні в кого не викликає сумнівів той факт, що такі організації існують і в інших галузях економіки, зокрема, аудиті, медичних послугах, рекламі, туризмі тощо. Однак навіть Велика Британія і США у законодавчих актах щодо цих економічних сегментів не застосовують вказаний термін.

Крім того, що також не полегшує і не прискорює вирішення окресленої проблеми, серед закордонних дослідників немає одностайності щодо діяльності саморегулівних організацій, тобто вони і обстоюють різні теорії. Так, Д. Блек (J. Black) пропонує чотири можливих варіанти саморегулювання: мандатне (mandated), санкціоноване (sanctioned), примусове (coerced) і добровільне (voluntary). Проте І. Айрес (I. Ayres) і Дж. Брейтвейт (J. Braithwaite) висувують концепцію «enforced self-regulation», згідно з якою організації самостійно приймають свої внутрішні правила, які потім схвалюються регулюючим органом [217].

Дещо інша ситуація склалася у постсоціалістичних країнах. Відповідно до ч. 1 ст. 3 Модельного Закону «Про саморегулівні організації», прийнятого Міжпарламентською Асамблеєю країн-учасниць СНД (постанова № 29-7 від 31.10.2007 р.), саморегулівними організаціями визнаються засновані на членстві і створені з метою здійснення саморегулювання некомерційні організації, що об'єднують і суб'єктів підприємницької діяльності (виходячи з того, що вони працюють в одній (спільній) галузі виробництва товарів (робіт, послуг) або на ринку вироблених товарів (робіт, послуг)), і суб'єктів професійної діяльності одного виду або недержавні пенсійні фонди. Так, згідно зі ст. 6 Модельного Закону

саморегулівна організація виконує такі основні функції: 1) розробляє і встановлює вимоги до набуття членства в ній суб'єктів підприємницької або професійної діяльності, у тому числі вимоги до вступу; 2) притягає до відповідальності членів за порушення вимог законодавства держави, а також її статуту, правил і стандартів; 3) утворює третейські суди для вирішення спорів, що виникають між її членами, а також між ними і споживачами вироблених її членами товарів (робіт, послуг), іншими особами, відповідно до законодавством про третейські суди; 4) здійснює аналіз діяльності своїх членів на підставі інформації, що подається ними в саморегульовану організацію в формі звітів, у порядку, встановленому її статутом або іншим документом, затвердженим рішенням загальних зборів її членів; 5) представляє інтереси своїх членів в їх відносинах з органами державної влади, органом банківського регулювання і банківського нагляду, органами місцевого самоврядування; 6) організовує професійне навчання, атестацію працівників її членів або сертифікацію вироблених її членами товарів (робіт, послуг); 7) забезпечує інформаційну відкритість діяльності своїх членів, опубліковує цю інформацію в порядку, встановленому цим Законом і її внутрішніми документами. До речі, саморегулівна організація має право виконувати й інші, передбачені її статутом функції, що не суперечать законодавству.

У контексті сказаного додамо, що становлення інституту саморегулювання в різних країнах, зокрема і в Україні, зазвичай пов'язується з процесами економічної лібералізації й дерегуляції господарської діяльності, у тому числі шляхом зниження адміністративних бар'єрів для підприємництва, підвищення ролі громадських і професійних об'єднань. При цьому саморегулювання розглядається як додатковий або самостійний інститут регулюючого впливу держави на господарську діяльність (підтвердження цьому знаходимо у ст. 12 ГК України). Звісно, результатом запозичення інституту СРО і утворення таких організацій у найрізноманітніших економічних сферах стало вживання в багатьох галузевих законодавчих актах терміна «саморегулівна організація». Зокрема, в Україні термін «саморегулівна організація» вживається у законах України «Про депозитарну систему України» від 06.07.2012 № 5178-VI, «Про інститути спільного інвестування» від 05.07.2012 № 5080-VI, «Про фонд державного майна України» від 09.12.2011 № 4107-VI, «Про цінні папери і фондовий ринок» від 23.02.2006 № 3480-

IV, «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» від 17.06.2004 № 1807-IV, «Про оцінку земель» від 11.12.2003 № 1378-IV, «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 № 1057-IV тощо. Виходячи з наведеного можемо зробити висновок, що суспільно прийнятною формою саморегулювання у сфері господарювання необхідно визнати саме інституційне саморегулювання учасників економічних відносин, що здійснюється на вказаних у законодавстві України підставах, у встановлених організаційно-правових формах, із визначеною господарською компетенцією специфічного суб'єкта організаційно-господарських повноважень, а також з передбаченою правовою формою і підставами делегування окремих організаційно-господарських повноважень держави таким СРО. Відповідно, СРО варто розглядати як господарсько-правовий феномен конвергенції складових правового господарського порядку і ринкового саморегулювання економічних секторів.

Отже, головна мета введення саморегулювання в різних сферах і галузях господарської діяльності полягає, з одного боку, у проведенні розмежування між регулюючим впливом держави та регулюванням з боку професійних і самоврядних об'єднань, а також створенні умов для формування таких об'єднань, які змогли запроваджувати ефективні механізми господарсько-правової відповідальності перед споживачем, а з другого — побудувати правильну комунікацію в системі господарської діяльності між суб'єктами організаційно-господарських повноважень і господарювання, що сприяє прийняттю збалансованих регуляторних рішень і надає усім учасникам додаткові можливості щодо задоволення як публічних, так і приватних інтересів.

Це означає, що завдяки впровадженню інституту саморегулювання з'являється рівноправний суб'єкт організаційно-господарських повноважень, який бере участь у підготовці й прийнятті рішень задля регламентації господарської діяльності своїх учасників, і погоджується нести додаткову відповідальність перед споживачами вироблених товарів і послуг.

Звісно, проаналізувавши весь законодавчий масив, можна зробити висновок, що під саморегулюванням слід розуміти самостійну й ініціативну діяльність, яка ведеться суб'єктами господарської діяльності, у тому числі фізичними особами-підприємцями і самозайнятими в певній професійній діяльності особами, змістом

якої є розробка і встановлення стандартів і правил такої діяльності, а також контроль за дотриманням вимог стандартів і правил, а основними складовими саморегулювання є стандартизація і контроль підприємницької і професійної діяльності членів СРО, у тому числі дотримання правил добросовісної конкуренції й професійної етики щодо споживачів і контрагентів. Наведене свідчить про те, що, складаючись еволюційним шляхом, інститут саморегулювання все-таки відображається в добре відпрацьованих і сталих звичаєвих нормах корпоративних і міжнародних стандартів, правилах поведінки і вирішення спорів. З урахуванням цього і накопиченого досвіду Європейська комісія країн Євросоюзу визначає цей правовий феномен як добровільно взяті на себе компанією зобов'язання щодо споживачів, причому суб'єкти саморегулювання розглядаються або окремо, або як члени асоціації виробників і дилерів, організації або навіть підрядників іншого підприємства. При цьому саморегулювання (з позицій форми) реалізується шляхом самостійного прийняття суб'єктами господарювання правил поведінки при проведенні своєї професійної діяльності, як правило, із більш високими вимогами, ніж у середньому існуючі на ринку. Важливо, що правила ведення будь-якої діяльності, встановлені самими учасниками ринку, повинні з'явитися раніше, ніж норми державного регулювання [219]. Вказане підтверджує вищенаведена теза про те, що саморегулівні організації є поєднанням і приватної ініціативи самих суб'єктів господарювання, які зацікавлені в чітких правилах проведення господарської діяльності та особливо дотримання цих правил в умовах конкуренції, і публічних інтересів, що задовольняються завдяки використанню органами таких саморегулівних організацій повноважень, наданих їм державою.

Незважаючи на широке використання терміна СРО, нині, на жаль, не розроблена господарсько-правова концепція саморегулівних організацій у контексті механізму регулювання господарських відносин. Відкритою залишається ціла низка питань, що стосуються їх організаційно-правової форми, особливо порядку їх заснування й управління; порядку нормотворчої діяльності та здійснення регулівних повноважень; обсягу й змісту господарсько-правових засобів державного регулювання, що можуть бути делеговані державною таким організаціям; імперативність членства в них суб'єктів господарювання окремої галузевої приналежності тощо.

Сучасна нормативна база з питання саморегулювання свідчить про те, що законодавець обрав такий (так би мовити) трендовий підхід: якщо галузеве законодавство передбачає існування СРО і встановлює певні вимоги до цих організацій, то створені на підставі цього організації визнаються саморегульованими. Водночас організації, які створюються в інших галузях економіки (туризм, реклама тощо) і виконують функції, аналогічні визначені на законодавчому рівні СРО, формально саморегульованими не вважаються. Якщо звернутися до законодавства Російської Федерації, то воно взагалі передбачає, що статус СРО можуть мати лише ті організації, які внесені до державного реєстру саморегульованих організацій. У іншому випадку організація не має права використовувати термін «саморегульована» у будь-яких відмінках у своїх установчих та інших документах [223].

Убачається, що проблема відмежування СРО від інших подібних їм організацій не повинна вирішуватися лише на підставі аналізу чинного законодавства, зокрема, з позиції наявності чи відсутності в ньому вказівки на надання певним організаціям статусу СРО. Оскільки в економічному вимірі держава делегує частину своїх повноважень відповідним організаціям згідно з чинним законодавством, а саме окремі повноваження відомчих державних органів у тій чи іншій сфері управління (ст. 49 Закону України «Про цінні папери і фондовий ринок», ст. 33 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» та ін.). Однак наявність делегованих повноважень у СРО не є аксіоматичною їх ознакою, оскільки існує велика кількість таких організацій, що не наділені цими повноваженнями, утім вважаються саморегульованими. Проте варто погодитися із західними вченими, якими було з'ясовано, що саморегулювання, здійснюване СРО, є багатогранним явищем, а тому має декілька видів і проявів [217, с. 24–55]. Виходячи з цього делеговане саморегулювання є лише одним із видів, а отже, СРО, яким делегуються повноваження, – це лише різновид саморегульованих організацій.

Для повноти розгляду питання слід додати, що саморегульовані організації в окремих випадках можуть створюватися на базі як громадських організацій, яким присвоюється відповідний статус в порядку, передбаченому КМУ, так і професійній фізичними особами-підприємцями та так званими самозайнятими особами, а також на базі суб'єктів господарської діяльності. Крім того, певні СРО, що дійсно наділені повноваженнями в порядку державного делегування, виникають згідно із

спеціальним порядком, що не пов'язаний з діяльністю громадських організацій; не існує жодного випадку існування професійних СРО, створених дійсно професіоналами окремих спеціальностей, що не є самозайнятими особами або суб'єктами господарювання, бо в даному випадку має йтися про саморегулювання або господарської діяльності або професійної; окремі СРО створюються з самого початку як квазіпублічні утворення. Незважаючи на таке різноманіття, більшість СРО все-таки створюється як громадські організації. Принагідно зауважити, що споживачами їх товарів (робіт або послуг) стає більш широкий загал, що, на наш погляд, важливо, особливо при заподіянні шкоди у зв'язку з наданням неякісного продукту. Щоправда, законодавством у деяких випадках передбачається можливість утворення при СРО фондів компенсації шкоди, завданої споживачам (зокрема, ст. 161 Закону України «Про архітектурну діяльність»), і механізми такої відповідальності мають неабияке значення для захисту прав та інтересів споживачів – отримувачів послуг. Однак вказане вважається лише факультативним явищем.

У той же час, враховуючи те, що існує велика кількість організаційно-правових форм СРО, виникає питання щодо їх правової уніфікації, що має полегшити застосування понятійно-категоріального апарату, особливо на позначення найбільш поширених типів організацій. Таким чином, передусім необхідно з'ясувати критерій відмежування звичайних непідприємницьких товариств з окремими регулятивними функціями від СРО, що, крім іншого, має бути універсальним. Таким, на нашу думку, можуть виступати ознаки СРО, взяті в їх сукупності. На жаль, у сучасній юридичній доктрині цьому питанню приділялося мало уваги, а тому комплексного підходу до визначення ознак СРО не існує. Так, на переконання деяких вчених, ознаками СРО виступають: а) їх функціонування у формі некомерційних, заснованих на членстві; б) об'єднання в них суб'єктів підприємницької або професійної діяльності за ознакою спільності галузі виробництва [224, с. 29]; в) наявність розроблених і затверджених стандартів і правил підприємницької або професійної діяльності; г) існування спеціалізованих органів з контролю за дотриманням стандартів і правил; д) наявність механізму індивідуальної або колективної відповідальності членів СРО [215, с.10]; е) здійснення представництва і захисту прав й інтересів своїх членів [222, с.114] тощо. Деякі науковці до цих ознак додають обов'язкову наявність окремих функцій

державних органів, делегованих на підставі спеціального нормативного акта, а також офіційну реєстрацію некомерційної організації в статусі СРО, що відбувається шляхом або включення її до відповідного державного реєстру СРО, або отримання дозволу від уповноваженого державного органу [226, с. 40–41, 22].

У цілому кожен із наведених підходів до встановлення ознак СРО дозволяє зорієнтуватися, у чому ж полягає відмінність цих організацій від інших подібних їм і чому саме законодавець виокремлює такі організації з-поміж інших. Зокрема, слід погодитися із тим, що СРО утворюються на підставі членства і передусім для досягнення цілей, не пов'язаних із отриманням прибутку і подальшим його розподілом між членами таких організацій. У зв'язку з цим СРО є непідприємницькими товариствами. Так, згідно із ст. 17 Закону України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції» від 25.06.2009 № 1561-VI СРО утворюються у формі асоціацій, які діють як непідприємницькі організації (непідприємницькі товариства). У деяких законодавчих актах СРО визначаються як неприбуткове добровільне об'єднання (зокрема, у законах «Про цінні папери і фондовий ринок» та «Про архітектурну діяльність»), хоча очевидно, що вживання такого терміна є некоректним, оскільки послуговування ним суперечить ustalеній термінології ЦК (ст. 83, 85 ЦК України).

Спираючись на наведене, можемо констатувати, що розробленню сучасного законодавства про СРО заважає недосконалість цивільного законодавства про некомерційні товариства, що, у свою чергу, гальмує модернізацію господарсько-правового забезпечення діяльності СРО і фактично не дає можливості скористатися цією формою господарювання, хоча, на наше переконання, мусить розвиватися у двох напрямках: перший передбачає конструювання норм без урахування широкого впливу публічного елемента, другий спонукає зважати при створенні організаційно-правової форми на розумне співвідношення публічних і приватних начал регулювання відносин. Як басимо, спочатку слід визначити межі, що відрізняють вимоги, які висуваються з огляду на необхідність виконання публічної функції контролю за ринком, від свободи членів організації в її управлінні. Тільки в цьому випадку можна буде спробувати знайти розумне співвідношення публічного і приватного інтересу і отримати організаційно-правову форму, яка враховувала б інтереси як членів організації, так і споживачів продукції, робіт та послуг.

Незважаючи на теоретичну можливість делегування державою частини повноважень, на сьогодні вирішення цього питання потребує наступного: 1) перегляду системи правового регулювання в цілому із чітким розмежуванням регулюючого впливу держави і саморегулювання, функцій і повноважень, які є виключно державними, і тих, що хоча б теоретично можуть бути делеговані СРО; 2) встановлення порядку і способів делегування повноважень держави; 3) конкретизація на нормативно-правовому рівні відповідальності самої СРО і її посадових осіб за невиконання або неналежне виконання функцій, делегованих державою; 4) нормативно-правове визначення порядку й способу контролю з боку відповідних державних виконавчих органів за реалізацією повноважень, делегованих державою; 5) удосконалення системи фінансування СРО з урахуванням обсягів делегованих повноважень.

Висновки. Звісно, розвиток ринкової економіки і функціонування відповідного інституту можливі лише за умов ефективної правової регламентації й захищеності законних інтересів учасників. У той же час регулювання державою ринків – елемент її функціонування, що стає особливо помітно у сфері електроенергетики, телекомунікації, розподілу частот.

Доведено, що головна мета введення саморегулювання в різних сферах і галузях господарської діяльності полягає, з одного боку, у проведенні розмежування між регулюючим впливом держави та регулюванням з боку професійних і самоврядних об'єднань, а також створенні умов для формування таких об'єднань, які змогли запроваджувати ефективні механізми господарсько-правової відповідальності перед споживачем, а з другого — побудувати правильну комунікацію в системі господарської діяльності між суб'єктами організаційно-господарських повноважень і господарювання, що сприяє прийняттю збалансованих регуляторних рішень і надає усім учасникам додаткові можливості щодо задоволення як публічних, так і приватних інтересів.

Встановлено, що ознаками СРО виступають: а) їх функціонування у формі некомерційних, заснованих на членстві; б) об'єднання в них суб'єктів підприємницької або професійної діяльності за ознакою спільності галузі виробництва [214, с. 29]; в) наявність розроблених і затверджених стандартів і правил підприємницької або професійної діяльності; г) існування спеціалізованих

органів з контролю за дотриманням стандартів і правил; д) наявність механізму індивідуальної або колективної відповідальності членів СРО; е) здійснення представництва і захисту прав й інтересів своїх членів тощо. Деякі науковці до цих ознак додають обов'язкову наявність окремих функцій державних органів, делегованих на підставі спеціального нормативного акта, а також офіційну реєстрацію некомерційної організації в статусі СРО, що відбувається шляхом або включення її до відповідного державного реєстру СРО, або отримання дозволу від уповноваженого державного органу

Відтак, досвід вітчизняного державного регулювання в економічній сфері дає дуже багато підстав для сучасних оцінок щодо перспектив розвитку так званих СРО, зокрема, й завдяки зусиллям самих суб'єктів господарської діяльності у тому чи іншому сегменті економіки, оскільки діяльність СРО виступає своєрідною конструкцією прояву принципу «свободи підприємництва» і забезпечення публічних інтересів. Крім того, їх можна визнати компромісною між автономією суб'єктів господарювання і державним регулюванням господарських відносин формою. Треба наголосити, що особливість СРО полягає у тому, що окремі цілі можуть досягатися за участю самих суб'єктів господарювання через спеціально створені для цього саморегулювні організації, яким держава делегує частину своїх повноважень. Таким чином, відповідні суб'єкти не тільки провадять діяльність на ринку, а й беруть участь (хоч і опосередковано) у процесі забезпечення врегульованості й додержання необхідних публічно визначених умов його функціонування, завдяки чому підвищується саме ефективність і законність функціонування економіки.

Таким чином, можна зробити висновок, що розвиток та поглиблення функціонального навантаження на інститут саморегулювних організацій як елемента правового господарського порядку є безперечним трендом розвитку організаційно-господарських відносин в національно-економічній системі, а відтак зусилля законодавця мають буди свідомо акцентовані на розвитку відповідної законодавчої бази, зважаючи на те, що суспільно-економічна потреба в цьому назріла.

Механізм саморегулювання господарської діяльності мають отримати детальне законодавче врегулювання, в тому числі і з мотивів ефективної регуляторної політики держави. Відтак, перед законодавцем стоїть невідкладне

завдання створення правових основ заснування та функціонування саморегульованих організацій, що мають бути визначені у Господарському кодексі України у окремому, присвяченому саме цьому питанню, розділі, в якому мають міститися, зокрема, правові умови створення та організаційно-правова форма саморегульованих організацій, підстав та процедур делегування державою власних повноважень цим організаціям, скасування цього делегування, створення спеціальних фондів, нормотворча діяльність тощо. На базі норм Господарського кодексу України має бути створено спеціальне законодавство України про функціонування саморегульованих організацій у різноманітних сферах господарювання.

Звісно саморегулювання у господарській діяльності, як таке, має забезпечити гармонійний розвиток держави у напрямі належної взаємодії між гілками влади та суб'єктами господарювання, між самими суб'єктами господарської діяльності, між останніми та громадянами як споживачами товарів та послуг. [227; с. 28-29] Тому проблема створення необхідної законодавчої бази для регламентації саморегульованих організацій (СРО) є надзвичайно необхідною і водночас дискусійною. Зазвичай, за своєю суттю дані організації є юридичними особами приватного права та створюються на основі учасників певного сектору ринку й уповноважуються на здійснення нормотворчої та контрольної діяльності, а також у праві притягувати до відповідальності, які порушили нею правила чи норми чинного законодавства. [228; с. 205] Однак, сьогодні законодавець взагалі не звертає уваги на питання законодавчого закріплення останніх у Основному законі України, а також остається поза межами законодавчого кругозору різноманітні модифікації СРО та їх функціонування в залежності від ринку на якому вони представлені, а, відтак, повністю відсутнє законодавче закріплення останніх у відповідних економічних виразах. У той же час в країнах з розвиненою економікою вже давно були вироблені підходи до СРО.

Звісно, фактичне існування механізму співрегулювання господарської діяльності поряд із саморегулюванням господарської діяльності взагалі законодавчо не освітлене. Формально під ним розуміють участь у процесі регулювання окремих видів господарської діяльності одночасно як держави і споживачів певних товарів і послуг, так і суб'єктів господарювання та їх об'єднань (саморегульованих організацій).

Держава має забезпечувати у цьому процесі взаємозв'язок та взаємодію між сторонами з огляду на ментальні особливості своєї правової системи.

Відтак, визначення засад конституційного забезпечення саморегулювання господарської діяльності, аналіз правового забезпечення останньої, а також співвідношення її з механізмом співрегулювання господарської діяльності є актуальними питаннями на сьогодні. Відповідні проблемні питання саморегулювання та співрегулювання господарської діяльності вивчалися у працях О. О. Бакалінської, О. А. Беяневич, О. Гончаренко, В. В. Добровольської, О. В. Кологойди, І. М. Кучеренко, В. І. Полюховича, О. Ю. Тичкової, М. М. Слюсаревського, Н. Ю. Філатової тощо.

Саморегулювання у господарській діяльності визначається як добровільне здійснення заходів суб'єктами з метою організації та впорядкування суспільних відносин у певній сфері, визначення правил, стандартів та принципів для забезпечення інтересів суспільства та відповідної спільноти. Визначаючи саморегулювання через призму цивільного права, В. В. Кочин стверджує: «Саморегулювання є способом упорядкування суспільних відносин між юридично рівними суб'єктами на основі взаємного визначення їх прав і обов'язків, що формуються у відповідному правочині, або шляхом створення норм і правил поведінки спеціально створеними організаціями (регуляторами), які визнаються та виконуються їх учасниками (членами)» [229, с. 55].

На сьогодні у Конституції України взагалі відсутнє права саме на саморегулювання суб'єктів господарської діяльності, а також створення саморегулювальних організацій, як таких. Однак, існує низка статей Основного закону спрямована на врегулювання питань економічної багатоманітності, свободи підприємницької діяльності, охорони приватної власності, що є взаємозалежними явищами. Передусім зазначене стосується Розділу 1 «Загальні засади», перша стаття якого передбачає функціонування України як демократичної держави. Саме демократія забезпечує діяльність різноманітних організацій, сприяє їх автономії, вільному вирішенню питань у певних сферах суспільства не залежно від органів державної влади. За допомогою демократичного устрою дотримують прав людини, гарантують свободи, у тому числі підприємницької діяльності, укладання договору. Діяльність демократичної держави пов'язана з усвідомленням громадянами потреби

корисної поведінки, їх активною роботою у добровільних об'єднаннях та після всього забезпеченням саморегулювання їх діяльності також в економічній сфері суспільства.

Крім того, на розвиток конституційних положень частина перша статті 5 Господарського кодексу України «Конституційні основи правопорядку у сфері господарювання» визначає, що правовий господарський порядок в Україні формується на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів, виходячи з конституційної вимоги відповідальності держави перед людиною за свою діяльність та визначення України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави. Отже, законодавець пов'язує функціонування ринкового саморегулювання з реалізацією принципу відповідальності держави перед людиною та утвердженням основних засадничих положень побудови державності. Звісно, саме ефективність функціонування саморегулювання сприятиме розбудові громадянського суспільства, адже запроваджений Конституцією України принцип відповідальності держави має гарантувати становлення належних інституцій, форми та методів у сфері впорядкування відносин між громадянами, у тому числі тих, які здійснюють господарську діяльність.

Саме на основі реалізації принципу соціальної спрямованості економіки саморегулювання суб'єктів господарської діяльності сприяє як підвищенню відповідальності у певній сфері, створенню та розбудові і альтернативних державному механізмів захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності, так охороні прав споживачів. Крім того, практика інших держав свідчить, що саморегулювання підвищує рівень надання послуг, якості товарів та сприяє подальшому уникненню проявів недобросовісності, нечесності у підприємницькій діяльності. Стаття 8 Основного закону проголошує принцип верховенства права, що є сукупністю морально-правових цінностей, відповідно до яких мають регулюватися відносини в демократичному суспільстві, вирішуватися питання життєдіяльності людей, розглядатися справи у судах [230, с. 94]. Первинними принципами та передумовами права є людська гідність та свобода (автономія) [231, с. 28]. Особа має право діяти на свій розсуд: укладати договори, об'єднуватися у

саморегулюванні організації, визначати правила поведінки, які відповідають етичним нормам та не заборонені законодавством.

У Статті 15 Конституції визначається, окрім іншого, що суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах економічної багатоманітності, яка містить в собі не лише різноманітні форми власності, способи їх здійснення, а й різновиди діяльності суб'єктів господарювання, що її впорядковують, зокрема і процеси саморегулювання. Економіка є сукупністю різних сфер діяльності і, досліджуючи відносини, що виникають у цих сферах, потрібно зважати на економічні поняття, які відображають суспільні відносини: підприємство і ринок; індивідуальних прав та економічних свобод; соціальних цінностей, сформованих з урахуванням індивідуальних, групових і громадських інтересів [232, с. 156].

Стаття 19 Основного закону для органів державної влади та місцевого самоврядування, їх посадових осіб встановлює низку обмежень. Зокрема, вони зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачають Конституція та закони України. Саме визначення обмеження повноважень є запорукою не втручання держави у підприємницьку діяльність. Водночас такі обмеження мають спонукати створення саморегулювних організацій з метою впорядкування та удосконалення своєї професійної діяльності. Зокрема, якщо законодавчий орган повсякчасне встигає регламентувати усі корисні суспільні зміни у правовому полі, то їх унормування шляхом створення етичних кодексів, правил поведінки у певній сфері сприятиме дотриманню суспільних інтересів у державі.

Стаття 36 Конституції України передбачає, що громадяни нашої держави мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення й захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. Звісно, у цій статті закріплено норму щодо належного регулювання на конституційному рівні діяльності саморегулювних організацій. Однак аналіз її змісту дає суперечливі висновки, що підкріплюють положення Закону України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 р. № 4572-VI, зокрема пункт 5 частини другої статті 2, відповідно до якого дія цього Закону не поширюється на суспільні

відносини у сфері утворення, реєстрації, діяльності та припинення саморегульованих організацій, організацій, які здійснюють професійне самоврядування. Водночас стаття 1 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» чітко встановлює: торгово-промислова палата є недержавною неприбутковою самоврядною організацією, що об'єднує юридичних осіб, які створені і діють відповідно до законодавства України, та громадян України, зареєстрованих як підприємці та їх об'єднання. Досвід закріплення на конституційному рівні питань з приводу саморегулювання та саморегульованих організацій вельми незначний, поза як перевагу надають розв'язанню проблем на рівні галузевих законів.

Цікавою є політична практика сусідніх європейських держав. У Польщі положення статті 17 Конституції Польщі, яка входить до Розділу 1, що стосується засадничих питань побудови польської державності та суспільства «Республіка», зокрема, таке: «1. За допомогою закону можна створювати професійне самоуправління, яке представляє осіб, зайнятих у професіях, які вимагають публічного довір'я, і піклується про належне здійснення цих професій у межах публічної зацікавленості і для його охорони. 2. За допомогою закону можна створювати також інші види самоуправління. Це самоуправління не може порушувати свободи здійснення професій і обмежувати свободу підприємництва».

Як бачимо, поряд із дозволом, наданим на самоуправління та створення професійного самоуправління у сфері «публічного довір'я», Основний закон Польщі встановлює певні обмеження.

Держави Європейського Союзу віддають перевагу корисності саморегулювання. Директива Європейського Парламенту та Ради Європи 2006/114/ЄС від 12 грудня 2006 р. «Про введення в оману та порівняльну рекламу (кодифікована версія) не унеможливує добровільного контролю, який можуть заохочувати держави-члени, за введенням в оману або порівняльною рекламою, що здійснюють органи саморегулювання, та звернення до таких органів, що є додатковим заходом досудових або адміністративних процедур».

Згідно з Директивою Європейського Парламенту та Ради Європи 2010/13/ЄС від 10 березня 2010 р. про узгодження певних положень, визначених законами, під законними актами та адміністративними положеннями (далі – Директива), у державах-членах стосовно надання аудіовізуальних медіа послуг держави-члени

відповідно до своїх правових традицій мають визнавати ефективність саморегулювання як доповнення до законодавчих та судових та/або адміністративних механізмів, а також його корисну роль. Та попри те, що саморегулювання може бути додатковим механізмом реалізації деяких положень цієї Директиви, воно не має витіснити законодавчих зобов'язань на національному рівні.

Сьогодні національна саморегулівна діяльність начебто регулюється окремим законодавством (Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23.02.2006 року № 3480-IV, Законом України «Про інститути спільного інвестування» від 05.07.2012 року № 5080-VI, Законом України «Про архітектурну діяльність» від 20.05.1999 року № 687-XIV тощо). Однак єдина організаційна модель так і не була створена законодавцем та й відсутні правові умови створення відповідних організацій, звідси, відповідні правові завдання не можуть бути у єдиними щодо усіх видів саморегулівних організацій, адже встановлений принцип добровільності у господарському праві, надає право вільно обирати ту чи іншу більш діючу модель в залежності від мети відповідної організації. Також проблемою залишається сам механізм делегування повноважень та спроможність функціонування на законодавчих основах, організаційно-правова форма (прийняття рішень, створення фондів тощо), й питання скасування відповідного делегування. Відтак, все перелічене встановлює законодавчу необхідність викласти у окремому розділі Господарського кодексу України основи саморегулівної діяльності, саме на основі якого необхідно прийняте вже відповідне галузеве законодавство (чи внести зміни у останнє), адже воно повинно регулювати тільки окремі особливості саморегулівних організацій та саму взаємодію цих організацій з відповідними органами держави, а не створювати основи регулювання з цього питання.

Необхідно підкреслити, також, що співрегулювання забезпечує мінімальний юридичний зв'язок між саморегулюванням і національним законодавцем у межах правових традицій держав. Співрегулювання дає змогу державі втручатися у випадку, коли її цілей не досягнуто. Не зазіхаючи на офіційні зобов'язання держав-членів щодо транспозиції, ця Директива заохочує до застосування співрегулювання та саморегулювання.

Відтак, поряд із інститутом «саморегулювання» має завжди існувати інститут «співрегулювання». Взагалі у науці співрегулювання називають також «змішаним регулюванням» та «квазі регулюванням». Вибираючи належний механізм регулювання окремих видів економічної діяльності, перш за все потрібно виходити з принципу найбільшої ефективності такого регулювання, його економічної доцільності. Співрегулювання та саморегулювання не завжди є панацеєю для стабільного розвитку відповідної галузі. Для впровадження співрегулювання та саморегулювання ефективним буде створення відповідних критеріїв застосування, меж, у яких вони функціонуватимуть, системи засобів саме з боку держави.

Співрегулювання та саморегулюваннями є водночас більш гнучкими видами регулювання господарської діяльності порівняно з державним регулюванням, адже активізують та долучають до процесу безпосередньо самих учасників господарської діяльності та споживачів товарів та послуг. Потрібно розуміти, що незалежно від того, що під саморегулюванням розуміється саме визначення певних правил для себе власне суб'єктами (на свій розсуд) створення та контроль за їх виконанням, саме за державою залишається функція встановлення меж для дій суб'єктів господарювання.

Науковцями слушно зазначається: «Регуляторна політика не є лише обов'язком для державної влади, вона передбачає і базується на свідомій та активній участі громадян, суб'єктів господарювання та їх об'єднань. Відсутність вміння та знань у органів державної влади виконувати регуляторну політику, або відсутність бажання та активності у громадян брати участь у реалізації регуляторної політики призведе до перетворення цього інструменту на суто академічний та теоретичний експеримент» [7, с. 9]. Тому всі зацікавлені сторони процесу регулювання господарської діяльності мають бути активними учасниками, у свою чергу, підстави для забезпечення належної активності суб'єктів господарювання мають бути визначені та гарантовані законодавчо. Тому підтримуємо думку Л. Пономарьової: «Законодавче закріплення принципів державного регулювання, за яких прийнятий регуляторний акт максимально відповідатиме потребам суспільства та підтримуватиметься адекватними заходами державного забезпечення, унеможливить створення адміністративних, економічних та організаційних перешкод для провадження господарської діяльності» [235, с. 3].

Саме активна участь суб'єктів господарювання з приводу належного правового забезпечення господарської діяльності призвела до появи механізмів співрегулювання та саморегулювання. Ефективне співрегулювання повинно бути корисним як для держави, яка представляє усіх громадян, так і для представників суб'єктів господарювання, тобто співрегулювання виступає гнучким способом для збалансування публічних та приватних інтересів. Для держави це, перш за все, зменшення витрат на регулювання, а для суб'єктів господарювання – зменшення обтяжливих адміністративних бар'єрів, сприяння розвитку конкуренції. У науці зазначається: «Держава може зробити такий вибір з економічних міркувань, оскільки об'єкти регулювання мають більший досвід у вирішенні питання про те, якими повинні бути правила регулювання, передавши функції регулювання представникам виробництва або торгівлі, держава звільняється від витрат на регулювання. Представники виробництва або торгівлі зацікавлені у виконанні цієї функції, оскільки вони можуть уникнути ситуації надмірного, з їх точки зору, регулювання. Вони можуть також надавати переваги своїм представникам, встановивши вищі стандарти доступу на ринок, виключаючи таким чином конкурентів, та отримати переваги для покращення своєї репутації» [226, с. 35-36].

Т. Яворська вказує: «Під співрегулюванням розуміють спільну участь у процесі регулювання держави та різних ринкових інституцій. Крім суб'єктів підприємництва у процесі співрегулювання можуть брати участь й інші організації – споживчі об'єднання (Асоціація страховиків України), профспілки, організації (Асоціація професійних страхових посередників, страхові пули, об'єднання страхових компаній). Формуються елементи співрегулювання шляхом введення у структури управління органів державної влади представників бізнесу та громадськості. Тому ті ж самі саморегулювальні організації можуть бути учасниками співрегулювання» [237, с. 107]. О. Залетов підсумовує: «У цілому при змішаному саморегулюванні держава все ж таки повинна брати участь у здійсненні контролю за ефективністю схем з метою забезпечення їхньої відповідності регулятивним цілям законів, які вони заміняють. Дана роль держави також повинна бути прописана в законі, що дозволить саморегулювальній організації додержуватися кодексу, укладеному відповідно до закону. Спільне регулювання, відповідно до визначення європейської комісії, схоже на змішане саморегулювання, що, у свою чергу, може перейти на

рівень державного регулювання, особливо якщо недоліки саморегулювання змусять державу втрутитися в ситуацію [238, с. 237]. На думку В. Добровольської, «Європейська Комісія визначає спільне регулювання таким чином: «представники бізнесу та споживачі узгоджують права споживачів та зобов'язання компаній при сприянні державних органів, що призводить до правових наслідків». Порівняймо це із саморегулюванням, яке, згідно з визначенням Європейської Комісії, складається з «добровільних зобов'язань компанії перед споживачами, прийнятих індивідуально або в рамках членства в торговій асоціації, організації, або навіть угоди з іншою компанією». Основна різниця між спільним регулюванням та саморегулюванням полягає в ролі уряду та ступені застосування закону» [12239, с. 303-304].

Тобто науковці визначають багато спільних та відмінних ознак між саморегулюванням та співрегулюванням. Відповідно до Міжвідомчої угоди 2003/С 321/01 Європейського парламенту, Ради Європейського Союзу про вдосконалення законотворчої діяльності 2003 р. (статті 18- 21) спільне регулювання означає механізм, за допомогою якого співтовариство відповідно до законодавства залучає до виконання певних повноважень сторін, які визначають галузь (наприклад, економічних операторів, соціальних партнерів, неурядових організацій або асоціацій) [переклад. О.М.]. Цей механізм може бути використаний на основі критеріїв, визначених у законодавчому акті, для того, щоб законодавство адаптувати до проблем відповідних секторів, щоб зменшити законодавчий тягар, концентруючи увагу на суттєвих аспектах і спираючись на досвід зацікавлених сторін. Законодавчий акт повинен бути складений на основі принципу пропорційності, визначеного в Договорі ЄС. Цим актом, який слугує основою для механізму спільного регулювання, буде вказуватися можливий ступінь спільного регулювання у відповідній галузі.

Компетентний законодавчий орган визначить в акті відповідні заходи, які необхідно вжити для його виконання, а також у разі його недотримання однією або декількома сторін або невиконання. Ці заходи можуть передбачати, наприклад, регулярне надання інформації Комісії законодавчого органу про виконання дій або пропозицій щодо перегляду відповідного пункту, згідно із чим Комісія буде звітуватися в кінці певного періоду і за потреби пропонувати зміни до законодавства або будь-які інші відповідні законодавчі заходи. Одними із заходів, які

застосовуються у разі співрегулювання, є добровільні угоди з метою визначення практичних заходів. Проект угод може бути переданий Комісії законодавчого органу. Відповідно до своїх обов'язків, Комісія перевірить, чи відповідають ці проекти угод законодавству Співтовариства (і, зокрема, базовому законодавчому акту) [переклад. О.М.] [240].

Відтак, вказана Міжвідомча угода 2003/С 321/01 заклала базові засади механізму реалізації співрегулювання у ЄС щодо законодавчого акта: 1) обов'язкове залучення до регулювання повноважних сторін (держава та недержавні учасники); 2) механізм співрегулювання застосовується на основі критеріїв, визначених у законодавчому акті; 3) обов'язкове визначення проблемних питань окремих сфер економічної діяльності; 4) залучення досвіду, практика зацікавлених сторін; 5) здійснення співрегулювання з метою зменшення законодавчого тягаря; 6) визначення ступеня спільного регулювання; 6) дотримання принципу пропорційності, визначеного в Договорі ЄС; 7) визначення заходів для виконання акта із співрегулювання (або його недотримання чи невиконання).

На ще одну важливу функцію співрегулювання як координатора взаємозв'язку та взаємодії між саморегулювальними організаціями та державними органами звертається увага у Директиві 2010/13/ЄС Європейського Парламенту та Ради Європи від 10 березня 2010 р. про узгодження певних положень, визначених законами, підзаконними актами та адміністративними положеннями у державах-членах стосовно надання аудіовізуальних медіапослуг. Зокрема, вказується: «Співрегулювання забезпечує мінімальний юридичний зв'язок між саморегулюванням і національним законодавцем у межах правових традицій держав. Співрегулювання дає змогу державі втручатися у випадку, коли її цілей не досягнуто. Не зазіхаючи на офіційні зобов'язання держав-членів щодо транспозиції, ця Директива заохочує до застосування співрегулювання та саморегулювання» [2441].

У Директиві 2009/125/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 21 жовтня 2009 року, яка встановлює основу для визначення вимог до екодизайну енергопов'язаних виробів з приводу співрегулювання, як і у низці інших директив, зазначається, що у процесі своєї діяльності Європейська комісія повинна забезпечити збалансовану участь у реалізації кожного заходу з виконання

Директиви представників держав-членів ЄС і всіх зацікавлених сторін, причетних до цього виробу або групи виробів. Ці сторони повинні сприяти, зокрема, визначенню і розгляду заходів з виконання цієї Директиви, вивчення ефективності встановлених механізмів нагляду за ринком та оцінці добровільних угод та інших заходів саморегулювання. Ці сторони повинні зустрічатися на Консультативному форумі. Процесуальні правила Форуму повинні бути встановлені Європейською комісією.

Таким чином, механізм співрегулювання забезпечує, на думку законодавців Європейського Союзу, збалансовану участь як державних органів, так і інших зацікавлених осіб у регулюванні конкретної сфери ринку. Можна навести такий приклад запровадження співрегулювання у конкретній галузі економічної діяльності у державі Європейського Союзу. У 2008 році уряд Ірландії та алкогольна і рекламна промисловість прийняли Кодекс практики з маркетингу, комунікації та спонсорів алкогольних напоїв. Ці корегуальні кодекси, які базуються на Кодексах розподілу (розміщення) (узгоджених у 2004 році), охоплюють розміщення реклами на телебаченні, радіо, кіно. Вони також покривають спонсорство подій алкогольними компаніями. Дотримання кодексів контролюються органом із моніторингу маркетингових зв'язків щодо алкоголю, який є незалежним органом та членами якого є представники Департаменту охорони здоров'я, Комісії з питань мовлення Ірландії, рекламної індустрії та напоїв. Ця галузь також розробила комплексну програму тренінгів для всіх суб'єктів, які діють в алкогольній промисловості в Ірландії [242]. Отже, як видно з цього прикладу, контроль за дотриманням кодексів здійснюються спільно як державними органами, так і представниками відповідної галузі.

Приклади правового регулювання співрегулювання господарської діяльності можна віднайти у законодавстві України, зокрема, щодо спільного інвестування, цінних паперів та фондового ринку, оціночної діяльності тощо. Відповідно до ст. 78 Закону України «Про інститути спільного інвестування» від 05.07.2012 № 5080-VI регулювання діяльності зі спільного інвестування здійснюють держава та саморегулювальна організація професійних учасників фондового ринку – об'єднання учасників фондового ринку, що провадять професійну діяльність на фондовому ринку з управління активами інституційних інвесторів.

Також відповідно до ст. 47 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23.02.2006 № 3480-IV регулювання фондового ринку здійснює держава та саморегулювні організації. Закріпленні положення у ст. 6 Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11.09.2003 № 1160-IV свідчать про прагнення законодавця надати можливість для спільного регулювання усіх галузей господарської діяльності. Зокрема, цією статтею Закону встановлюється: «Громадяни, суб'єкти господарювання, їх об'єднання та наукові установи, а також консультативно-дорадчі органи, що створені Таблиця 1

Співвідношення механізмів державного регулювання, співрегулювання та саморегулювання

Державне регулювання господарської діяльності

Співрегулювання господарської діяльності

Саморегулювання господарської діяльності

Правила поведінки визначаються державою, контроль за їх виконанням здійснюється державними органами. Державою визначаються принципи, стандарти, діяльності в окремих сферах господарської діяльності. Визначаються сфери та галузі, де неможливе здійснення співрегулювання та саморегулювання господарської діяльності. Правила поведінки визначаються за участю як держави, споживачів відповідних товарів та послуг, так і суб'єктів господарювання. Поєднання державного регулювання та саморегулювання відповідної галузі. Спільно визначається порядок контролю галузі, відповідні кодекси (стандарти) поведінки. У разі неефективності співрегулювання може бути замінено на державне регулювання. Правила поведінки (стандарти) створюються самими представниками відповідного виду економічної діяльності, застосовуються, захищаються та ними ж контролюються. У межах визначених законодавством представниками відповідної галузі господарської діяльності можуть бути створені більш обтяжливі умови та вимоги для діяльності у цій галузі, ніж це передбачено законодавством, однак визначення таких обмежень не повинно виходити за межі наданих їм повноважень відповідно до закону при органах державної влади та органах місцевого самоврядування і представляють інтереси громадян та суб'єктів господарювання, мають право: подавати до регуляторних органів пропозиції про необхідність підготовки проектів регуляторних актів, а також про необхідність їх перегляду; у випадках, передбачених законодавством, брати участь у розробці проектів регуляторних актів та ін.

Найбільш яскраво співрегулювання постає у сфері оціночної діяльності: у відповідному Законі можна знайти низку статей, присвячених співрегулюванню (ст. 9, 14, 15, 16, 19, 20). Наприклад, відповідно до ст. 9 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» від 12.07.2001 № 2658-III до розроблення нормативно-правових актів з оцінки майна Фонд державного майна України залучає інші органи державної влади, саморегулівні організації оцінювачів, найбільш авторитетних оцінювачів, наукові та інші установи.

Згідно із Законом України «Про депозитарну систему України» від 06.07.2012 № 5178-VI на засідання наглядової ради та загальних зборів Центрального депозитарію з правом дорадчого голосу можуть запрошуватися представники саморегулівних організацій професійних учасників фондового ринку, представники Розрахункового центру, клірингових установ та фондових бірж.

Також саморегулювання на ринку фінансових послуг повинне застосовуватися спільно з державним регулюванням з боку регуляторів і в основному на добровільній основі. Проте стосовно окремих видів діяльності, особливо тих, які пов'язані зі здійсненням публічноправових або соціально-значущих функцій, що зазвичай характерно для інфраструктурних організацій (наприклад, реєстратори або спеціалізовані депозитарії, що обслуговують пенсійну систему), застосування механізмів саморегулювання (членство в СРО) повинне стати однією з основних умов для входу на ринок.

Таким чином, розвиток та поглиблення функціонального навантаження саморегулівних організацій є безперечним трендом розвитку організаційно-господарських відносин в національно-економічній системі, а відтак зусилля законодавця мають буди свідомо акцентовані на розвитку відповідної законодавчої бази зважаючи на те, що суспільно-економічна потреба в цьому назріла.

Політична, а, відтак, і законодавча практика країн Європейського Союзу підкреслює корисність функціонування саморегулівних організацій. На основі норм Директива Європейського Парламенту та Ради Європи 2006/114/ЄС останні прирівнюються до органів, які здійснюють додаткові заходи досудових або адміністративних процедур.

Необхідно підкреслити, що саморегулювання це один з ключових інструментів ефективної регуляторної політики. По-перше, це пояснюється недоліками діючої системи державного регулювання, які, своєю чергою, призводять до того, що підприємства витрачають чималі ресурси, щоб забезпечити відповідність застарілим або надто суворим нормам, а держава марнує кошти на підтримку неефективної системи контролю, яка часто має репресивне спрямування негативно впливає на бізнес-клімат. Відтак, механізми саморегулювання господарської діяльності мають отримати детальне законодавче врегулювання в тому числі і з мотивів ефективної регуляторної політики держави.

Відтак, перед законодавцем виникає завдання створення правових основ заснування та функціонування саморегулювних організацій, що мають бути визначені у Господарському кодексі України у окремому, присвяченому саме цьому питанню, розділі, в якому мають міститися, зокрема, правові умови створення та організаційно-правова форма саморегулювних організацій, підстав та процедур делегування державою власних повноважень цим організаціям, скасування цього делегування, створення спеціальних фондів, нормотворча діяльність тощо.

Отже, на базі норм Господарського кодексу України має бути створено спеціальне законодавство України про функціонування саморегулювних організацій у різноманітних сферах господарювання.

Таким чином, особливого значення в процесі розвитку господарського законодавства України набуває проблема саморегулювання діяльності суб'єктів господарювання як альтернатива державному регулюванню та як тренд розвитку господарського законодавства і як інструмент розбудови сучасних, конкурентних, економічних відносин. Подальший розвиток законодавства про саморегульовану діяльність вимагає визначення: соціоекономічних умов запровадження в пізніх сегментах сфери господарювання та для різних за типом суб'єктів господарської діяльності; необхідність детального нормативно-правового забезпечення організаційно-господарських механізмів функціонування саморегульованих організацій – як господарської організації та водночас як суб'єкта організаційно-господарських повноважень; стимулювання їх активності до рівня, що є перед умовою делегування організаційно-господарських повноважень з боку відповідних органів держави.

Підсумовуючи викладене, необхідно наголосити, по-перше, на тому, що інститут саморегульованих організацій і делегування останньому з боку держави регуляторних повноважень давно стало практикою інституційного забезпечення функціонування ринків у розвинених країнах. Особливо країнах англосаксонського права. Відповідна практика існує багато десятиків років, зокрема на ринках фінансових послуг.

По-друге, саморегулювання запроваджується і за законодавством України під впливом як зарубіжних стандартів організаційно-правового забезпечення господарських відносин, так і під тиском внутрішньонаціональних чинників, але на даному етапі переважно в декларативному плані. Так, законодавець закріплює саму можливість створення на тих чи інших ринках механізмів саморегулювання шляхом створення відповідних саморегульованих організацій, фіксує їх окремі функціональні завдання, однак щодо механізму практичної. Стосовно управління, делегування їм повноважень у сфері державного регулювання від відповідних органів державної влади зауважимо, що все це є великою проблемою, тобто у цьому питанні є прогалини.

По-третє, саморегульована діяльність в принципі створює симбіоз такого механізму реалізації приватних інтересів за умови забезпечення публічних інтересів. Саморегульована діяльність створює особливу форму реалізації правового господарського порядку в якій водночас поєднання і стихія ринкової саморегуляції, а з іншого боку вольове регулювання господарської діяльності з метою забезпечення публічних інтересів.

Відтак, правовий господарський порядок, який визначено у ст. 5 ГК України, складається не з двох, а з трьох елементів, де його синтетичною формою є саморегульована діяльність суб'єктів господарювання, об'єднаних у межах саморегульованих організацій.

По-четверте, правове забезпечення широкого розвитку саморегульованої діяльності на різноманітних ринках (у сфері виробництва, реалізації) є вимогою часу й потенційно ефективною формою функціонування ринків товарів і послуг, а отже, має стати ключовим трендом господарського законодавства.

Висновки до розділу 3

Вивчивши думки науковців і розглянувши положення нормативних актів, стратегій, можна зробити такі висновки.

1. При формуванні нормативно-правового регулювання економічна політика має досить важливе значення для таких галузей права, як господарське, аграрне, екологічне. Це пов'язано із комплексною природою згаданих галузей і наявністю в їх генезі потужних публічних інтересів, що формалізуються на рівні документів економічної політики держави та її окремих напрямів й обов'язково мають трансформуватися в систему правових засобів у відповідних нормативно-правових актах. Однак завдання й засоби проведення економічної політики знаходять відображення не тільки в умовно публічно-правовому компоненті такого комплексного формування (організаційно-господарський блок), а й умовно приватно-правовому (блок господарсько-виробничих відносин), адже з'являються нові об'єкти господарського обігу із власною специфікою оборотоздатності, новітні правові форми реалізації договірних відносин, нові юридичні факти їх виникнення й припинення.

2. Ключовою проблемою в цьому контексті є впровадження нової методології розроблення концептуальних і програмних документів держави, які мають отримати обов'язковий детальний та обґрунтований план законопроектних робіт з виконання завдань економічної політики держави. Відповідна методологія має бути розроблена задля «стандартизації» вимог до змісту й характеру цілої категорії державних документів програмного характеру – концепцій, стратегій, програм розвитку тощо. Отже, принциповим і головним є, по-перше, створення «трансформатору» перекладу економічних (суспільно-економічних) завдань на мову юридичних інструментів, по-друге, формування чіткої алгоритм законодавчих акцій з удосконалення чинного законодавства й приведення його інструментальної бази у відповідність до сучасних суспільно-економічних вимог.

3. Відтак, Концепція сталого розвитку – концепція сучасного суспільно-економічного розвитку країни і суспільства та носить безальтернативний характер. Таким чином, вона виступає певною матрицею відповідного програмування (мова йде про політику та соціальну політику). Водночас вона являє собою вихідні положення в сфері загальнодержавного забезпечення і введення екологізації в сферу економіки, створення так званої «зеленої» економіки.

4. Проблема економічної безпеки в сучасних умовах розвитку набуває все більшого значення у зв'язку із функціонуванням в національній економічній системі цілих сегментів тіньової та відверто кримінальної економіки. Дані сфери та їх кримінально-корупційні механізми достатньо висвітлені у масмедіа, зокрема, щодо видобування бурштину, заготівель деревини, виробництва алкогольної продукції тощо.

Необхідно констатувати, що кримінального характеру часто набуває діяльність цілих суб'єктів організаційно-господарського впливу, де кримінальний компонент в їх функціонуванні отримує постійний та системний характер. Загальний стан речей є проблемою не тільки на рівні функціонування державного апарату, але і питання цілей та змісту господарського законодавства України.

5. Інститут саморегулівних організацій і делегування останньому з боку держави регуляторних повноважень давно стало практикою інституційного забезпечення функціонування ринків у розвинених країнах. Особливо країнах англосаксонського права. Відповідна практика існує багато десятиків років, зокрема на ринках фінансових послуг.

6. Саморегулювання запроваджується і за законодавством України під впливом як зарубіжних стандартів організаційно-правового забезпечення господарських відносин, так і під тиском внутрішньонаціональних чинників, але на даному етапі переважно в декларативному плані. Так, законодавець закріплює саму можливість створення на тих чи інших ринках механізмів саморегулювання шляхом створення відповідних саморегулівних організацій, фіксує їх окремі функціональні завдання, однак щодо механізму практичної. Стосовно управління, делегування їм повноважень у сфері державного регулювання від відповідних органів державної влади зауважимо, що все це є великою проблемою, тобто у цьому питанні є прогалини.

7. Саморегулівна діяльність в принципі створює симбіоз такого механізму реалізації приватних інтересів за умови забезпечення публічних інтересів. Саморегулівна діяльність створює особливу форму реалізації правового господарського порядку в який водночас поєднання і стихія ринкової саморегуляції, а з іншого боку вольове регулювання господарської діяльності з метою забезпечення публічних інтересів.

Відтак, правовий господарський порядок, який визначено у ст. 5 ГК України, складається не з двох, а з трьох елементів, де його синтетичною формою є саморегулівна діяльність суб'єктів господарювання, об'єднаних у межах саморегулівних організацій.

8. Правове забезпечення широкого розвитку саморегулівної діяльності на різноманітних ринках (у сфері виробництва, реалізації) є вимогою часу й потенційно ефективною формою функціонування ринків товарів і послуг, а отже, має стати ключовим трендом господарського законодавства.

РОЗДІЛ 4

ГОСПОДАРСЬКЕ ЗАКОНОДАВСТВО В МАСШТАБІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

4. 1. Сфера економічних відносин у системі законодавчого регулювання

Ринкові перетворення в Україні зумовили формування якісно нового ставлення до законодавчого забезпечення функціонування економічної системи. Так, нині під нею в літературі розуміється структура і організація взаємодії суб'єктів і учасників економічних відносин, спрямованої на виробництво товарів і послуг, їх обмін, розподіл результатів економічної діяльності й споживання, необхідне для відтворення, розвитку та задоволення інших потреб [1].

Виходячи з цього, забезпечення оптимального правового регулювання суспільно-економічних відносин – дуже актуальна проблема не лише сучасного соціально-економічного, а й суспільно-політичного життя держави. З огляду на це, як нами вже неодноразово наголошувалося, економіка України вимагає структурних змін, якнайшвидших зрушень у напрямі формування соціально орієнтованої ринкової економіки, що, у свою чергу, сприятиме розвитку і зростанню, у тому числі і добробуту населення. У попередніх розділах нами вже доведено, що складна й комплексна природа господарських відносин, складовими яких є і господарсько-виробничі, і організаційно-господарські, і внутрішньогосподарські, як об'єкта правового регулювання потребує віднайдення механізмів правового регулювання, що,

звісно, надзвичайно складно, бо вони скомпоновані з різних за правовою природою правових засобів і методів регулювання. Однак, як нами доведено, систематизація економічних відносин як сфери правового регулювання і джерел законодавства відбувається не за приналежністю відносин до приватних або публічних, а саме за критерієм приналежності відносин до тієї чи іншої сфери економічної діяльності або до того чи іншого функціонального механізму ринкової організації економічного життя як такого. Отже, економічні відносини можуть отримати правове найменування за системою джерел, розподілених на комплекси за предметним й функціональним критерієм.

Створення чіткої топографії таких комплексів у системі економічних відносин дозволяє вийти на систему джерел економічного законодавства, спрогнозувати напрями його подальшого розвитку, серед яких поглиблення кодифікацій законодавства, визначення чітких меж розподілу окремих галузей законодавства в названій сфері, а також формування джерел міжгалузевого характеру.

У контексті сказаного зауважимо, що вагомий внесок в аналіз природи економічних відносин, доведення необхідності правового забезпечення реалізації даних відносин, а також вивчення ролі і значення систематизаційних, глобалізаційних та інтеграційних процесів в оновленні джерел економічного права зробили видатні науковці-господарники такі, як: В. К. Мамутов, О. М. Вінник, Д. В. Задихайло, Г. Л. Знаменський. Крім того, розвиток науки господарського права був у полі зору П. Г. Скрипник, В. А. Устименко тощо. Проте згадані науковці не приділили достатньої уваги саме виробленню системного погляду на формування природи економічних відносин, а також стратегії формування сучасного правового забезпечення цих відносин, функціонування економічної системи відповідно до специфічної природи саме економічних відносин. Відтак, неабиякого значення набуває проведення глибинного дослідження змісту нормотворчої діяльності у сфері економічного права, різноманітних підходів до правового регулювання в Україні й закордонних країнах.

Пристаюючи до розгляду питання, зауважимо, що в основі розвитку людського суспільства лежить виробництво матеріальних і духовних благ, інших цінностей, бо завдяки сприйняттю їх у цілісності й сукупності створюються умови життєдіяльності людини. Будь-яке суспільство, особливо сучасне, найрозвиненіше,

являє собою соціальну систему чи складно організовану впорядковану цілісність, що включає окремих індивідів і соціальні спільноти, об'єднані різноманітними зв'язками і взаємовідносинами, специфічними за своєю природою. Сформована у ХХ ст. світова система ринкової економіки – саме така складна й організована впорядкована цілісність [8], яка поєднує як публічні, так і приватні інтереси, а також управління останніми, а вже через них – з метою побудови соціально орієнтованої ринкової економіки за допомогою правових методів. Отже, як наголошують науковці, нині: «головною метою ... трансформації є... забезпечення оптимальної рівноваги між свободою, зокрема економічною, з одного боку, та юридичною рівністю та соціальною справедливістю – з іншого.

Однак врахувати і забезпечити задоволення всіх категорій інтересів у економічній сфері в ідеальному їх співвідношенні нікому ніколи не вдавалося. Як наслідок, постійно виникають конфлікти інтересів різних осіб у процесі їх зіткнення, які поділяють на протилежні, конкуруючі, ворожі. Проте придушення конфлікту інтересів веде до негативних наслідків, навіть до соціальних катаклізмів. Виходячи з цього, дуже важливим, на думку С. С. Алексеєва, є прогнозування конфлікту інтересів, їх попередження, забезпечення їх вирішення за допомогою цивілізованих засобів, насамперед правових механізмів, задля досягнення оптимального функціонування економічної системи, за якого досягається синергічний (додатковий) ефект від взаємодії її елементів [1]. Зупинимось на цьому детальніше.

Як відомо, приватні економічні відносини забезпечують задоволення приватних інтересів, автономію й ініціативу приватних власників і об'єднань приватних осіб в: їх майновій діяльності, особистих стосунках; а публічні – це відносини у сфері задоволення публічних (державних, суспільних) економічних інтересів за допомогою переважно імперативного методу регулювання. Звідси, категорії «публічний інтерес» і «приватний інтерес» у економіці є важливими елементами системи економіко-соціальних цінностей. Як і в часи Стародавнього Риму, нині публічні інтереси пов'язують з публічним правом як однією із складових (разом із приватним правом) права в цілому, не завжди зважаючи на те, що стосовно інтересу право є похідним, оскільки виражає і захищає його притаманними йому засобами і способами [6]. Так, за твердженням римського юриста Ульпіана, презентованим у Дигестах Юстиніана, «вивчення права розпадається на два

положення: публічне і приватне (право). Публічне право, яке належить до положення Римської держави, приватне, що стосується користі окремих осіб; існує корисне в суспільному відношенні і корисне у приватному відношенні» [35].

Необхідно підкреслити, що класифікація відносин і права на приватне та публічне – це ні поділ на галузі права; а розрізнення норм за відповідною ознакою, щодо якої існують ці складові у будь-яких галузях реального законодавства. Звідси, стосовно норм публічного й приватного права вкажемо, що вони у тій чи іншій мірі поєднуються в кожній правовій економічній системі.

Як уявляється, для збалансованого правового регулювання економічних відносин важливо знайти таку комбінацію різноманітних норм (імперативних, диспозитивних, забороняючих, дозвільних тощо), яка забезпечувала б ефективне регулювання, вплив на його предмет із метою впорядкування економічних відносин [23]. Звісно, за роки існування юриспруденція зазнала багатьох варіацій законодавчого забезпечення останніх, а при цьому, як показує досвід, зіштовхувалися саме вказані дві економіко-правові сфери – приватні економічні й публічні економічні правовідносини: 1) цивільне, торгове та адміністративно-господарське, податкове законодавство; 2) цивільне, комерційне, з одного боку, й адміністративно-господарське, податкове законодавство – з другого. Однак намагання вчених різних часів провести чітку межу між економіко-правовими публічними й приватними економічними інтересами не дали бажаного результату.

Спробуємо з'ясувати, чому? По-перше, уже сьогодні можна стверджувати, що економічна географія глобалізаційних процесів досягла свого світового максимуму. Це означає, що циклічні процеси економічного розвитку, які раніше проявляли себе лише в межах національних економік, або їх регіональної локалізації, сьогодні набули загальносвітового масштабу [26].

По-друге, сучасні економічні процеси доцільно розподіляти на макро- (від др.грец. *μακρός* – великий) і мікро- (від др. грец. *μικρός* – маленький) рівні. Мікроекономічні відносини – це економічні відносини на рівні окремих економічних суб'єктів чи механізми функціонування конкретних ринків; макроекономічні відносини – це поведінка народного господарства як єдиного цілого в контексті аналізу глобальних ринків та їх взаємозв'язків. Даним відносинам характерні такі риси, як стійкість, правова неузгодженість між собою, правова

інтеграція макрорівня в мікрорівень тощо. Звідси випливає, що механізму змістовної, навіть дефінітивної, конвергенції різногалузевого нормативного матеріалу в інтересах системного законодавчого забезпечення сфери економічних відносин як таких не створено [32].

На наше переконання, якщо брати економічні правовідносини на мікрорівні, то вони є методологічно досить розробленими з точки зору співвідношення правових засобів і визначення конфігурацій компромісу між приватними як такими і між приватними й публічними інтересами. У свою чергу, відносини мікрорівневого порядку залишаються дуже залежними від першоджерела – життєздатної та економічної моделі суспільного розвитку. Відтак, виникає необхідність створення правового механізму регулювання макроекономічних процесів і встановлення щодо нього принципових вихідних положень, що базуються на суспільно-економічних цінностях/спираються на суспільно-економічні цінності. За таких умов сам економічний алгоритм такого регулювання має бути соціально орієнтованим і залишатися у системі сприйнятих суспільством аксіологічних координат.

Варто додати, що нині в країні відсутня узгодженість відносин на мікро- і макрорівнях, а окреме гармонічне функціонування економічної політики всередині держави не дає гарантованого економічного балансу на макрорівні. Особливої актуалізації остання теза набуває з огляду на наявність суспільно-політичної загостреності через нерозробленість відповідного комплексу суспільних відносин, що зумовлює необхідність формування самостійної і виваженої політики держави в цій сфері, а це, у свою чергу, вимагає активізації управлінського впливу держави на певний об'єкт управління. Можливо, сьогодні вказана проблема не набула необхідного рівня її свідомої актуалізації з тим, щоб під час організації законотворчих робіт створити комплексний міжгалузевий нормативний модуль «Макроекономічне право» [35].

Убачається, що практичний сенс подібних або інших модулів інтеграції – систематизації різногалузевого нормативно-правового матеріалу полягає саме в досягненні цільової гармонізації регулювання складних, гетерогенних за природою, але цілісних і відносно автономних суспільних відносин, об'єднаних межами окремого суспільно значущого макрооб'єкта. Для цього перш за все необхідно забезпечити системну взаємодію названих різногалузевих механізмів за допомогою визначеного і спільного для них правового впливу [42].

Необхідно також додати, що економічним процесам і взаємовідносинам властиві не лише уніфікація, спеціалізація, а і подальша інтеграція, оскільки структурні ланки, що утворюють економічну систему, як нами вже зазначалося, за своїм змістом неоднорідні, бо поєднують у собі загальні й специфічні, головні й похідні, нові і старі, перехідні й допоміжні економічні форми, кожна з яких функціонує на основі спільної для всієї системи і разом із тим власної логіки розвитку. Усе це актуалізується з огляду на те, що в сучасних економічних умовах, тобто за ринкової економіки, усі елементи економічної системи характеризуються динамізмом, мінливістю, суперечністю розвитку і впорядковані в ієрархію економічної системи, в якій має панувати стан цілісності й правової організованості.

Наприклад, процес диференціації включає її предметний галузевий, підгалузевий та інституційний рівень, покликаний забезпечити більш точне, адресне, урешті-решт, диференційоване у мікрорівневому масштабі економічних відносин, правове регулювання.

Звідси випливає необхідність розглянути синтетичний предмет регулювання економічних відносин – галузеві комплекси (електроенергетичний, телекомунікаційний комплекси, транспорт тощо) як єдині механізми зі своєю специфікацією приватних і публічних інтересів. Саме економічні відносини на макро- і мікрорівнях у окремих галузевих комплексах є достатньо протилежними. Яскравим прикладом є телекомунікаційний комплекс, який, безперечно, виступає макрооб'єктом управлінського й правового впливу з боку держави, адже в єдиному комплексі мають узгоджено функціонувати всі елементи – інститути, підгалузі, галузі і навіть галузі законодавства, що регулюють діяльність на ринках мобільного зв'язку, Інтернету, телебачення, радіомовлення тощо. І якщо на мікрорівні регулювання даних економічних відносин може бути досить автоматизованим і автономним одне від одного, то макроекономічне регулювання вимагає єдності, узгодженості, систематизованості, адже у ринковій економіці виникає потреба у стимулюванні приватної ініціативи і використанні зважених засобів державного регулювання, тобто забезпечення задоволення приватного й публічного інтересів щодо кожного окремого галузевого комплексу. Однак досконала правова визначеність на кожному з цих економічних ринків відсутня як на макрорівні, так і на рівні окремих держав. Одним із факторів цього є динамізм даних економічних

відносин, зумовлений розвитком технічних пристроїв, а з ним і дуже швидкими інтеграційними процесами у цій сфері.

Відтак, за допомогою регулятивного потенціалу названих галузей, кожної окремо, але взятих у сукупності, має складатися загальна картина правового забезпечення статистики й динаміки, мікро- і макрорівневій функціонування економічної системи суспільства – системи економічних відносин [26].

Таким чином, призначення інтеграції економічних відносин і супутнього їм нормативно-правового матеріалу, незважаючи навіть на предметно-галузеве його розмежування, полягає в забезпеченні системного, потенційно стратегічного характеру економічних відносин і відповідного правового регулювання, створенні єдиних функціональних за своїм об'єктом нормативно-правових комплексів, зокрема, інвестиційного та інноваційного права. Даній інтеграції кореспондує певна функціональна макрооб'єктна система суспільних відносин, що вже сьогодні впливають на процеси створення нових галузей законодавства, наприклад, інноваційного.

Особливої актуалізації такі функціональні комплекси набувають із позицій/у контексті віднайдення механізму інтеграції різногалузевих за своєю природою нормативних джерел за умов наявності суспільно-політичної необхідності розроблення самостійної й виразної економічної політики держави в тій чи іншій сфері. У свою чергу, реалізація сформованих відносин і прийняття спеціалізованих функціональних джерел вимагають активізації управлінського впливу держави й чіткої економіко-політичної стратегії чи курсу законодавчого забезпечення відповідного об'єкта управління.

Спираючись на наведене, можемо констатувати, що нині процеси синтезу нормативно-правового матеріалу з метою забезпечення функціонування визначених макроекономічних об'єктів, зокрема, функціональних інститутів ринкової економіки, відбуваються в межах як національного, так і міжнародного законодавств. Така інтегративна уніфікація частково є стихійною, а частково спрямованою на розвитку національних законодавчих систем шляхом впливу більш розвинених на відсталі. Цей процес можна проілюструвати на прикладі господарсько-правового забезпечення відносин корпоративного управління, адже стандарти корпоративного управління і джерела їх законодавчого забезпечення, зокрема у США, завдяки прагненню до уніфікації все більш проникають до

законодавств інших країн. У вітчизняній нормативній базі яскравим прикладом є Закон України «Про акціонерні товариства».

Структура, складна природа, різна функціональна спрямованість економічних відносин, а також задоволення приватних і національних інтересів потребують всебічного правового систематизованого погляду щодо їх функціонування. Вироблення єдиної економічної глобалізаційної політики щодо створення, використання на практиці і саме систематизації економіко-правових джерел в єдиний правовий ланцюг, а також встановлення єдиних критеріїв і рівнів впливу на приватні й публічні інтереси забезпечать поступовий розвиток всіх економічних галузевих комплексів як національних, так і світових.

Слід також зазначити, що проблема економічних відносин полягає саме і в динаміці інтеграційних процесів як в її функціональних комплексах, так і в галузевих, що робить неможливим всебічне регламентування їх тільки за допомогою законодавчого забезпечення, а отже, постає питання щодо доцільності проведення всебічного аналізу інших правових регуляторів, спираючись на приписи яких можливо було б забезпечити функціонування у правовому полі тих економічних відносин, які законодавчо не забезпечені. Як уявляється, такими регулятивними модулями мають стати: правові звичаї, міжнародні договори, господарсько-правова доктрина в цілому.

При цьому варто пам'ятати, що виникнення, функціонування й правове регулювання економічних відносин виключно у правовому полі контролюється з різних боків конкретними галузями права і відповідними їм джерелами, як на мікро-, так і на макрорівні. До цих галузей необхідно віднести господарське, адміністративне, трудове, екологічне, фінансове, аграрне, міжнародне приватне та публічне право тощо.

Разом із тим складність здійснення предметного регулювання тих чи інших економічних відносин завдяки єдиному галузево-правовому підходу викликана інтеграційними процесами у праві і появою нових міжгалузевих правових комплексів, наприклад, екологічного господарювання. Враховуючи наведене, слід констатувати, що систематизація джерел, нормами яких регулюються економічні відносини, має об'єднати відповідні господарські, аграрні, фінансові, трудові, соціально-забезпечувальні інститути саме за допомогою такого процесу, як уніфікація. Звідси і виникає потреба у створенні єдиного нормативно-правового

акта, який взяв би на себе функцію забезпечення уніфікованого процесу в економічних відносинах. Для цього, в першу чергу, і було створено Господарський кодекс України.

Відтак, характер сучасного господарського законодавства України, його аутентичність і місце в системі права й законодавства можуть бути репрезентовані, враховуючи наступні його сутнісні властивості, а саме:

а) комбінування приватних і публічних інтересів в напрямі функціонування цілісних господарсько-правових механізмів як процес інтеграції різнорідного за правовою природою нормативного матеріалу, об'єднаного метою створення комплексного, цілісного й ефективного правового режиму здійснення господарської діяльності. Синергія об'єднання організаційно-господарських і господарсько-виробничих засобів правового унормування щодо діяльності суб'єкта господарювання є ключовим чинником феномену господарсько-правового регулювання, основним завданням якого є створення єдиного синтетичного правового механізму гармонізації публічних і приватних економічних суспільних інтересів в сфері господарювання;

б) ключовим об'єктом господарсько-правового регулювання є власне господарська діяльність суб'єкта, але узята в системі координат функціонування ринку як визначеної форми економічної координації системи відносин, в якій сфокусовано увагу на діяльності суб'єкта господарювання, узятої в контексті цілої низки типів господарсько-правових відносин, що виникають водночас, зокрема, із контрагентами, інвесторами, споживачами, суб'єктами організаційно-господарських повноважень в режимі свободи підприємництва, свободи конкуренції, свободи ціноутворення та економічного плюралізму;

в) наявність прямого зв'язку з економічною політикою держави, де господарсько-правові засоби впливу на сферу господарювання виступають основним інструментальним арсеналом досягнення цілей економічної політики в умовах правової держави. Господарсько-правовий інструментарій в цьому контексті має забезпечити високу трансформаційну властивість перетворення економічних завдань у правові форми реалізації господарських відносин;

г) об'єктом правового впливу з боку держави можуть виступати як безпосередня господарська діяльність суб'єкта господарювання, так і

макроекономічні умови функціонування ринків товарів та послуг в загальнонаціональному, секторально-галузевому та територіальному вимірах;

д) суттєвий розрив між змістом сучасних господарських відносин та динамікою їх реального правового забезпечення в аспекті як удосконалення чинних законодавчих актів, так і подолання численних та інших дефектів в законодавчому регулюванні, що не отримали предметного забезпечення.

Однак стан конституційно-правової урегульованості економічних відносин є незадовільним і несистематизованим, а тому не має потенціалу для виконання зазначеного завдання.

Слід зазначити, що за своїм функціоналом призначенням саме конституційні норми повинні стати узагальнюючим механізмом правового регулювання економічних відносин, який, у свою чергу, мав би галузеву диференціацію на господарсько-правову і цивільно-правову тощо. На галузевих рівнях предмети правового регулювання повинні органічно інтегруватися в економічне право.

У цілому контексті слід підтримати висловлені у літературі пропозиції щодо передбачення в Основному Законі окремого підрозділу «Економічна система».

Необхідно підкреслити і наступне: принциповим недоліком сучасного господарського законодавства в частині його структурування та ефективності слід визначити рівень – конституційно-правового забезпечення змісту нормативно-правового регулювання господарських відносин в Україні. Слід констатувати неприпустимо слабкий системно-структурний зв'язок між нормами конституційно-правового та суто господарсько-правового регулювання, численні прогалини конституційно-правового закріплення, зокрема таких важливих для сфери господарської діяльності типів правовідносин як програмна діяльність держави, підстави та засоби державного регулювання, антикризові господарські повноваження держави, конституційна суб'єктність учасників господарських відносин, публічно-приватне партнерство, спеціальні режими господарювання, свобода підприємництва, корпоративні та інвестиційні права, державний сектор економіки, питання економічної безпеки, економічна влада та механізм її розподілу, економічне народовладдя, тощо.

4. 2. Структурування сфери економічних відносин як передумова систематизації господарського законодавства

Сфера господарювання, в якій мають поєднуватися суто ринкові механізми із вимогою соціального спрямування економіки, потребує структурного аналізу останньої та встановлення такого законодавчого регулювання економічних відносин, що спроможне забезпечити гармонізований розвиток національної економіки, а також урегулювати приватні та публічні інтереси.

Отже, питання структурування національної економіки базується на основних теоретичних та методологічних положеннях економічної науки, а саме на теорії секторальної структури, започаткована К. Кларком [14], яка трактувалася поділом на три сектори – первинний (сільське господарство), вторинний (промисловість), третинний (сфера послуг); а згодом в ході динамічних еволюційних змін у економіці складається з п'яти і більше секторів. Адже, структура національної економіки, яка відображала макроекономічні пропорції в процесі економічного розвитку, динамічно еволюціонувала і модифікувалась. По-друге, в Україні здійснюються заміна однієї системи іншою, а звідси в деяких в деяких структурних підрозділах промисловості на національному рівні руйнувалася система виробництва замкнутого циклу – добування чи розробки, обробки чи виготовлення, до завершального продукту; а, відтак, рух від одного технологічного укладу до іншого, а з ним і рух національної економічної системи до постіндустріального суспільства. Внаслідок цього виникає ціла низка проблем, пов'язаних із структуруванням національної економіки і законодавчим забезпеченням задля її правового функціонування. Таким чином, динамізм структурних змін в реальній економіці є базовим чинником динаміки структурних змін в предметі господарського права і головним чином – законодавства.

Звідси, сучасний структурний розвиток української економіки, в тому числі її виробнича сфера, потребує ґрунтовного аналізу в контексті збалансованості структурних пропорцій та задіяння відповідних механізмів законодавчої регуляції задля сталого розвитку країни, протистояння зовнішнім негативним дестабілізаційним впливам, підвищення конкурентного промислового комплексу країни на світовому ринку.

Треба зазначити, що важливий здобуток в аналіз природи економічних відносин, необхідності правового забезпечення щодо реалізації даних відносин, а також ролі систематизаційних, глобалізаційних та інтеграційних процесів щодо джерел економічного права зробили російські вчені, а саме: В. В. Безбах, М. Н. Кузнецов, М. Г. Масевич, М. П. Мозольний, В. Г. Ульяновцев тощо.

Наприкінці ХХ - початку ХХІ сторіччя українська економіка (як і суспільство у цілому) відчула два послідовних потрясіння, своєрідні суспільно-економічні «тектонічні зсуви» – внутрішній та зовнішній. Внутрішній «зсув» був пов'язаний із крахом планової системи господарювання на тлі розпаду СРСР інформуванням ринкової моделі економіки, а зовнішній – із впливом глобалізації в процесі зростання відкритості економіки. [1]

Таким чином, у сучасних умовах ринкової економіки структура економічного простору суттєво ускладнилась саме відповідно до її елементів, внаслідок суперечливої дії сукупності багатьох чинників. У зв'язку із чим, класифікацію сегментів національної економічної системи можна репрезентувати у наступному вигляді: 1) на внутрішні (адміністративно-територіальний поділ, рівень інституційної впорядкованості економічної системи, рівень її відкритості), та зовнішні (глобалізація, діяльність транснаціональних корпорацій та міжнародних економічних інститутів), а також проміжні фактори (структура національної економіки, рівень розвитку інформаційних та телекомунікаційних мереж), враховуючи їх співвідношення та взаємний вплив на різних етапах розвитку економічного простору; 2) макрорівень (рівень агрегативних показників стану економічної системи в масштабах світового господарства, національного господарства країни, секторів економіки) та мікрорівень (рівень розгляду економічних відносин в масштабах її окремих правовідносин між суб'єктами); 3) предметного чи інституційного (галузі, сектори, кластери) та функціонального (що забезпечують умови функціонування ринку, наприклад, інвестиційного, інноваційного тощо); 4) організаційно-господарські (відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю), господарсько-виробничі (майнові та інші відносини, що виникають між суб'єктами господарювання під час безпосереднього здійснення господарської діяльності) та

внутрішньогосподарські відносини (відносини, що встановлюються між структурними підрозділами суб'єкта господарювання, та відносини суб'єкта господарювання з його структурними підрозділами); 5) національного капіталу (національний товаровиробник, казенне підприємство, державне комерційне підприємство тощо) та іноземного капіталу (іноземний інвестор, транснаціональні корпорації тощо); 7) стійкі (машинобудування, електроенергетичний комплекс тощо) та комплексні чи стикові (екологічне підприємство, природоресурсне тощо) тощо.

Зазначена класифікація сегментів національної економіки свідчить про те, що у сучасних умовах значно підвищилась роль неекономічних, у тому числі інституційних, чинників економічного зростання. Тому постає нагальна потреба у розширенні категоріального ряду у систематизації економічних відносин та встановлення ключового критерію систематизації економічних елементів, щодо якого можливе упорядковане систематизування національного законодавства для регулювання останніх.

Як уявляється доцільним, то за систематизаційну модель чи головні систематизаційні елементи класифікації економічного простору щодо яких ґрунтується національне економічне законодавство здійснюється щодо декількох структурних критеріїв, а саме: 1. Предметного чи інституційного: вид; основний об'єкт – предмет ринкової реалізації: товари та послуги; 2. Функціонального – послуги, які у більшості носять не інструментальний характер, а саме функціональний – забезпечують ринкову саморегуляцію. Щодо предметного критерію, то його ілюструє саме галузеві комплекси як такі, бо розподіл на галузі відбувається відповідно до секторів економіки і являють собою у ринковій економіці цілісну систему макроекономічних комплексів, складових частин і зв'язків між ними.

Щодо предметного критерію, то відповідно вимог, що існують до нього, то доцільно буде застосовувати класифікацію, яка відповідає цілісним системам галузевого характеру, тобто галузевим комплексам: телекомунікаційного, електроенергетичного, медичного, морегосподарчого тощо. Наприклад, рибне господарство України (вид) як галузевий комплекс економіки, головним завданнями якої є вивчення, охорона, відтворення, вирощування, використання водних

біоресурсів (товар), їх вилучення (добування, вилов, збирання), реалізація та перероблення з метою отримання харчової, технічної, кормової, медичної та іншої продукції (предмет ринкової реалізації) , а також забезпечення безпеки мореплавства суден флоту рибної промисловості [2].

Слід зауважити, що кожен галузевий комплекс має свою унікальну інфраструктуру, яка функціонує як на мікро, так і на макрорівні. Прикладом може слугувати електроенергетичний комплекс, у якого на макрорівні інфраструктура охоплює складну систему двосторонніх і багатосторонніх міждержавних взаємовідносин, правових механізмів і організаційних структур, що забезпечують видобуток, транспортування енергоресурсів, формування їх ринків, включаючи ціноутворення та питання енергетичної безпеки.[3] Отже, функціонування електроенергетичної системи на макрорівні, як такої, виявляє впливи на стан усієї економічної кон'юнктури і таких її чинниках, як, наприклад, ціна на електроенергію. На мікрорівні – це і генеруючі компанії, обленерго, централізоване диспетчерське управління, лінії електропередачі, монополізований державною оптовий ринок – «Енергоринок», Національна комісія регулювання енергетики України тощо.[4] Також, необхідно зазначити, що існують такі сектори економіки, функціонування яких необхідне тільки для задоволення попиту на національному чи локальному рівні, тобто на мікрорівні. Наприклад, ПРАТ «Хлебозавод «Салтовский», який виготовляє продукти харчування задля задоволення попиту населення Харківської області та деяких суміжних областей чи ТОВ «Дружківський фарфоровий завод» випускає такого рівня продукцію, що рівень якості останньої відповідає тільки національним показникам стандартів рівня якості.

Відтак, галузеві комплекси, які класифікуються відповідно до предметного критерію і функціонують як у національному, так і у глобальному економічному вимірі мають відповідно забезпечуватись законодавчо-регулятивним комплексом норм, відповідних щодо кожного окремого комплексу. Наприклад, як визначає В. М. Пашков медичний комплекс повинен забезпечуватись відповідним предметним законодавством, оскільки, медична діяльність є сукупністю різної складності суспільних відносин, які, завдяки урегульованості нормами права, набувають характеру правових відносин; в нашому випадку специфічною ознакою таких відносин є те, що вони існують і розвиваються переважно з приводу особистих

немайнових благ людини – життя і здоров'я, а взаємовідносини лікаря і пацієнта є лише різновидом правових відносин, обидва учасники яких є носіями суб'єктивних прав і юридичних обов'язків [5]. Враховуючи це, надання медичної допомоги є комплексною системою, в якій знайшли відображення передбачені законодавством права громадян, як пацієнтів, так і лікарів, які надають таку допомогу. [6] Однак, і законодавча політика, і, взагалі, система відносин у медичному комплексі являють собою макрооб'єкти правового впливу, оскільки функціонування даної галузі відбувається не лише на мікрорівні. Даний процес є характерним для більшості галузевих комплексів.

Звичайно, на мікрорівні законодавче регулювання щодо функціонування окремих галузевих комплексів повинно мати індивідуальний характер і, як уявляється, реалізуватися через механізм організаційно-господарських відносин, одним з суб'єктів якого і буде безпосередній суб'єкт господарювання, який має в процесі організації або здійснення власної господарської діяльності (функціонування) забезпечити публічні інтереси.[7] Розглянемо це на прикладі телекомунікаційної галузі, адже в єдиному комплексі узгоджено функціонують суб'єкти телекомунікаційної діяльності – оператори, провайдери тощо, які саме і виступають суб'єктом господарювання, який має в процесі організації або здійснення передачі інформації (власної господарської діяльності (функціонування)) різноманітними каналами зв'язку, устаткування телекомунікаційного обладнання та телемереж, функціонування мобільних компаній та компаній по обслуговуванню мережі Інтернет тощо. Дані суб'єкти господарювання забезпечують публічні інтереси саме передачею інформації. Однак, хоча даний галузевий комплекс на рівні відносин та частково на макрорівні має узгоджений вигляд та на рівні права чинне законодавство багатьма вченими, до них відноситься і автор статті (Остапенко Ю. І.), характеризується як часткове, фрагментарне, незгоджене та структурно не впорядковане.[8] Дані явища говорять про ігнорування публічних інтересів, а привалювання приватних інтересів у цьому секторі економіки, дане явище виникає за причини лобіювань бізнес інтересів мобільних компаній, Інтернет-компаній, телеком-центрів тощо. Другим негативним яскравим прикладом може слугувати фармацевтична галузь. Її специфіка в межах вітчизняної економічної системи полягає в домінуванні в ній «власних» олігархічних промислово-фінансових груп

(недостатньому забезпеченні публічних інтересів), що шляхом монополізації низки галузей та свого впливу на законодавчу політику держави більш-менш успішно спромоглася не допустити іноземні транснаціональні компанії на національний ринок, уникаючи в такий спосіб прямої конкуренції з ними. Між тим, необхідно відзначити, що на фармацевтичному ринку посилюється конкурентна боротьба як українських виробників з імпортерами, так і між вітчизняними виробниками фармацевтичної продукції. [9]

На макрорівні законодавче регулювання будь-якого з галузевих комплексів хоча і має у складі правовідносин суб'єктів господарювання, але кінцевою його метою є мультиплікаційні ефекти, що виявляють себе на макроекономічному рівні через активізацію чи гальмування саме діяльності будь-якого з відповідних комплексів чи структурних частин цих комплексів (господарської діяльності великої кількості суб'єктів господарювання), що не є безпосередніми їх учасниками. [10] Тобто мова йде саме про нормативи, які забезпечують активні відносини між державою та суспільною організацією економічного життя, в яких держава в повній мірі використовує свої права, реалізує владний характер впливу через відповідні норми на суспільні відносини.

Якщо проілюструвати дане судження на прикладі морегосподарського комплексу та відповідно – морської законодавчої політики держави, які безперечно являють собою макрооб'єкти правового впливу з боку держави. [11] Адже в даному єдиному комплексі, узгоджено мають функціонувати правові інститути, підгалузі і навіть галузі законодавства, що регулюють діяльність у сфері морських та річкових перевезень вантажів та пасажирів, суднобудування та судноремонту, рибного господарства, видобування корисних копалин на морському шельфі, рекреаційної та туристичної діяльності, альтернативної енергетики, екологічної безпеки, транспортної портової інфраструктури тощо.[13] І якщо регулювання суспільних відносин на мікрорівні за своєю галузевою приналежністю може залишатися достатньо автономізованим одне від одного, макроекономічне регулювання вимагає від нормативного забезпечення єдності, системності, адже його найвища мета за рахунок використання потенціалу узгодженості між його складовими – досягти загального синергетичного ефекту, наприклад, значної активізації господарської діяльності в усьому морегосподарському комплексі. Адже названий тип

регулювання передбачає застосування і засобів стимулювання приватної ініціативи, приватних інвестицій, засобів державного регулювання, передбачених алгоритмами реалізації державної політики в цій сфері, залучення державних ресурсів шляхом реалізації цільових державних програм, реалізації потенціалу державно-приватного партнерства, а також програмування узгодженого розвитку усіх секторів визначеного господарського комплексу і багато іншого. [12]

Крім того, не може залишитися поза увагою той факт, що сфера морської, телекомунікаційної чи фармацевтичної діяльності, як і будь-який інші галузеві комплекси підпадають до різної галузевої належності. Це і господарське право, адміністративне право, фінансове право, міжнародне право, міжнародне приватне право, міжнародне публічне право тощо. Тобто правове регулювання будь-якої галузевої діяльності на мікрорівні неможливо здійснювати в рамках однієї окремої галузі права. Відтак, доцільним буде використовувати норми комплексної галузі права, але у кінцевому результаті виникає необхідність створення спеціальних галузей (інституційних, предметних) як на мікрорівні, так і на макрорівні для забезпечення необхідною кількістю спеціально адаптованих юридичних норм до того чи іншого галузевого комплексу.

Що ж до функціонального критерію, то послуги, які у більшості носять не інструментальний характер для функціонування саме економічної системи, тобто забезпечує ринкову саморегуляцію за допомогою інвестиційної та інноваційної системи: банківські послуги, послуги страхування, послуги щодо вжиття та використання технологій, послуги з цінними паперами тощо. Вичерпний перелік послуг, які відносяться до функціонального критерію перелічені відповідно саме щодо видам економічної політики у статті 10 Господарського кодексу України: інвестиційної, амортизаційної, цінової, грошово-кредитної тощо. Дані послуги слугують допоміжним зв'язковим каналом для задовільного функціонування збалансованої ринкової системи.

Проблеми структурування економіки, формування ринкової економіки та руху в напрямку до постіндустріального суспільства, в Україні слід розробляти стратегію розвитку, спеціальну виважену економічну концепцію на законодавчому рівні враховуючи теоретичні та практичні напрацювання, які пройшли випробування часом, історією та досвідом. Ігнорування елементарних принципів і

закономірностей структурування національної економіки призводить до глибоких структурних деформацій, які стримують економічний розвиток країни та спричиняють значні соціальні втрати. Підсумовуючи вищевикладене, слід підкреслити, що динаміка структурних змін у реальній економіці є чинником структурних змін в предметі господарського права та законодавства.

Слід визнати, що система економічних відносин ‘: по-перше, складно структурованою, по-друге, активно-динамічною, по-третє, такою, що постійно розвивається, по-четверте, відкритою. У результаті цього розвиток системи економічних відносин призводить до постійних трансформацій, зокрема щодо: а) конфігурації сфери економічної діяльності; б) реструктуризації вже існуючих сфер; в) впливу зовнішніх економічних систем (іноземних та транснаціональних); г) впливу зовнішніх систем не економічного характеру (соціальних, екологічних, політичних тощо).

Разом з тим функціонування економічної системи забезпечує кореспондуюча їй система правового регулювання економічних відносин. Саме тому система правового забезпечення повинна віддзеркалювати (у рамках власного інструментального жанру) процеси, які виникають всередині самої економічної системи). Однак правова система має свою власну структуру напрацьованих галузей права. Кожна з цих галузей має свій предмет регулювання, тому до певної міри структура галузей не співпадає зі структурою економіки і не співпадає із багатоплановим змістом економічних відносин. Економічні відносини не можуть бути зведені до сфери особистих майнових відносин, або тільки до сфери відносин організації і здійснення господарської діяльності.

Комплексна природа сучасних галузей права таких як: господарське, екологічне, аграрне, до певної міри вирішують цю суперечність об’єднуючи в єдиному механізмі різні формати регулювання економічних відносин. Однак, і в цьому випадку охопити неймовірну багатоманітність структури, типів відносин, а головне системоутворюючих внутрішніх взаємозв’язків системи і тим більше – зовнішніх, неймовірно складно навіть із врахуванням потужності методології комплексних галузей. Відтак, не випадково виникають наукові ідеї щодо макроекономічного права.

Слід зауважити, що економічна система й її правовий еквівалент у правовій системі не можуть бути абсолютно тотожними за структурою, засобами, суб'єктивним складом. Тим не менш виникає питання щодо створення узагальненого полігалузевого модуля, який забезпечував би цілісний та умовно всеосяжний правовий вплив на економічну систему як на єдине ціле, а не автономно на окремі її фрагменти. Це особливо важливо для інтересів науки, правового забезпечення функціонування як сфери економічної життєдіяльності суспільства, економічної системи як такої, так і інститутів законотворчої діяльності в згаданій сфері. Законодавство (господарське, природоресурсне, аграрне, фінансове тощо) має бути скоординованим і забезпечувати спільні макроекономічні результати економічного розвитку країни.

4. 3. «Економічне право» як результат макросистематизаційних процесів у системі законодавства: постановка проблеми

Аксіоматичним є положення про тісний діалектичний зв'язок між економічною та правовою системами. Ще у XVIII ст. Адам Сміт розмірковував над економічними наслідками створення «mercantile laws». Поряд зі Смітом й інші філософи вбачали взаємозв'язок між економікою і правом. З цього приводу висловлював свої думки і «батько комунізму» Карл Маркс.

Однак у сучасних умовах проблема відповідності правового забезпечення економічних відносин існуючим формам їх реалізації є складною й багатоаспектною. Передусім це пояснюється глобалізаційними економічними процесами, підвищенням ролі та значення міжнародного публічного економічного та міжнародного приватного права при встановленні й регулюванні зовнішньо-економічних господарських відносин, яким відводиться велика частка у структурі світового та національних ВВП. Отже, формується світове економічне право, що частково може бути репрезентоване концепцією *LEX mercatoria*.

Проте і в системі внутрішнього законодавства країн відбувається актуалізація цілої низки комплексних підгалузей, що мають на меті подолання галузевих бар'єрів у правовому забезпеченні економічних відносин.

Справа полягає в тому, що відносини, які є складовими категорії «економічна система», надзвичайно масштабні і виходять за межі власне господарського, податкового, природоресурсного та інших галузей законодавства.

Важливим фактором і водночас маркером вирішення проблеми міжгалузевих бар'єрів є необхідність проведення державою чіткої й зрозумілої економічної, зокрема, промислової або аграрної політики. Зрозуміло, реалізація положень такої політики відбувається в межах цього масиву відносин в економічній системі, а тому включає в себе комплексне, системне застосування державою правових засобів впливу на поведінку учасників економічних відносин, зокрема суб'єктів господарювання, територіальних громад, працівників, інвесторів, споживачів тощо.

З огляду на це необхідна певна правова уніфікація всього арсеналу різногалузевих правових інструментів. Саме такій постановці питання відповідає спроба сформувавши таку категорію, як економічне право – інтегративний результат автономного розвитку його галузевих складових.

Розгляд цього питання зумовлений відсутністю у понятійному апараті законодавства України термінів «економічна система» та «економічне право». До того ж, у вітчизняному законодавстві не вироблений механізм забезпечення розвитку останнього, який функціонує й успішно діє в сучасних правових системах світу. Тому можемо констатувати, що необхідність адаптації української правової доктрини до європейської системи права полягає саме в правовому забезпеченні функціонування економічної системи нашої держави, адже оформлення економічного права як науки й навчальної дисципліни дозволить вирішити проблему розбіжності економічних і юридичних поглядів, створити цілісну концепцію відносин держави, права та економіки. Доки дана прогалина не ліквідована, тобто залишатимуться нормативно не врегульованими певні аспекти, існуючий концептуальний механізм правового забезпечення економічної системи буде недостатнім. Окрім того, слід узгодити основні положення законодавства щодо врегулювання відповідних відносин із зарубіжними країнами, досягти рівня економічних показників, яких прагне вітчизняна юридична думка і загалом наша держава.

Нині в науковій юридичній літературі почали досліджувати окремі категоріальні поняття, деякі предметні механізми вдосконалення концептуального рівня, що дозволяє вести мову про утвердження розуміння необхідності виокремлення такої правової науки, як економічне право України [1–11]. Багато уваги цьому питанню приділили науковці харківської школи права, зокрема Д. В.

Задихайло, Д. Д. Задихайло, В. С. Мілаш, О. Ф. Скакун, В. А. Устименко та ін. Також ця проблематика входила до кола наукових інтересів представників київської та одеської шкіл (О. М. Вінник, О. П. Подцерковний, В. С. Щербина та ін.)

На пострадянському просторі економічне право досліджували О. Алпатов, Г. Бальсевич, Г. Вельяновський, М. Одінцова, В. Тамбовцев та ін. Однак учені не приділяють достатньої уваги самому понятійному аналізу категорії «економічне право» як окремого правового явища, тобто понятійний апарат залишається поза межами наукових досліджень, не визначено і місце терміна «економічне право» у правовому просторі. Вони, зазвичай, зосереджуються на окремих фрагментах функціонування відносин економічної системи, створюючи необхідний категоріальний апарат для кожного з них.

Варто додати, що часто через певні обставини їх погляди не відповідають сучасним реаліям, адже для динаміки економічних відносин 10 років – великий строк. Таким чином, можна констатувати, що питання інтегративних процесів законодавства з економічних питань, вплив іноземних норм на процеси модернізації національного економічного законодавства і визначення їх ролі в ньому в цілому залишаються ще не визначеними.

Відтак, обґрунтування необхідності законодавчого та правового закріплення поняття «економічне право» як структурного новоутворення в системі законодавства, а також встановлення комплексної природи даного інституту як цілісного правового комплексу – об'єкта в системі права та функціонального впливу держави на нього є однією з найважливіших сучасних наукових завдань господарсько-правової науки.

Окрім цього, в основі механізму розвитку економіки (тобто прогресу) сьогодні лежить запровадження інноваційних технологій п'ятого порядку, що характеризуються інтенсифікацією трансформаційних й усіх інших процесів. З огляду на це людство відчуває, що потенціал прогресу вичерпався, а отже, необхідно знаходити шляхи і ресурси для проведення змін. Уже сам факт того, що економічна система є трансформаційною, дозволяє виділити найбільш очевидну її характеристику – суперечність між інерційністю динаміки соціально-економічних відносин і якісним характером змін, що відбуваються. Взагалі змістом трансформаційної економіки є перетворення системи соціально-економічних

відносин. Змінюються майже всі складові економіки: спосіб координації та підтримки рівноваги, відносини власності, тип відтворення, структура виробництва, інститути і право. Проте якими б суперечливими не були ці зміни, у своїй сукупності вони призвели до того, що економічна система досягла нового, якісно вищого ступеня свого розвитку, що не могло не позначитися на законодавстві. Фактично, трансформаційні процеси можна звести до трьох моментів – лібералізація, приватизація та стабілізація, на що вказують зарубіжні і вітчизняні дослідники. Однак, на наш погляд, такий підхід є хибним.

Звісно, сама економіка безперервно змінюється, реагуючи на нововведення, це і зумовлює динамічний характер, що, у свою чергу, пов'язано з природою виникнення, оновлення самих економічних відносин (іноді їх взаємозамінністю), а також з рівнем і якістю «економічних продуктів» та послуг, прагненням до моделювання та інноваційності засобів промисловості.

А тепер проаналізуємо безпосередньо економічні законодавчі норми.

Встановлено, що вони теж характеризуються динамізмом, але в частині лише понять чи окремих явищ, а не в контексті механізму регулювання економічної системи в цілому. Такий стан справ часто пояснюється певним рівнем розвитку економічних законів з точки зору їх економічної «ефективності», прагненням до соціальної адаптації правового регулювання з урахуванням уподобань економічної «еліти». У той же час необхідною умовою динаміки й успішного розвитку будь-якого з інституційних комплексів у економіці, як у національній (мікросистеми або мікромодулі), так і в міжнародній (макрорівні або макромодулі) правовій економічній системі, є процес інтегрування економічних норм та механізмів, що призведе до стабільного і динамічного поглиблення при встановленні ієрархічно упорядкованої моделі правового регулювання економіки в цілому.

Отже, як бачимо, право та економіка не просто співвідносяться, вони взаємодіють, але до певної міри, адже правове регулювання являє собою встановлену державою правову поведінку суб'єктів економіки, але не торкається при цьому всіх життєвих процесів, оскільки правове регулювання відстає від економічного життя в цілому. У зв'язку з цим сьогодні в правовій науці висловлюється ідея публічно-правового регулювання економіки, хоча деякі вчені ставляться до цього неоднозначно. Важливо й те, що в окремих державах ці ідеї

знайшли своє відображення в економічному праві, яке є відгалуженням конституційного, господарського, цивільного, адміністративного, трудового, екологічного, фінансового права. До речі, українська правова наука відійшла від регулювання економіки навіть у Конституції України, хоча законодавчі норми, які стосуються цієї сфери, на наш погляд, слід було б включити в неї.

По-перше, такий підхід зумовлюється історико-ідеологічними причинами. Тривалий час у нашій державі було відсутнє цілісне правове регулювання економіки, а практика адміністративного втручання державних органів призвела до ототожнення понять «адміністративне» і «державне», до того, що державне регулювання економіки асоціюється з адміністративним свавіллям. Відомо, що після тоталітарної епохи українське суспільство прагне до абсолютизму в лібералізмі, повністю відмовляючись від держави. До речі, ліберальні теорії, які десятиліттями формувалися в розвинених країнах, викликають дискусії й сьогодні. На підтвердження додамо, що в цих країнах тривають суперечки щодо прийняття на віру презумпції невтручання держави в економіку, оскільки держава асоціюється тільки з перешкодами та бюрократією. Утопічність подібних теорій спростовується тим, що ринок існує в державі, основним завданням якої є забезпечення громадянам стабільності і безпеки. З огляду на це навіть найбільш ліберальна теорія не передбачає повного усунення держави і її органів з економіки, а пропонує концепцію мінімальної (ліберальної) регуляції, засновану на повазі до правил конкуренції. І це є слушним, бо якщо послугу надає публічний оператор, у нього просто немає особливого статусу, а отже, держава бере участь в економіці нарівні з приватними суб'єктами. По-друге, ідеологічні причини завжди пов'язані з політичними, що відображається в непослідовності економічних реформ, відсутності чіткої стратегії діяльності держави в економіці. По-третє, техніко-юридичні причини, до яких можна віднести, наприклад, стрімкий розвиток приватних економічних відносин і «тупцювання» на місці у плані законодавчого захисту публічних інтересів. Нині можна з упевненістю говорити про неадаптованість положень ГКУ та ЦКУ до умов, що змінилися, застарілість понять і термінів, що призводить до нехтування публічно-правовим регулюванням. Матеріальні умови тягнуть за собою процесуальні. Мова йде про недостатню розвиненість регулювання і процедури вирішення публічно-правових спорів у сфері

економіки, небажання багатьох економічних суб'єктів судитися з державними органами, відсутність чіткого механізму вирішення спорів на рівні держави. І все це на тлі того, що різні частини економічного законодавства (єдині за своєю правовою природою) або виступають предметом вивчення відразу декількох правових галузей (наприклад, екологічне підприємство, державні закупівлі), або взагалі не розглядаються жодною (економічне прогнозування, цінова політика). Економічні теорії без будь-якого правового опосередкування проникають безпосередньо у законодавство. До того ж законодавство характеризується роздробленістю предмета, що свідчить не на користь економічних пріоритетів розвитку. Тим часом оформлення економічного права як науки і навчальної дисципліни дозволить нарешті вирішити проблему розбіжності економічних і юридичних поглядів, створити цілісну концепцію відносин держави, права і економіки.

Утім, сучасні економіко-правові тенденції незмінно тягнуть за собою зниження ефективності й злагодженості функціонування саме господарського механізму, в результаті чого в суспільстві виникає питання щодо доцільності його запровадження. Це тісно пов'язано і з «провалами демократії» та нездатністю держави виконувати зобов'язання щодо забезпечення матеріальної стабільності життєдіяльності суспільства. Власне, в цьому контексті необхідно зосередитися на тому, що неоднозначність і складність змісту самих економічних відносин також зумовлює виникнення певних труднощів їх регулювання з боку держави та різноманітних міжнародних спільнот.

Таким чином, жодна приватна модель правового механізму економічних відносин не виконає функції забезпечення останніх, більш того, поховає надії щодо отримання позитивного ефекту від них. З огляду на це сьогодні держава потребує вироблення обґрунтованої державної політики, але й суспільство повинно мати політичну волю до цього. Політична воля втілюється у правову форму, у визначений «коридор» можливостей розвитку подій, яким потенційно міг би бути механізм державно-приватного партнерства. (Утім, йдеться не про чинний Закон України «Про державно-приватне партнерство», який наразі є малоефективний) [15, с. 125].

Слід вказати, що науково-навчальна дисципліна «економічне право» виникла й активно розвивалась у Великій Британії та США передусім на основі матеріалів судової практики. Загалом наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. вона одержала

наукове визнання в Європі, адже вже почали діяти інтеграційні процеси. Однак спочатку економічне право в країнах Західної

Європи використовувало практику судів США та американські навчально-методичні джерела [16, с. 128]. Йдеться про юридичну практику і справи, розглянуті у судах ЄС, зокрема німецьких, а також спори, що розглядалися у Міжнародній Торговій палаті, Арбітражному трибуналі Міжнародного центру з урегулювання інвестиційних спорів та в інших арбітражних судах.

Наприклад, у США економічний аналіз закону значно впливав на політиків і на саму правову систему. Багато відомих американських судів при обґрунтуванні прийнятого рішення враховували економічну доцільність саме з позиції економічного механізму в цілому. Деякі вчені критикували цей підхід, однак з огляду на необхідність дотримання прав людини та захисту цих прав їх критику вважаємо безпідставною.

То що ж входить до предмета «економічного права»? На нашу думку, предмет економічного права – це система відносин господарювання, взятих в масштабі національного ринку, включаючи відносини функціонування факторів виробництва, самого виробництва, обміну й розподілу, а також усієї системи реалізації економічної політики. До цього додамо, що в даному контексті необхідно визначити не тільки предмет, але й суб'єктний склад економічного права, його об'єкт тощо.

Зрозуміло, що економічні відносини є комерційними в широкому розумінні, адже в усіх відносинах, включених нами до предмета економічного права, присутній комерційний елемент, а саме: купівля-продаж, оренда, підряд, найм, позика, лізинг, франшиза та перевезення. Саме тому прикладом можуть виступати норми транспортних конвенцій щодо міжнародних перевезень пасажирів і вантажів, адже вони належать до економічного права. Слід також зазначити, що таке явище, як франшиза має різні назви: в науковій і навчальній літературі воно широко відоме як франчайзинг, у національному праві – комерційна концесія. Відсутність єдиних узгоджених підходів веде до неоднакового тлумачення однакових за своєю природою понять.

Процес впливу норм економічного права на систему економічних зв'язків між державами є надметою, але головним у цьому процесі повинно бути прагнення

наведення й підтримки певного бажаного порядку в економічній системі. На нашу думку, економічне право стає потужним інструментом свідомого узгодженого впливу держав на розвиток економічних процесів у світі.

Відтак, можна зробити висновок, що економічна система як цілісний комплекс економічних відносин має виступати як цілісний об'єкт правового регулювання, враховуючи цілісний характер останньої, що притаманний будь-якій системі, що логічно передбачає її функціонування як результат взаємодії усіх її елементів. В той же час в умовах власного системного характеру права та законодавства існує розподіл на окремі її складові - галузі. Серед них є як гомогенні (за приватно-правовою або публічно-правовою природою) а саме цивільне, фінансове право, так і комплексні (господарське, аграрне, екологічне (природоресурсне) право). Однак, як показує проведене дослідження названих галузей, економічне право як самостійна синтетична категорія практично не виокремилася. Ця прогалина стає дуже помітною особливо на тлі зростаючої ваги економічної сфери як цілісного об'єкта соціального управління, зокрема для: 1) проведення єдиної економічної політики держави; 2) здійснення макроекономічного державного регулювання; 3) з'ясування зовнішніх впливів на національну економіку в процесі реалізації економічної політики іншими державами, міжнародними економічними організаціями, впливу кон'юнктури зовнішніх ринків; 4) розробки а також запровадження універсальних критеріїв визнання успішності з урахуванням специфіки традицій національної економіки як такої. Йдеться, наприклад, про забезпечення інноваційного характеру економічного розвитку, запровадження альтернативної енергетики як домінуючого джерела енергії, здійснення структурної перебудови національної економіки, подолання депресивності та економічної деградації регіонів тощо.

На користь виокремлення економічного права говорить і: 1) наявність, хоча і фрагментарного, але загального за характером конституційно-правового регулювання економічних відносин; 2) фіксація загальноправових економічних цінностей (об'єктів конституційно-правового регулювання, як-от економічна безпека, конституційний економічний порядок, економічна багатоманітність тощо); 3) існування в тексті Конституції України чіткої вказівки на значення комплексних об'єктів, що визначають зміст компетенції вищих органів державної влади, зокрема:

а) Верховної Ради України щодо об'єктів законодавчого регулювання, названих у ст. 92 Конституції України, а саме використання природних ресурсів, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу, освоєння космічного простору, організації та експлуатації енергосистем, транспорту і зв'язку, правовий режим власності, правові засади і гарантії підприємництва, правила конкуренції та норми антимонопольного регулювання, засади зовнішніх зносин, зовнішньоекономічної діяльності, митної справи тощо; б) Кабінету Міністрів України (так, функції уряду щодо забезпечення дієвості і діяльності економічної системи перераховані у ст. 116 Конституції України, наприклад, «розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України, забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності; здійснює управління об'єктами державної власності відповідно до закону»); в) загальноєкономічної за змістом і характером компетенції окремих органів державної влади таких, як НБУ, АМКУ тощо.

Економічна система – це складний комплекс суспільних виробничих відносин, реалізація яких забезпечує проведення економічної діяльності на визначених засадах координації суб'єктів й учасників за домінування розподілу результатів її функціонування, що визначають ступінь ефективності національної економіки.

Відтак, виникає необхідність в процесі законодавчої діяльності міжгалузевої інтеграції нормативного матеріалу в межах комплексу «Економічне право», як механізму узгодження господарсько-правового, податково-правового, ресурсно-правового, міжнародно-правового функціонування економіки держави з метою забезпечення збалансованого, системно-узгодженого та ефективного законодавчого регулювання економічних відносин як таких, що має відповідати завданням розбудови та функціонування ефективної, конкурентоспроможної та соціально орієнтованої національної економіки. Для цього має бути усунута галузева «автономія» цілей та завдань правового регулювання економічних відносин, змістовно узгоджені між собою основні напрями економічної політики держави та сформована єдина класифікація та система правових засобів впливу на економічні відносини, в першу чергу – господарсько-правові. Зазначені підходи передбачають створення інтегрованої ланки в системі законодавства України – економічного права

та відповідного структурування законодавчої діяльності в межах Верховної Ради України.

Економічне право затребуване як матриця забезпечення балансів між спрямованістю господарського, фінансового, аграрного та природоресурсного законодавства і має слугувати інструментом, що забезпечує ефективність системоутворюючих зв'язків між цими галузями та їх об'єктами з метою та досягнення спільного макроекономічного ефекту від функціонування національної економіки, як такої.

Усе наведене виключає доцільності створення міжгалузевих кодифікацій для того, щоб у процесі законотворчої діяльності враховувався кореляційний зв'язок між податковими законами, законами, що стимулюють господарську діяльність у певних сегментах чи на визначених територіях, а закон, спрямований на стимулювання аграрного підприємництва, враховував би аспекти якості і родючості земель тощо. Тому розвиток і новації в окремих галузях права, урешті-решт, не повинні розглядатися окремо від наслідків, що виникають в суміжних сферах правового регулювання.

4. 4. Економічна система та економічне право: нові детермінанти сучасного структурування національного законодавства

У більшості країн світу закріплено принципи справедливості та свободи, додержання і реалізація яких регулюється правом. Отже, свобода вибору, де працювати, якою справою займатися, гарантована правом. У той же час відносини, які виникають під час будь-якої діяльності, теж мають реалізовуватися законами. Співвідношення (взаємозв'язок) права і економіки можна охарактеризувати так: цілі, завдання, принципи ринкових відносин встановлюються правом; держава (у законах) фіксує перелік і розміри податків, мінімальну заробітну плату; саме за нормами права настає відповідальність за порушення у сфері економіки. Проте право може як стимулювати, так і гальмувати розвиток економічних відносин. Як писав Маркс: «Отже, перед нами два види влади: з одного боку, влада власності, тобто власників, з іншого – влада держави». Однак не слід вважати, що щось із цих двох елементів має першочергове значення. Економічна система суспільства (базис),

на думку Маркса, складається незалежно від волі і свідомості людей, бо має свої закони, а на право впливає лише в останню чергу.

Підсумовуючи наведене, додано, що в умовах ринкових відносин, глобалізаційних процесів інтеграції України до ЄС, економічна система нашої держави стає об'єктом правового регулювання. І це цілком виправдано, бо лише правовими засобами забезпечуються: а) умови для нормального розвитку ринкової економіки і ринкових відносин; б) справедливий розподіл (перерозподіл) доходів між різними верствами населення, країнами через систему податків, державний і європейський бюджет, спеціальні соціальні програми. Саме тому як ЄС, так і кожна окрема країна виробляють і провадять економічну (промислову, аграрну) політику, що означає системне застосування державою правових засобів впливу на поведінку учасників економічних відносин, зокрема, суб'єктів господарювання, територіальних громад, працівників, інвесторів, споживачів тощо.

Таким чином, нині, як ніколи, необхідно провести правову уніфікацію усього арсеналу різногалузевих правових інструментів. Для цього передусім спробуємо визначити таку категорію як економічне право – інтегративний результат автономного розвитку його галузевих складових.

Як уже було сказано, відсутність у понятійному апараті законодавства України таких термінів, як «економічна система» та «економічне право» й пояснює потребу у розгляді цього питання. Крім того, українське законодавство не виробило механізму забезпечення розвитку останнього, який функціонує і успішно діє в сучасних правових системах світу. Зрозуміло, що за таких умов необхідність адаптації української правової доктрини до європейської системи права саме у питаннях правового забезпечення функціонування економічної системи нашої держави є нагальною, що і підтверджує актуальність теми статті. Оформлення економічного права як науки і навчальної дисципліни дозволить створити цілісну концепцію відносин «державо-право-економіка». Наголосимо, що поки певні аспекти залишатимуться нормативно не врегульованими, існуючий концептуальний механізм правового забезпечення економічної системи буде недостатнім. Зважаючи на євроінтеграційні процеси, також слід узгодити основні положення законодавства з питань врегулювання відповідних відносин з іноземними країнами, досягти рівня

економічних показників, яких прагне юридична національна думка та наша держава, у цілому.

Нині в науковій юридичній літературі дискутується питання щодо необхідності виокремлення такої правової науки, як економічне право України [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10,11]. Богато уваги цьому питанню приділили науковці харківської і донецької шкіл права, а саме: Д. В. Задихайло, Д. Д. Задихайло, В.С. Мілаш, О. Ф. Скакун, В. А. Устименко та ін. Також ця проблематика входила до кола інтересів науковців київської та одеської шкіл, а саме: О. М. Вінник, О. П. Подцерковний, В. С. Щербина тощо. На пострадянському просторі її досліджували: О. Алпатов, Г. Вельяновський, Г. Бальсевич, М. Одінцова, В. Тамбовцев та ін. Однак вчені не приділили достатньої уваги аналізу самої категорії “економічне право” як окремого правового явища, тобто понятійний апарат остався за межами наукових досліджень. Крім того, залишилося не визначеним і місце терміна «економічне право» у правовому просторі як необхідного результату соціодинаміки у механізмі законодавства. Однак фахівці зазвичай, зосереджуються на окремих фрагментах функціонування відносин економічної системи, створюючи необхідний категоріальний апарат для кожного з них. Варто додати, що часто через певні обставини їх погляди не відповідають сучасним реаліям, адже для динаміки економічних відносин десять років – великий строк. З огляду на сказане можна констатувати, що питання інтегративних процесів законодавства з економічних питань, впливу іноземних норм на процеси модернізації національного економічного законодавства і визначення їх ролі в ньому залишаються до кінця не вирішеними.

Глобалізація як об’єктивний процес, детермінує кардинальні зміни базових засад у житті суспільства, що знаходить свій прояв у змінах не тільки змісту основних правових понять, категорій, а й у перегляді їх функціонального призначення, що, урешті-решт, приводить до трансформації нормативного, суб’єктивного, інтелектуально-психологічного, діяльнісного й результативного складників правових систем [1, с. 3]. Враховуючи динамізм процесів, зростання обсягів інформатизації та ускладнення структури права, можемо констатувати, що створення та структурування трансформаційних сегментів, модернізація державно-правових інститутів, норм і відносин на всесвітньому, макрорегіональному і

внутрішньодержавному рівнях стимулюють, прискорюють процеси універсалізації різних галузей права. [2, с. 38] Звісно, дані процеси впливають і на те, що традиційний підхід до структурування права та відповідного законодавства як у його змістовному, так і у систематизаційному аспектах є вкрай неактуальним, навіть застарілим, особливо на тлі консолідації та узгодженості дій, створення єдиного механізму спільного функціонування складових сегментів зі спільними завданнями. Таким чином, настає життєва необхідність у комплексних правових галузях саме за своєю природою. Даний процес повинен бути «звичайним» напрямом законодавчої політики і законотворчої діяльності в Україні у сучасних глобалізаційних умовах. Це дозволить прискорити інтеграційні процеси та дозволить розв'язати багато правових проблем і ускладнень як у національному контексті, так і у глобальному.

Вітчизняна правова доктрина і законотворча практика за роки Незалежності набула широкого досвіду процесу рекодифікації, тобто прийняття на новій концептуальній основі цілої низки кодексів у тих галузях законодавства, що вже були раніше розроблені і представлені кодифікаціями радянського періоду, так і первинному процесу кодифікації, яскравими прикладами якої є: господарське право і його законодавче втілення у вигляді Господарського кодексу України [3, с. 38] ; аграрне право та аграрне законодавство [4, с. 6–9; 5, с. 17–68; 6, с. 83– 38]; екологічне право та екологічне законодавство [4, с. 6–9; 5, с. 17– 68; 6, с. 83–138] тощо. Мова йде про те, що прийняття уніфікованих, спеціалізованих нормативно-правових актів, які були “первинними клітинами” нових, комплексних галузей законодавства, та утворення між ними певної правової спільності під впливом інших важливих системоутворюючих факторів вимагали появу нових підходів до структурування права, а саме створення комплексних галузей [3, с. 39]. Слід зазначити, що комплексні правові та законодавчі утворення за своєю природою характеризуються: складністю предмета відносин, які регулюються, системно-синтетичною їх природою і надзвичайною динамікою розвитку, також тим, що являють собою особливий «полігон» розгортання трансформаційного законодавчого забезпечення і прискорення наукових розробок із його модернізації даного законодавчого забезпечення на підґрунті прогресивного погляду відносно класичного (традиційного) підходу до структурування права.

Таким чином, комплексний характер структурних новоутворень у системі законодавства – це тренд, запорука розвитку, тобто стає природним створення єдиного комплексного законодавства. Зауважимо, що в сучасних умовах за окресленого підходу до модернізації правового регулювання до вказаного додаються ще й міжгалузеві реорганізаційні акти, оскільки в них закріплені традиції, звичаї. Наведене підтверджує, що саме перспективи, темпи і загальний вектор соціально-економічного прогресу національних господарств тією чи іншою мірою визначаються глобалізаційними процесами у світі і спроможністю національних економік протистояти глобальним викликам. Нині склалася така ситуація, що ціла низка економічних (за своєю природою) відносин залишається за межами предмета однієї якоїсь галузі, тобто є міжгалузевими.

Виходячи з систематичного погляду, відповідно до розподілу предметів економічна діяльність у контексті господарсько-правового регулювання регламентується міжаграрним, конституційним, екологічним, фінансовим, адміністративним, а також цивільним і трудовим правом і законодавством[7, с. 212], і це тільки в межах національної економічної системи. У той же час ринкові відносини передбачають розглядати її в сукупності з міжнародними нормами і стандартними.

До того ж така методологія розмежування сучасних економічних відносинах і інших видів відносин(на національному рівні) закріплена у нормах ст. 4 ГК України. Розуміючи призначення і роль у цьому питанні норм конституційного права, слід зазначити, що одні з названих галузей створюють правовий режим власне господарської діяльності, але предметно автономізовані, виходячи із специфіки сфери господарювання, зокрема аграрної, інші – створюють правові режими використання специфічних факторів виробництва, якими є природні та трудові ресурси, деякі – визначають зміст відносин між суб'єктами публічної влади та суб'єктами господарювання щодо оподаткування, окремі – створюють загальну правову базу забезпечення обігу майнових прав тощо. Варто зауважити, що за допомогою регулятивного потенціалу названих галузей, кожної окремо, але взятих у сукупності, має складатися загальна картина правового забезпечення статичної та динамічної, мікро- та макрорівнів функціонування економічної системи суспільства – системи її економічних відносин[7, с. 213], проте, незважаючи на

високоєфективний рівень інтеграційних процесів на який розраховують і законодавець, і безпосередні учасники правовідносин не відбувається, адже система не регулюється у сукупності.

Звісно, що відсутність переконливих і сучасних економічних концепцій моделювання організації економічного життя створює значні перешкоди розвитку економічних інститутів та економічної системи в цілому. Відповідно до сучасної соціодинаміки у контексті регулювання економічних комплексів та структурних об'єднань щодо трансформаційних інституційних змін у економічних відносинах, які відбуваються як на національних, так і на міжнародних рівнях, існують різні погляди тенденцій модернізації правового регулювання по тому чи іншому економічному комплексу чи галузі, які і впливають на національну законодавчу політику в цілому.

На думку автора, саме модернізація правового регулювання в кожній окремій сфері взагалі залежать від процесів, які стосуються: по-перше, об'єкта регулюючих відносин, який має високий ступінь суспільно-політичної актуалізації і стосується лише внутрішньогалузевої законодавчої політики та створює відповідний правовий комплекс чи галузь (міжінституційну), наприклад, інноваційне інвестування, національна економічна безпека; по-друге, об'єктів економічних відносин, що виникають у міжгалузевому форматі та ступінь суспільно-політичної актуалізації яких, порівняльно є набагато вищою, наприклад, екологічне підприємництво, інформаційне право. Наприклад, останні (міжгалузеві) у свою чергу утворюють комплексні галузеві інститути та відповідні комплексні міжгалузеві інститути, а у процесі подальшого розвитку виникають нові комплексні галузі, зокрема, інформаційне право.

У цілому необхідно визнати, що саме дані об'єкти відіграють ключову роль у формуванні правового законодавчого забезпечення функціонування економічної системи в цілому, адже їх головна надмета – органічно поєднати, тобто створити спільний (уніфікований) дієвий правовий механізм забезпечення ефективності цілісної економічної системи, за рахунок використання в ньому таких різноманітних правових засобів, що служать досягненню відповідно різних за природою суспільних інтересів: приватних та публічних; коротко- та довгострокових; внутрішньо- та зовнішньоекономічних; економічного розвитку та екологічної

безпеки тощо, – генерує високий суспільний попит на здійснення правового та законодавчого великомасштабного реформування.[8, с. 38]

Саме це, тобто масштабність завдань, робить економіко-правову науку інноваційною лабораторією зі створення нових засобів та механізмів правового регулювання, компонування їх у новому складі запроваджуваних спеціальних режимів функціонування, розширення та поглиблення сфери господарсько-правового регулювання та відповідно пошуку нових форм ієрархічної розбудови внутрішнього складу економічного законодавства та його джерел. У цьому сенсі слід зазначити, що процес систематизації об'єктів-комплексів мікро- і макромодулів, про які писав у своїх наукових роботах Д. В. Задихайло [9, с. 193–215; 10, с. 10–45; 11, с. 214-218], господарського законодавства, на якому варто наголосити, розпочався саме з прийняття Господарського кодексу України, є обумовленим і якісним станом самого господарського законодавства, і станом національної економіки в її внутрішньо економічному та глобальному вимірах, а також життєвою необхідністю та конкретними особливостями змісту державної економічної політики. Це чинники, що, в свою чергу, визначаються обсягом нормативного матеріалу розгляду системи в цілому, динамікою його змін та доповнень, внутрішньоструктурною динамікою(утворення нових інститутів, підгалузей, актуалізація окремих з ніхто що), динамікою розширення сфери господарсько-правового регулювання як такого, з другого – ступенем й обсягами застарілості.

Звісно, що на перехідному етапі від одного типу економіки до іншого (від закритої до відритої, ринкової економіки) врегулювання певних сфер економічної системи за допомогою положень різних за своєю природою, методологією галузей, тобто не як цілісного об'єкта, вважається нормальним правовим процесом, але вже в сучасних умовах загострення економічної кризи у країні економіка (економічна система) повинна розглядатися саме за своєю єдиноутробною природою як цілісний об'єкт, який, на думку автора, слід розглядати як складний комплекс суспільних відносин, що забезпечують економічну, і в першу чергу, господарську діяльність на засадах того чи іншого механізму координації дій її суб'єктів та учасників економічних відносин, що визначає ефективність такої системи та домінуючий спосіб розподілу сфер впливу для її функціонування. Дивно, але на цей час навіть в

економічній науці відсутнє більш-менш узгоджене визначення поняття «економічна система», що видається не логічним, урахувавши численні школи, напрями та течії в науковому економічному середовищі. Відтак, щоб розібратися у цьому питанні, звісно необхідно навести власне визначення.

Перш ніж перейти до цього, наголосимо, що в юридичній науці з цього питання висловлювався Д. Д. Задихайло [12, с. 166–174; 13, с. 170–179; 14, с. 179–188; 15, с. 8–32]. Він зауважив, що економічна система суспільства в мікрорівневому форматі вимагає закріплення: 1) правових режимів володіння, використання і розпорядження об'єктами майнових і немайнових прав, що використовуються у процесі залучення відповідних об'єктів у підприємницьку діяльність виробничий процес; 2) правових засад обігу самих названих об'єктів; 3) правових засад правового становища суб'єктів комерційного та некомерційного господарювання, включаючи аспекти їх створення, реалізації виконання організаційно-установчих повноважень власників капіталу, особливостей організаційно-господарських відносин між ними та органами публічної влади, що наділені відповідною господарською компетенцією; 4) правових засад підприємництва, що полягає в додержанні підприємницької свободи на правочини, які забезпечують процеси виробництва товарів та послуг, через фіксацію сфери диспозитивного правового регулювання форм реалізації приватних інтересів у сфері господарювання.

Разом із тим макроекономічний контекст забезпечення функціонування економічної системи, як уявляється, потребує ще більшої уваги, адже йдеться здебільшого про реалізацію владних повноважень органів публічної влади щодо забезпечення її функціональних властивостей, які суттєво впливають на конфігурацію приватних інтересів усіх учасників економічних відносин – суб'єктів підприємницької діяльності, власників корпоративних прав, споживачів тощо.

У той же час на сучасному етапі розвитку національних моделей економічних систем, тобто в умовах загострення протиріччя між глобальним характером світової економіки та необхідністю захисту національних економічних інтересів, виникає необхідність у перегляді традиційних підходів до розуміння ролі держави в економічних процесах, для вироблення механізму забезпечення публічних інтересів в економічній сфері. У зв'язку з цим перед світовою наукою

постає завдання пошуку нових і концептуальних підходів, шляхів і механізмів соціально-економічного розвитку, до того ж це має відбуватися у правовому полі. Отже, необхідно узгодити економічний і правовий рівні перш ніж вивести визначення. Ця проблема має свою багатовікову історію та залишається актуальною й нині. Пояснюється такий стан справ тим, що ефективне функціонування економічного механізму передбачає врахування і дотримання суб'єктами економічних відносин саме вимог правовий аспект. Це зрозуміло, адже законодавче регулювання суспільно-економічних відносин в Україні виступає арбітром і виконує важливу роль-функцію правового забезпечення діяльності економічних інститутів. Отже, вся система законодавчого нормування суспільних відносин в економічній сфері, включаючи сегменти правової політики та безпосередньо нормотворчої діяльності, має набути адекватної власному призначенню низки системних ознак. Передусім йдеться про високий рівень глибини, деталізації, спеціалізації та уніфікації, диференціації та інтегративності, функціональності, адаптованості та інноваційності самого нормативного матеріалу. Вбачається, що усе наведене повною мірою також стосується (точніш має бути притаманне) і правовому регулюванню економічної сфери, тобто економічному законодавству.

На такий висновок наштовхує і вивчення історичного досвіду, а також існуючих тенденцій розвитку соціально-економічних відносин: технічна революція, яка була прискорена інформаційно-телекомунікаційним впливом на організацію суспільного життя, різний рівень динаміки і модернізації економічних відносин в окремих сегментах. Пам'ятаючи про необхідність і доцільність спиратися на набутий досвід при вирішенні багатьох питань, не слід відкидати і той момент, що нині треба швидко реагувати на виклики часу. Як вже зазначалося, сьогодні спостерігається прискорення процесів створення єдиної світової економічної зони, що призначалося на новітніх тенденціях моделювання національної економічної системи. Як наслідок, виникає потреба в розробці відповідного законодавства, яке регулювало б питання національної правової політики та безпосередньо нормотворчої діяльності. Усе це вимагає адекватних єдиних системних підходів до нормотворчого процесу як в окремих країнах, так і на міжнародній правовій арені в цілому. Звісно, що в основі механізму розвитку економіки (тобто прогресу) сьогодні лежить запровадження інноваційних технологій п'ятого порядку, що

характеризуються інтенсифікацією трансформаційних й усіх інших процесів. З огляду на це людство відчуває, що потенціал прогресу вичерпався, а отже, необхідно знаходити шляхи і ресурси для проведення змін. Уже сам факт того, що економічна система є трансформаційною, дозволяє виділити найбільш очевидну її характеристику – протиріччя між інерційністю динаміки соціально-економічних відносин і якісним характером змін, що відбуваються. Взагалі змістом трансформаційної економіки є перетворення системи соціально-економічних відносин. У цьому контексті слід додати, що змінюються майже всі складові економіки: спосіб координації та підтримки рівноваги, відносини власності, тип відтворення, структура виробництва, інститути і право. Проте, якими суперечливими не були б ці зміни, у своїй сукупності вони призвели до того, що економічна система досягла нового, якісно вищого ступеня свого розвитку, що не могло не позначитися на законодавстві, оскільки на ефективність забезпечення функціонування економічної системи залежить, передусім його повнота та системність, а також прогностичний характер, особливо це актуально з огляду на темп динаміки розвитку самих відносин. Враховуючи все вищенаведене, можемо наголосити на наступному. Фактично, трансформаційні процеси можна звести до трьох моментів: лібералізація, приватизація і стабілізація. До речі, такої точки зору дотримується багато зарубіжних і вітчизняних дослідників. Однак, на наш погляд, такий підхід є хибним. Звісно, сама економіка безперервно змінюється, реагуючи на нововведення, це і зумовлює динамічний характер, що у свою чергу, пов'язано насамперед з природою виникнення, оновлення в цілому чи в окремих частинах самих економічних відносин (іноді їх взаємозамінністю), також рівнем і якістю «економічних продуктів» та послуг, і останнє, прагненням до моделювання та інноваційності засобів промисловості.

Таким чином, доцільно перевести безпосередньо до аналізу економічних законодавчих норм. Під час їх детального вивчення встановлено, що вони теж характеризуються динамізмом, але в частині лише понять чи окремих явищ, а не в контексті саме механізму регулювання економічної системи у цілому. Такий стан справ часто пояснюється певним рівнем розвитку економічних законів із точки зору їх економічної «ефективності», прагненням до соціальної адаптації правового регулювання з урахуванням уподобань економічної «еліти». У той же час

необхідною умовою динаміки і успішного розвитку будь-якого з інституційних комплексів у економіці, як у національній (мікросистеми або мікромодуля) правовій економічній системі, так і в міжнародній (макрорівні або макромодулі), у даній сфері є процес інтегрування економічних норм, механізмів, інституційних надбань, що призведе до стабілізаційного та в той же час динамічного поглиблення при встановленні ієрархічно упорядкованої моделі правового регулювання економіки в цілому.

Отже, як бачимо, право і економіка не просто співвідносяться, вони взаємодіють, впливають одне на одного, але до певної міри, адже правове регулювання являє собою встановлену державою правову поведінку суб'єктів економіки, але не торкається при цьому всіх життєвих процесів, оскільки правове регулювання відстає від економічного життя в цілому.

З огляду на сказане, сьогодні в правовій науці висловлюється ідея публічно-правового регулювання економіки. Хоча деякі вчені ставляться до цього неоднозначно, а інколи науковці схильні навіть до підтримки і поєднання різного роду економічних теорій. Важливо й те, що в окремих державах ці ідеї знайшли своє відображення в економічному праві, що є відгалуженням конституційного, господарського, цивільного, адміністративного, трудового, екологічного, фінансового права. До речі, українська правова наука відійшла від змістовного регулювання економічної системи навіть у своїх основах – Конституції України, хоча законодавчі норми, які стосуються цієї сфери, на наш погляд, слід включити в останню. Адже, по-перше, такий підхід зумовлюється історико-ідеологічними причинами. Як відомо, тривалий час у нашій державі було відсутнє цілісне правове регулювання економіки, а практика адміністративного втручання державних органів призвела до ототожнення понять «адміністративне» і «державне», до того, що державне регулювання економікою асоціюється з адміністративним свавіллям. Відомо, що після тоталітарної епохи українське суспільство прагне до абсолютизму в лібералізмі, повністю відмовляючись від держави. До речі, ліберальні теорії, які десятиліттями формувалися в розвинених країнах, викликають дискусії і сьогодні. На підтвердження додамо, що в цих країнах ведуться спори щодо прийняття на віру презумпції невтручання держави в економіку, бо держава, як українськими, так і закордонними фахівцями, ототожнюється тільки з перешкодами і бюрократією.

Утопічність подібних теорій спростовується тим, що ринок існує в державі, основним завданням якої є забезпечення громадянам стабільності і їх безпеки. З огляду на це навіть найбільш ліберальна теорія не передбачає повного «вилучення» держави і її органів з економіки, а пропонує концепцію мінімальної (ліберальної) регуляції, засновану на повазі до правил конкуренції. І це вірно, бо, по-перше, якщо послугу надає публічний оператор, у нього просто немає особливого статусу, а отже, держава бере участь в економіці нарівні з приватними суб'єктами. По-друге, ідеологічні причини завжди пов'язані з політичними, що відображається в непослідовності економічних реформ, відсутності чіткої стратегії діяльності держави в економіці, як наслідок, веде до не завжди практично зумовленої приватизаційної політики держави щодо стратегічних об'єктів. По-третє, техніко-юридичні причини, до яких можна віднести, наприклад, стрімкий розвиток приватних економічних відносин, які вирішуються на основі Цивільного та Господарського кодексів України, і «топтання» на місці щодо захисту публічних інтересів в останньому. Нині можна з впевненістю вести мову про неадаптованість положень ГК України і ЦК України до умов, що змінилися, відсталість понять і термінів, що призводить до нехтування публічно-правового регулювання. Матеріальні умови тягнуть за собою процесуальні. Мова йде про недостатню розвиненість регулювання і процедури вирішення публічно-правових спорів у сфері економіки, небажання багатьох економічних суб'єктів судитися з державними органами, відсутність чіткого механізму вирішення спорів на рівні держави, і все це на тлі того, що різні частини економічного законодавства (єдині за своєю правовою природою) або виступають предметом вивчення відразу декількох правових галузей (наприклад, екологічне підприємство, державні закупівлі), або взагалі не розглядаються жодною (економічне прогнозування, цінова політика). Економічні теорії без будь-якого правового опосередкування проникають безпосередньо у законодавство. До того ж законодавство характеризується, роздробленістю предмета, що говорить не на користь економічних пріоритетів розвитку. Тим часом оформлення економічного права як науки і навчальної дисципліни дозволить нарешті вирішити, проблему неспівпадіння економічних і юридичних поглядів, створити цілісну концепцію відносин держави, права і економіки.

Утім, сучасні економіко-правові тенденції незмінно тягнуть за собою зниження ефективності і злагодженості функціонування саме господарського механізму, як наслідок, у суспільстві подекуди виникають питання щодо доцільності його запровадження. У свою чергу, підкреслимо, що це тісно пов'язане також і з «провалами демократії» та здатністю виконувати державою зобов'язання щодо забезпечення матеріальної стабільності життєдіяльності суспільства. Власне, у цьому контексті необхідно зосередитися на тому, що неоднозначність і складність змісту самих економічних відносин також зумовлює виникнення певних труднощів їх регулювання з боку держави та різноманітних міжнародних об'єднань. Таким чином жодна приватна модель правового механізму економічних відносин не виконає функції забезпечення останніх, більш того, поховає надії отримання позитивного блага від них. З огляду на це, сьогодні як ніколи потрібно виробити обґрунтовану державну політику держави, так і у суспільства має бути політична воля до цього. До того ж дана політика має бути спрямована на юридичне, економічне і політичне унеможливлення розвитку подібних сценаріїв. Якщо така воля втілюється у правову форму у встановлений «коридор» можливостей розвитку подій, яким потенційно міг би служити механізм державно-приватного партнерства. (Утім йдеться не про зміст чинного Закону України «Про державно-приватне партнерство», що в існуючому вигляді є малоефективним.) [15, с. 125]

Підсумовуючи сказане, наголосимо, що наука і навчальна дисципліни «економічне право» виникло і активно розвивалася у Великій Британії та у США, спираючись на матеріали судової практики, тобто початок був закладений у прецедентному праві. Загалом, наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., вона одержала наукове визнання в Європі, адже почали діяти вже інтеграційні процеси. Однак спочатку економічне право у країнах Західної Європи використовувало практику судів США та американську теоретичну і навчальну літературу. [16, с. 128] Мова йде про юридичну практику і справи, розглянуті у судах ЄС, зокрема, німецьких, а також спори, що розглядалися у Міжнародній Торговій Палаті, Арбітражному Трибуналі Міжнародного центру з врегулювання інвестиційних спорів та розглянуті спору у інших арбітражних судах, що і заклало початковий ланцюг основ європейського економічного права. Як приклад, можна навести, що у Сполучених Штатах економічний аналіз закону значно впливав на політиків і на саму правову

систему. Багато відомих американських судів при обґрунтуванні прийнятого рішення враховували економічну доцільність саме з позиції економічного механізму в цілому. Деякі вчені критикували цей підхід, однак у зв'язку з тим, що жоден не може обійти увагою потреб меншості чи прав людини, а також рівного захисту цих прав, їх критичний підхід не мав під собою підґрунтя.

Наостанок з'ясуємо, що ж входить до предмета «економічного права»? На нашу думку, предмет економічного права – це система відносин господарювання, узятих в масштабі національного ринку, включаючи відносини функціонування факторів виробництва, самого виробництва, обміну розподілу, а також усієї системи реалізації економічної політики. До цього додамо, що в даному контексті необхідно визначити не тільки предмет, але й суб'єктний склад економічного права, його об'єкт тощо.

Зрозумілим є те, що економічні відносини є комерційними у широкому розумінні, адже в усіх відносинах, які автор включив до предмету економічного права присутній комерційний елемент, а саме: купівля-продаж, оренда, підряд, міна, найм, позика, лізинг, франшиза та перевезення. Саме тому, прикладом можуть виступати норми транспортних конвенцій щодо міжнародних перевезень пасажирів і вантажів, адже вони належать до економічного права. Слід також зазначити, що таке явище, як франшиза має різні назви: у науковій та навчальній літературі воно широко відоме як франчайзинг, в той же час у національному праві дане явище йменується – «комерційна концесія». Тобто відсутність єдиних узгоджених підходів у національному і міжнародному законодавствах веде до неоднакового тлумачення єдиних за своєю природою понять, тобто правове регулювання на даний час не є достатнім.

Звісно, що процес впливу норм економічного права на систему економічних зв'язків між державами є надметою, але за головне у цьому процесі повинно виступати прагнення наведення і підтримки певного бажаного порядку в економічній системі. На нашу думку, економічне право стає тим ланцюгом у економічному регулюванні, що стане свідомим узгодженим впливом держав на розвиток економічних процесів у правовому інтернаціональному напрямі.

Підсумовуючи наведене, можна додати, що економічна система як цілісний комплекс економічних відносин може виступати як цілісний об'єкт правового

регулювання. Такий висновок напрошується з огляду на наявність такої ознаки, як «цілісний характер» останньої, що притаманний будь-якій системі, логічно передбачає її функціонування як результат взаємодії усіх її елементів, завдяки «саморегулюванню» усіх системоутворюючих зав'язків між цими елементами. Отже, можна вести мову про те, що існує нагальна потреба в розробленні єдиної правової моделі для систематизації економічних відносин в цілому.

Це необхідно ще й тому, що в сучасних умовах система як права, так і законодавства поділені на окремі складові (галузі). Серед них є як гомогенні (за приватноправовою або публічно-правовою природою, а саме цивільне, фінансове право), так і комплексні (господарське, аграрне, екологічне (природоресурсне) право). Однак, як показує проведене дослідження названих галузей, економічне право як самостійна категорія не виокремилася. Ця прогалина стає дуже помітною особливо на тлі зростаючої ваги економічної сфери як цілісного об'єкта соціального управління.

У цілому можна з впевненістю говорити про нагальність і необхідність виділення такої науки, як «економічне право» для:

1) проведення єдиної економічної політики держави; 2) здійснення макроекономічного державного регулювання; 3) зовнішнього впливу на національну економіку, що пояснюється необхідністю врахування реалізації економічної політики іншими державами, міжнародними економічними організаціями, впливу кон'юнктури зовнішніх ринків; 4) розробки а також запровадження універсальних критеріїв визнання успішності з урахуванням специфіки традицій національної економіки як такої. Йдеться, наприклад, про забезпечення інноваційного характеру економічного розвитку, запровадження альтернативної енергетики як домінуючого джерела енергії, здійснення структурної перебудови національної економіки, подолання депресивності та економічної деградації регіонів тощо.

На користь виокремлення економічного права говорить і: 1) наявність, хоча і фрагментарного, але загального за характером конституційно-правового регулювання економічних відносин; 2) фіксація загальноправових економічних цінностей (об'єктів конституційно-правового регулювання, як-от економічна безпека, конституційний економічний порядок, економічна багатоманітність тощо); 3) існування в тексті Конституції України чіткої вказівки на значення комплексних

об'єктів, що визначають зміст компетенції вищих органів державної влади, зокрема: а) Верховної Ради України щодо об'єктів законодавчого регулювання, названих у ст. 92 Конституції України, а саме використання природних ресурсів, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу, освоєння космічного простору, організації та експлуатації енергосистем, транспорту і зв'язку, правовий режим власності, правові засади і гарантії підприємництва, правила конкуренції та норми антимонопольного регулювання, засади зовнішніх зносин, зовнішньоекономічної діяльності, митної справи тощо; б) Кабінету Міністрів України (так, функції уряду щодо забезпечення дієвості і діяльності економічної системи перераховані у ст. 116 Конституції України, наприклад, «розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України, забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності; здійснює управління об'єктами державної власності відповідно до закону»); в) загальноекономічної за змістом і характером компетенції окремих органів державної влади таких, як НБУ, АМКУ тощо.

Саме з огляду на все наведене пропонуємо під «економічною системою» розуміти: «Економічна система – це складний комплекс суспільних виробничих відносин, що забезпечують економічну діяльність на визначених засадах координації між її суб'єктами та учасниками економіки у домінуючий спосіб розподілу результатів її функціонування, що визначають ступінь ефективності національної економіки».

Висновки до розділу 4

1. За своїм функціоналом призначенням саме конституційні норми повинні стати узагальнюючим механізмом правового регулювання економічних відносин, який, у свою чергу, мав би галузеву диференціацію на господарсько-правову і цивільно-правову тощо. На галузевих рівнях предмети правового регулювання повинні органічно інтегруватися в економічне право. Однак стан конституційно-правової урегульованості економічних відносин є недостатнім і несистематизованим, а тому не має потенціалу для виконання зазначеного завдання. У цьому контексті слід підтримати висловлені у літературі пропозиції щодо передбачення в Основному Законі окремого підрозділу «Економічна система».

2. Економічна система й її правовий еквівалент у правовій системі не можуть бути абсолютно тотожними за структурою, засобами, суб'єктним складом. Тим не менш виникає питання щодо створення узагальненого полігалузевого модуля, який забезпечував би цілісний та умовно всеосяжний правовий вплив на економічну систему як на єдине ціле, а не автономно на окремі її фрагменти. Це особливо важливо для інтересів науки, правового забезпечення функціонування як сфери економічної життєдіяльності суспільства, економічної системи як такої, так і інститутів законотворчої діяльності в згаданій сфері. Законодавство (господарське, природоресурсне, аграрне, фінансове тощо) має бути скоординованим і забезпечувати спільні макроекономічні результати економічного розвитку країни.

3. Економічне право затребуване як матриця досягнення балансів між спрямованістю господарського, фінансового, аграрного й природоресурсного законодавства і має слугувати інструментом, що забезпечує ефективність системоутворюючих зв'язків між цими галузями та їх об'єктами з метою отримання спільного макроекономічного ефекту від функціонування національної економіки, як такої.

4. Виключена доцільність створення міжгалузевих кодифікацій для того, щоб у процесі законотворчої діяльності враховувався кореляційний зв'язок між податковими законами, законами, що стимулюють господарську діяльність у певних сегментах чи на визначених територіях, а закон, спрямований на стимулювання аграрного підприємництва, враховував би аспекти якості і родючості земель тощо. Тому розвиток і новації в окремих галузях права, урешті-решт, не повинні розглядатися окремо від наслідків, що виникають в суміжних сферах правового регулювання.

5. Законодавчий модуль під умовною назвою «Економічне право» може бути обґрунтованим наступними міркуваннями: 1) проведення єдиної економічної політики держави; 2) здійснення макроекономічного державного регулювання; 3) наявність зовнішнього впливу на національну економіку, що пояснюється необхідністю врахування реалізації економічної політики іншими державами, міжнародними економічними організаціями, а також впливу кон'юнктури зовнішніх ринків; 4) існування потреби в розробці, а також запровадженні універсальних критеріїв визнання успішності розвитку національної економіки або окремих її

властивостей, таких як забезпечення інноваційного характеру економічного розвитку, використання альтернативної енергетики як домінуючого джерела енергії, здійснення структурної перебудови національної економіки, подолання депресивності й економічної деградації регіонів тощо.

6. На користь виокремлення економічного права говорить і: 1) наявність, хоча і фрагментарного, але загального за характером конституційно-правового регулювання економічних відносин; 2) фіксація загальноправових економічних цінностей (об'єктів конституційно-правового регулювання, як-от економічна безпека, конституційний економічний порядок, економічна багатоманітність тощо); 3) існування в тексті Конституції України чіткої вказівки на значення комплексних об'єктів, що визначають зміст компетенції вищих органів державної влади, зокрема: а) Верховної Ради України щодо об'єктів законодавчого регулювання, названих у ст. 92 Конституції України, а саме використання природних ресурсів, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу, освоєння космічного простору, організації та експлуатації енергосистем, транспорту і зв'язку, правовий режим власності, правові засади і гарантії підприємництва, правила конкуренції та норми антимонопольного регулювання, засади зовнішніх зносин, зовнішньоекономічної діяльності, митної справи тощо; б) Кабінету Міністрів України (так, функції уряду щодо забезпечення дієвості і діяльності економічної системи перераховані у ст. 116 Конституції України, наприклад, «розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України, забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності; здійснює управління об'єктами державної власності відповідно до закону»); в) загальноекономічної за змістом і характером компетенції окремих органів державної влади таких, як НБУ, АМКУ тощо.

7. Під «економічною системою» пропонуємо розуміти: «Економічна система – це складний комплекс суспільних виробничих відносин, що забезпечують економічну діяльність на визначених засадах координації між її суб'єктами та учасниками економіки у домінуючий спосіб розподілу результатів її функціонування, що визначають ступінь ефективності національної економіки».

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення й вирішення наукової проблеми, яка полягає у встановленні основних функціональних властивостей сучасного господарського законодавства України, тенденцій розвитку і підвищення його ефективності як цілісного суспільно-правового феномену. За підсумками роботи сформульовано такі висновки.

1. Чинна кодифікація господарського законодавства України містить методологію комплексного законодавчого регулювання господарських відносин, що має використовуватись для подальших підгалузевих і інституційних кодифікацій господарського законодавства. Необхідність даного процесу обумовлена тим, що вже сьогодні існує надзвичайний обсяг та динаміка розвитку господарського законодавства, яка супроводжується значним ступенем колізійності, особливим запитом на системний характер господарсько-правового регулювання, враховуючи комплексну природу його об'єктів, зокрема таких як: ринки окремих товарів і послуг, напрями державної економічної політики тощо.

2. Кодифікація законодавства загалом має підвищувати його ефективність завдяки зниженню колізійності та інших видів дефектності в його застосуванні, а також шляхом виникнення синергетичних ефектів за рахунок комплексного характеру врегульованих суспільних відносин, за рахунок використання засобів фіксації, врегулювання, стимулювання, охорони, гарантування тощо у відповідності до суспільних завдань правового регулювання.

3. Успіх процесу кодифікації господарського законодавства, як уявляється, залежать і від рівня якості взагалі господарського законодавства, а також від стану національної економіки в її внутрішньоекономічному та глобальному вимірах. Початок реформування обґрунтовується суспільною необхідністю та відповідними особливостями змісту державної економічної політики, а саме: по-перше, чинниками, які визначаються обсягом нормативного матеріалу, а також динамікою його змін чи доповнень, до цього додаємо внутрішньоструктурну динаміку (утворення нових інститутів, підгалузей, актуалізація окремих з них тощо), динаміку розширення сфери господарсько-правового регулювання; звісно другим, економіко-технічним моментом

можна назвати ступінь застарілості й аварійності основних виробничих фондів, помітне зниження їх технологічного рівня, паралельне існування офіційної і тіньової економіки, деіндустріалізацію цілих регіонів. До цього слід додати також вплив зовнішньоекономічних чинників, до яких слід віднести низьку конкурентоздатність національної економіки, що за умов відсутності впровадження стратегій інноваційного переозброєння кінець кінцем створює експортно орієнтовану структуру економіки, яка складається з кількох традиційних галузей, із кінцевою втратою перспектив для економічного відродження.

4. Заповнення прогалин у законодавчому регулюванні інвестиційних відносин, які потребують адекватної регламентації саме на рівні законів України, і що доцільно здійснити саме в межах кодифікації. Такими прогалинами слід визнати суспільні відносини з приводу: інвестування з України; інноваційного інвестування; інвестування правами користування природними ресурсами; формування та реалізації інвестиційної політики держави; місця державних програм інвестиційного розвитку в системі інвестиційного законодавства України; інвестиційної безпеки національної економіки та держави; інвестування в умовах запровадження державою антикризових заходів; формування інвестиційного потенціалу; державно-приватного партнерства з інвестиційною складовою та ін.

5. По відношенню до функціонування інвестиційного ринку держава виконує або має виконувати різноманітні функції та заходи, а саме: нормативно-правову регламентацію інвестиційної сфери; регулювання умов здійснення інвестиційної діяльності та параметрів функціонування інвестиційного ринку; формування і контроль щодо діяльності суб'єктів інвестиційної інфраструктури, зокрема, державних банків або банків з державною часткою у статутному капіталі; державних інвестиційних фондів, через які відбувається її опосередкована участь на ринку як суб'єкта інвестиційної діяльності; участь на інвестиційну ринку через держбюджетне фінансування інвестиційних проектів; укладення угод державно-приватного партнерства з інвестиційною складовою в їх змісті; встановлення спеціальних режимів інвестиційної діяльності для визначеного кола суб'єктів та учасників; забезпечення необхідного стану інвестиційної безпеки національної економіки; здійснення системних антикризових заходів на національному інвестиційному ринку у разі потреби.

6. Прийняття Інноваційного кодексу є саме тією формою правового регулювання

відносин, що виникають у зв'язку із здійсненням інноваційної діяльності, яка дозволить охопити всі їх основні різновиди, в межах національної інноваційної системи, та визначити питання функціонування останньої. Він здатний виконувати також функцію правової основи державної інноваційної політики, а також стати центральною ланкою системи інноваційного законодавства. Розробка та введення Інноваційного кодексу України є доцільними, зважаючи на інноваційно орієнтований стратегічний курс економічного розвитку держави, а також процеси глобалізації, світові тенденції розвитку та сучасні потреби національної економіки у новій конкурентоспроможній продукції та найновітніших засобах виробництва.

Шляхами розв'язання та вирішення проблем в інноваційній сфері, на наш погляд, може стати: вдосконалення нормативно-правової бази для забезпечення розвитку інноваційної системи України; необхідність системного і послідовного впровадження функціональних принципів державного регулювання інноваційною діяльністю; органічне включення всіх окремих елементів інноваційного розвитку в єдину активно і цілеспрямовано функціонуючу національну інноваційну систему, що можливо лише за умови дії потужних системоутворюючих факторів. Такими факторами могли б стати загальнодержавні пріоритети інноваційної політики за умови їх усвідомлення на всіх рівнях як основного засобу реалізації загальнонаціональної ідеї, досягнення єдиної і спільної для всіх мети.

7. Завдання та засоби реалізації економічної політики відбиваються не тільки на умовно публічно-правовому компоненті такого комплексного формування (організаційно-господарський блок), але й умовно приватно-правовому (блок господарсько-виробничих відносин). Адже з'являються нові об'єкти господарського обігу із власною специфікою оборотоздатності, нові правові форми реалізації договірних відносин, нові юридичні факти їх виникнення та припинення. Ключовою проблемою в цьому контексті є проблема запровадження нової методології формування концептуальних та програмних документів держави, які мають отримати обов'язковий детальний та обґрунтований план змісту законопроектних робіт в напрямі реалізації завдань економічної політики держави. Відповідна методологія має бути розроблена з метою «стандартизації» вимог до змісту та характеру цілої категорії державних документів програмного характеру – Концепцій, Стратегій, Програм розвитку тощо.

8. Концепція сталого розвитку є базовою матрицею концентрації економічної

стратегії держави, вона потребує відповідну трансформацію господарсько-правової політики, де основним завданням господарсько-правової політики в умовах сталого розвитку є створення спеціальних правових режимів стимулюючого характеру для екологізації господарювання, для екологічних інвестицій та екологічних інновацій в сфері господарювання з диференціацією відповідних правових режимів стосовно проблематики безвідходних технологій, енергозберігаючих технологій, альтернативної електроенергетики і, зокрема, в сферах, пов'язаних з відходами реструктуризації національної економіки, в напрямі і подальшої екологізації, суттєвої активізації інноваційної діяльності в сфері екологічного господарювання тощо.

9. Екологізація господарського права є ключовим напрямом розвитку господарського законодавства і його реалізація потребує зусиль з боку як еколого-правової та аграрно-правової науки, так і з боку економічної науки.

Основні засади Концепції сталого розвитку, пов'язані з господарською діяльністю, відповідно формують новий шлях економіко-правового механізму господарювання у розрізі стратегії сталого соціально-економічного розвитку, що в своїй основі має екологізацію, адекватну технологізацію економічної діяльності як такої та разом з цим адекватно поєднує потенціал подальшого розвитку одночасно зі збереженням навколишнього природного середовища.

10. Проблематика економічної безпеки в сучасних умовах розвитку набуває все більшого значення та проявів також і у зв'язку із функціонуванням в національній економічній системі цілих сегментів тіньової та відвертої кримінальної економіки. Дані сфери та їх кримінально-корупційні механізми достатньо висвітленні у діяльності мас-медіа, зокрема, щодо дикого видобування бурштину, заготівель деревини, виробництва алкогольної продукції тощо.

Необхідно констатувати, що кримінального характеру часто набуває діяльність цілих суб'єктів організаційно-господарського впливу, де кримінальний компонент в їх функціонуванні отримує постійний та системний характер. Загальний стан речей є проблемою не тільки на рівні функціонування державного апарату, але і питання цілей та змісту господарського законодавства України.

11. Саморегулівна діяльність в принципі створює симбіоз такого механізму реалізації приватних інтересів за умови забезпечення публічних інтересів. Саморегулівна діяльність створює особливу форму реалізації правового господарського

порядку, в який поєднуються стихія ринкової саморегуляції, та вольове регулювання господарської діяльності з метою забезпечення публічних інтересів.

Відтак, правовий господарський порядок, який визначено у статті 5 ГКУ, складається не з двох елементів, а з трьох, де його синтетичною формою є саморегулівна діяльність суб'єктів господарювання, що об'єднані в межах створення ними саморегулівних організацій.

12. Економічним процесам та взаємовідносинам в системі національної економіки кореспондують специфічні процеси розвитку системи законодавства, а саме процеси уніфікації, спеціалізації і подальшої інтеграції, оскільки, структурні ланки, що утворюють економічну систему, за своїм змістом є неоднорідними, бо поєднують у собі загальні та специфічні, основні та похідні, нові та старі, перехідні та допоміжні економічні форми, кожна з яких функціонує на основі спільної для всієї системи і разом з тим власної логіки розвитку. В умовах ринкової економіки всі елементи економічної системи характеризуються динамізмом, мінливістю, суперечністю розвитку та впорядковані в ієрархію економічної системи, де визначається необхідність стану цілісності та правової організованості.

13. Процес диференціації відносин сфери господарювання включає її предметний, галузевий, підгалузевий та інституційний рівень, призначений забезпечити більш точне, адресне кінець-кінцем, диференційоване у мікрорівневому масштабі економічних відносин правове їх регулювання.

Виникає необхідність розглянути синтетичний предмет регулювання економічних відносин – галузеві комплекси – електроенергетичний комплекс, транспорт, телекомунікаційний комплекс, тощо; як єдині механізми зі своєю специфікацією і приватних, і публічних інтересів. Саме економічні відносини на макро і мікро рівнях у окремих галузевих комплексах є досить протилежними, актуальним прикладом є проблема телекомунікаційного комплексу, який безперечно виступає макрооб'єктом управлінського та правового впливу з боку держави. Адже в єдиному комплексі, узгоджено мають функціонувати всі елементи – інститути, підгалузі галузі і навіть галузі законодавства, що регулюють діяльність на ринках мобільного зв'язку, Інтернету, телебачення, радіомовлення тощо. І якщо на мікрорівні регулювання даних економічних відносин може бути досить автоматизованим одне від одного, то макроекономічне регулювання вимагає єдності, узгодженості, систематизованості, адже у ринковій

економіці виникає необхідність стимулювання приватної ініціативи і зважених засобів державного регулювання, тобто забезпечення приватного та публічного інтересів щодо кожного окремого галузевого комплексу.

14. Функціонування економічної системи забезпечує кореспондуюча їй система правового регулювання економічних відносин. Саме тому система правового забезпечення повинна віддзеркалювати (у рамках власного інструментального жанру) процеси, які виникають всередині самої економічної системи). Однак правова система має свою власну структуру напрацьованих галузей права. Кожна з цих галузей має свій предмет регулювання, тому до певної міри структура галузей не співпадає зі структурою економіки і не співпадає із багатоплановим змістом економічних відносин. Економічні відносини не можуть бути зведені до сфери особистих майнових відносин, або тільки до сфери відносин організації і здійснення господарської діяльності.

15. Комплексна природа сучасних галузей права таких як: господарське, екологічне, аграрне, до певної міри вирішують цю суперечність, об'єднуючи в єдиному механізмі різні формати регулювання економічних відносин. Однак, і в цьому випадку охопити неймовірну багатоманітність структури, типів відносин, а головне системоутворюючих внутрішніх взаємозв'язків системи і тим більше – зовнішніх, неймовірно складно навіть із врахуванням потужності методології комплексних галузей. Відтак, не випадково виникають наукові ідеї щодо макроекономічного права.

16. Економічна система та її правовий еквівалент в правовій системі не можуть бути абсолютно тотожними за структурою, за засобами, за суб'єктним складом. Тим не менш виникає питання щодо створення узагальненого полігалузевого модуля, який забезпечував би цілісний та умовно всеосяжний правовий вплив на економічну систему, як на єдине ціле, а не автономно на окремі її фрагменти. Це особливо важливо для інтересів науки, – правового забезпечення функціонування сфери економічної життєдіяльності суспільства – економічної системи. Але це важливо також і для функціонування інститутів законотворчої діяльності в зазначеній сфері. Законодавство – господарське, природоресурсне, аграрне, фінансове тощо має бути скоординованим і спільно спрямованим на забезпечення загальних макроекономічних результатів економічного розвитку країни.

17. Економічне право затребуване як матриця забезпечення балансів між спрямованістю господарського, фінансового, аграрного та природоресурсного

законодавства і має слугувати інструментом, що забезпечує ефективність системоутворюючих зв'язків між цими галузями та їх об'єктами з метою досягнення спільного макроекономічного ефекту від функціонування національної економіки як такої. Це не виключає доцільності створення міжгалузевих кодифікацій для того, щоб в процесі законотворчої діяльності враховувався кореляційний зв'язок між податковими законами, законами, що стимулюють господарську діяльність у певних сегментах чи на визначених територіях, а закон, спрямований на стимулювання аграрного підприємництва, враховував аспекти якості і родючості земель тощо. Тому кінець кінцем розвиток новації в окремих галузях права не повинен розглядатися окремо від наслідків, що виникають в суміжних сферах правового регулювання.

18. У цілому можна з впевненістю говорити про нагальність і необхідність виділення такої науки, як «економічне право» для: 1) проведення єдиної економічної політики держави; 2) здійснення макроекономічного державного регулювання; 3) зовнішнього впливу на національну економіку, що пояснюється необхідністю врахування реалізації економічної політики іншими державами, міжнародними економічними організаціями, впливу кон'юктури зовнішніх ринків; 4) розробки, а також запровадження універсальних критеріїв визнання успішності з урахуванням специфіки традицій національної економіки як такої. Йдеться, зокрема, про забезпечення інноваційного характеру економічного розвитку, запровадження альтернативної енергетики як домінуючого джерела енергії, здійснення структурної перебудови національної економіки, подолання депресивності та економічної деградації регіонів тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев С. С. Азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования. Москва : «Статут», 1999. 320 с. С. 53–59.
2. Алексеев С. С. Право на пороге нового тысячелетия : Некоторые тенденции мирового правового развития – надежда и драма современной эпохи. Москва : Статут, 2000. 256 с.
3. Алексеев С. С. Собрание сочинений : в 10 т. Москва, 2010. Т. 4 : Линия права. Концепция : Сочинения 1990-х – 2009 годов. 544 с.
4. Алексеев С. С. Тайна права. Москва: Изд-во НОРМА, 2001. 176 с.
5. Алексеев С. С., Исаков В. Б., Яковлев В. Ф. Научные основы советского правотворчества / под ред. Р. О. Халфиной. Москва : «Наука», 1981. 317 с.
6. Анакіна Т. М. Особливості політики Східного партнерства у контексті європейської інтеграції України. *Європейський Союз і Україна: особливості взаємовідносин на сучасному етапі*. Харків : Оберіг, 2012. С. 48–61. URL: <http://dspace.nulau.edu.ua/bitstream/123456789/2192/1/ANAKINA.pdf>
7. Андрощук Г. Державна інноваційна політика. *Інтелектуальна власність*. 2004. №1. С. баба37–40.
8. Андрощук Г. О. Проблеми і перспективи інноваційного розвитку економіки в контексті інтеграції України в Європейський науково-інноваційний простір : матеріали XXII Міжнар. наук.-практ. конф. Одеса. 11–13.09. 2017 р. НАНУ, ДУ «Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України». Київ: Фенікс. 2017. 339 с. URL: https://economics.opu.ua/files/science/probl_innov_rozv/2017/tezi.pdf
9. Анисенко О. В., Бабіна Д. О. Розвиток космічної галузі в Україні. *Агросвіт*. № 11. 2018. с. 55–59.

10. Анісімов І. Є. Розвиток міжнародної інноваційної діяльності в умовах глобальної економічної кризи : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.02. Вінниця, 2016. 22 с.
11. Арзамасов Ю. Г. Введение в нормографию: теорию и методологию нормотворчества : учеб. пособие. Москва : Гос. ун-т – Высш. шк. экономики ; Росс. ун-т кооперации, 2009. С. 83–84.
12. Арзамасов Ю. Г., Наконечный Я. Е. Концепция мониторинга нормативных правовых актов. Москва : Юрлитинформ, 2011. 200 с.
13. Атаманова Ю. Є. Концептуальні підходи до систематизації інноваційного законодавства та розроблення проекту Інноваційного кодексу України. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 2. С. 123–131. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2011_2_13
14. Атаманова Ю. Є. Основні проблеми системного господарсько-правового регулювання відносин в інноваційній сфері : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків : Б. в., 2009. 458 с.
15. Атаманова Ю. Є. Основні проблеми системного господарсько-правового регулювання відносин в інноваційній сфері : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04. Харків : Б. в., 2009. 37 с.
16. Атаманова Ю. Є. Інноваційний кодекс України як форма удосконалення законодавчого забезпечення інноваційного розвитку України. *Вісник Академії правових наук України*. 2008. №1(52). С. 172–182.
17. Балинська О. М., Гарасимів Т. З. Проблеми теорії держави і права : навч. посібник. вид. 2-е, доп. і перероб. Львів : Вид-тво ЛьвДУВС, 2010. 416 с.
18. Бараненков В. В. Понятие юридического лица в современном гражданском праве России. *Государство и право*. 2003. № 11. С. 53–59.
19. Баранов В. М. Концепция законопроекта. Нижний Новгород, 2003. 190 с.
20. Барлыбаев Х. А. Человек. Глобализация. Устойчивое развитие. изд-во. Москва: РАГС, 2007. 320 с.
21. Безух О. Щодо предмета господарського права та характеристики господарських правовідносин (частина перша). *Господарське право*. 2011. № 8. С. 34–37.

22. Беляева О. М. Теория государства и права в схемах : учеб. пособие. Москва : Эксмо, 2008. 93 с.
23. Беляневич О. А . Господарське договірне право України (теоретичні аспекти): монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 592 с.;
24. Берназ-Лукавецька О. М., Подсядло Р. П. Медичні послуги та медична допомога: порівняльно-правовий аналіз. *Часопис цивілістики*. 2017. № 24. С. 57-61
25. [Берназ-Лукавецька О.](#) Медичні послуги в Україні. *Бізнес і комерція*. Бер 22, 2017. URL : <https://jurist-blog.com.ua/medichni-poslugi.html>
26. Битяк О. Ю. Господарсько-правове забезпечення функціонування електроенергетичного комплексу України : монографія. Харків: ФІНН, 2011. 168 с.
27. Білоконенко О. В. Історія економічних вчень : конспект лекцій. Київ : Європ. ун-т, 2001. С. 75–80.
28. Білоусов Є. М. Актуальні проблеми господарсько-правового забезпечення економічної безпеки України : монографія. Харків : Право, 2017. 240 с.
29. Білоусов Є. М. Державне регулювання у сфері забезпечення економічної безпеки господарюючого суб'єкта. *Право та інновації*. 2015. № 2. С. 7–13. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apir_2015_2_3
30. Білоусов Є. М. Конституційні та законодавчі засади забезпечення економічної безпеки України в контексті інноваційного розвитку. *Актуальні питання інноваційного розвитку*. 2011. № 1. С. 37–41. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apir_2011_1_6
31. Білоусов Є. М. Щодо визначення поняття «економічна безпека». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2014. Вип. 9-1. С. 100–102. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2014_9-1_32
32. Бобкова А. Г., Моїсеєв Ю. О. Біржове право: навч. посібник. Київ: Центр навч. л-ри, 2005. 200 с.
33. Болдырев М. Юридическое конструирование : курс лекций. URL : <http://www.drivehq.com/file/df.aspx/publish/singa/PublicFolder/iurconst.pdf>
34. Борисов Г. А. Теория государства и права : учебник. Белгород : Изд-во БелГУ, 2007. 292 с.

35. Борисова В. І Проблеми створення юридичних осіб: історія в сучасність. *Вісник Академії правових наук України*. 2002. № 2. С. 79–88.
36. Бочкова І. І. Біотехнологія як засіб вирішення глобальних проблем сучасності: нормативно-правовий аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія» Серія: Право* (Електронне видання). 2012. № 2 (6). URL : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12biinpa.pdf>
37. Бочкова І. І. Особливості договірної забезпечення обігу біотехнологій в Україні. *Право та інновації*. 2014. № 1–2. С. 59–68.
38. Бочкова І. І. Питання організаційно–господарського впливу держави на обіг біотехнологій в Україні. *Юрист України*. 2014. № 2. С. 82–92.
39. Бочкова І. І. Стан нормативно–правового регулювання діяльності на ринку біотехнологій в Україні. *Юрист України*. 2014. № 1. С. 27–36.
40. Бочкова І. І. Господарсько-правове забезпечення впровадження та розвитку біотехнологій в промисловості України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Харків : [б.в.], 2015. 23 с.
41. Бринцев О. В. Мета і принципи рекодифікації економічного законодавства України. *25 років господарській юрисдикції в Україні: досвід та перспективи* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 трав. 2016 р.) / редкол.: В. Я. Тацій, П. В. Тихий, О. В. Бринцев та ін. Харків: Право, 2016. 204 с.
42. Бринцев О. В. Організаційно-правова форма юридичної особи. Визначення поняття. *Вісник університету внутрішніх справ*. 2000. № 12– 1. С. 84–86.
43. Бударна В. О. Правові засоби формування інвестиційного потенціалу України. *Економічна теорія та право*. 2017. № 3. С. 120–131.
44. Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В. Міжнародне право. Основи теорії: підручник / за ред. В. Г. Буткевича. Київ : Либідь, 2002. 608 с.
45. Буткевич О. В. Економіко-правова характеристика сучасного стану рибного господарства України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3 [14]. С. 99–107.
46. Валеев Р М., Курдюков Г. И. Международное право. Общая часть. Москва : Статут, 2011. 542 с.

47. Вартофский М. Модели. Репрезентация и научное понимание. Москва : Прогресс, 1988. 408 с.
48. Васильев С. В. Юридические конструкции как инструмент правоприменения в гражданском судопроизводстве. *Электронный научный журнал «Наука. Общество. Государство»*. URL : esj.pnzgu.ru., 2013. – №3(3). – С. 1–7.
49. Васильева Т. А. Как написать закон. Москва : Издательство Юрайт, 2012. 148 с.
50. Васильев О. Розвиток електроенергетичного комплексу як основа підвищення експортного потенціалу та економізації зовнішньої політики України. *Зовнішні справи*. 2013. № 11. С. 48–51.
51. Ващенко Ю. В. Банківське право. Підручники онлайн. URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/2732/14/>
52. Вінник О. М. Господарське право: Курс лекцій. Київ: Атіка, 2004. 624 с. С. 10-11
53. Вінник О. М. Господарське право: навч. посібник. 2-ге вид., змін. та допов. Київ: Прав. єдність, 2009. 766 с.
54. Вінник О. М. Інвестиційне право: навч. посібник. Київ: Атіка, 2009. – 616 с.;
55. Вінник О. М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення. Київ : Атіка, 2003. 352 с. С. 23-67.
56. Вінник О. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення: монографія. Київ: Атіка, 2003. ?? с.
57. Віхров О. Організаційно-господарські відносини як предмет правового регулювання. *Право України*. 2010. С. 39–46.
58. Віхров О.П. Договірні форми організаційно-господарських зобов'язань. *Вісник господарського судочинства*. 2008. № 5. С. 105–109.
59. Врублевська К. М. Інноваційне інвестування: проблеми господарсько-правового забезпечення. *Економічна теорія та право*. 2016. № 1. С. 137–147. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_etp_2016_1_14

60. Врублевська К. М. Місце інноваційного інвестування в господарському праві України. *Економічна теорія та право*. 2017. № 1. С. 119–131. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_etp_2017_1_12
61. Гетьман Є. А. Кодифікація законодавства України: загальна характеристика, особливості, види: монографія. Харків : Право, 2012. 192 с.
62. Гетьман Є. А. Кодифікація як форма систематизації законодавства України. *Проблеми законності*. 2008. № 99. С. 228–236.
63. Говорун О. В. Актуальні правові питання розвитку саморегулювання як механізму забезпечення ринкових відносин. *Юрист України*. 2014. № 4. С. 27–33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uy_2014_4_7 (дата звернення 09.09.2018)
64. Гончаренко О. Види саморегулювання господарської діяльності. *Господарське право і процес*. 2016. № 11. Ст. 68–72. URL: <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2016/11/15.pdf> (дата звернення 15.09.2018)
65. Гончаренко О. Конституційні засади саморегулювання господарської діяльності. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси та право*. 2016. № 1. С. 28–36.
66. Гончаренко О. Саморегулювання та співрегулювання господарської діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 9. С. 62–66.
67. Гордієнко С. Г. Інноваційна діяльність: проблеми, сутність, змістовні складові та напрями удосконалення. *Часопис Академії адвокатури України*. 2014. Т. 7. № 2. С. 15–32. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chaau_2014_7_2_4
68. Господарське право : практикум / А. Г. Бобкова (кер. авт. кол.), Ю. О. Моїсєєв, Ю. М. Павлюченко та ін. ; за заг. ред. А. Г. Бобкової. Харків : Право, 2018. 592 с.
69. Господарське право України: навч. посібник / за заг. ред. Н. О. Саніахметової. Харків: «Одіссей», 2005. 608 с.
70. Господарське право України: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / М. К. Галянтич, С. М. Грудницька, О. М. Міхатуліна та ін. Київ: МАУП, 2005. 424 с.
71. Господарське право України: підруч. для студентів юрид. спеціальностей вищих закладів освіти / В. М. Гайворонський, В. П. Жушман, Н. В. Погорецька та ін.; за ред. В. М. Гайворонського та В. П. Жушмана. Харків: Право, 2005. 384 с.

72. Господарське право України: практикум / В. С. Щербина (кер. авт. кол.), Г. В. Пронська, О. М. Вінник та ін.; за ред. В. С. Щербини. 2-е вид., перероб. і доповн. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 416 с.
73. Господарське право: підручник / Д. В. Задихайло, В. М. Пашков, Р. П. Бойчук та ін.; за заг. ред. Д. В. Задихайла, В. М. Пашкова. Харків: Право, 2012. 696 с.
74. Грищак С. В. Теоретичні основи адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. *Форум права*. 2012. № 4. С. 273–277.
75. Губа А. В. Вплив процесів економічної інтеграції на соціально-економічний розвиток країн. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2012. № 6. С. 67–70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2012_6_16
76. Губський Ю. І., Сердюк В. Г., Царенко А. В., Якименко О. І., Скрипник О. О., Солоп Л. Л., Коноваленко О. А., Винницька М. О. Правове регулювання надання медичної допомоги в Україні. URL : http://medicallaw.org.ua/uploads/media/01_105_04.pdf
77. Гурак Л. В. Господарсько-правове забезпечення діяльності державних вищих навчальних закладів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Харків, 2012. 20 с.
78. Гурак Л. В. Особливості господарсько-правової відповідальності державних вищих навчальних закладів. *Проблеми законності*. 2011. Вип. 114. С. 238–244. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2011_114_29
79. Гусарєв С. Д., Олійник А. Ю., Слюсаренко О. Л. Теорія права і держави/за заг. ред. С. Д. Гусарєва. Київ: ЦУЛ, 2008. 276 с.
80. Давидюк О. М. Господарсько-правове регулювання обігу експериментального конструювання технології. *Право та інноваційне суспільство*. 2016. № 1. С. 15–20. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/pric_2016_1_4
81. Давидюк О. М. Місце технології в національній інноваційній системі: господарсько-правовий аспект. *Право та інновації*. 2017. № 1. С. 46–50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apir_2017_1_9
82. Давуд Р. Устойчивая энергетика – это "золотая нить" – генсек ООН. 17 Сентябрь 2015. URL : www.un.org/russian/news/story.asp?NewsID=24454.

83. Давыдова М. Л. Юридическая техника: проблемы теории и методологии : монография. Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2009. 318 с.
84. Дем'яненко М. Особливості фінансування сучасної вітчизняної науки. URL: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1939:problemi-finansuvannyavitchiznyanoji-nauki&catid=8&Itemid=350
85. Денисюк С. П. Формування політики підвищення енергетичної ефективності – сучасні виклики та європейські орієнтири. *Енергетика: економіка, технології, екологія*. 2013. №2. С. 7–22.
86. Денисюк С. П., Таргонський В.А. Сталий розвиток енергетики України у світових вимірах. *Енергетика: економіка, технології, екологія*. 2017. № 3. С. 7–31.
87. Джабраїлов Р. А., Устименко В. А. Правове забезпечення впровадження засад регіоналізації у сферу державного управління економікою. *Регіональна економіка*. 2014. № 4. С. 24–3??.
88. Джабраїлов Р. А., Устименко В. А. Правові засади державної політики з реконструкції економіки. *Реконструктивний економічний розвиток: основні напрями, ефективність і соціальна справедливість* : монографічний збірник / за ред. В. М. Гейця, А. А. Гриценка. Київ, 2016. С. 199–205.
89. Добровольська В. В. Державне регулювання та саморегулювання у сфері підприємництва. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 25. С. 302–305.
90. Дороніна І. І. Відповідальність розвитку відновлювальної енергетики України умовами сталого розвитку. *International periodic scientific journal "Modern engineering and innovative technologies"*. № 1. 2020/6. С. 98–102 с. URL: <https://www.moderntechno.de/index.php/meit/issue/archive> (дата звернення: 25.04.2021).
91. Дороніна І. І. Нормативно-правове забезпечення розвитку відновлювальної енергетики в Україні. *Public Administration*. 2020. Issue1(44). 31–43 с.
92. Доценко Т. А. Сущность юридических конструкций. *Проблемы юридической техники* : сб. ст. / под ред. д.ю.н., проф., акад. В. М. Баранова. Нижний Новгород, 2000. С. 316–323.
93. Драгоманов М. П. Передне слово [До «Громади»]. *Вибране*. Київ : Либідь, 1991. С. 312–313.

94. Драпак М. Тарифи для підтримки «зеленої енергетики». *Тексти. Енергетика*. 26.04.2018. URL: http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/84623/Doroge_zadovolenna_Nynishni_taryfy_dla_pidtrymky_zelenoji (дата звернення: 20.09.2019).
95. Дутко А. О. Юридична техніка : види та зміст. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Львів, 2006. № 3. С. 25–33.
96. Економічна безпека: [навч. посібник] / О. Є. Користін, О.І. Барановський, Л.В. Герасименко [та ін.]; за ред. О. М. Джужі. Київ: Алерта; КНТ; Центр учбов. л-ри, 2010. 368 с.
97. Енергоефективність та відновлювані джерела енергії / під заг. ред. А. К. Шидловського; авт.: Бевз С.М., Бондаренко Б.І., Денисюк С.П. та ін. Київ: Укр. енциклопед. знання, 2007. 500 с.
98. Європейське право: право Європейського Союзу : підручник: у трьох кн. / за заг. ред. В. І. Муравйова. Київ : Ін Юре, 2015. 312 с.
99. Жовнірчик Я. Ф. Аналіз та шляхи вдосконалення нормативно-правової бази для забезпечення розвитку інноваційної системи України. *Ефективна економіка*. 2012. № 2. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2012_2_17
100. Жуков В. Чи потрібен Україні Комерційний кодекс поряд з Цивільним? *Вісник Центру комерційного права*. 2002. № 7 С. 5.
101. Забуранний С. В. Інституційне забезпечення інноваційної діяльності в аграрній сфері. *Ефективна економіка*. 2015. № 9. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_9_47
102. Загальна теорія держави і права: [підруч. для студентів юрид. вищих навч. закладів]; за ред. О. В. Петришина Харків: «Право», 2009. 598 с.
103. Задихайло Д. В. Визначальні політико-правові чинники економічної стратегії держави. *Галузева економічна політика держави: проблеми правового забезпечення: монографія* / Д. В. Задихайло, В. М. Пашков, О. Ю. Битяк, М. М. Кузьміна та ін.; за наук. ред. Д. В. Задихайла. Харків: Юрайт, 2013. 520 с.
104. Задихайло Д. В. Господарсько-правове забезпечення економічної політики держави : монографія. Харків: Юрайт. 2012. 456 с.
105. Задихайло Д. В. Державна економічна політика та завдання правового регулювання. *Вісник Національного університету "Юридична академія України*

- імені Ярослава Мудрого" . Сер. : Економічна теорія та право. 2014. № 1. С. 138–147. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_etp_2014_1_16
106. Задихайло Д. В. Державне макроекономічне регулювання : питання систематизації правового забезпечення. *Юрист України*. 2014. № 2 (27). С. 25–32.
107. Задихайло Д. В. До концепції правового забезпечення механізму економічної політики держави. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 1. С. 1–12. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_1_11
108. Задихайло Д. В. Економічна влада та економічне народовладдя: проблема правової регламентації. *Право та інновації*. 2014. № 1–2 (5–6). Ст. 5–11.
109. Задихайло Д. В. Економічна політика держави в системі правового і законодавчого забезпечення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3 (74). С. 214–221.
110. Задихайло Д. В. Економічна політика держави як об'єкт та механізм правового регулювання. *Правове забезпечення комерціалізації результатів досліджень і розробок*: матеріали Наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 травня 2012 р.). Харків, 2012. С. 17–22.
111. Задихайло Д. В. Економічна система як органічний об'єкт законодавчого забезпечення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2012. № 4 [71]. С. 210–221.
112. Задихайло Д. В. Економічна та господарсько-правова політика держави: співвідношення та законодавче забезпечення. *Вісник академії правових наук України*. 2012. № 1. С. 127–137. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2012_1_15
113. Задихайло Д. В. Зміст права на підприємницьку діяльність в системі економічних прав громадянина. *Формування європейського правового простору: історія і сучасність* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 20 трав. 2011 р. Харків : НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2011. С. 122–125.
114. Задихайло Д. В. Кодифікація інноваційного законодавства: окремі концептуально правові підходи. *Проблеми господарського права*. 2010. № 4 (63). Ст. 177–185. URL: file:///C:/Users/Admin/Desktop/vapny_2010_4_18.pdf
115. Задихайло Д. В. Питання удосконалення механізму організаційно-господарського впливу держави на сферу господарювання. *Економічна теорія і право*. Вип. № 3 (30). Харків, 2017. С. 74–85.

116. Задихайло Д. В. Правові засади формування національної інноваційної політики. *Шляхи формування національної інноваційної системи та удосконалення інноваційного законодавства*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Харків, 11 листопада 2011 р. / редкол.: С. М. Прилипко, Ю. Є. Атаманова, Д. В. Задихайло. Харків : НДІ ПЗІР, 2011. 307 с.

117. Задихайло Д. В. Процеси концентрації капіталу в економіці України (господарсько-правові позиції). *Засоби та механізми господарсько-правового регулювання* : монографія. Харків : Юрайт, 2013. Т. 3. С. 8–45.

118. Задихайло Д. В. Проблеми системи та методики викладення навчального курсу "Підприємницьке право". *Проблеми вищої юридичної освіти*: тези доп. та наук. повідом. Наук.-метод. конф. (м. Харків, 18-19 грудня 2001 р.) / за ред. В. В. Комарова. Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2002. С. 135–137.

119. Задихайло Д. В. Стратегія держави в системі законодавчогорегулювання економічних відносин. *Вісник академії правових наук України*. 2006. №1 (44). С. 129–138.

120. Задихайло Д. Д. Відносини екологічного господарювання як напрям розвитку законодавства України. *Економічна теорія та право*. 2017. № 3. С. 96–107. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_etp_2017_3_11

121. Задихайло Д. Д. Кабінет Міністрів України як суб'єкт економічної системи: конституційно-правові засади : монографія. Харків : Юрайт, 2013. 192 с.

122. Задихайло Д. Д. Функції уряду України в економічній сфері: модернізація конституційно-правового забезпечення: монографія. Харків : Юрайт, 2013. 112 с.

123. Задихайло Д. Д. Екологічне господарювання у системі екологічних відносин: проблема правової інституціалізації. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 135. С. 95–103. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2016_135_12

124. Задихайло Д. Д. Екологічні інновації як форма міжгалузевої конвергенції господарського та екологічного права. *Економічна теорія та право*. 2016. № 4. С. 145-156. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_etp_2016_4_15

125. Задихайло Д. Д., Ритова В. О., Хоменко А. В. «Зелена» енергетика в системі шляхів вирішення екологічних проблем суспільства (порівняльний аспект). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 221–224 с.

126. Заїченко Л. І. Комерціалізація спортивних відносин: завдання господарсько-правового забезпечення. *Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого". Серія : Економічна теорія та право*. 2013. № 3. С. 118–125. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_etp_2013_3_14

127. Заїченко Л. І. Модернізація законодавства України у сфері фізкультури і спорту: господарсько-правові аспекти. *Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого". Серія : Економічна теорія та право*. 2013. № 2. С. 174–181. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_etp_2013_2_20

128. Заїченко Л. І. Предмет господарсько-правового регулювання у сфері відносин фізкультури та спорту. *Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого". Серія : Економічна теорія та право*. 2012. № 1 (8). С. 193–200.

129. Заїченко Л. І. Спортивний клуб у системі координат організаційно-правових форм господарських організацій. *Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого" . Сер. : Економічна теорія та право*. 2014. № 4. С. 138–147. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_etp_2014_4_14

130. Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права : Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 253с.

131. Законодательные акты по вопросам народного хозяйства СССР. Москва: Юрид. лит., 1961. Т. 1. С. 784.

132. Законодательные акты по вопросам народного хозяйства СССР. Москва: Юрид. лит., 1961. Т. 2. С. 686

133. Залетов О. М. Сутність і принципи саморегулювання на страховому ринку. *Вісник ЖДТУ*. 2013. № 2(64). С. 235–238. (Серія: Економічні науки).

134. Звіт про роботу НКРЗІ за 2019 рік. URL : https://nkrzi.gov.ua/images/upload/142/9088/Zvit_2020_NKRZI.pdf

135. Злупко С. Я сміливо можу стати на суд нащадків. *Урядовий кур'єр*. 11 квітня 2003 р. №68
136. Знаменський Г. Л. Наукоємність сучасного господарського права. *Право України*. 2010. № 8. С. 19–25.
137. Знаменський Г. Л. Новое хозяйственное право. *Избранные труды: сб. науч. трудов*. Киев.: Юринком Интер, 2012. 488 с.
138. Зорина Т. Г. Устойчивое развитие энергетики: сущность и методические подходы к оценке. *Современные технологии управления*. 2015. №1 (49). URL : <http://sovman.ru/article/4905>
139. Що змінилося за рік медичної реформи. <https://decentralization.gov.ua/news/9918?page=175>
140. Іванова Н. В. Інвестиційна складова реалізації моделі інноваційного розвитку економіки України. *Ефективна економіка*. 2014. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3005>
141. Ілляшенко С. М., Ілляшенко Н. С. Перспективи і загрози четвертої промислової революції та їх урахування при виборі стратегій інноваційного зростання. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2016. № 1. С. 11–21.
142. Кабрियाк Р. Кодификации / пер. с фр. Л. В. Головки. Москва: Статут, 2007. 476 с.
143. Канаєва М. О. Формування інноваційної інфраструктури України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ. 2006. 18 с.
144. Карий О. І. Проекти державного-приватного партнерства: ключові проблеми практичної реалізації. *Економічний аналіз*. 2015. Т. 20. Ст. 35–44.
145. Кибенко О. Європейське корпоративне право на етапі фундаментальної реформи: перспективи використання європейського законодавчого досвіду у правовому полі України. *Серія: Юридичний радник*. Харків : Страйд, 2005. 432 с.
146. Килимник І. І. Особливості правового регулювання договору комерційної концесії (франчайзингу): автореф. дис. ...канд. юрид. наук. Харків, 2003. 22с.
147. Ким Док Чжу. Концепция «мягкого» права и практика межправительственных организаций системы ООН: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1995. 21 с.

148. Клочко В. М. Вплив державного регулювання економіки на економічні реформи країни. *Економіка АПК*. 2014. № 1. С. 93–98.
149. Коваль В. М. Відносини, що виникають у процесі здійснення господарської діяльності, як предмет господарського права. *Університетські наукові записки*. 2011. № 3. С. 122–129. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2011_3_19.
150. Коваль В. Н. Предмет господарського права: необхідність уточнення. *Науковий вісник львівського державного університету внутрішніх справ*. № 4. 2011. С. 116
151. Ковальський В. С., Козінцев І. П. Правотворчість : теоретичні та логічні засади. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 192 с.
152. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с.
153. Колесніков О. А. Досвід застосування регуляторної політики в Україні: питання вдосконалення правового механізму. *Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого". Серія : Економічна теорія та право*. 2013. № 2. С. 219–229. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_etp_2013_2_25
154. Колесніков О. А. Модернізація правового забезпечення регуляторної політики держави в сфері господарювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Харків, 2017. 21 с. URL : http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Kolesnikov/d_Kolesnikov.pdf
155. Колодкин Р.А. Критика концепции «мягкого права». *Советское государство и право*. 1985. №12. С. 95–99.
156. Корпоративний форум зі сталого розвитку "РІО + 20". Огляд і результати. Ріо-де-Жанейро, 21 червня 2012 р. URL: iblfRussia.org/RioCorpSustForum_Outcome_RUS.pdf.
157. Косінова К. С. Аутсорсинг як засіб розвитку та зміцнення національної економіки України. *Економічна теорія та право*. 2017. № 2. С. 193–204. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_etp_2017_2_32

158. Косінова К. С. Аутсорсинг як об'єкт державної промислової політики (господарсько-правовий аспект). *Економічна теорія та право*. 2017. № 3. С. 159–170. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_etp_2017_3_16
159. Косінова К. С. Договірно-правова природа виробничого аутсорсингу. *Економіка та право*. 2019. № 1. С. 11–19. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpr_2019_1_3
160. Косінова К. С. Проблема об'єктності аутсорсингових відносин у системі економічної та господарсько-правової політики держави. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2019. Т. 26, № 2. С. 172–187. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/varny_2019_26_2_14
161. Котюк І. І. Основи правознавства: підручник для 9 класу загальноосвітніх навч. закладів. Київ: Генеза, 2003. 203 с.
162. Кочергіна К.О. Зміст організаційно-правових форм підприємницьких товариств: інтереси, функції, правові засоби: монографія. Харків: «Основа», 2005. 236 с.
163. Кочин В. В. Поняття та ознаки саморегулювання у цивільному праві України. *Юридична Україна*. 2014. № 10. С. 52–55.
164. Кошляк А. Космос для всіх: чи зможуть приватні компанії реанімувати українську космічну галузь? URL : <https://hromadske.ua/posts/kosmos-dlya-vsikh-chi-zmozhut-privatni-kompaniyi-reanimuvati-ukrayinsku-kosmichnu-galuz>
165. Кравчук В. Фізична особа-підприємець. *Мала енциклопедія нотаріуса: Науково-практичний журнал Асоціації приватних нотаріусів Харківської області*. 2010. № 3. С. 57–64.
166. Крайнюкова В. С., Камінський П. Д. Інвестиційне законодавство України: проблеми та перспективи розвитку. *Право України*. 2009. №5. Ст. 25–28. URL: http://www.rusnauka.com/16_NPRT_2009/Pravo/47769.doc.htm
167. Крамаренко К. М., Бойчук М.П. Теоретичні аспекти національної економічної безпеки. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 8. С. 165–168.
168. Красавчиков О.А. Гражданские организационно-правовые отношения. *Антология уральской цивилистики*. 1925–1989: сб. статей. Москва : Статут, 2001. С. 156–165.

169. Крисоватий А. І., Сохацька О. М., Скавронська І. В. Четверта промислова революція: зміна напрямів міжнародних інвестиційних потоків: кол. монографія / за наук. ред. А. І. Крисоватого й О. М. Сохацької. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2018. 478 с.
170. Крупка Ю.М. Правові основи підприємницької діяльності: навч. посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 480 с.
171. Крупчан О. Д. Публічно-правове та приватно правове регулювання підприємництва в Україні. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 3. С. 150–157. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2014_3_36.
172. Кудрявцева В. В. Конституційно-правові чинники кодифікації інвестиційного законодавства. *Юридична Україна*. 2010. № 2. Ст. 102–107.
173. Кузьміна М. М. Систематизація законодавства у сфері відновлювальної енергетики. *Економічна теорія та право*. 2016. № 2. С. 122–132.
174. Лазарев В. В. Техничко-юридические приемы сокрытия законодательной воли. *Юридическая техника*. Нижний Новгород, 2007. № 1. С. 24–28.
175. Лакач І. В. Теоретичні проблеми правового регулювання корпоративних відносин в Україні : монографія. Київ : Видавництво Ліра-К, 2015. 454 с.
176. Левченко О. М. Експорт освітніх послуг вищими навчальними закладами України у вимірі глобалізаційних процесів. *Scientific discussion*. № 4(20). 2015. С. 210–216. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_etp_2013_2_20
177. Логвиненко О. О. Економічний простір в системі категорій інституційної архітекτονіки. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2008. № 802. Сер.: Економіка. URL : <http://dspace.univer.kharkov.ua/handle/123456789/4525>
178. Лукашук И. И. Нормы международного права в международной нормативной системе. Москва : Спарк, 1997. 322 с.
179. Любченко М. І. Юридична термінологія: поняття, особливості види: монографія. Харків : ТОВ «ВИДАВНИЦТВО ПРАВА ЛЮДИНИ», 2015. 280 с.
180. Малиновська О. Космічний туризм: стан та перспективи розвитку. *Вісник Львівського університету. Серія географічна*. 2013. Вип. 42. С. 233–242
181. Малишева М. Х. Кодифікація господарського законодавства у сфері ліквідації наслідків на ЧАЕС. *Юридичний вісник*. 2012. № 4 (25). Ст. 112–117. URL:

<http://www>.

http://law.nau.edu.ua/images/Наука/Наукovid_jurnal/2012/statji_n4_25_2012/Malisheva_112.pdf (дата звернення 21.08.2019)

182. Мамутов В. К. Загальні проблеми науки господарського права на стику ХХ та ХХІ століть. *Право України*. 2010. С. 4–13.

183. Мамутов В. К. Кодифікація господарського законодавства України. *Кодифікація господарського законодавства України: стан, проблеми, перспективи: матеріали круглого столу* (2 листопада 2010 р., м. Київ). URL: <https://instzak.rada.gov.ua/instzak/doccatalog/document?id=48418>

184. Мамутов В. К. Хозяйственный кодекс – основа правового обеспечения экономики. *10-ть років застосування Господарського кодексу України: сучасний стан та перспективи вдосконалення кодифікації*: зб. наук. доп. Наук.-практ. конф., м. Київ, 14 листопада 2014 р. / редкол.: О. П. Подцерковний, Б. Ю. Львов, О. О. Харпун. Одеса : Юрид. л-ра, 2014. 400 с.

185. Мамутов В. К. Экономика и право: сб. науч. тр. Киев: Юринком Интер, 2003. 544 с.

186. Мамутов В. К., Цимерман Ю. С. Права промышленных предприятий, объединений и министерств в решении хозяйственных вопросов. Москва: Юрид. лит., 1969. 248 с.

187. Мариненко Н. Ю. Досвід реформ в Україні у світі неоконсервативної економічної політики. *Галицький економічний вісник*. 2012. №2 (35). С. 10–22. (Економіка та управління національним господарством).

188. Международное право = Volkerrecht / Вольфганг Граф Витцтум [и др.] : пер. с нем. Москва : Инфотропик Медиа, 2011. 992 с.

189. Международное право: учебник / отв. ред. Ю. М. Колосов, Э. С. Кривчикова. 2-е изд., перераб и дополн. Москва : Междунар. отношения, 2006. 816 с.

190. Международное публичное право: учебник / под ред. К. А. Бекяшева. Москва : Проспект, 2003. 779 с.

191. Міжнародна економіка : навч. посібник / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, Т. М. Камінська та ін. ; за заг. ред С. М. Макухи. Харків : Право, 2012. 192 с.

192. Мілаш В. С. Господарське право: курс лекцій: [у 2-х ч.]. Харків: Право, 2008. Ч. 1. 496 с.
193. Мілаш В. С. Господарське право: Курс лекцій: у 2 ч. Ч. 1. / под ред. Задихайло Д. В. Харків: Право, 2008. 446 с.
194. Мілаш В. С. Правове регулювання договірних відносин із надання послуг за сучасних ринкових умов. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 2. С. 174-184 . URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2013_2_23
195. Місяць Т. Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. *Міжнародний збірник наукових праць. Серія: бухгалтерський облік, контроль і аналіз*. Вип. 3 (15) / відпов. ред. Ф. Ф. Бутинець. Житомир: ЖДТУ, 2009. С. 185–192.
196. Музиченко А. С. Інвестиційна діяльність в Україні. Проблеми регулювання: навчальний посібник. Київ: Кондор, 2005. 406 с. URL: <http://student.zoomru.ru/invest/nvestuvannya-yak-osnova-rozshirenogo-vdtvorenniya/200686.1648752.s4.html>
197. Муромцев Г. И. Юридическая техника (некоторые теоретические аспекты). *Правоведение*. 2000. № 1. С. 9–20.
198. Муромцев С. А. Что такое догма права? *Юридический вестник*. 1884. №46. С. 765–771.
199. Майбутнє країни — в руках інженерів. <https://tverezo.info/post/36474>
200. Нематов А. Р. Правотворчество в республике Таджикистан : актуальные вопросы теории и практики : дис. ... д-ра юрид. наук; спец. : 12.00.01. Душанбе : Академия наук республики Таджикистан, Институт философии, политологии и права им. А. М. Баховадинова, 2013. 331 с.
201. Нешатаева Т. Н. Международные организации и право. Новые тенденции в международно-правовом регулировании. Москва : Дело, 1998. 272 с.
202. О государственном предприятии (объединение) : Закон СССР от 30 июня 1987 г. *Экономическая газета*. 1987. № 28. С. 10–15.
203. О саморегулируемых организациях: Федеральный Закон РФ № 315-ФЗ от 1 декабря 2007 г. URL: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=72967> (дата звернення 29.08.2018)

204. Обсуждение проекта Хозяйственного кодекса СССР. Советское государство и право. 1985. № 12. С. 135–138.
205. Онищук І. І. Техніка юридичного письма в нормативно-правових актах : монографія. Івано-Франківськ : Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки, 2014. 228 с.
206. Основные акты о правовой работе в народном хозяйстве / составит.: С. З. Михайлин, И. Е. Замойский, А. М. Серебряков, Д. Х. Липницкий, И. И. Повшенко. Москва: Юрид. лит., 1983. 518 с.
207. Остапенко Ю. І. Державне регулювання телекомунікаційного ринку в Україні. *Юрист України*. 2012. № 4. С. 53–60. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/uy_2012_4_11
208. Остапенко Ю. І. До питання предмету господарського права: вимоги часу. *Юридична осінь 2017 року*. Харків : НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 2017. С. 97–100.
209. Остапенко Ю. І. Законодавча політика держави у забезпеченні соціально-економічного розвитку телекомунікаційного комплексу України. *Соціально-економічні трансформації сучасного світу* : матеріали Наук.-практ. конф. виклад., аспір. і студ. НУ "ЮАУ ім. Я. Мудрого", 15 трав. 2013 р. / за ред. А. П. Гетьмана. Харків : Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого", 2013. С. 149–151.
210. Остапенко Ю. І. Законодавче регулювання відносин у сфері господарювання: порівняльно-правовий аспект. *Економічна теорія та право*. 2016. № 2. С. 133–148. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_etp_2016_2_28
211. Остапенко Ю. І. Модернізація та систематизація телекомунікаційного законодавства України. *Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого"*. Серія : *Економічна теорія та право*. 2013. № 2. С. 200–210. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_etp_2013_2_23
212. Остапенко Ю. І. Напрями та зміст модернізації законодавчого регулювання телекомунікаційних відносин в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Харків, 2014. 22 с.

213. Остапенко Ю. І. Напрями та зміст модернізації законодавчого регулювання телекомунікаційних відносин в Україні : монографія. Харків : Юрайт, 2014. 190 с. (Серія "Наукові праці кафедри господарського права").

214. Остапенко Ю. І. Основні законодавчі етапи становлення радянського господарського права. *Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого". Серія: Економічна теорія та право.* 2015. №2 (21). С. 142–153.

215. Остапенко Ю. І. Предмет господарського права та законодавства України в умовах соціодинаміки. *Проблеми законності.* 2016. Вип. 132. С. 91–103.

216. Остапенко Ю. І. Розвиток господарського законодавства України на другому етапі вітчизняних економічних реформ. *Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого". Серія: Економічна теорія та право.* 2015. № 4 (23). С. 122–135.

217. Остапенко Ю. І. Становлення господарського права та законодавства України на початковому етапі її незалежності. *Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого". Серія: Економічна теорія та право.* 2015. №3 (22). С. 172–183.

218. Остапенко Ю. І. Структурування сфери економічних відносин як передумова систематизації господарського законодавства. *Проблеми законності.* 2015. Вип. 130. С. 71–78.

219. Остапенко Ю. І. Сфера економічних відносин у системі правового та законодавчого регулювання. *Проблеми законності.* 2015. Вип. 131. С. 71–78.

220. Остапенко Ю. І. Третій етап розвитку господарського законодавства України: його систематизація. *Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого". Серія: Економічна теорія та право.* 2016. № 1 (24). С. 100–112.

221. Павлюк А., Ляпін Л. Щодо розвитку державно-приватного партнерства як механізму активізації інвестиційної діяльності в Україні. *Аналітична записка.* Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/816>

222. Пакети медичних послуг. URL
https://nszu.gov.ua/storage/editor/files/paketi-medichnikh-poslug-07022020_1581100466.pdf
223. Пашков В. М. Господарсько-правове забезпечення конкурентоспроможності фармацевтичної продукції. Аптека: on-line. № 38 (959). 29 Вересня 2014 р. URL: <https://www.apteka.ua/article/307655>
224. Пашков В. М. Сутність медичних послуг у системі господарського законодавств. *Медичне право*. 2013. № 2 (12). С. 88–101.
225. Петруня В. Ю. Економічна глобалізація: вплив на бізнес та суб'єктів надання митних послуг у контексті маркетингового управління. *Право України*. 2010. № 8. С. 19–25.
226. Пипяк М. Напрями вдосконалення правового регулювання стимулів розвитку відновлювальної енергетики в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 10. С. 76–80. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/10/16.pdf>
227. 1 квітня стартувала Програма державних гарантій медичного обслуговування населення. URL : <https://www.auc.org.ua/novyna/1-kvitnya-startovala-programa-derzhavnyh-garantiy-medychnogo-obslugovuvannya-naselennya>
228. Пісьменна К. С. Морська доктрина як важливий чинник формування морегосподарського комплексу України. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Економіка і право / редкол.: А. п. Гетьман та ін. 2012. № 4 [11]. С. 99–107.
229. Погребняк С. П. Вирішення проблем колізій права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 2001. Ст. 24.
230. Подцерковний О. П. Подальша кодифікація та компактизація господарського законодавства на базі Господарського кодексу України. *Юридичний вісник України*. 2007. Т. 12 № 7. Випуск 11. Ст. 42–54. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/handle/123456789/17651/4254.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення 03.10.2018)
231. Подцерковний О. П. Про зарубіжні тенденції розвитку законодавства та науки економічного (господарського) права. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави*. 2013. С.461–464.

232. Подцерковний О. П. Про перевірку висновків науки господарського права тенденціями розвитку господарського законодавства. *Право України*. 2010. № 8. С. 57–64.
233. Подцерковний О. П. Про розбіжність економічного змісту та юридичної форми суспільних відносин. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2010. Т. 9. С. 99–114.
234. Подцерковний О. П. Розвиток господарсько-правового напрямку у законодавстві та науці зарубіжних країн. *Правова доктрина України*. 2013. Т. 4: Доктринальні проблеми екологічного, аграрного та господарського права. С. 396–424.
235. Подцерковний О. П. Щодо посилення тенденції виділення господарського (економічного) права у законодавстві та правничій освіті європейських країн. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1. С. 98–108. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2017_1_11
236. Положение о социалистическом государственном производственном предприятии. *СП СССР*. № 19–20. Ст. 155.
237. Полянський О. С., Дьяконов О. В., Скрипник О. С. та ін. Напрями розвитку альтернативних джерел енергії: акцент на твердому біопаливі та гнучких технологіях його виготовлення. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2017. 136 с.
238. Пономарев Д. Е. Генезис и сущность юридической конструкции : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Екатеринбург, 2005. 175 с. URL : <https://search.rsl.ru/ru/record/01004070243>
239. Пономарев Д. Е. Юридические конструкции : исходная проблематика. *Академический юридический журнал*. 2004. №3. С. 4–9.
240. Пономарьова Л. С. Бізнес-асоціації в Україні як суб'єкти регуляторної політики та самоорганізації підприємництва. URL : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2007-1-1/doc/2/15.pdf>.
241. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Харків : Право, 2008. Т.4: Методологічні засади розвитку екологічного, земельного, аграрного та господарського права / за ред. Ю.С. Шемшученка. 480 с.
242. Правовая работа в народном хозяйстве. Москва: Юрид. лит., 1986. 670 с.

243. Прилуцький Р.Б. Цінність, перевірена часом: господарському праву сто років. *Юридична наука*. 2011. №1 (1). С. 93–100.
244. Проблемы общей теории права и государства / под общ. ред. В. С. Нерсесянца. Москва, 2002. 552 с.
245. Проект Інноваційного кодексу України. Харків: Право, 2012. 168 с.
246. Прокопенко А. С. «Дело» Александра Гойхбарга. *Безумная психиатрия*. Москва: Совершенно секретно, 1997. 176 с.
247. Прушківська Е. В. Еволюція концепцій структурування національної економіки. *Проблеми економіки*. 2013. № 2. С. 87–94.
248. Рабінович П. Юридична техніка законотворення в Україні : загальні проблеми. *Вісник Академії правових наук України*. 1998. № 2 (13). С. 18–28.
249. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовской, Е. Б. Стародубцева. 2-е изд., испр. Москва : ИНФРА-М, 1999. 479 с.
250. Регуляторна політика: Нові можливості / за ред. К. Ляпіної. Київ : Ін-т конкурентного суспільства, 2004. 170 с.
251. Резнікова В. В. Посередництво та представництво як суміжні правові категорії. *Вісник господарського судочинства*. 2010. № 6. С. 55–67.
252. Резнікова В. В. Послуга: господарсько-правовий аспект регулювання. *Університетські наукові записки*. 2009. №1. 2009. С. 155–160.
253. Рокитський Є. Індустріалізація космосу: шанс для українського бізнесу. URL : <https://gmk.center/ua/opinion/industrializaciya-kosmosu-shans-dlya-ukrainskogo-biznesu-i-derzhavi/>
254. Рудашевский Б. Б. Право и моделирование. *Методологические проблемы советской юридической науки* / отв. ред. В. Н. Кудрявцев; редкол. : А. М. Васильев, В. П. Казимирчук, Д. А. Керимов, В. С. Нерсесянц, В. М. Чхиквадзе. Москва : Наука, 1980. С.304. С. 290–308.
255. Рудяга І. М. Господарсько-правове забезпечення залізничного транспорту України в умовах реформування : монографія. Харків : Юрайт, 2017. 196 с.
256. Рудяга І. М. Майновий комплекс залізниці України як суб'єкт природної монополії: господарсько-правовий аспект. *Економічна теорія та право*. 2015. №4 (23). С. 165–175.

257. Рудяга І. М. Систематизація законодавства України про залізничний транспорт : постановка проблеми держави. *Економічна теорія та право*. 2015. №3 (22). С. 218–228.
258. Савич А. С. Європейські програми формування інформаційного простору ЄС. URL : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Pmv_2014_9_12.pdf
259. Савченко М. В., Шкуренко О. В. Детермінанти фінансово-економічної кризи в умовах глобалізації. *Економіка і організація управління*. № 3 (31). 2018. С. 37–47.
260. Семенішин А. В. Оборонно-промисловий комплекс України : господарсько-правовий аспект реформування: монографія. Харків : Юрайт, 2015. 192 с.
261. Семенішин А. В. Правові засоби забезпечення економічної безпеки та обороноздатності України. *Економічна теорія та право*. 2011. №1 (4). С. 98–104.
262. Семенова Т. Г. Академик фінансового права. *Финанс*. 1993. №2. С. 78.
263. Сенгачов В. К. Экономическая безопасность России. Общий курс : учебник. Москва : Дело, 2005. 896 с.
264. Сімпсон Р. Регулювання послуг загального інтересу в ЄС / Р. Сімпсон, О. М. Синкова. Одеса: ОНЮА, 2004. С. 35–36.
265. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / пер. з рос. Харків: Консум, 2001. 656 с.
266. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. 2-е вид. / пер. з рос. Харків : Консум, 2005. 656 с.
267. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник / пер. з рос. Харків: Консум, 2006. 656 с.
268. Собчак А.А. Внутрипроизводственный расчет в промышленности. *Правовые вопросы*. Москва : Юрид. лит., 1972. 120 с.
269. Соціально-філософські аспекти розвитку економіки, управління та освітніх умов формування сучасного суспільства : колективна монографія / за ред. М. П. Іщенка, Н. М. Пантелєєвої, І. І. Руденка. Черкаси : вид-во ПП Чабаненко Ю.А., 2017. 473 с.

270. Социология. Основы общей теории: Учебник для вузов / Отв. ред. академик РАН Г. В. Осипов, Н. Москвичев. Москва: Норма, 2003. 912 с.
271. Спасибо-Фатеева И. В. Акционерные общества : корпоративные правоотношения. Харьков: Право, 1998. 256 с.
272. Стадник К. О Модернізація господарського законодавства України щодо економічної концентрації в контексті євроінтеграції. *Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого". Серія : Економічна теорія та право.* 2013. № 4. С. 246–253. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_etp_2013_4_27
273. Статівка А. М., Шуміло І. А. Про адаптацію аграрного законодавства України до законодавства Європейського Союзу. *Проблеми законності.* 2009. Вип. 100. С. 207–217.
274. Степаненко С. В. До питання про підвищення ефективності державного регулювання процесів економічного розвитку у сфері суспільного відтворення. *Державне управління: теорія та практика.* 2013. № 1. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2013_1_17
275. Стеценко С. Г., Стеценко В. Ю., Сенюта І. Я. Медичне право України : підручник. Київ, 2008. 507 с.
276. Стоян О. Ю. Законодавче підґрунтя державного регулювання відновлювальної енергетики України. *Вісник Академії митної служби України. Сер. «Державне управління».* 2014. № 1. С. 64–72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamcsudu_2014_1_12.
277. Суходубова І. В. Стабільність і динамізм законодавства: поняття, співвідношення, засоби забезпечення: монографія. Харків : Право, 2016. 228 с.
278. Сухоруков А. І. Господарське право: практикум. Київ : НІМПБ, 2007. №2. С. 30–43
279. Танчук И.А., Ефимочкин В. П., Абова Т. Е. Хозяйственные обязательства. Москва: Юрид. лит., 1970. 216 с.
280. Тарасов Н. Н. Методологические проблемы юридической науки. Екатеринбург : Урал. гос. юрид. академия, 2001. 263 с.
281. Тарасов О. В. Суб'єкт міжнародного права: проблеми сучасної теорії: монографія. Харків : Право, 2014. 512 с.

282. Теория государства и права : учебник / под ред. В. К. Бабаева. Москва : Юристъ, 2003. 592 с.
283. Теорія держави і права : навч. посібник / О. М. Головка, І. М. Погрібний, О. В. Волошенко та ін.; за заг. ред. І. М. Погрібного. Харків : ХНУВС, 2010. 274 с
284. Тихомиров А. А. Базовые предпосылки исследования экономической безопасности социально-экономических систем. *Вестник Саратовского государственного технического университета*. 2008. Вып. № 1. С. 171–176.
285. Ткачук П. Застосування принципу верховенства права судами конституційної та загальної юрисдикції. *Вісник Конституційного Суду України*. 2005. № 5. С. 94–101.
286. Урсул А. Д., Демидов Ф. Д. Устойчивое социоприродное развитие. 2-ое изд. Москва : РАГС, 2008. С. 345 с.
287. Устименко В. А., Джабраїлов Р. А. Право власності як основа правового господарського порядку України. *Університетські наукові записки*. 2012. № 1. С. 367–375. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2012_1_46
288. Устименко В. А., Джабраїлов Р. Проблеми та перспективи впровадження державно-приватного партнерства у відносини у сфері господарювання. *СХІД*. 2011. № 1 (108). С. 175–178.
289. Ушинський К. Д. О камеральном образовании. Сборание сочинений : в ?? т. Т. 1. Москва, Ленинград, 1948. С. 208–209.
290. Філатова Н. Ю. Поняття та ознаки саморегульованих організацій. *Вісник Академії правових наук України*. 2013. № 1. С. 280–290.
291. Фудень М. Адаптація законодавства України до стандартів Європейського Союзу у сфері поводження з відходами. *Вісник Львівського університету*. 2015. №3 (22). С. 218–228.
292. Халфина Р.О. Право и хозрасчет. Москва : Юрид. лит., 1935. 112 с.
293. Харківська К. В. Проблеми державного регулювання господарської діяльності в Україні. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2015. № 2(1). С. 172–178. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_Jur_2015_2\(1\)_28](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_Jur_2015_2(1)_28)
294. Хозяйственное право / под ред. В. В. Лаптева. Москва: Юрид. лит., 1983. 527 с.

295. Хозяйственное право: учебник / В. К. Мамутов, Г. Л. Знаменский, К. С. Хахулин и др.; под ред. В. К. Мамутова. Киев : Юринком Интер, 2002. 912 с.
296. Цілі розвитку тисячоліття. Україна: 2000–2015. Національна доповідь. Київ : Проект «Прискорення прогресу у досягненні Цілей Розвитку Тисячоліття в Україні», 2015. 124 с
297. Чевычелов В. В. Юридическая конструкция : Проблемы теории и практики : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Нижний Новгород, 2005. 180 с.
298. Череповський Є. В. Організаційно-господарське забезпечення реалізації економічної політики держави. *Господарсько-правова політика в умовах загрози державному суверенітету України*. Полтава: ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2015. С. 72–74.
299. Череповський, Є. В. Галузеві механізми організаційно-господарського впливу на відносини в сфері промислового виробництва : автореф. ... дис. канд. юрид. наук : 12.00.04. Харків : [б. в.], 2017. 21 с.
300. Шаповалова О. В. Адаптація господарського законодавства до вимог сталого розвитку : автореф. дис ... д-ра юрид. наук: 12.00.04. Донецьк : Б.в., 2007. 35 с.
301. Шаповалова О. В. Адаптація господарського законодавства до вимог ЄС щодо сталого розвитку. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2016. № 32. С. 25–40. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/app_2016_32_4
302. Шаповалова О. В. Аналітичні засади екологізації прав суб'єктів господарювання. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2007. № 10. С. 191–197. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/app_2007_10_30
303. Шевердіна О. В. Інвестиційна політика України як об'єкт державної економічної політики. *Публічне управління: теорія та практика*. 2012. № 4 (12). Ст. 111–117. URL: <http://ifs.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2012-4/doc/2/08.pdf>
304. Шевчук О. Р., Ментух Н. Ф. Корпоративний секретар в системі управління акціонерним товариством: зарубіжний досвід правової регламентації. *Порівняльно аналітичне право*. 2016. № 4. Ст. 120–122. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/8478/1.pdf> (дата звернення 29.09.2018)
305. Шилінгов В. С. Верховенство права – основоположний принцип правової системи. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 2. С. 26–29.

306. Шутак І. Д. Від оцінки ефективності норм права до техніки правового моніторингу. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 3(36). С. 18–23.
307. Шутак І. Д. Дефекти дефініцій міжнародного права : теоретико-методологічні й техніко-юридичні аспекти. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2009. № 3(15). С. 85–91.
308. Шутак І. Д. Дефекти дефініцій міжнародного права: теоретико-методологічні й техніко-юридичні аспекти. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2009. № 4(16). С. 84–89.
309. Шутак І. Д. Доктринальні основи юридичної техніки. *Європейські перспективи*. №4. 2013. С. 5–9.
310. Шутак І. Д. Юридична техніка : теорія правових застережень: [навч. посіб. для вищих навч. закладів]. Івано-Франківськ : Лабораторія наукових досліджень правового регулювання та юридичної техніки. Дрогобич : Коло, 2014. 260 с.
311. Щербина В. С. Господарське право: підручник. 5-те вид., переробл. та допов. Київ: Юрінком Інтер, 2012. 600 с.
312. Щербина В. Деякі проблеми удосконалення господарського і господарського процесуального законодавства. *Право України*. 2010. № 8. С. 13–19.
313. Щербина В. С. Суб'єкти господарського права. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 263с.
314. Щербіна Є. М., Топчій Н. Ю. Модернізація господарського законодавства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 5. Ст. 180–185. URL: http://www.apnl.dnu.in.ua/5_2016/41.pdf (дата звернення 21.08.2019)
315. Энергетика и устойчивое развитие. *Бюллетень МАГАТЭ 54-1-Март 2013*. URL : http://www.iaea.org/Publications/Magazines/Bulletin/Bull541/Russian/Bull54_1_Mar2013_ru.pdf. Дата доступу: 27.10.2014.
316. Яворська Т. В. Саморегулювання у страховому підприємстві України. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2012. № 2. С. 106–109.
317. Яковюк І. В. Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу: проблеми теорії і практики. *Європейський Союз і Україна:*

- особливості взаємовідносин на сучасному етапі. Харків : Оберіг, 2012. Розд. 1 С. 5–47.
318. Action Plan for Energy Efficiency: Realising the Potential. COM (2006) 545 final. *Commission of the European Communities*, Brussels, 19.10.2006. 25 p.
319. An Energy Policy for Europe: Communication from the Commission to the European Council and the European Parliament: Doc. COM (2007) 1 final, Brussels, 10.01.2007 // EUR-Lex. Access to European Union law.
320. Anna Di Robilant Genealogies of Soft Law. *The American Journal of Comparative Law*. Vol. 54. 2006. №3. С.499–555.
321. Baxter R. International Law in “Her Infinite Variety”. *The International and Comparative Law Quarterly*. Vol. 29. №4, October 1980. С. 549–566.
322. Davis J. S. Essays in the earlier history of American corporations. Number I–III. Eighteen century business corporations in the United States. *Internet Archive. Harvard economic studies*. 1917. URL : <https://archive.org/details/essaysinearlierh01daviuoft>;
323. Doronina I. Перспективи розвитку галузі «відновлювана енергетика» в Україні. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. № 3 (98). 2020. 111–118 с.
324. Doronina I. Практичне застосування механізму медіації у процесі державного регулювання галузі відновлювальної енергетики. *Theory and Practice of Public Administration*. 2020. № 70 (3). С. 105–113 с.
325. Easterbrook Frank, Fisher Daniel R. The economic structure of corporate law. *Harvard University Press*. 1996. 370 p.
326. Energy 2020. A strategy for competitive, sustainable and secure energy: Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Doc. COM (2010) 639 final. Brussels, 10.11.2010 [Electronic resource] // EUR-Lex. Access to European Union law.
327. Hedemann Justus Wilhelm. Die Fortschritte des Zivilrechts im 19. Jahrhundert. Ein Überblick über die Entfaltung des Privatrechts in Deutschland, Österreich, Frankreich und der Schweiz. 1. Teil: Die Neuordnung des Verkehrslebens. Taschenbuch. Berlin : Heymann, 1910. 151 s.

328. Interinstitutional agreement on better lawmaking (2003/C 321/01). URL : www.legislationline.org/.../EU%20Interinstitutional%20Agre.

329. International Renewable Energy Agency. (2017). Renewable capacity statistics 2017. Abu Dhabi: International Renewable Energy Agency. Retrieved from. URL: https://www.irena.org/DocumentDownloads/Publications/IRENA_RE_Capacity_Statistics_2017.pdf.

330. Self-Regulation Mapping Exercise Report July 2009. Access mode. URL : http://ec.europa.eu/health/ph_determinants/life_style/alcohol/Forum/docs/regulation_en.pdf.

331. Snyder F Soft law and institutional practice in the European Community. *European University institute Working Paper, LAW*. Florence. 1993. № 93/5. 36 с.

332. Thirion Nicolas. Le Code de droit économique : principales innovations. Primento, 2015. Group Larcier s.a. 288 p.

ДОДАТОК

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Остапенко Ю. І. Господарське законодавство України в системі координат суспільних трансформацій: монографія. Харків: Юрайт, 2018. 172 с.

2. Остапенко Ю. І. Основні законодавчі етапи становлення радянського господарського права. *Економічна теорія та право*. Харків, 2015. № 2 (21). С. 142-153.

3. Остапенко Ю. І. Структурування сфери економічних відносин як передумова систематизації господарського законодавства. *Проблеми законності*. Харків, 2015. Вип. 130. С. 71–78.
4. Остапенко Ю. І. Становлення господарського права та законодавства України на початковому етапі її незалежності. *Економічна теорія та право*. Харків, 2015. №3 (22). С. 172-183.
5. Остапенко Ю. І. Сфера економічних відносин у системі правового та законодавчого регулювання. *Проблеми законності*. Харків, 2015. Вип. 131. С. 71-78.
6. Остапенко Ю. І. Розвиток господарського законодавства України на другому етапі вітчизняних економічних реформ. *Економічна теорія та право*. Харків, 2015. № 4 (23). С. 122-135.
7. Остапенко Ю. І. Третій етап розвитку господарського законодавства України: його систематизація. *Економічна теорія та право*. Харків, 2016. №1 (24) С. 100-113.
8. Остапенко Ю. І. Предмет господарського права та законодавства України в умовах соціодинаміки. *Проблеми законності*. Харків, 2016. Вип. 132. С. 91-101.
9. Остапенко Ю. І. Законодавче регулювання відносин в сфері господарювання: порівняльно-правовий аспект. *Економічна теорія та право*. Право, 2016. №2 (25). С. 133-149.
10. Остапенко Ю. І. «Економічне право» як результат макросистематизаційних процесів у системі законодавства: постановка проблеми. *Проблеми законності*. Харків, 2016. Вип. 132. С. 52-68.
11. Yu. I. Ostapenko. Modelling Organizational Forms of Enterprises as a Tendency of Economic Legislation Development. *Економічна теорія та право*. Харків, 2016. №3 (26). С. 160-176.
12. Остапенко Ю. І. «М'яке право» у регулюванні господарських відносин. *Економічна теорія та право*. Харків. 2017. № 1 (28). С. 98-107.
13. Yulia Ostapenko. Reformation of mechanisms for economic and legal regulation of different branches and sectors of the national economy. *Економічна теорія та право*. Харків. 2017. №4 (31). С. 143-155.
14. Tatyana V. Shtal, Anastasiya Uvarova, Iuliia I. Ostapenko (2018). Evaluation of the Influence of External Environmental Factors on Logistics Activities: Case Study of

Ukrainian Retail Trade Enterprises. *Journal of Environmental Management and Tourism*. Volume IX (Winter), 7 (31). P. 1592-1604 doi: [http://xx.dx.doi.org/10.14505/jemt.v9.7\(31\)22](http://xx.dx.doi.org/10.14505/jemt.v9.7(31)22) (Scopus); 21. (наукометрична база Scopus). Особистий внесок Остапенко Ю. І., 0,2 друк. арк., University of Craiova, Romania.

15. Yulia Ostapenko. A problem of modernization of the current investment legislation and legislation on innovations of Ukraine under contemporary conditions. *Економічна теорія та право*. Харків. 2018. № 1 (32). С. 149–16.

16. Остапенко Ю. І. Процес адаптації економічного законодавства України: направлення та перспективи. *Проблеми законності*. Харків. 2018. № 142. С. 99–108.

17. Остапенко Ю. І. Кодифікаційний процес в господарському законодавстві: характер, обсяг особливості. *Економічна теорія та право*. Харків. 2018. № 4(35). С. 154-172.

18. Остапенко Ю. І. Саморегулівна діяльність в сфері господарювання: завдання господарсько-правового забезпечення. *Теорія і практика правознавства*. 2018 рік. С. 1-18. doi: 10.21564/2225-6555.2018.14.149728. URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Uy7Fvbp877IJ:tlaw.nlu.edu.ua/article/view/149728/148943+&cd=2&hl=ru&ct=clnk&gl=ua>

19. Остапенко Ю. І. Украинское хозяйственное законодательство: правила времени. *Legea si viata*. № 1/2 (325). 2019. P. 92 - 97.

20. Остапенко Ю. І. Субъект хозяйствования как базовый элемент хозяйственных правоотношений: проблемы законодательной техники. *Legea si viata*. № 3/2 (327). 2019. P. 78 - 83.

21. Остапенко Ю. І. Саморегулирование как объект правового хозяйственного порядка. *Legea si viata*. № 3/2 (327). 2019. P. 140 - 145.

22. Остапенко Ю. І. Економічна безпека як головна детермінанта господарсько-правової політики держави. *Право і суспільство*. № 5. 2019. С. 131-137.

23. Остапенко Ю. І. Концепція сталого розвитку: концептуальні підвалини сучасного законодавства. *Вісник публічного і приватного права*. № 3.2019. С. 24-29.

24. Остапенко Ю. І. Розширення предмету господарського права (на прикладі сфери комерціалізації фізкультурної або фізкультурно оздоровчої

діяльності). *Slovak international scientific journal*. № 47. 2020. С. 137- 155.

25. Остапенко Ю. І. Отдельные правовые и медико-социальные аспекты посмертной трансплантации в Украине. *Geordian Medilal New*. Тбилиси, New York. № 10 (307). 2020. С. 180-185

26. Остапенко Ю. І. Модель еволюції господарського законодавства України. *Slovak international scientific journal*. (Slovakia). № 49 (VOL. 3). 2021. С. 53-59.

27. Остапенко Ю. І. Процес законодавчого забезпечення відносин інвестиційного характеру сучасної ринкової економіки. *Slovak international scientific journal*. (Slovakia). № 50 (VOL. 1). 2021. С. 44 – 48.

28. Остапенко Ю. І. Сфера освіти: господарсько-правовий аспект. *Slovak international scientific journal*. (Slovakia). № 51 (VOL.1). 2021. С. 37 – 41.

29. Остапенко Ю. І. Модернізація ринку фінансових послуг як ключовий аспект еволюції господарського законодавства.. *Slovak international scientific journal*. (Slovakia). № 52 (VOL.1). 2021. С. 74 – 77.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Остапенко Ю. І. Щодо тенденцій розвитку господарського законодавства України. *Актуальні питання цивільного та господарського права: матеріали науково-практичної конференції*: зб. наук. пр. (м. Полтава, 24 грудня 2015 року). Полтава, 2015. С. 61-62.

2. Yu. I. Ostapenko. An economic system and economic law: ways of improvement of the national legislation. *Economic theory and law* : зб. наук. пр. (м. Харків, січень 2017). № 1 (28). Харків, 2017. С.162-164.

3. Остапенко Ю. І. «Економічне право» як сучасна тенденція у національному законодавстві. *Міжгалузеві зв'язки цивільного, господарського та трудового права*: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. (м. Кривий ріг, 28 вересня 2017 року). Кривий ріг, 2017. С. 156-159.

4. Остапенко Ю. І. Питання методології законодавчого забезпечення функціонування секторів національної економіки. *Основні тенденції розвитку цивілістики, конституційного, господарського та міжнародного права*: матеріали круглого столу. (м. Кривий Ріг, 27 жовт. 2017 р.) Кривий Ріг, 2017. С. 211-215.

5. Остапенко Ю. І. До питання предмету господарського права: вимоги часу. *Юридична осінь 2017 року* : зб. тез доп. та наук. повідомл. учасн. Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених. Харків. 15 листоп. 2017 р.. С. 97–100.
6. Остапенко Ю. І. Модернізація законодавчої моделі системи юридичної освіти. *Scientific and pedagogic internship. Challenges of modernithation of legal education in Ukraine and EU countris: Internship proceedings*. (Sandomierz, 3-4 December 2018). Sandomierz, 2018. P. 92-96
7. Остапенко Ю. І. Щодо кодифікації господарського законодавства. *Актуальні проблеми господарського права і процесу: матеріали круглого столу*. (м. Київ. 9 листопада 2018 р.) Київ, 2018. С.130-134.
8. Остапенко Ю. І. Саморегулювання діяльності суб'єктів господарювання: модернізація законодавства. *Модернізація законодавства та правозастосування: вимоги часу*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. (м. Київ, 12-16 грудня 2018 р.) Київ, 2018. URL: <http://www.legalactivity.com.ua/index.php>.
9. Остапенко Ю. І. Новели структурування у системі національного господарського законодавства. *Підсумки розвитку наукової думки*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. м. Івано-Франківськ. 5 грудня 2018 р.) Івано-Франківськ , 2018. С. 169-175.
10. Остапенко Ю. І. Щодо законодавчих основ поняття «Економічної безпеки». *Завдання господарсько-правової політики держави в умовах четвертої промислової революції*: Матеріали круглого столу. (м. Харків. 20 березня 2019 р.). Харків, 2019. С. 169-175.
11. Остапенко Ю. І. Окремі питання модернізації господарського законодавства України. *Перші наукові читання пам'яті академіка В. К. Мамутова*: матеріали круглого столу. (м. Київ. 8 лютого 2019 р.). Київ, 2019. С. 77-81.
12. Остапенко Ю. І. Публічні та приватно-правові аспекти в правовому регулюванні спортивних відносин. *Юридична осінь 2019 року*: зб. тез доп. та наук. повідомл. учасн. Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених. (м. Харків, 29 листоп. 2019 р.) Харків, 2019. С. 112–114.
13. Остапенко Ю. І. Кодифікація інноваційного законодавства як пріоритетний напрям модернізації господарського законодавства України. *Другі*

наукові читання пам'яті академіка В. К. Мамутова: матеріали круглого столу. (м. Київ, 3 липня 2020 року). Київ, 2020. С. 269-272.

14. Остапенко Ю. І. Сучасні тенденції розширення предмету господарського права: комерціалізація сфери послуг. *Проблеми та стан дотримання і захисту прав людини в Україні.* Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 14-15 серпня 2020 р.) Львів, 2020. С. 66-70.

15. Остапенко Ю. І. Щодо розширення предмету господарського права за рахунок нових господарських концепцій суб'єктів господарювання. *П'ятдесяті економіко-правові дискусії:* матер. міжн. наук.-практ. конф. (м. Львів, 25 вересня 2020 р.). Львів, 2020. С. 84-86.

16. Остапенко Ю. І. Щодо питання розширення предмету господарського права за рахунок комерціалізації сфери освіти. *Проблеми та перспективи сучасної науки та освіти:* матер. міжн. наук.-практ. конф. (м. Львів, 15-16 серпня 2020 р.) Львів, 2020. С. 53-55.